

ISSN 2410-1311 (Print)
ISSN 2616-4264 (Online)

ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

ISSUES IN CULTURAL STUDIES

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

ВИПУСК **39**
ISSUE

Засновано у 2003 р.
Founded in 2003

КІЇВ
КНУКіМ PUBLISHING
CENTRE

КІЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР
КНУКіМ

2022

Київський національний університет культури і мистецтв

Питання культурології

Збірник наукових праць

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії української і світової культури, культурологічні проблеми, сучасні форми культурно-історичного розвитку людства.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного університету культури і мистецтв
(протокол № 12 від 10.03.2022 р.)

Головний редактор

Михайло Поплавський – д-р пед. наук, проф., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна)

Заступник головного редактора

Юрій Горбань – канд. культурології, доц., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна)

Відповідальний секретар

Валерій Кушнар'ов – канд. культурології, доц., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна)

Члени редакційної колегії

Рута Адамоне – д-р філософії, проф., Університет Миколаса Ромеріса (Литва); **Мартіна Бласкова** – д-р філософії, проф., Університет в Жиліні (Словаччина); **Поліна Герчанівська** – д-р культурології, проф., Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (Україна); **Олена Гончарова** – д-р культурології, проф., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Ольга Копієвська** – д-р культурології, проф., Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (Україна); **Артур Крістовао** – д-р філософії, проф., Університет Трас-ос-Монте та Альто-Доро (Португалія); **Юлія Сабадаш** – д-р культурології, проф., Маріупольський державний університет (Україна); **Володимир Співак** – д-р філос. наук, Академія Державної пенітенціарної служби (Україна); **Любов Співак** – д-р психол. наук, проф., Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна); **Олена Хлисту** – д-р культурології, проф., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Марзена Шмит** – проф., д-р PhD, Університет імені Адама Міцкевича в Познані та Археологічний музей в Познані (Польща).

Голова редакційної ради

Ірина Петрова – д-р культурології, проф., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна)

Члени редакційної ради

Валентина Бездрабко – д-р іст. наук, проф., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Тетяна Гуменюк** – д-р філос. наук, проф., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); **Тетяна Долбенко** – д-р культурології, проф., Київський національний університет культури і мистецтв (Україна).

Збірник наукових праць «Питання культурології» відображається в таких базах даних: DOAJ, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, ERIH PLUS, ResearchBib, Scilit, WORLDCAT, BASE, Crossref, Google Scholar, Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, Наукова періодика України (УРАН).

Міністерством юстиції України видано Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія KB № 24362-14202 ПР від 03.03.2020 р.

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») відповідно до наказу МОН України від 24.09.2020 року № 1188 за спеціальністю 034 «Культурологія».

ISSN

Рік заснування

Періодичність

Засновник / адреса засновника

Адреса редакційної колегії

Видавництво

Сайт

E-mail

Телефон

ISSN 2410-1311 (Print)

ISSN 2616-4264 (Online)

2003

2 рази на рік

Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, Україна, 01133

Наукова бібліотека, вул. Є. Коновальця, 36, каб. 1, м. Київ, Україна, 01133

Видавничий центр КНУКіМ, вул. Чигоріна, 14, м. Київ, Україна, 01042

issues-culture-knukim.pp.ua

issues.culture@knukim.edu.ua

+38 (044) 529-61-38

© Київський національний університет культури і мистецтв, 2022

© Автори статей, 2022

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Kyiv National University of Culture and Arts

Issues in Cultural Studies

Collection of Scientific Papers

The collection of research papers highlights the advanced issues of theory and history of Ukrainian and World culture, cultural issues, modern forms of cultural and historical development of mankind.

*Recommended for publication by the Academic Council
of Kyiv National University of Culture and Arts
(Minutes No. 12 of 10.03.2022)*

Editor-in-Chief

Mykhailo Poplavskiy – DSc in Education, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Yurii Horban – PhD in Cultural Studies, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

Executive Editor

Valerii Kushnarov – PhD in Cultural Studies, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

Editorial board members

Ruta Adamoniene – Habil. Dr, Professor, Mykolas Romeris University (Lithuania); **Martina Blašková** – DSc in Philosophy, Professor, University of Žilina (Slovak Republic); **Polina Herchanivska** – DSc in Cultural Studies, Professor, National Academy of Culture and Arts Management (Ukraine); **Olena Honcharova** – DSc in Cultural Studies, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Olena Khlystun** – DSc in Cultural Studies, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); **Olha Kopiiivska** – DSc in Cultural Studies, Professor, National Academy of Culture and Arts Management (Ukraine); **Artur Kristovao** – DSc in Philosophy, Professor, University of Trás-os-Montes and Alto Douro (Portuguese Republic); **Yuliia Sabadash** – DSc in Cultural Studies, Professor, Mariupol State University (Ukraine); **Liubov Spivak** – DSc in Psychological Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine); **Volodymyr Spivak** – DSc in Philosophy, Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine); **Marzena Szmyt** – Professor, Doctor habil., Adam Mickiewicz University in Poznan & Archaeological Museum in Poznan (Poland).

Chief of Editorial Council

Iryna Petrova – DSc in Cultural Studies, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine)

Members of Editorial Council

Valentyna Bezdrabko – DSc in Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine);

Tetiana Dolbenko – DSc in Cultural Studies, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine);

Tetiana Humeniuk – DSc in Philosophy, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine).

The Collection of Scientific Papers "Issues in Cultural Studies" is indexed in DOAJ, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, ERIH PLUS, ResearchBib, Scilit, WORLDCAT, BASE, Crossref, Google Scholar, Vernadsky National Library of Ukraine, and Ukrainian Research and Academic Network (URAN).

The Ministry of Justice of Ukraine issued the Certificate on the State Registration of the Printed Mass Media Series KV No. 24362-14202 PR of 03.03.2020.

The Journal is included in the category "B" of the List of scientific professional editions of Ukraine in the programme subject area 034 "Cultural Studies" by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 24 September 2020 № 1188.

ISSN

Year of foundation

Frequency

Founder / Postal address

Editorial board address

Publisher

Web-site

E-mail:

Tel.

ISSN 2410-1311 (Print)

ISSN 2616-4264 (Online)

2003

twice a year

Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, 01133, Ukraine

Scientific Library, 36, Ye. Konovaltsia St., Off. 1, Kyiv, 01133, Ukraine

KNUKIM Publishing Centre, 14, Chyhorina St., Kyiv, 01042, Ukraine

issues-culture-knukim.pp.ua

issues.culture@knukim.edu.ua

+38 (044) 529-61-38

© Kyiv National University
of Culture and Arts, 2022
© Authors, 2022

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Гоц Людмила Сергіївна	▪ Трансгуманізм у синхронно-діахронному вимірі культури: концептуалізація, типологія і періодизація	10
Гурова Інна Володимирівна	▪ Теорія субкультури у науковому напрямі Cultural Studies та її розвиток у культурологічному дискурсі	21
Кириленко В'ячеслав Анатолійович	▪ Національна ідентичність та її вплив на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління	32
Мурашкін Михайло Георгійович	▪ Медитація і компенсаторне осяяння в релігійно-містичній культурі (культурологічний аналіз)	40
Носенок Богдана Едуардівна	▪ Історія як культурний процес у методології «нової історичної науки» анналів	50
Петрова Ірина Владиславівна	▪ Культурні та креативні індустрії: проблема визначень	63
Печеранський Ігор Петрович	▪ Культурний релятивізм як методологічний підхід в межах американської антропологічної традиції вивчення культури (кінець XIX – 70-ті рр. XX століття)	78
Совгира Тетяна Ігорівна	▪ Технологія як чинник суспільної організації творчого процесу (від індивідуальної творчості до коопераційної співпраці)	92

КУЛЬТУРНО-МУСТЕЦЬКІ ТА ОСВІТНІ ПРАКТИКИ

Биркович Тетяна Іванівна, Паламарчук Світлана Петрівна, Биркович Віктор Іванович	▪ Особливості прояву екологічної культури сучасної молоді в контексті екологічних викликів	101
---	--	-----

Гайсинюк Наталія Анатоліївна	▪ Культура організації роботи з документами як технологія ефективного державного управління	112
Кислюк Костянтин Володимирович	▪ Українські особливості «жіночого мілітарі» в соціальній мережі Facebook	128
Ключко Юлія Миколаївна	▪ Сучасні соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв	141
Козловська Марина Вікторівна	▪ Свято і буденність: соціокультурні виміри протиставлення	151
Кошелєва Оксана Борисівна, Кравчук Олена Анатоліївна, Цисельська Оксана Володимирівна	▪ Забезпечення якості вищої освіти в умовах дистанційного навчання	160
Кравчук Олександр Олександрович	▪ Методико-практичні принципи Михайла Кречка при роботі зі студентами-хормейстерами (порівняльний аналіз)	172
Мохнюк Руслан Степанович	▪ Інклюзія як один з напрямів стратегії розвитку громадянського суспільства: чинник культуротворчості	182
Плецан Христина Василівна	▪ Фестивалі як драйвери розвитку креативних індустрій: історико-культурологічний підхід	194
Поплавський Михайло Михайлович	▪ Стан та перспективи культурологічних досліджень у контексті ідей гуманізму	210
Сарновська Наталія Іванівна, Антонівська Марина Олександрівна	▪ Вплив глобалізації на мову як невід'ємну частину культури українського суспільства	220
Шевелюк Михайло Михайлович	▪ Туризм Львівщини перед викликами коронакризи та воєнного конфлікту	229

Яцько Катерина Віталіївна	Креативні кластери як складова культурного середовища в контексті розвитку креативних індустрій в Україні	241
РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПОВІДОМЛЕННЯ		
Горбань Юрій Іванович	Нові реалії збереження історико-культурного надбання: експертиза археологічних колекцій	249
Петрова Ірина Владиславівна	Вища культурологічна освіта в регіоні очима педагога-дослідника	253

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF CULTURE

<i>Lyudmila Gotz</i>	▪ Transhumanism in Synchrony and Diachrony of Culture: Conceptions, Typology and Periods	10
<i>Inna Hurova</i>	▪ Theory of Subculture in the Scientific Direction of Cultural Studies and Its Development in Cultural Discourse	21
<i>Viacheslav Kyrylenko</i>	▪ National Identity and Its Influence on Social Consolidation and Efficiency of Public Administration	32
<i>Mykhailo Murashkin</i>	▪ Meditation and Compensatory Insight in Religious and Mystical Culture (Culturological Analysis)	40
<i>Bohdana Nosenok</i>	▪ History as a Cultural Process in the Methodology of the Annales' "New Historical Science"	50
<i>Iryna Petrova</i>	▪ Cultural and Creative Industries: the Definition Issue	63
<i>Ihor Pecheranskyi</i>	▪ Cultural Relativism as a Methodological Approach Within the American Anthropological Tradition of Studying Culture (the Late 19 th Century – the 1970s)	78
<i>Tetiana Sovhyra</i>	▪ Technology as a Factor of the Social Organisation of the Creative Process (from Individual Creativity to Cooperative Work)	92

ARTS AND CULTURAL, EDUCATIONAL PRACTICES

<i>Tetiana Byrkovych, Svitlana Palamarchuk, Viktor Byrkovych</i>	▪ Features of the Manifestation of the Ecological Culture of Modern Youth in the Context of Environmental Challenges	101
---	--	-----

<i>Nataliya Gaisynuik</i>	Document Management Culture as a Technology of Effective Public Governance	112
<i>Kostiantyn Kysliuk</i>	Ukrainian Features of the “Female Military” on the Facebook Social Network	128
<i>Yuliia Kliuchko</i>	Modern Sociocultural Practices of Inclusion in Museums	141
<i>Maryna Kozlovska</i>	Holiday and Everyday Life: Sociocultural Dimensions of Opposition	151
<i>Oksana Koshelieva, Olena Kravchuk, Oksana Tsyselska</i>	Ensuring the Quality of Higher Education in the Context of Distance Learning	160
<i>Oleksandr Kravchuk</i>	Mykhailo Krechko’s Methodological and Practical Principles of Choir Director Students’ Training (Comparative Analysis)	172
<i>Ruslan Mokhniuk</i>	Inclusion as One of the Directions of the Civil Society Development Strategy: a Factor of Cultural Creation	182
<i>Khrystyna Pletsan</i>	Festivals as Drivers of Creative Industry Development: Historical and Cultural Approach	194
<i>Mykhailo Poplavskyi</i>	Status and Prospects of Cultural Research in the Context of the Ideas of Humanism	210
<i>Nataliia Sarnovska, Maryna Antonivska</i>	The Impact of Globalisation on Language as an Integral Part of Ukrainian Society Culture	220
<i>Mykhailo Sheveliuk</i>	Lviv Region Tourism Facing Challenges of Coronavirus Crisis and Military Conflict	229

-
<i>Kateryna Yatsko</i>	▪ Creative Clusters as a Component of the Cultural Environment in the Context of the Development of Creative Industries in Ukraine	241

REVIEWS, COMMENTS, REPORTS

<i>Yurii Horban</i>	▪ New Aspects of Preservation of Historical and Cultural Heritage: Assessment to Archaeological Collections	249
<i>Iryna Petrova</i>	▪ Local Higher Cultural Education in the Eyes of the Teacher-as-Researcher	253

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256888
УДК 008:[165.742+299.4]:168

ТРАНСГУМАНІЗМ У СИНХРОННО-ДІАХРОННОМУ ВИМІРІ КУЛЬТУРИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, ТИПОЛОГІЯ І ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Гоц Людмила Сергіївна

Кандидат культурології, доцент,
ORCID: 0000-0001-5832-2406, e-mail: milahobotya93@gmail.com,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,
вул. Лаврська, 9, Київ, Україна, 01015

Для цитування:

Гоц, Л.С. (2022). Трансгуманізм у синхронно-діахронному вимірі культури: концептуалізація, типологія і періодизація. *Питання культурології*, (39), 10-20. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256888>.

Анотація

Трансгуманістичні інтенції тією чи іншою формою маніфестуються протягом усього існування людства. Однак у культурі кінця XX – початку XXI ст. з'являються потужні науково-технічні засоби для втілення трансгуманістичних ідеалів у фізичній реальності, конструювання нової транслюдської реальності. Трансгуманізм набуває самостійного ідеологічного значення, що зумовлює необхідність цілісного та багатогранного культурологічного аналізу його проблематики. Мета статті — концептуалізувати поняття «трансгуманізм», розглядаючи його в широкому культурному контексті, синхронно-діахронному вимірі культурного континууму. Завданнями дослідження є аналіз ключових особливостей основних різновидів трансгуманізму, створення відповідних дефініцій, типології та періодизації, а також аналіз основних тенденцій розвитку трансгуманізму. Комплексне авторське вирішення зазначених вище проблем становить наукову новизну цієї роботи. Методологія дослідження в рамках культурології базується на історико-культурному, синхронно-діахронному, системному, структурному підходах та наступних якісних методах: концептуальний і термінологічний аналіз, типологія та періодизація, компаративний, проблемно-хронологічний аналіз. Висновки. Концептуалізація поняття «трансгуманізм» у синхронно-діахронному вимірі культури надала можливість розробити цілісну типологію та періодизацію трансгуманізму і розробити відповідні дефініції. Авторська типологія трансгуманізму за типом світогляду подана в історико-логічній послідовності виникнення цих типів: 1) сакральний трансгуманізм (ідеалістичний) — міфологічний, магічний, релігійний, ідеалістично-філософський трансгуманізм; 2) секулярний трансгуманізм (матеріалістичний) — матеріалістично-філософський та науково-технологічний трансгуманізм; художній трансгуманізм існує протягом усієї історії людства — спочатку сакральний, а згодом і секулярний. Ці різновиди часто утворюють

гібридні форми і співіснують у часі паралельно. Експліковано стійку тенденцію еволюції трансгуманізму від ідеального до матеріального.

Ключові слова: культура; трансгуманізм; методологія; дефініція; класифікація; періодизація; синхронія; діахронія

Вступ

Початок XXI століття ознаменувався якісним стрибком темпів розвитку високих технологій, сучасна цивілізація переживає новий виток трансформацій — перехід до цифрової індустрії 4.0. Можемо стверджувати, що зараз вир сцієнтизму затуляє людство все сильніше в еру секулярно-матеріалістичного трансгуманізму — і цей процес зациклений зсередини по колу механізмом активізації трансгуманістичних архетипів, надій і очікувань. З одного боку, нова соціальна онтологія, у якій інноваційні технології відіграють ключову роль, багато в чому підготовлена розвитком трансгуманістичного дискурсу попередніх часів. З іншого, вже наявні high-tech, своєю чергою, виступають потужним каталізатором розвитку трансгуманістичних ідей. Ситуація, що склалася, вказує на необхідність пильного вивчення проблематики трансгуманізму (Т.), специфіки його різновидів, тенденцій, а також перспектив розвитку.

У цих питаннях є безліч теоретичних невизначеностей. Великою науковою проблемою є концептуалізація, типологізація та періодизація трансгуманізму у широкому контексті світової культури. Хоча ці питання у тому чи іншому контексті порушуються у наукових працях теоретиків Т. (Ф. Феррандо, М. Бостром etc.), проте спеціалізованих досліджень, присвячених ним, вкрай мало. Описано такі напрями трансгуманізму, як екстропіанство, сингуляріанство, гедоністичний імператив, демократичний Т. або технопрогресизм, рух проти старіння, лібертаріанський Т., анархотрансгуманізм, космополітичний Т., космізм, релігійний Т. (Pellissier, 2015); техногуманізм та датаїзм, які Ю. Харарі (Харари, 2018) запропонував розглядати як нові трансгуманістичні релігії; постгендеризм (Dvorsky & Hughes, 2008). Українськими дослідниками описано технокомунізм (Гриценко, 2013) та запропоновано модель класифікації трансгуманістичних концептів у науковій фантастиці (Донець, 2012). Таким чином, виявлена дослідниками гетерогенність та багатоаспектність феномену трансгуманізму наголошує на необхідності виділення основних видів Т. — гранично узагальнюючих, парасолькових концептуальних категорій та, надалі, удосконалення систематизації різних підвидів Т.

Мета статті

Мета статті — концептуалізувати поняття «трансгуманізм» у широкому культурно-історичному контексті як синхронно-діахронний феномен культури. Наскільки авторці відомо, така постановка проблеми у гуманітаристиці здійснюється вперше. До завдань дослідження входить експлікація ключових особливостей основних різновидів трансгуманізму, розробка відповідних дефініцій, створення типології, періодизації, а також аналіз основних тенденцій розвитку трансгуманізму. Методологія дослідження у межах культурології базується

на низці загальнотеоретичних підходів: історико-культурний, синхронно-діахронний, системний, структурний; якісних методів: концептуальний і термінологічний аналіз, типологія та періодизація, компаративний, проблемно-хронологічний аналіз та інші.

■ Виклад матеріалу дослідження

Концептуалізація феномену трансгуманізму як значущого явища культури передбачає вихід на більш високий рівень науково-теоретичного узагальнення його якостей, категоріальних ознак і форм прояву. В узагальнювально-аналітичній статті здійснимо спробу комплексного, системного погляду на Т. шляхом його аналізу як синхронно-діахронного явища культури, розгляду його еволюції, типологізації і розробки відповідного термінологічного апарату та дефініцій.

1. Визначення трансгуманізму як локального та універсального явища культури. Зараз у науковому дискурсі існує два основних вектори інтерпретації поняття Т. — у вузькому та широкому значеннях слова.

а) Більшість сучасних дослідників оперують редукованим розумінням терміна Т., відносячи його лише до явищ культури кін. ХХ — поч. ХХІ ст., що спирається на досягнення науки та high-tech. Узагальнюючи, сформулюємо його так: трансгуманізм у вузькому значенні слова — це сукупність ідеологічних концепцій і феноменів культури, що передбачають радикальне подолання природних обмежень людських можливостей (фізичних, інтелектуальних, психічних) за допомогою науки та технологій; як міжнародний інтелектуальний рух трансгуманізм інституалізувався наприкінці ХХ століття (Гоц, 2020, с. 3–4). І справді, саме наприкінці ХХ ст. бурхливий розвиток трансгуманістичних ідей, пов'язаний із науково-технічним прогресом, стає особливо помітним.

Однак таке вузьке трактування не відображає феномен Т. у всій його повноті, а лише окреслює сучасний етап його розвитку, надаючи один — неповний — фрагментарний зріз Т. у синхронії. Авторка вважає, що такі вузькі трактування описують лише один різновид сучасного Т. — визначимо його як секулярний трансгуманізм (секулярно-матеріалістичний). Підкреслимо, що, хоча він і є найпомітнішим у сучасній культурі, секулярний трансгуманізм і зараз розвивається паралельно із традиційними, давнішими різновидами трансгуманізму — визначимо їх як сакральний трансгуманізм (ідеалістичний), а саме: міфологічним, магічним, релігійним та ідеалістично-філософським. До цих термінів ми повернемося нижче.

б) Більш концептуальним, комплексним є розгляд феномену Т. у широкому, абстрактному значенні слова. Раніше авторка писала, що всупереч поширеному уявленню про те, що трансгуманістичні інтенції людства є пізнім явищем культури, ряд дослідників — Н. Бостром, Ф. Феррандо, Е. Майор, С. Соколовський, Т. Ковалевська, Д. Казенов, Р. Белк, М. Хумаюн, А. Гопалдас — виявляють витоки та різноманітні прояви трансгуманізму протягом усієї історії людства (Гоц, 2021, с. 25). Розвиваючи цю думку, авторка вважає, що Т. логічно розглядати не тільки у синхронії, а й у перспективі діахронії — у контексті його тривалої історичної еволюції.

У зв'язку з викладеним вище виникає необхідність створити визначення, що дозволяє охопити феномен Т. у його цілісності як синхронно-діахронне явище:

трансгуманізм у широкому значенні слова — конгломерат ідеологічних концепцій та феноменів культури, що передбачають радикальне подолання природних обмежень людських можливостей (фізичних, психічних) за допомогою культурних практик — магічних, релігійних, філософських, науково-технічних тощо (Гоц, 2020, с. 3–4).

2. Трансгуманізм як синхронно-діахронний феномен культури. Далі пропонується авторська типологія трансгуманізму на кшталт світогляду, у полі якого репрезентуються трансгуманістичні ідеї, представлена, наскільки можливо, в історико-логічній послідовності їх виникнення. Наскільки авторці відомо, її аналоги ще не були розроблені в науковій думці.

Синхронно-діахронний підхід (К. Леві-Строс) дозволяє досліджувати трансгуманізм як протейстичний, мінливий феномен культури, описати його як структуру та процес, що триває в тотальній довжині культурного континууму в часі-просторі. Діахронія насамперед реалізує історичний підхід до типології та періодизації Т., розглядаючи його абстрактно, у широкій протяжності часу; відбиває еволюцію Т.; дозволяє виділити тривалі етапи його розвитку. Синхронія реалізує насамперед порівняльний аналіз різновидів Т.; вивчає їх конкретні минуці історичні форми, здійснюючи одночасний зріз у мінімальний проміжок часу.

Таблиця 1

Трансгуманізм у синхронії та діахронії культури

ТРАНСГУМАНІЗМ	
<ul style="list-style-type: none"> – передбачає радикальне подолання природних обмежень людських можливостей (фізичних, інтелектуальних, психічних); – являє собою конгломерат культурних ідей і практик, що маніфестується протягом усього існування культури у різних ідеологіях та культурних практиках — магічних, релігійних, філософських, науково-технічних тощо. 	
<p>синхронія (горизонталь):</p> <ul style="list-style-type: none"> • реалізує порівняльний аналіз різновидів трансгуманізму; • конкретність; • відбиває конкретні минуці історичні форми трансгуманізму, здійснюючи одноразовий зріз у малий проміжок часу. 	<p>діахронія (вертикаль):</p> <ul style="list-style-type: none"> • реалізує історичний підхід до типології та періодизації трансгуманізму; • абстрактність; • відображає еволюцію трансгуманізму; дозволяє виділити тривалі етапи його розвитку в широкій протяжності часу.

3. Типологізація та періодизація трансгуманізму на кшталт світогляду. Застосувавши синхронно-діахронний підхід, авторка здійснила періодизацію та типологізацію Т. У результаті дослідження було виділено такі періоди еволюції Т., як премодерн, модерн, постмодерн та постпостмодерн (сучасність). Кожен із зазначених етапів характеризується специфічним розвитком трансгуманістичної міфологеми — конгломерату трансгуманістичних уявлень, ідеалів, образів, що ґрунтуються на ідеї радикального подолання природних обмежень людських

можливостей. Зовні ці ідеї можуть суттєво відрізнитися, проте їх початком завжди є архетипічні образи Транс- або Надлюдини, Людинобога etc.

Далі у межах зазначених періодів авторкою проведена типологізація прояву Т. у культурі за домінуючим типом світогляду, у колі якого репрезентуються трансгуманістичні ідеї. Зрозуміло, типологія завжди дещо абстрактна, і практично різні види світогляду можуть тією чи іншою мірою переплітатися між собою. Уявімо різновиди Т. у порядку історичної послідовності їх виникнення.

І. Премодерн. Прояви трансгуманістичних інтенцій у традиційній культурі премодерну загалом доцільно типологізувати як сакральний Т., тому що в цей час вони транслювалися переважно в контексті магічного та релігійного світоглядів та апелювали до категорій священного, світу богів і духів. Джерелом трансгуманістичних ідей була сфера ідеального, духовного, тому їх можна означити як ідеалістичний трансгуманізм. Представимо таке визначення: сакральний трансгуманізм (*sacral transhumanism*) або ідеалістичний трансгуманізм (*idealistic transhumanism*) — прагнення людини до радикального подолання встановлених природою обмежень можливостей (фізичних, розумових, психічних) за допомогою апеляції до категорій священного, духовного [термінологія і визначення Л. Гоц]. Сакральний Т. проявляється у різних типах світогляду — як міфологічний, магічний, релігійний та ідеалістично-філософський трансгуманізм. Здійснимо спробу розробити визначення цих гносеологічних категорій.

а) Поняття «міфологічний трансгуманізм» уперше використовує Т. Ковалевська (2016), не даючи йому точного визначення. Вважаючи цей термін дуже доречним для позначення проявів трансгуманістичних інтенцій у міфологічній свідомості (Гоц, 2021, с. 26, 31), дамо його дефініцію: міфологічний трансгуманізм — прагнення людини до радикального подолання встановлених природою обмежень його можливостей, виражене засобами міфологічного світогляду [визначення Л. Гоц]. Міфологічний Т. репрезентують міфологеми вічної молодості та безсмертя (Фонтан молодості, пошук безсмертя Гільгамешем, Коцїй безсмертний); міфологема створення штучного життя — варіанти міфу про Прометей, що створює людину як ремісник; персонажі казок Івасик-Телесик, Колобок, Снігуронька, Поліно, Глинушка; літературні Піноккіо, Буратіно та ін. (Гоц, 2021).

Визначимо такі типи Т. і створимо відповідні дефініції.

б) Магічний трансгуманізм — прагнення людини до радикального подолання встановлених природою обмежень її можливостей за допомогою магічних практик [термін та визначення Л. Гоц]. У нашому визначенні термін «магія» використовується як парасольковий для широкого спектра практик (Гоц, 2014), де магія — сукупність технологій вольового впливу на духовний і матеріальний світ за допомогою методів, які не визнаються наукою.

Термін «магічний Т.» можна використовувати як узагальнюючий для його конкретних історико-культурних форм, як «шаманський Т.» [термінологія Л. Гоц] — шаманізм базується на волевиявленні та особистому трансцендентному досвіді шамана (фактор віри маловажливий), він практично позбавлений догм і тому віднесений нами до магії, а не до релігії; та пізніших за виникненням форм: «окультний Т.», англ. *occult T.* [термінологія Л. Гоц], та «езотеричний Т.», англ. *esoteric T.* (Гоц, 2020), etc. Останній термін згадується у вільно-

му онлайн-словнику: «Езотеричний трансгуманізм, у скороченні Esoh+, також називається духовним трансгуманізмом, у скороченні Spirith+...» (Urban dictionary, 2021). Магічний трансгуманізм проявляється через міфологеми мага — сукупність усіх наративів та трансгресивних образів, пов'язаних із магом. Підкреслимо, що протягом усієї історії людства маг завжди мислився як суб'єкт, який перевершує рамки людських обмежень (транс- або надлюдина).

в) Релігійний трансгуманізм — прагнення людини до радикального подолання встановлених природою обмежень її можливостей у вигляді релігійних практик [визначення Л. Гоц]. Цей вид Т. згадує Х. Пеллісс'є (Pellissier, 2015), не даючи його визначень. Трансгуманістичні ідеї містять більшість релігій усіх часів та етносів. Наприклад, традиційне християнство базується на образі боголюдини Христа, святих — людинобогів (діти бога) і т. ін., біблія та агіографія описують святих як людей, які долають природні закони й обмеження, здійснюють воскресіння померлих і численні чудеса.

Деякі сучасні релігійні рухи різних напрямів різко критикують Т. Однак деякі вважають його повністю сумісним зі своїми віруваннями, наприклад, Мормонська трансгуманістична асоціація / The Mormon Transhumanist Association, заснована в 2006 році; Християнська трансгуманістична асоціація / Christian Transhumanist Association, заснована у 2013 році. Один з її членів, який написав десятки статей із заголовками на кшталт «Християнство — це трансгуманізм», стверджує: «Християнство — це чітко трансгуманістичний погляд, що виник у першому столітті і покликаний змінити як світ, так і людську природу» (Redding, 2012). Подібна стаття розміщена і на сайті Російського трансгуманістичного руху: «Ісус Христос — трансгуманіст» (Бобров, 2009). Необхідно підкреслити, що сьогодні сакральний і секулярний Т. легко створюють гібридні форми, метафізичні уявлення можуть поєднуватися з вірою в рятівну силу high-tech.

г) Філософський трансгуманізм — прагнення людини до радикального подолання встановлених природою обмежень її можливостей у вигляді філософії [термінологія та визначення Л. Гоц]. Зазначимо, що у традиційній культурі філософський трансгуманістичний дискурс зазвичай апелює до сакрального, він слабо виділений із магічного та релігійного світогляду. На початок свого існування він проявляється переважно через ідеалістичну філософію, а згодом — як філософський матеріалізм. Як приклад філософського Т. наведемо ідеал надлюдина Ф. Ніцше, який розглядає сучасну «надто людську» людину як підготовчий етап для еволюції в надлюдина. Ряд вчених визнають, що ідеї Ф. Ніцше мали безпосередній вплив на Т. і концепти транс-, постлюдини (Чижикова, 2013).

Наступні епохи характеризуються співіснуванням традиційних і новаційних типів світогляду, сакрального та секулярного Т. (космізм etc.).

II. В епоху модерну відбувається поступова переорієнтація суспільства із традиції до новацій, поширюється науковий дискурс. У модернізованих країнах сакральний Т. відходить на периферію офіційної культури, і починає активно розвиватися світський, науковий, секулярний Т. Спочатку він популяризується в науковій фантастиці та футурологічних концепціях, а згодом втілюється і у значні наукові досягнення (освоєння підводного, повітряного та космічного просторів, високотехнологічна медицина тощо). В епоху «зрілого» модерну,

особливо із 2-ї половини ХХ століття, активно поширюється світський, секулярний трансгуманізм, він же секулярно-матеріалістичний — прагнення людини до радикального подолання встановлених природою обмежень її можливостей за допомогою матеріального світу [термінологія та визначення Л. Гоц]. Секулярний Т. уникає метафізики, уявлень про душу і дух. До секулярного Т. ми відносимо матеріалістично-філософський та науково-технологічний Т., що поєднує в собі теорію (наука) та практику (технології).

д) Науково-технологічний трансгуманізм (техно-трансгуманізм) — це прагнення людини до радикального подолання встановлених природою обмежень її можливостей у вигляді науки і технологій [термінологія та визначення Л. Гоц]. Саме цей вид трансгуманізму і описує термін Т., що вживається у вузькому значенні слова. Нині він вийшов на передній план культури, інтегруючись у її ядро.

III. Постмодерн і постпостмодерн (сучасність) характеризуються подальшим зменшенням частки ідей сакрального Т. у домінуючій культурі (але не зникненням) — на користь секулярного Т. З кінця ХХ століття до теперішнього часу через техно-Т. відбувається активне розгортання трансгуманістичних ідей у матеріальний світ. Деякі вчені справедливо вказують на трансгуманістичний поворот (The transhumanist turn) — екзистенційний поворот, парадигмальний зсув розвитку культури у бік трансгуманізму в ХХ–ХХІ століттях.

Дозволимо собі уточнити: зараз ми спостерігаємо саме секулярний трансгуманістичний поворот. Цю думку підтверджує той факт, що на початку ХХІ ст. відбувається наростаючий експансивний вихід техно-трансгуманістичної ідеології в офіційний та політичний дискурс (Benedikter & Siermann, 2016).

Необхідно відзначити, що багато підтипів трансгуманізму одночасно засновані на різних типах світогляду, наприклад: магіко-релігійний Т., магіко-науковий Т., науково-релігійний Т., філософсько-релігійний Т., філософсько-науковий і т. ін.

е) Як окремих тип можна розглядати також художній трансгуманізм (естетичний Т.), що репрезентує трансгуманістичні ідеї за допомогою художніх образів у мистецтві (літературі, кінематографі, комп'ютерних іграх тощо) [термінологія та визначення Л. Гоц]. Художній Т. існує в усі епохи і зараз переживає активний розвиток.

Вочевидь, представлена типологія трансгуманізму, здійснена на кшталт світогляду, у перспективі, можливо, буде органічно доповнена іншими видами класифікації, виконаними на інших підставах.

4. Еволюція трансгуманізму від ідеального до матеріального. Розглянутий матеріал дозволяє виявити загальну динаміку еволюції проявів Т. від ідеального до матеріального. До 2-ї половини ХХ ст. трансгуманістичний дискурс репрезентувався переважно у сфері ідей, ідеалів ментальних феноменів, духовності. Згодом, із розвитком науково-технічних можливостей, трансгуманістичний дискурс все більше «набуває плоти», переходячи зі світу ментальних уявлень у світ матеріальної культури. На відміну від попередніх етапів розвитку людства, початок ХХІ ст. характеризується різким прискоренням втілення трансгуманістичної міфологеми в офіційній культурі, розширенням її впливу на матеріальний світ та небувалою емансипацією трансгуманістичної ідеології від духовних складових.

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що механізм сталого розвитку культури ґрунтується на двох фундаментальних засадах — консервативному та новаційному «крилах» культури, які відповідають як за стабільність, так і за розвиток суспільства. Головною функцією трансгуманістичної міфологеми є сильне стимулювання новаційних пошуків культури. Що аж ніяк не передбачає автоматичної безпеки розвитку культури, яка можлива лише за умови критичного ставлення до новаційних процесів, їх контролю та врівноваження консервативними силами, що забезпечують поступовість трансформацій і прогнозованість майбутнього.

Висновки

Розгляд еволюції різних проявів трансгуманізму в широкому історико-культурному контексті дає можливість концептуалізувати трансгуманізм як синхронно-діахронний феномен культури, культурну універсалію, одну з надісторичних культуротворчих структур і невід'ємну складову людської психіки та буття. Враховуючи специфіку культурології як метадисципліни, авторка вважає, що така оптика осмислення є оптимальною.

Здійснення експлікації ключових особливостей основних різновидів трансгуманізму дозволило відобразити їх у відповідних дефініціях та здійснити типологізацію. На підставі класифікації на кшталт світогляду у роботі виділено такі основні типи проявів трансгуманістичної міфологеми: 1) сакральний Т. (ідеалістичний) — міфологічний, магічний, релігійний, ідеалістично-філософський трансгуманізм; 2) секулярний Т. (матеріалістичний), до якого ми віднесли матеріалістично-філософський та науково-технологічний трансгуманізм; художній Т. існує протягом усієї історії людства — спочатку як сакральний, згодом як секулярний. Ці різновиди трансгуманізму виділені шляхом абстрагування, практично вони часто переплітаються між собою, утворюючи гібридні форми.

Авторська періодизація трансгуманізму заснована на виділенні наступних історичних періодів: премодерн, модерн, постмодерн та постпостмодерн (сучасність). У премодерні та ранньому модерні чітко домінує сакральний трансгуманізм. У зрілому модерні на перший план починає виходити секулярний трансгуманізм, він переважає в постмодерні і постпостмодерні, співіснуючи з формами більш архаїчного сакрального Т. На відміну від попередніх етапів розвитку людства, середина ХХ – початок ХХІ ст. характеризується різким прискоренням експлікації, втіленням трансгуманістичної міфологеми у культурі та розширеннях її впливу на матеріальний світ. Зазначена динаміка відбиває основні тенденції розвитку трансгуманізму. Необхідність уважного вивчення сучасних течій трансгуманізму окреслює основні перспективи подальшого дослідження.

Список використаних джерел

- Бобров, А. (2009, 18 ноября). «Иисус Христос — трансгуманист». Российское Трансгуманистическое Движение. <http://transhumanism-russia.ru/content/view/650/110/>
- Гоц, Л. С. (2014). *Репрезентація магії в сучасній медіакulturі* [Дисертація кандидата культурології, Харківська державна академія культури].

- Гоц, Л. С. (2020). Трансгуманістична міфологема у романі Г. Майрінка «Голем»: від алхімії до психоаналізу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 4, 3–10.
- Гоц, Л. С. (2021). Трансгуманістичні аспекти міфологеми штучного життя в стародавньому світі. *Культура України*, 71, 24–33.
- Гриценко, М. (2013). Технокомунізм як можливе майбутнє людства. *Грані*, 5, 58–63.
- Донец, П. Н. (2012). Классификация трансгуманизма в научно-фантастической литературе. *Мировая литература на перекрестье культур и цивилизаций*, 5, 57–65.
- Ковалевская, Т. В. (2016). Мифологический трансгуманизм в русской культуре. *Вестник славянских культур*, 1(39), 13–26.
- Харари, Ю. Н. (2018). *Ното Deus: Краткая история будущего*. Синдбад.
- Чижикова, Л. А. (2013). Наследие Ницше в дискурсе трансгуманизма (по материалам Журнала эволюции и технологии). *Вестник Челябинского государственного университета*, 13(304), 149–152.
- Benedikter, R., & Siepmann, K. (2016). «Transhumanism»: A New Global Political Trend? *Challenge*, 59(1), 47–59.
- Dvorsky, G., & Hughes, J. (2008). *Postgenderism: Beyond the Gender Binary*. Institute for Ethics and Emerging Technologies.
- Pellissier, H. (2015). *Transhumanism: there are [at least] ten different philosophical categories; which one (s) are you?* <http://surl.li/bkqdp>
- Redding, M. (2012). *Christianity is Transhumanism* [Blog]. <https://www.micahredding.com/blog/2012/04/25/christianity-transhumanism/>
- Urban dictionary. (2021, January 2). *Esoteric Transhumanism*. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Esoteric%20Transhumanism>

References

- Benedikter, R., & Siepmann, K. (2016). "Transhumanism": A New Global Political Trend? *Challenge*, 59(1), 47–59 [in English].
- Bobrov, A. (2009, November 18). "Iisus Hristos — transgumanist" [*Jesus Christ is a Transhumanist*]. Rossiiskoe Transgumanisticheskoe Dvizhenie. <http://transhumanism-russia.ru/content/view/650/110/> [in Russian].
- Chizhikova, L. A. (2013). Nasledie Nitsche v diskurse transgumanizma (po materialam Zhurnala evolyutsii i tekhnologii) [Nietzsche's Legacy in the Discourse of Transhumanism (Adapted from the Journal of Evolution and Technology) *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 13(304), 149–152 [in Russian].
- Donets, P. N. (2012). Klassifikatsiya transgumanizma v nauchno-fantasticheskoi literature [Classification of Transhumanism in Science Fiction Literature] *Mirovaya Literatura na Perekrest'e Kul'tur i Tsvilizatsii*, 5, 57–65 [in Russian].
- Dvorsky, G., & Hughes, J. (2008). *Postgenderism: Beyond the Gender Binary*. Institute for Ethics and Emerging Technologies [in English].
- Gots, L. S. (2020). Transhumanistychna mifolohema u romani H. Mairinka "Holem": vid alkhimii do psykhoanalizu [Mythologeme of Transhumanism in G. Meyrink's Novel "The Golem": from Alchemy to Psychoanalysis]. *National Academy of Culture and Arts Management Herald*, 4, 3–10 [in Ukrainian].

- Gots, L. S. (2014). *Reprezentatsiia mahii v suchasni mediakulturi [Representation of Magic in Modern Media Culture]* [PhD Dissertation, Kharkiv State Academy of Culture] [in Ukrainian].
- Gots, L. S. (2021). Transhumanistychni aspekty mifolohemy shtuchnoho zhyttia v starodavnomu sviti [Transhumanistic Aspects of the Artificial Life Mythologeme in the Ancient World]. *Culture of Ukraine*, 71, 24–33 [in Ukrainian].
- Harari, Yu. N. (2018). *Homo Deus: Kratkaya istoriya budushchego [Homo Deus: A Brief History of the Future]*. Sindbad [in Russian].
- Hrytsenko, M. (2013). Tekhnokomunizm yak mozhyve maibutnie liudstva [Technocommunism as a Possible Future of Humanity]. *Grani*, 5, 58–63 [in Ukrainian].
- Kovalevskaia, T. V. (2016). Mifologicheskii transgumanizm v russkoi kul'ture [Mythological Transhumanism in Russian Culture]. *Bulletin of Slavic Cultures*, 1(39), 13–26 [in Russian].
- Pellissier, H. (2015). *Transhumanism: there are [at least] ten different philosophical categories; which one (s) are you?* <http://surl.li/bkqdp> [in English].
- Redding, M. (2012). *Christianity is Transhumanism* [Blog]. <https://www.micahredding.com/blog/2012/04/25/christianity-transhumanism/> [in English].
- Urban dictionary. (2021, January 2). *Esoteric Transhumanism*. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Esoteric%20Transhumanism> [in English].

■ TRANSHUMANISM IN SYNCHRONY AND DIACHRONY OF CULTURE: CONCEPTIONS, TYPOLOGY AND PERIODS

■ Lyudmila Gotz

■ *PhD in Cultural Studies, Associate Professor,*
ORCID: 0000-0001-5832-2406, e-mail: milahobotya93@gmail.com,
National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine

■ Abstract

Transhumanistic intentions has been manifested in one form or another throughout the existence of humankind. However, the culture of the late 20th and early 21st centuries receives powerful scientific and technological means for the embodiment of transhumanist ideals in physical reality and the development of a new transhuman reality. Transhumanism acquires an independent ideological significance, necessitating a holistic and multifaceted cultural analysis of its issues. The purpose of the article is to form a concept of the *transhumanism* term, considering it in a broad cultural and historical context, in the synchrony and diachrony dimension of the cultural continuum. The study's objectives include analysing key features of the main varieties of transhumanism, the creation of appropriate definitions, typology and periods, and the analysis of the main trends in the development of transhumanism. The author's complex solution to the above-listed problems includes the scientific novelty of this work. The research methodology in cultural studies is based on historical and cultural,

synchrony and diachrony, system, structural approaches and the following qualitative methods: conception and terminology analysis, typology and historical backgrounds, comparative, problem and chronological analysis. Conclusions. The conception of the *transhumanism* term in the synchrony and diachrony dimension of culture has made it possible to create a holistic typology and historical background of transhumanism and develop appropriate definitions. The author's typology of transhumanism by type of worldview is given in the chronological and logical order of their emergence: 1) sacral transhumanism (idealistic), i.e. mythological, magical, religious and idealistic philosophical transhumanism; 2) secular (materialistic) transhumanism, i.e. materialistic philosophical, scientific and technological transhumanism; artistic transhumanism exists during all human history — first as sacral, then as secular. These types of transhumanism often form hybrid forms and coexist in time in parallel. The steady tendency of the evolution of transhumanism from the ideal to the material is explained in the study.

■ **Keywords:** culture; transhumanism; methodology; definition; classification; periods; synchrony; diachrony

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256897

УДК 008:316.723]:130.2

ТЕОРІЯ СУБКУЛЬТУРИ У НАУКОВОМУ НАПРЯМІ CULTURAL STUDIES ТА ЇЇ РОЗВИТОК У КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Гурова Інна Володимирівна

Кандидат історичних наук, доцент,

ORCID: 0000-0002-9709-7405, e-mail: innagurova14@gmail.com,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна, 01601

Для цитування:

Гурова, І.В. (2022). Теорія субкультури у науковому напрямі Cultural Studies та її розвиток у культурологічному дискурсі. *Питання культурології*, (39), 21-31. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256897>.

Анотація

Мета статті полягає у розкритті теоретичних засад функціонування субкультури у контексті методології британського наукового напрямку *Cultural Studies* та аналізі тих напрацювань, які знайшли подальший розвиток у культурологічному дискурсі. У статті застосовано загальнонаукові методи: аналіз та синтез були використані при тлумаченні основних робіт теоретиків *Cultural Studies* та розгляді сучасного культурологічного дискурсу; завдяки системному методу субкультуру розглянуто як єдине ціле з узгодженням функціонування всіх її складових, порівняльний — для зіставлення особливостей та ознак молодіжних субкультур. Наукова новизна полягає у вияві тих аспектів популярної культури, які були проаналізовані британськими дослідниками та їх еволюцію у сьогоденні. Висновки. Вчені Бірмінгемського центру культурних досліджень Cultural Studies запропонували концептуальний апарат опису молодіжних субкультур як «метафор соціальних змін», який не втратив свого значення досі. Вони сформували новий на той час погляд на субкультуру як об'єднання, що чинить опір офіційній культурі через ритуал і стиль. Ядром теорії стало розуміння субкультури як опозиції мейнстриму, як творчості молоді, яка відмовляється бути вірною принципам, запропонованим класовим походженням та батьківською культурою. Теоретичні напрацювання дослідників Бірмінгемського центру культурних досліджень, пов'язаних насамперед з ідеологією неомарксизму, конкуренцією антагоністичних культурних моделей, втратили свою значущість, але більшість ідей реалізувалися у сучасній культурології, в якій центр уваги змістився від субкультурних відмінностей до аналізу життєвих стилів, культур спільнот, культури повсякденного життя. Поняття стилю, важливе для британських дослідників у контексті опору мейнстриму, тепер

належить мові споживчого вибору, а також застосовується в аналізі моди. Аналіз ідентичності учасників субкультур через специфічну мову (сленг, жаргон) та субкультурні ритуали призвів до дослідження мовних практик. Поняття субкультури все частіше застосовується не до цілісного способу життя та світогляду, а більше до культурно-дозвіллевих практик.

■ **Ключові слова:** субкультура; культурні дослідження; символічний опір; культурні практики; гомологія; бриколаж

■ Вступ

Субкультура являє собою особливу форму культури, яка відображає її неоднорідність, складність, нескінченну розмаїтість, внутрішню диференційованість. Поява субкультури часто є відгуком на такий стан суспільства, який, з одного боку, за своїм ціннісно-сенсовим спрямуванням не задовольняє певну частину цього суспільства, де вона не може реалізуватись. А з іншого, свідчить про те, що у ньому можуть задовольнятися найрізноманітніші смаки і уподобання людей. За час свого існування термін «субкультура» зазнав певної сенсорної еволюції. Тому актуальною проблемою є дослідження таких культурних форм, які дозволять сучасній людині самоствердитись у наявному культурному просторі. Термін «субкультура» з'явився у культурологічному обігу майже одночасно з виникненням культурології як самостійної науки як наслідок усвідомлення гетерогенності культурного простору, проте зміст його і надалі потребує аналізу, особливо в аспекті виявлення тягловості теорії субкультури в сучасному культурологічному дискурсі.

Концепція субкультури викликає інтерес серед сучасних зарубіжних та українських дослідників з огляду розкриття її впливу на творення популярної культури та культурних індустрій. Так, іноземні дослідники аналізують теорію субкультури, яка була запропонована у роботах науковців британського напрямку *Cultural Studies* у соціально-політичному розрізі, зосереджуючи увагу лише на змісті молодіжних, альтернативних і клубних субкультур (Куренной, 2012). Т. Щепанська (2004) розглядає сучасні субкультури передусім як міські спільноти, вписуючи їхню творчість у сучасний міський фольклор. Субкультури та їх культурні практики, такі як футбол, музика, повсякденне споживання, проаналізовано у контексті популярної культури (Шапинская, 2008). У сучасній українській культурологічній думці осмислюється діалог культури і субкультур у сучасному мультикультурному суспільстві, аналізується вплив субкультурності на процес поступу культури (Зражевська, 2012). Сучасні видовищні субкультури Ю. Щербак (2005) зіставляє з найкращими практиками світової художньої культури. Створення власного стилю через естетизацію повсякдення і формування стилю як практики самопізнання у повсякденній культурі аналізує Г. Меднікова (2021). Проте потребує подальшого висвітлення проблема розвитку теорії субкультури у сучасній культурологічній науці.

■ Мета статті

Метою дослідження є розкриття теоретичних засад функціонування субкультури у контексті методології британського наукового напрямку *Cultural Studies* та

аналіз того, які з цих напрацювань знайшли подальший розвиток у культурологічному дискурсі.

■ Виклад матеріалу дослідження

Наявність у суспільстві багатьох субкультур свідчить про його складну і розгалужену структуру. Префікс «sub-» (в англійській мові дослівно означає «під») відсилає до уявлень про «підземний», тобто незримий, непомітний, прихований прошарок суспільства (можемо зіставити з англійським «*subterranean culture*» — «підземна культура» та «*underground*» — «підпілля»). А також цей префікс може асоціюватися із позаінституційними культурними явищами, які часто сприймаються як низькі у порівнянні з високою офіційною культурою.

Проте важливо акцентувати, що, незважаючи на різні конотації щодо поняття «субкультура», воно спрямовує до зв'язків із базовою культурою суспільства, розглядається як її підсистема. Якщо модерне розуміння культури передбачало сформоване ще романтиками розуміння культури як світоглядної системи панівної еліти, яка отримувала ідеологічну підтримку від тогочасних державних інституцій, то усі інші культурні явища, які перебували у просторі профанного, буденного, позбавлялись цього статусу.

Будь-яка субкультура існує всередині культури як «культура в культурі» (Л. Матвеева), як та її складова, яка підживлюється творчістю звичайних людей. Субкультура — це суверенне цілісне утворення всередині панівної культури, що відбиває і необхідність, і потребу в культурному розмежуванні та самовизначенні людей як членів виразних соціальних груп із власними цінностями, ідеями, символами, нормами, звичаями, ідеалами, взірцями та зразками поведінки. Суб'єктом субкультури є соціально-демографічні, професійні, релігійні, етнічні та інші групи, а також організації, корпорації тощо (Лозовий, 2007). Субкультури постали як форми соціального об'єднання, які, функціонуючи на підставі власних правил, ритуалів і цінностей, надають своїм учасникам власний варіант соціалізації та інкультурації.

Зміст поняття «субкультура» вказує на існування прихованих, неофіційних прошарків культурного життя. Тому часто, особливо у радянському контексті, це поняття поєднувалось з «андеграундом», «контркультурою», адже наявність оригінальних культурних уподобань часто призводила до протистояння з легітимними нормами і вартостями офіційної культури, породжувала недовіру з боку влади до субкультур, які сприймалися як небезпека для політичного режиму, тому будь-яка інакшість розглядалася як виклик системі і сприймалася вороже. Про це зазначав радянський культуролог Павло Гуревич (2019), який написав, що у 60-ті роки ХХ століття «контркультура» та «субкультура» часто вживались як тотожні поняття, а субкультури цього періоду віддзеркалювали ставлення до офіційної культури та заперечували її як «батьківську культуру» (с. 403). Методологічний інструментарій для аналізу субкультур у культурологічному аспекті надала теорія, яка оформилась на базі британського Центру сучасних культурних досліджень в університеті м. Бірмінгем і стала відомою на міжнародному рівні як Британська школа культурології, а до пострадянського гуманітарного дискурсу, зокрема, й українського, увійшла під назвою *Cultural Studies*.

Теоретична платформа цього напрямку складалась у 1950–1960-ті роки на підставі поєднання ідей неомарксистської спрямованості, структуралізму та постструктуралізму. А також наявний відгомін від представників соціологічної науки, а саме представника франкфуртської наукової школи Герберта Маркузе і американського соціолога і культуролога Теодора Рошака. Вони дослідили ті соціальні рухи, які відкидали цінності панівної культури, і вжили (одними з перших) щодо них поняття «контркультура». Науковці *Cultural Studies* (Стюарт Голл, Тоні Джефферсон, Пол Вілліс, Джон Кларк, Дік Гебдідж та ін.) хоч і не послуговувались цим терміном, проте запропоновані ідеї використали у своїх розробках. Так, зокрема, були враховані напрацювання Г. Маркузе про те, що контркультура твориться переважно тими, хто відчуває контроль над своїм життям і процесом виробництва і не згоджується із «традиційним» соціальним ладом та панівною культурою. Протест знаходить свій вираз у специфічному жаргоні, особливо вбранні, прослуховуванні музики, котра не вкладається у межі традиційних форм, незвичному часі субкультурної активності та іншому, що порушує суспільну рівновагу і спокій. Напрацювання Теодора Рошака (2014), який присвятив окреме дослідження аналізу контркультури, узагальнив протестні молодіжні рухи 60-х років минулого століття, стало широко відомим у колі європейських дослідників. Причини та характер молодіжного бунту Т. Рошак (2014) розглядав як такі, що мають характер позаполітичного культурного феномену. Його ідеї щодо контркультури у широкому розумінні — як особливого типу свідомості, світовідчуття, способу життя, формування нових відносин між людьми, створення сучасних цінностей, напрацювання нових соціальних норм, правил, взірців, етичних та естетичних еталонів — знайшли згодом відображення у творах британських науковців. Проте до протестних молодіжних рухів другої половини ХХ ст. вихідців передовсім із середовища робітничого класу (моди, хард-моди (скінхеда), тедді, панки, рокери та ін.) представники Бірмінгемського центру сучасних культурних досліджень використовували поняття «субкультура». Культурним контекстом проаналізованих ними британських молодіжних субкультур стали товарний добробут, початок ери споживання, повсюдне поширення медіа, комерційної масової культури. Британські дослідники визначали субкультури як виразників спротиву панівній культурі, і у *Cultural Studies* ствердився принцип «опору через ритуал». «Через одяг, діяльність, заняття на дозвіллі і стиль життя вони [члени субкультури] можуть розробити іншу відповідь або вирішення проблем, поставлених перед ними їхнім матеріальним і соціальним класовим становищем і досвідом ... Вони відчувають і відповідають на ті ж основні проблеми, що й інші члени їхнього класу, які не так сильно відрізняються і виокремлені у «субкультурному» сенсі» (Hebdidge, 1976).

За редакторства Стюарта Голла (Hall & Jefferson, 1976) вийшов друком один із основоположних текстів британських *Cultural Studies* — дослідження «Спротив через ритуал». Автори збірника запропонували розуміння культури як вираження життєвого досвіду, певного рівня, на якому соціальні групи розвивають відчутні життєві патерни і дають експресивні форми своєму соціальному і матеріальному досвіду. Молодість — це метафора змін, автори цієї роботи заперечують думку про те, що молодіжні субкультури є лише звичайними споживачами

культурних продуктів, вироблених офіційною культурою, а також співтворцями культури. Саме це положення про активну роль споживачів у творенні культури буде у подальшому розвинуте у сучасному американському напрямку культурних досліджень, зокрема у роботах дослідника популярної культури Дж. Фіске.

Молодіжні субкультури активно виникають і поширюються у тому суспільстві, яке досягло розвинутого індустріалізму та почало перехід до постіндустріалізму, у якому збільшився термін навчання молоді для опанування складними професіями. Розвідка Пола Вілліса «Profane Culture» (1978), яка згодом британською критикою була визнана як класика британських *Cultural Studies*, започаткувала важливу теорію та методологію для розуміння структур популярної культури. Пол Вілліс (Willis, 2014) проаналізував дві помітні молодіжні субкультури 1960-х років: байкерів і гіпі. Обидві групи змагалися за створення сенсів та власних культурних форм у суспільно-культурному просторі, де встановилися правила комерційних мас-медій та споживацький світогляд. Ці субкультури зображено Віллісом як засновників культурного експериментування та конструювання власної ідентичності. Байкерів схарактеризовано як мотоциклістів із робітничого класу, слухачів раннього рок-н-ролу (кінець 1950-х років), світорозуміння яких було побудоване навколо ядра «онтологічної надійності», що виключає будь-яку можливість втрати контролю за своїм світом (звідси і відмова від споживання наркотиків). Маскулінний стиль байкерів став виразом їхнього прагнення до збереження всебічного контролю над своїм життям і вчинками, символом чого є насамперед власний засіб пересування — мотоцикл (Куренной, 2012). Гіпі, на відміну від них, були вихідцями із середнього класу, їхня культура сконцентрована навколо цінностей суб'єктивного досвіду, тому вони найменше турбувалися про втрату контролю над собою, були охочими до наркотичних речовин, вільних стосунків та прихильниками авангардної музики. П. Віллісом виявлено та досліджено ознаки стилістичної сутності субкультур. Продовження такого аналізу знаходимо у сучасного автора Ю. Щербака (2005), який виокремлює серед сучасних субкультур такий їх різновид, як видовищні, підставою для поділу у нього постає тілесність у різних її іпостасях: від демонстрування тіла до «тілесної волі», що може бути класифіковано як арт-практики. Проте вони мають адаптивний характер, а деякі з них є надто персональними або суто комерційними.

Культура Британії досліджувалась у *Cultural Studies* як відповідь на пертурбації у житті багатьох людей, пов'язані як зі змінами суспільно-економічного, так і технологічного характеру. Ідея дослідників Бірмінгемського центру про те, що субкультура є силою, що опонує батьківській культурі робітничого класу, який втрачає свою ідентичність, перестала бути адекватним аргументом в аналізі культури, особливо з переходом від економіки виробників до економіки споживачів. Консьюмеризм, на думку багатьох його дослідників (Т. Веблена, К. Чарльза, Ж. Бодрійяра та ін.), має символічний характер, споживання розуміється не просто як задоволення життєвих потреб, а як спосіб комунікації, тому субкультури стали розглядатись не лише як спільноти з опозиційними цінностями, але передовсім як такі, що вирізняються своїм стилем, сукупністю характерних ознак та особливостей цих угруповань.

Починаючи з 1970-х років, у працях Центру спостерігається переорієнтація з політико-ідеологічного спрямування на дослідження популярної культури та її практик, зокрема, мовних. С. Голл звертає увагу на одну з визначальних ознак субкультурного світу — використання своєрідного сленгу (від англ. *slang* — жаргон), специфічних слів та словосполучень, які вживають його представники. Порушення мовних норм розглядається у цьому контексті як недодержання соціального порядку. Недотримання усталеної лінгвістичної поведінки є як однією зі стильових ознак субкультури, так водночас певним кодом, який створює власний семантичний простір. Як зазначає культурологиня Є. Шапинська (2008), з кінця ХХ століття відбувається лінгвістичний обмін між домінантною культурою і субкультурами, і багато субкультурних лінгвістичних проявів легітимізуються. Першопричини цього явища перебувають не стільки у проявах свободи чи моді на певні субкультурні стилі, воно розкриває саму природу сучасної популярної культури, яка з легкістю «привласнює» найрізноманітніші культурні явища, перетворюючи на предмети культурної індустрії (Т. Адорно).

Починаючи з кінця 1970-х років, частина науковців Бірмінгемського центру все більше відходить від марксистської ідеології. Особливо помітно це у роботах Діка Гебдіджа (Hebdidge, 1976, 1979, 1987, 1988, 2018) У розвідці «Субкультура: значення стилю», яка побачила світ у 1979 році, він проаналізував помітні британські субкультури і встановив, що вони об'єднують людей зі схожими уподобаннями, котрих не задовольняють загальноприйняті цінності, смаки та стандарти. Стиль є важливим для молодіжних субкультур тому, що дає змогу проявити свою ідентичність та дозволяє чинити символічний опір культурі мейнстриму. Боротьба між різними дискурсами за інші контексти є водночас битвою за значення: змагання за володіння знаками навіть у найпростіших галузях повсякденного життя. Стиль у субкультурах змінює значення (Хэбдидж, 2008–2009).

У колишньому СРСР опір через стиль (символічний опір) можна було спостерігати у 50–60-х роках минулого століття на прикладі субкультури так званих «стиляг», які своєрідно протестували проти засилля радянської ідеології та тиску системи на повсякденне життя людей. Нонконформізм стильяг виявлявся в екстравагантних зачісках, наявності власного сленгу, танцях (бугі-вугі), музиці з використанням саксофона, який уособлював вільних людей (джаз, рок-н-рол). Д. Гебдідж (Хэбдидж, 2008–2009) встановив, що субкультури роблять акцент на своїх особливих кодах або принаймні демонструють наявність культурних кодів та можливість їх порушення, інакше кажучи, носять лише те, що носять обдуманно, а не просто так (с. 142). Чоловічий гардероб радянських стильяг вирізнявся характерними штанами-дудочками (шириною 22 см), на відміну від усталених радянських (32 см), та яскравими краватками незвичних кольорів, зокрема, «пожежа в Африці». Рухи представників цієї субкультури теж були усвідомленими і продуманими: високо піднята голова та розкута хода як візуальний маркер стильяг.

Д. Гебдідж жорстко не протиставляє субкультуру панівній культурі, а зазначає, що вона з часом може входити до її складу. Це відбувається шляхом трансформації субкультурних знаків (одягу, прикрас, музики тощо) у товари ма-

сового виробництва і виявляється у дозвіллевих культурних практиках, наприклад, фанатський одяг та відповідні атрибути під час відвідування спортивних заходів. Кожна субкультура породжує нові течії та напрямки, моду на музичні уподобання чи зовнішній вигляд, які підхоплюються відповідними галузями культурної індустрії. Перехід із царини субкультури в царину ринку культурних продуктів являє собою процес, до якого виявляються залученими велика мережа економічних та комерційних інституцій. Щойно субкультурні інновації переходять у ситуацію ринку, вони стають доступними для загалу і перетворюються на прибутковий товар.

У сучасній культурі складовою «опору через стиль» став світогляд DIY (Do It Yourself — Зроби Це Сам), яка відображає опір субкультур їхньому втягуванню до простору масової культури. Термін DIY виник у ході рекламної кампанії нової побутової техніки в 1960-х роках у США, де пролунав заклик самостійно облаштувати та оздобити власне житло. Згодом він був підхоплений та переосмислений у субкультурі панків і став означати «сам створи собі культуру» — книгу, журнал, музичний альбом чи інший культурний продукт, свідомо відмовившись від використання інституційних структур масового суспільства (зокрема, студій звукозапису, підготовлених майданчиків для виступу, включаючи ТБ, продуктів модної індустрії).

Щоб зрозуміти, чому той чи інший субкультурний стиль виявляється привабливим для певної групи людей, Д. Гебдідж та інші автори з *Cultural Studies* використовують поняття «гомологія» та «бриколаж». Структури бриколажу (результати ретельного і точного впорядкування та класифікації найдрібніших елементів навколишнього фізичного світу в усьому його розмаїтті) — «імпровізовані» або сконструйовані (так наближено можна передати процес бриколювання), що являють собою безпосередні реакції на оточення. За К. Леві-Стросом, бриколаж означає для створення стилю використання елементів, запозичених з інших культурних контекстів, їх переозначення і перекомбінування. Так, наприклад, стиль Teddy Boys, що з'явився у 1953 році як позначення молодих людей із робітничого класу, які прагнули наслідувати «золоту молодь» і одягалися за модою епохи короля Едуарда VII (або, як його називали, «Тедді»). Його наводить Д. Гебдідж (Hebdidge, 1979) для ілюстрації бриколажу: тедді привласнили і трансформували едвардіанський стиль, надали своїм костюмам іншого змісту, символічно тлумачачи одяг, щоб стерти або зруйнувати початкові значення. Звичайні символи ділового світу — сорочки з комірцями, краватки, коротке волосся та інше — у субкультурах були позбавлені оригінальної конотації ефективних управлінців, кар'єристів з амбіціями, конформістів, що показуються як «порожні» фетиші. Таким чином, окремі елементи субкультурного стилю, хоч би якими вони були за своїм первісним задумом та призначенням, семантично перевизначаються і набувають нового сенсового наповнення у межах новоствореної цілісної субкультурної системи позначень. Внаслідок цього виникає образ, наділений власним змістом, хоча і зібраний із розрізнених елементів. Структура будь-якої субкультури характеризується внутрішньою впорядкованістю: кожна частина органічно пов'язана і узгоджена з іншими. Стильова єдність забезпечується характерним світосприйняттям групи, а також «підтримкою» з боку

музичних уподобань, манерами, поведінкою. Наприклад, узгодження альтернативної системи цінностей («Налаштуйся, увімкни, відключи») з галюкогенними наркотиками та кислим роком зробила культуру гіпі об'єднаною у «цілісний спосіб життя» для окремих гіпі. Таку єдність сенсів на різних рівнях Д. Геббідж (Hebdidge, 1979) назвав гомологією. Ці напрацювання призвели до переосмислення функціонування моди у культурному просторі: замість розробленої Г. Зім-мелем у XIX столітті ідеї про шлях моди «згори донизу» — від подіуму до широкого вжитку — невдовзі в культурології була розроблена концепція «знизу нагору», у якій доводиться, що мода проходить свій шлях від вулиці до подіуму (“from side walk to catwalk”), коли модельєри копіюють речі, характерні для стилю субкультур та інших міських неформалів (Polhemus, 1994).

Продовженням стильової проблематики у сучасному культурологічному дискурсі є концепція «життєвих стилів» у культурі повсякдення. Сучасні культурологи використовують це поняття для характеристики соціальної психології, символіки, мови і характерних рис способів життя, властивих різним соціальним групам. Наголошується на тому, що власний стиль надає можливість відчутти трансцендентне, сакральне у механічному колі повсякденних повторень, і таким чином «нині не культура задає стиль життя, а стиль життя особистості задає стиль культури» (Меднікова, 2021).

Британські дослідники показали, що субкультури цінуються за створення власного стилю, за автентичність/індивідуальність, що протистоять мейнстриму. Але, як показав час, з одного боку, те, що вчора викликало здивування і навіть шок, сьогодні стає звичайним споживанням, тим самим субкультура позбавляється її значення та мети. З іншого боку, за допомогою ринкових механізмів автентичність наділяється брендом, і субкультура входить до складу масової культури зі своїми ринково-прибутковими артефактами, візуальною символікою і вербальним лексиконом. Молодіжні субкультури з часом починають продукувати зразки мейнстримної культури, а не опираються їм, що знаходить відображення в сучасній культурологічній думці. Комерціалізація споживчого суспільства надає багато зразків для наслідування, проте воно відбувається з опорою на власний досвід, смаки і потреби (Меднікова, 2021).

■ Висновки

Теоретичні напрацювання дослідників Центру, що були пов'язані передовсім з ідеологією неомарксизму, конкуренцією антагоністичних культурних моделей, втратили свою актуальність, але більша частина ідей знайшли продовження у сучасній культурології, у якій центр уваги переходить від субкультур до вивчення сучасних культурних практик, дослідження культури повсякдення. Проте цінності та ідеали субкультур, народжені протягом 50–70-х років попереднього століття, не зникли без вороття, вони органічно вплелися у простір сучасної популярної культури. Поняття стилю, таке важливе для британських дослідників у контексті опору мейнстриму, тепер належить ще й іншій мові — мові споживчого вибору, а також застосовується в аналізі життєвих стилів, моди, текстів і кодів культури. Аналіз ідентичності учасників субкультур через специфічну мову (сленг, жаргон, аргю, говірку) та субкультурних ритуалів призвів до дослідження

мовних практик. Перспективи дослідження субкультур можна пов'язати у напрямку аналізу сучасних міських спільнот та їхньої культурної творчості з позицій соціального конструктивізму.

■ Список використаних джерел

- Гуревич, П. С. (2019). *Современный гуманитарный словарь-справочник. Канон+ РООИ «Реабилитация»*.
- Зражевська, Н. (2012). Культурні війни в контексті медіакультури. *Діалог: медіа-студії*, 15, 105–114.
- Куренной, В. (2012). Исследовательская и политическая программа культурных исследований. *Логос*, 1(85), 14–76.
- Меднікова, Г. С. (2021). Стиль життя як спосіб самовираження і самобудування особистості. *Культурологічний альманах*, 15, 101–102.
- Лозовий, В. О. (Ред.). (2007). *Морфологія культури: тезаурус*. Право.
- Рошак, Т. (2014). *Истоки контркультуры*. АСТ.
- Хэбдидж, Д. (2008–2009). Субкультура: значение стиля. *Теория моды. Одежда. Тело. Культура*, 10, 131–175.
- Шапинская, Е. Н. (2008). *Очерки популярной культуры*. Академический проект.
- Щепанская, Т. Б. (2004). *Система: тексты и традиции субкультуры*. ОГИ.
- Щербак, Ю. (2005). Художня культура і видовищні субкультури. *Художня культура. Актуальні проблеми*, 2, 272–284.
- Hall, S., & Jefferson, T. (Eds). (1976). *Resistance through Rituals: Youth subcultures in post-war Britain (Cultural Studies Birmingham)*. Routledge.
- Hebdidge, D. (1976). Reggae, Rastas, and Rudies. In S. Hall, & T. Jefferson (Eds.), *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-war Britain (Cultural Studies Birmingham)* (pp. 135–153). Routledge.
- Hebdidge, D. (1979). *Subculture. The Meaning of Style*. Methuen & Co. Ltd. http://samlib.ru/editors/s/sorokoumowskij_i/123345.shtml
- Hebdidge, D. (1987). *Cut'n'mix, Culture, Identity, and Caribbean Music*. Methuen.
- Hebdidge, D. (1988). *Hiding in the Light: On Images and Things*. Routledge. Psychology Press.
- Hebdidge, D. (2018). The Subculture of British Punk. In T. Cateforis (Ed.), *The Rock History Reader* (3rd ed.). Routledge.
- Polhemus, T. (1994). *Street Style from side walk to catwalk*. Thames and Hudson Ltd.
- Willis, P. E. (2014). *Profane Culture*. Princeton University Press.

■ References

- Gurevich, P. S. (2019). *Sovremennyi gumanitarnyi slovar'-spravochnik [Modern Humanitarian Dictionary-reference Book]*. Kanon+ ROOI "Reabilitatsiya" [in Russian].
- Hall, S., & Jefferson, T. (Eds). (1976). *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Post-war Britain (Cultural Studies Birmingham)*. Routledge [in English].
- Hebdidge, D. (1976). Reggae, Rastas, and Rudies. In S. Hall, & T. Jefferson (Eds.), *Resistance Through Rituals: Youth Subcultures in Postwar Britain (Cultural Studies Birmingham)* (pp. 135–153). Routledge [in English].
- Hebdidge, D. (1979). *Subculture. The Meaning of Style*. Methuen & Co. Ltd. http://samlib.ru/editors/s/sorokoumowskij_i/123345.shtml [in English].

- Hebdidge, D. (1987). *Cut'n'mix, Culture, Identity, and Caribbean Music*. Methuen [in English].
- Hebdidge, D. (1988). *Hiding in the Light: On Images and Things*. Routledge. Psychology Press [in English].
- Hebdidge, D. (2008–2009). Subkul'tura: znachenie stilya [Subculture: the Meaning of Style]. *Teoriya Mody. Odezhda. Telo. Kul'tura*, 10, 131–175 [in Russian].
- Hebdidge, D. (2018). The Subculture of British Punk. In T. Cateforis (Ed.), *The Rock History Reader* (3rd ed.). Routledge [in English]
- Kurennoi, V. (2012). Issledovatel'skaya i politicheskaya programma kul'turnykh issledovaniy [Cultural Studies Research and Policy Program]. *Logos*, 1(85), 14–76 [in Russian].
- Lozovyi, V. O. (Ed.). (2007). *Morfologhiia kultury: tezaurus [Morphology of Culture: Thesaurus]*. Pravo [in Ukrainian].
- Miednikova, H. S. (2021). Styl zhyttia yak sposib samovyrazhennia i samobuduvannia osobystosti [Lifestyle as a Way of Self-expression and Self-construction of Personality]. *Culturological Almanac*, 15, 101–102 [in Ukrainian].
- Polhemus, T. (1994). *Street Style From Side Walk to Catwalk*. Thames and Hudson Ltd [in English].
- Roshak, T. (2014). *Istoki kontrkul'tury [Origins of the Counterculture]*. AST [in Russian].
- Shapinskaya, E. N. (2008). *Ocherki populyarnoi kul'tury [Essays on Popular Culture]*. Akademicheskii proekt [in Russian].
- Shchepanskaya, T. B. (2004). *Sistema: teksty i traditsii subkul'tury [System: Texts and Traditions of Subculture]*. OGI [in Russian].
- Shcherbak, Yu. (2005). Khudozhnia kultura i vydovyshchni subkultury [Art Culture and Entertainment Subcultures]. *Artistic Culture. Topical Issues*, 2, 272–284 [in Ukrainian].
- Willis, P. E. (2014). *Profane Culture*. Princeton University Press [in English].
- Zrazhevskaya, N. (2012). Kulturni viiny v konteksti mediakultury [Cultural Wars in the Context of Media Culture]. *Dialoh: Media-studii*, 15, 105–114 [in Ukrainian].

THEORY OF SUBCULTURE IN THE SCIENTIFIC DIRECTION OF CULTURAL STUDIES AND ITS DEVELOPMENT IN CULTURAL DISCOURSE

Inna Hurova

PhD in History, Associate Professor,
ORCID: 0000-0002-9709-7405, e-mail: innagurova14@gmail.com,
National Pedagogical Dragomanov University,
Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to reveal the theoretical foundations of the subculture in the context of the methodology of British Cultural Studies and analyse those results that have been further developed in cultural discourse. The article uses general scientific methods. Analysis and synthesis are to interpret the principal works of theorists of Cultural Studies and consideration of modern cultural discourse. Thanks to the systematic method, the subculture

is considered a whole with the coordination of the functioning of all its components. The comparative method is to compare the features and characteristics of youth subcultures. The scientific novelty lies in discovering those aspects of popular culture that have been analysed by British researchers and aspects' evolution today. Conclusions. Researchers at the Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies have proposed a conceptual framework for describing youth subcultures as "metaphors of social change" that has not lost its relevance to this day. They formed a new view of the subculture at the time as an association that resisted official culture through ritual and style. At the heart of the theory was the understanding of the subculture as the opposition to the mainstream, as the work of young people who refuse to be true to the principles proposed by class origins and parental culture. The theoretical work of researchers at the Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies, primarily related to the ideology of neo-Marxism, and competition of antagonistic cultural models, has lost its significance. Still, most ideas are implemented in contemporary cultural studies, where the focus has shifted from subcultural differences to daily life. The notion of style, important to British researchers in mainstream resistance, now belongs to the language of consumer choice and is also used in fashion analysis. Analysis of the identity of participants in subcultures through specific language (slang, jargon) and subcultural rituals led to the study of language practices. The concept of subculture is increasingly applied not to a holistic lifestyle and worldview but more to cultural and leisure practices.

■ **Keywords:** subculture; cultural research; symbolic resistance; cultural practices; homology; bricolage

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256898
УДК 17.023.32:323.21

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНУ КОНСОЛІДАЦІЮ І ЕФЕКТИВНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Кириленко В'ячеслав Анатолійович

*Кандидат філософських наук, доцент,
ORCID: 0000-0002-7413-8809, e-mail: kafderz307@gmail.com,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 01033*

Для цитування:

Кириленко, В.А. (2022). Національна ідентичність та її вплив на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління. *Питання культурології*, (39), 32-39. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256898>.

Анотація

Мета статті — з'ясувати вплив національної ідентичності на ступінь суспільної консолідації з огляду на ту важливість, яку має суспільна консолідація для державотворення та ефективності публічного управління. Методологічну основу дослідження сформували аналіз наукової та публіцистичної літератури, досвід багаторічної системної участі автора у державотворчих процесах в Україні, активна нормативно-правова та законодавча діяльність у зазначеному напрямі. Наукова новизна полягає у вивченні взаємозв'язку національної ідентичності та суспільної консолідації, оскільки національна ідентичність посідає особливе місце серед різних типів колективних ідентичностей (релігійної, расової, класової, гендерної тощо) та має потужний консолідаційний потенціал у суспільстві. Суспільна консолідація розглядається як результат згуртування громадян навколо спільних цінностей, вона висвітлюється як вагомий чинник, що впливає на створення сприятливих умов для ухвалення якісних управлінських рішень. Висновки. Встановлено взаємозв'язок між свободою людини та свободою національної спільноти, до якої вона себе самовідносить. Свобода особистісного самовизначення розглядається як базова цінність демократичного суспільства. Обґрунтовано, що стабільність суспільства базується на можливості реалізації цінності особистісного самовизначення. Водночас національна ідентичність аналізується як вагомий чинник безпеки суспільства. Обґрунтовано необхідність інклюзивного розуміння національної ідентичності в сучасному глобалізованому світі. Інклюзивність експлікується як головна ознака по-сучасному прочитаної національної ідентичності. Інклюзивна національна ідентичність розкривається як необхідна компонента, яка забезпечує безпеку громадян і саме фізичне існування країни. Інклюзивна національна ідентичність формує основу для консолідації суспільства,

створює необхідні умови для якісного та ефективного публічного управління, яке є неможливим за умов суспільного хаосу.

■ **Ключові слова:** національна ідентичність; інклюзивна національна ідентичність; консолідація суспільства

■ **Вступ**

Українська національна ідентичність є вагомим чинником консолідації українського суспільства. За сучасних обставин, у яких перебувають українська держава та суспільство, консолідаційний потенціал української національної ідентичності суттєво зростає. В умовах війни, що її продовжує провадити проти України Російська Федерація, національна ідентичність стає дедалі більш вагомим чинником національної безпеки.

З іншого боку, впливи глобалізації, дію яких Україна як дедалі більш повноправний учасник процесу європейської та євроатлантичної інтеграції відчуває на собі зі зростаючою інтенсивністю, стають додатковим випробуванням для української національної ідентичності у частині її здатності до інклюзивності, модернізації та самооновлення. З огляду на це, рефлексії над питанням національної ідентичності є нагальною потребою сьогодення.

Тематика національної ідентичності є предметом зацікавлення для значної кількості українських та зарубіжних дослідників. Серед зарубіжних науковців вагомий внесок у дослідження феномену національної ідентичності зробили С. Гантінгтон, М. Гібернау, Е. Гобсбаум, Е. Гелнер, Л. Донскіс (2010), Г. Кон, Ф. Майнеке, Е. Сміт (1994). Окремо слід відзначити фундаментальну працю польської дослідниці О. Гнатюк (2005), що присвячена питанням саме української національної ідентичності, її проявам у царинах інтелектуальної та художньої творчості.

Серед українських науковців питання національної ідентичності, зокрема, досліджували В. Лісовий (Лісовий & Проценко, 2000) та Є. Бистрицький (Бистрицький та ін., 2015): увага науковців зосереджена на питаннях філософії національної ідеї, її граничних засад; І. Дзюба аналізує питання культурної та мовної ідентичності; М. Степико (2011) з'ясовує фундаментальні засади української національної ідентичності; В. Пасічник вивчає взаємозв'язок національної ідеї та національної ідентичності; М. Козловець (2009) аналізує українську національну ідентичність у контексті глобалізаційних проблем; В. Трощинський, В. Скуратівський, Н. Ярош (Трощинський та ін., 2018) досліджували формування української ідентичності в умовах сучасності.

У багатьох цих працях національна ідентичність розглядалася як основа для колективної — громадянської, політичної, суспільної тощо консолідації. Однак проблема національної ідентичності як теоретичного концепту і суспільного явища, на нашу думку, потребує додаткової уваги з огляду на її всезростаюче значення для єдності суспільства та стійкості держави як управлінської системи, з одного боку, та головної мети і здобутку української нації на тривалому шляху власного націє- та державотворення, з іншого. Наголошуючи, що ця проблематика є важливою для українського суспільства також і з практичного огляду, ми й підходимо до її розгляду у цій статті.

■ Мета статті

Метою статті є з'ясування впливу явища національної ідентичності на ступінь суспільної консолідації з огляду на важливість останньої для забезпечення більшої ефективності публічного управління.

■ Виклад матеріалу дослідження

Нація, що має мінімальну кількість різночитань щодо власної ідентичності, отримує актуальну можливість для конвертування цієї обставини у критично важливий для ефективності публічного управління чинник суспільної консолідації. Досліджуючи вплив української національної ідентичності на процеси у суспільстві, ми водночас зможемо вивчити механізм впливу цієї ідентичності на створення умов для суспільної консолідації, яка сприятиме створенню кращих умов для ухвалення ефективних управлінських рішень.

«У найзагальнішому вигляді під національною ідентичністю розуміють відчуття колективної належності до конкретної національної спільноти, її культури» (Козловець, 2009, с. 57). Українська національна ідентичність є чинником, що може суттєвим чином сприяти консолідації українського суспільства. Суспільна консолідація, своєю чергою, є результатом згуртування громадян навколо спільних цінностей. Таке згуртування створює сприятливі умови для ухвалення та реалізації якісних управлінських рішень, оскільки негативний потенціал суспільних різночитань, протиріч та протистояння за умов суспільної згуртованості мінімізується. Водночас національна ідентичність не є одноосібно пануючим консолідаційним чинником у суспільстві. Окрім національної ідентичності, мають місце інші типи колективних ідентичностей, як-от релігійна, расова, етнічна, класова, гендерна тощо. Як зазначає О. Гнатюк (2005), «зазвичай індивід є членом більше ніж однієї інтерпретативної спільноти, тому процес конструювання власної ідентичності полягає в прийнятті або відкиданні елементів ідентичності різних груп, до яких прагне долучитися індивід» (с. 51).

Аналіз концепту національної ідентичності має гуртуватися на її сучасному тлумаченні. За обставин глобалізованого світу та існування переважно багатонаціональних у етнічному розумінні суспільств національна ідентичність має передбачати інклюзивність. За Ф. Фукуямою (2020), інклюзивність і є головною ознакою по-сучасному прочитаної національної ідентичності. Лише за таких обставин концепт політичної нації як необхідної умови демократичного суспільства знаходить своє відображення у теоретико-світоглядному понятті національної ідентичності та може бути успішно застосований суспільством на практиці як інструмент забезпечення високого ступеня його консолідації.

Національна ідентичність ґрунтується на ціннісно спільних для значної (більшої) частини суспільства поняттях, які уже окреслені у великій кількості досліджень. Англійський дослідник Е. Сміт (1994) вважає, що невід'ємними атрибутами національної ідентичності є спільні «історична територія, ... історична пам'ять, ... громадська культура, єдині юридичні права та обов'язки для усіх членів, спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території» (с. 23). Значну роль у формуванні національної ідентичності відіграють й інші чинники (від етноніму до творених в сучасній культурі міфологем), але

перелічені Е. Смітом мають основоположне значення. Як зазначають українські науковці (Бистрицький та ін., 2015), «ідентичність як поняття виникає та зникає разом з його інтенційним змістом — тим чи тим рівнем самоусвідомлення особи, усвідомлення її суспільного місця та ролі як власної колективної незалежності» (с. 13), «належність до життєвого світу культури» він називає «неминучою характеристикою ідентичності» (с. 14).

Основою, у тому числі і для української національної ідентичності, є спільна історія, спільна культура й мова, відчуття необхідності колективного спільного майбутнього як спільної економічної, соціальної, культурної тощо діяльності, що є ключовими чинниками, які містять консолідаційний потенціал для суспільства. Продуктом взаємодії цих ключових чинників та водночас гарантом їх існування є українська держава, адже без їх усвідомлення та культивування український національний рух, а значить, і українська держава як результат його зусиль та боротьби, були б неможливими. Водночас держава має спрямовувати перманентні зусилля на підтримку функціонування тих інститутів, діяльність яких прямо чи опосередковано спрямована на культивування та примноження спільних для суспільства цінностей.

Стійкість української держави залежить від цих чинників, позаяк саме вони, як ми зазначали вже вище, створюють та утримують консолідаційний потенціал суспільства. Цей потенціал, своєю чергою, значною мірою залежить від наявності у людей колективного відчуття необхідності бути разом, готовності до спільної взаємодії щодо спільного майбутнього. При цьому така взаємодія є можливістю застосування усього арсеналу способів громадянської активності, які є оприятними в умовах сучасної демократії та сучасних глобальних комунікацій.

Зважаючи на те, що українське суспільство функціонує в умовах демократії, умови стійкої стабільності суспільства базуються понад усе на можливості реалізації цінності свободи, яка є безумовною базовою цінністю будь-якого по-справжньому демократичного суспільства, у якому людина від народження є і має бути вільною. Свобода людини у такому суспільстві не може бути відірваною від свободи спільноти, у тому числі національної, до якої вона себе само-відносить: «люди повинні ідентифікувати себе з нацією, якщо прагнуть свободи й самореалізації» (Сміт, 1994, с. 82).

Також слід зазначити, що національна ідентичність як вагомий суспільний чинник значною мірою забезпечує світоглядні підвалини безпеки суспільства — від фізичної безпеки громадянина до національної безпеки держави.

Ф. Фукуяма (2020) зазначає, що «крайній випадок, до чого може призвести відсутність національної ідентичності, — це розпад держави та громадянська війна, як ... у Сирії чи Лівії. Але навіть без цього слабка національна ідентичність призводить до інших серйозних проблем із безпекою» (с. 25).

Національна ідентичність є важливим світоглядно-політичним явищем, що поєднує у собі як теоретичні та ціннісні компоненти, так і потенціал для забезпечення виконання цілком практичних функцій, що без них саме існування суспільства та держави може бути хитким та позбавленим стійкої перспективи. При цьому свобода усвідомленого вибору щодо визнання цінності спільного територіального простору, спільної історії, спільної мови та культури, спільного

колективного майбутнього для сучасного розуміння національної ідентичності є засадничою.

«Національну ідентичність можна створити на основі ліберальних та демократичних цінностей та спільного досвіду, який стане сполучною тканиною й дозволить процвітати багатонаціональним суспільствам. ...Така інклюзивна модель національної ідентичності з кількох причин має вирішальне значення для збереження сучасного політичного устрою», — зазначає Ф. Фукуяма (2020, с. 125).

«Інклюзивна» національна ідентичність стає тим необхідним субстратом, який забезпечує не лише безпеку громадян, а навіть і саме фізичне існування країни, підтверджуючи, таким чином, глибокий консолідаційний потенціал та значення національної ідентичності для суспільства.

Можна стверджувати, що саме цей консолідаційний потенціал створює також і необхідні умови для якісного та ефективного публічного управління, яке є неможливим за умов суспільного хаосу, а тим більше громадянського протистояння чи розпаду держави.

Об'єднуючий потенціал національної ідентичності є однією з базових її ознак. Консолідація суспільства за умов демократичного врядування — один із найбільших викликів для України, що вимагає якнайшвидшого реагування.

■ Висновки

Національну ідентичність розглянуто як чинник, що суттєвим чином сприяє суспільній консолідації. Суспільна консолідація, своєю чергою, розглядається як результат згуртування громадян навколо спільних цінностей, яке забезпечує значно кращі умови для ухвалення якісних управлінських рішень, оскільки негативний потенціал будь-якого громадянського протистояння за умов суспільної консолідації мінімізується.

Виокремлено інші типи колективних ідентичностей, що існують водночас із національною ідентичністю, як-от: релігійна, расова, класова, етнічна, гендерна тощо. Наголошено на важливості національної ідентичності для самоідентифікації особистості та консолідації суспільства. Предметом більш поглибленого вивчення має стати взаємозв'язок національної ідентичності з іншими типами колективних ідентичностей з огляду на співіснування у суспільстві множини ідентичностей.

Встановлено взаємозв'язок між свободою людини та свободою спільноти, у тому числі національною, до якої вона себе самовідносить. Свобода особистісного самовизначення є безумовною базовою цінністю для будь-якого по-справжньому демократичного суспільства, у якому людина від народження є і має бути вільною. Стабільність суспільства базується понад усе на можливості реалізації цінності особистісного самовизначення.

Зазначено, що національна ідентичність також є вагомим чинником безпеки суспільства — від фізичної безпеки громадянина до національної безпеки держави.

Наголошено, що національна ідентичність є важливим світоглядно-політичним явищем, що поєднує у собі як теоретичні та ціннісні компоненти, так і потенціал для забезпечення виконання цілком практичних функцій, що без них саме

існування суспільства та держави може бути хитким та позбавленим достатньої впевненості у майбутньому. При цьому свобода усвідомленого вибору щодо визнання цінності спільного територіального простору, спільної історії, спільної мови та культури, спільного колективного майбутнього для сучасного розуміння національної ідентичності є засадничою.

Продемонстровано, що концепт національної ідентичності у глобалізованому світі в межах переважно багатонаціональних у етнічному розумінні суспільств передбачає інклюзивність, яка є головною ознакою по-сучасному прочитаної національної ідентичності. «Інклюзивна» національна ідентичність розкривається як необхідна компонента, яка забезпечує і безпеку громадян, і саме фізичне існування країни, підтверджуючи, таким чином, свій глибокий консолідаційний потенціал та значення для суспільства. Саме цей консолідаційний потенціал створює необхідні умови для якісного та ефективного публічного управління, яке є неможливим за умов суспільного хаосу, а тим більше громадянського протистояння чи розпаду держави.

■ Список використаних джерел

- Бистрицький, Є., Білий, О., Зимовець, Р., Кобець, Р., Лозниця, С., & Пролеєв, С. (2015). *Національна ідентичність і громадянське суспільство*. Дух і Літера.
- Гнатюк, О. (2005). *Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність* (Пер. А. Бондар). Критика.
- Донскіс, Л. (2010). *Збентежена ідентичність і сучасний світ* (Пер. О. Буценко). Факт.
- Козловець, М. А. (2009). *Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації* [Монографія]. Видавництво Житомирського державного університету імені І. Франка.
- Лісовий, В., & Проценко, О. (2000). Націоналізм, нація та національна держава. В О. Проценко, & В. Лісовий (Упоряд.), *Націоналізм* (с. 11–36). Смолоскип.
- Сміт, Е. Д. (1994). *Національна ідентичність* (Пер. П. Таращук). Основи.
- Степико, М. Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування* [Монографія]. Національний інститут стратегічних досліджень.
- Трощинський, В. П., Скуратівський, В. А., Ярош, Н. П., Ситник, П. К., Кравченко, М. В., Купрійчук, В. М., Попок, А. А., Петроє, О. М., Решетніков, Ю. Є., Карлова, В. В., Фесенко, Г. Л., Дербак, А. П., & Бурмістрова, В. А. (2018). *Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти* [Монографія]. Національна академія державного управління при Президентові України.
- Фукуяма, Ф. (2020). *Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості* (Пер. Т. Сахно). Наш Формат.

■ References

- Bystrytskyi, Ye., Bilyi, O., Zymovets, R., Kobets, R., Loznytsia, S., & Proleiev, S. (2015). *Natsionalna identychnist i hromadianske suspilstvo [National Identity and Civil Society]*. Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Donskis, L. (2010). *Zbentezhena identychnist i suchasnyi svit [Confused Identity and the Modern World]*. Fakt [in Ukrainian].

- Fukuyama, F. (2020). *Identychnist. Potreba v hidnosti ta polityka skryvdzhenosti [Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition]* (Trans. T. Sakhno). Nash Format [in Ukrainian].
- Hnatiuk, O. (2005). *Proshchannia z imperiieiu. Ukrainski dyskusii pro identychnist [Farewell to the Empire. Ukrainian Discussions About Identity]* (Trans. A. Bondar). Krytyka [in Ukrainian].
- Kozlovets, M. A. (2009). *Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The Phenomenon of National Identity: the Challenges of Globalisation]*. Publishing House of Zhytomyr I. Franko State University [in Ukrainian].
- Lisovyi, V., & Protsenko, O. (2000). Natsionalizm, natsiia ta natsionalna derzhava. In V. Lisovyi, & O. Protsenko (Comps.), *Natsionalizm [Nationalism]* (pp. 11–36). Smolohyp [in Ukrainian].
- Smit, E. (1994). *Natsionalna identychnist [National Identity]* (Trans. P. Tarashchuk). Osnovy [in Ukrainian].
- Stepyko, M. T. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian Identity: Phenomenon and Principles of Formation]* [Monograph]. National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
- Troshchynskiy, V. P., Skurativskiy, V. A., Yarosh, N. P., Sytnyk, P. K., Kravchenko, M. V., Kupriichuk, V. M., Popok, A. A., Petroie, O. M., Reshetnikov, Yu. Ye., Karlova, V. V., Fesenko, H. L., Derbak, A. P., & Burmistrova, V. A. (2018). *Formuvannia ukrainskoi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty [The Formation of Ukrainian Identity in Context of Modern Challenges: Theoretical and Political Aspects]* [Monograph]. National Academy of Public Administration under the President of Ukraine [in Ukrainian].

▪ NATIONAL IDENTITY AND ITS INFLUENCE ON SOCIAL CONSOLIDATION AND EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION

▪ Viacheslav Kyrylenko

▪ *PhD in Philosophy, Associate Professor,*
ORCID: 0000-0002-7413-8809, e-mail: kafderz307@gmail.com,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine

▪ Abstract

The purpose of the article is to find out the impact of national identity on the degree of social consolidation given the importance of public consolidation for statehood and the effectiveness of public administration. The methodological basis of the research was formed by the analysis of scientific, social and political literature, long-term consistent participation of the author in the state formation processes in Ukraine, and active regulatory and legislative activity in this direction. The scientific novelty consists in studying the relationship between national identity and social consolidation since national identity occupies a special place among various types

of collective identities (religious, racial, class, gender, etc.) and has a powerful consolidation potential in society. Social consolidation is considered as a result of rallying citizens around common values, it is highlighted as a significant factor influencing the creation of favourable conditions for making high-quality management decisions. Conclusions. The relationship between human freedom and the freedom of the national community, with which the individual identifies himself, is established. The freedom of personal self-determination is considered as a basic value of a democratic society. It is proved that the stability of the society is based on the possibility of realizing the value of personal self-determination. At the same time, national identity is analysed as a significant factor in the security of society. The necessity of an inclusive understanding of national identity in the modern globalised world is substantiated. Inclusivity is explicated as the main feature of a modern concept of national identity. Inclusive national identity is specified as a necessary component that ensures the safety of citizens and the very physical existence of the country. Inclusive national identity forms the basis for the consolidation of the society, and creates the necessary conditions for quality and effective public administration, which is impossible in the conditions of social chaos.

■ **Keywords:** national identity; inclusive national identity; consolidation of society

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256899
УДК 008:2-587]:2-583:130.2

МЕДИТАЦІЯ І КОМПЕНСАТОРНЕ ОСЯЯННЯ В РЕЛІГІЙНО-МІСТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ (КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Мурашкін Михайло Георгійович

Доктор філософських наук, професор,
ORCID: 0000-0001-7656-664X, e-mail: michailmurashkin@gmail.com,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
пр. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна, 49000

Для цитування:

Мурашкін, М.Г. (2022). Медитація і компенсаторне осяяння в релігійно-містичній культурі (культурологічний аналіз). *Питання культурології*, (39), 40-49. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256899>.

Анотація

Мета статті — висвітлити, з'ясувати та довести положення про те, що очищення при медитативній практиці відрізняється від очищення, виникаючого спонтанно, що представлено в релігійно-містичній культурі. Методологія отримання нових знань ґрунтується на компаративному методі дослідження. Порівнюються різні стани свідомості, які документально засвідчують стани людини в релігійно-містичній культурі, мистецтві. Наукова новизна полягає в тому, що вперше розглядається такий феномен людської природи, як компенсаторне осяяння. Висновки. Доведено, що очищення при медитативній практиці відрізняється від компенсаторного осяяння, яке виникає випадково і спонтанно, без усіякої практики. Ці феномени знайдені, продемонстровані і доведені в релігійно-містичній культурі. Вони відрізняються від таких станів надсвідомості, як екстаз, катарсис, натхнення, інсайт, атараксія, транс. Екстаз — це психічний стан людини, коли вона захоплена якоюсь подією. Ця захопленість може доводити людину до заціпеніння. Катарсис — це очищення через емоційне потрясіння. Натхнення — це психічний стан людини, що супроводжується появою творчого хвилювання і зростання активності, яка реалізує задум. Інсайт — це раптовий здогад як розв'язати задачу. Атараксія — це душевний спокій, незворушність. Транс — це автоматичність поведінки. Всі ці стани можуть супроводжувати медитативну практику, але вони відрізняються від компенсаторного осяяння як стану припинення. Багатоманітна медитативна практика дає людині різні стани свідомості, або супроводжує їх. Компенсаторне осяяння, яке виникає поза штучною медитативною практикою, має певні риси-характеристики, які у своїй сукупності не має ніякий інший стан людини. За ці риси-характеристики, а також за властивість очищувати психіку від дріб'язкових дій, компенсаторне осяяння в релігійно-містичній культурі позначається як Вище, як Всевишній.

Ключові слова: спонтанність; медитація; практика; компенсація; осяяння

Вступ

Релігійно-містична культура у своїй документалістиці демонструє як різновиди медитативної практики, так і можливість досягати мети спонтанно, без усілякого тренування, як це трапляється, коли в людині має прояв компенсаторне осяяння. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями зводиться до того, щоб знайти, встановити та довести зв'язок і різницю в очищенні при медитативній практиці та компенсаторному осяянні. Для цього треба провести порівняння різновидів медитації і опис компенсаторного осяяння — обирається релігійно-містична культура, в якій є багато яскравих документальних прикладів, на основі яких можна формувати висновки. Проведення культурологічного аналізу потребує застосування компаративного методу дослідження задля порівняння документальних текстів різних мовних культур.

Порівняння медитативних практик і компенсаторного осяяння має значення тому, що дає можливість оцінювати регуляторні механізми самосвідомості людини. Адже виникнення компенсаторного осяяння теж повинно мати причини. Ці причини знаходяться в функціонуванні регуляторних механізмів самосвідомості. Прояв самосвідомості не потребує штучності, що притаманна медитативній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, дає можливість розкрити й довести, що очищення при медитації відрізняється від очищення при компенсаторному осяянні. Встановлено, що «людина починає усвідомлювати себе як частину іншого, більш Високого, Величного, Абсолютного» (Колодний, 2020, с. 17), перебуваючи у свідомості, в певному стані, що може бути пов'язано з медитативною практикою, а може траплятися спонтанно.

З'ясовано, що очищення при медитативній практиці відрізняється від компенсаторного осяяння. Компенсаторне осяяння як стан свідомості припиняє усіляку неважливу діяльність. Через це йде процес очищення від застарілих, віджилих своє думок і почуттів. Очищення відбувається тому, що існують компенсаторні механізми психіки, які притаманні самій природі людини та здатні оновлювати психічні процеси.

В релігійно-містичній культурі вже існують напрями, один з яких пропонує конкретну медитативну практику, а інший — просто бути собою. І тут «медитацію можна описати як рух до свого центру, до припинення розгляду свого характеру. Однак, використовуючи вираз “бути самим собою”, ми не настільки маємо на увазі “бути застиглим”, скільки “бути в дії”» (Наранхо, 1995, с. 216). Тобто ставлення до медитації різних науковців відрізняється. Однією з причин цього може бути те, що сама медитація різна. Вона може супроводжуватись застиглістю, а може бути в прояві коли людина рухається, діє.

Словом «медитація» можуть позначатися різні явища, процеси. В сучасній культурі постмодернізму це особливо помітно. Так, Ж. Дерріда (2000) помічає, що «Раніше я позначав суверенну операцію через такий вираз, як “внутрішній досвід” і “межа можливого”. Тепер я позначаю його також як “медитацію» (с. 432).

В релігійно-містичній культурі для просвітлення розуму необхідно засвоїти певні дисципліни. Крім медитації тут існує «моральна дисципліна» (Уилбер, 2017, с. 355). Тобто в традиціях цієї культури медитація пов'язана з духовністю. Це, наприклад, «йогіко-медитативний шлях духовної досконалості» (Андросов, 1990, с. 132). Духовність припускає моральність. Але є таке розуміння, що «медитації про світ не містять в собі нічого етичного» (Швейцер, 2002, с. 49). Тобто «медитація не є зміненим станом свідомості, але може розглядатися як серія психічних вправ, спрямованих на певні зміни взаємодії людини зі світом» (Налимов & Дрогалина, 1995, с. 144). Але чи має цей світ моральність?

■ **Мета статті**

Мета статті — висвітлити, з'ясувати та довести, що очищення при медитативній практиці має особливості й відрізняється від компенсаторного осяяння. Для цього треба розкрити сутність медитативної практики і спонтанність прояву компенсаторного осяяння, показати як ці явища пов'язані між собою та відображають природу людини, представлену в релігійно-містичній культурі і мистецтві. Постановка завдання зводиться до того, щоб знайти основи, за якими відкривається можливість зв'язати і віднайти різницю в станах, які продукує медитативна практика, і які продукує компенсаторне осяяння; вписати компенсаторне осяяння в категоріальний апарат філософії свідомості.

■ **Виклад матеріалу дослідження**

Дослідження здійснено через те положення, що дух — це «самодостатня сутність (субстанція)» (Халапис, 2017, с. 265).

Медитація є практикою. Практика в тому, що людина проявляє уважність до чого-небудь. Увага та усвідомленість задля досягнення ясного психічного стану, стану емоційного спокою. Тобто «медитація — це мистецтво бути в повній свідомості» (Готвальд & Ховальд, 1992, с. 159).

Медитація — це заглиблення в себе. Вона тісно пов'язана з процесом споглядання. Людина споглядає потік своїх думок, що проносяться в її голові.

Медитативна техніка буває різна. Вона може будуватися на концентрації уваги. Це так звана пасивна медитація. Але медитативна техніка може будуватися на волі, вольових проявах людини. Це активна медитація.

Всі ці медитативні техніки та методи здійснюються задля управління психічними функціями. Це практика. Вона штучна. У психічній сфері людини є протилежні сили. Наприклад, емоції і воля. Тому допускаються медитативні штучні практики задля отримання рівноваги, гармонії психічних проявів людини, що знижує силу стресу.

Виділяють багато медитативних форм, проте їх можна поділити на дві групи. Такий поділ можна зв'язати з двома головними темпераментами людини: сильним (холерик, сангвінік, флегматик) і слабким (меланхолік).

Перша форма медитації — це концентрування уваги. Тут практика зводиться до того, що людина односпрямовано зосереджується на певному об'єкті. Об'єкти можуть бути сенсорного або ментального походження. Об'єкти сенсорного походження, або сенсорне сприйняття — це насамперед людські тілесні відчут-

тя. Особливо медитативній практиці притаманне сприйняття процесу дихання. Також практикується сприйняття звуку або якогось зображення. Всі ці об'єкти сенсорного походження. Але можуть бути об'єкти і ментального походження. До них належить візуалізація чи просто якась ідея.

Приклади вибору об'єктів для медитації можна спостерігати в релігійно-містичній культурі. Так, індійські йоги займаються практикою, яка має назву тра-така. Тра-така — це зосередження на конкретному об'єкті. Наприклад, на полум'ї свічки. Не менш популярною в релігійно-містичній культурі є практика під назвою анапанасаті. Анапанасаті — це увага до процесу дихання.

В релігійно-містичній культурі спостерігається багато медитативних практик, в яких адепт зосереджується на звуках, звучанні священних молитов, мантр.

Друга форма медитації — це спостережливість, спостереження. Спостереження потребує відкритості, але ця відкритість спостереження може заглиблюватися до рівня внутрішньої самосвідомості, де превалює рефлексивна усвідомленість.

Спостереження не потребує концентрації на якомусь об'єкті. Тут діє широкий спектр, де практика зводиться до того, щоб розширити сферу уваги. Сферою уваги може бути, наприклад, потік сприйняття. Це може бути потік емоційних впливів, які дають якусь наповненість. Але це може бути і потік думок; може бути на рівні заглибленої самосвідомості, потік суб'єктивного усвідомлення. В релігійно-містичній культурі такий тип медитації має назву віпасана. Цією медитацією займається дзен-буддизм. Така медитація значиться як шикантадза і практикується у школі сото дзен-буддизму.

Помічено, що «одна група технік медитації припускає розвиток здібності концентрації на одному, неважливо якому, об'єкті думки або сприйняття. Друга ж, навпаки, потребує повної відкритості свідомості. Останній вид уваги отримав назву оголеного (bare), оскільки йдеться про неперервне, безпристрасне і бездумне спостереження будь-яких змістів свідомості без будь-яких затримок і реакцій» (Дормашев & Романов, 2008, с. 57).

Філософські концепції з медитативної практики розглядають дві протилежні техніки в площині суб'єкт-об'єкт. Це можна спостерігати і в релігійно-містичній культурі, де протиставляються дуалістичні медитативні техніки і техніки недуального характеру.

Концепції «недуальності» розгортають розуміння реальності, яка значиться як «не-двоїстість». Тут розглядаються недуальні медитативні практики, які мають тенденцію стерти і нівелювати поділення реальності між об'єктом та суб'єктом. В конкретно практичній площині це є медитативна техніка, де стирається розділення між спостерігачем і тим, що він спостерігає. Дуалістичні техніки медитативної практики на цьому особливо не зосереджуються. Проте дуалістичні і недуалістичні медитативні техніки в релігійно-містичній культурі йдуть поруч. Прикладом можуть бути індуїстські традиції. В індуїзмі недуалістичні техніки медитативної практики — це адвайта, неподвійна, не-два, що зафіксовано в текстах Адвайта-Веданти, тобто в ведичній традиції, у Ведах. Але в індуїзмі значно поширені і дуалістичні техніки медитативної практики. Ці дуалістичні техніки все одно мають елемент недуалізму. Наприклад, спів і повторення мантри в дуа-

лістичному вайшнавізмі супроводжується тим, що адепт свідчить, як він співає і повторює мантру. Але процес свідчення того, що ти робиш є технікою з Адвайта-Веданти. Тобто засвідчення того, що ти робиш, засвідчення своїх думок є медитативною технікою як адвайта, так і двайта Веданти. Адже «найважливіше в медитації — вміння просто засвідчити те, що відбувається у свідомості» (Кабат-Зинн, 2013, с. 68).

З індуїзму Вед вийшли і буддистські традиції, які зберегли концепції про медитативну техніку недуальстичного характеру. В буддизмі вони представлені як Махаяна-буддизм. Недуальність часто передають і Тантри.

Медитативна практика націлена на те, щоб змінити психофізіологію людини, врегулювати крайнощі, гармонізувати. Тому часто в релігійно-містичній культурі можна бачити медитативні практики, які починаються з тіла (його активності або пасивності). Тут можна зустріти медитації статичного характеру, коли тіло адепта стає нерухомим. Медитації зазвичай проводяться в сидячому положенні, але медитація може проводитись і тоді, коли людина в дії. Навіть коли вона рухається при ходьбі. Прикладом такої медитації є техніка *кінхін*, представлена в японській містико-медитативній культурі.

Медитативна практика може проводитись не тільки коли людина знаходиться в дії, але коли вона займається якоюсь діяльністю. Прикладом може бути каліграфія, що поширена в релігійно-містичній культурі Китаю і Японії.

В психічній сфері увага людини може застосовуватись як концентрація. Це медитації-концентрації. Але увага може застосовуватись як і деконцентрація. Це медитації-деконцентрації.

Релігійно-містична культура не обмежується технічними засобами медитативної практики, вона торкається безпосередньо і духовного. Прикладом може бути культивування співчуття, унаслідок чого відбувається зміна шаблонів мислення. Шаблонне мислення зникає. В цьому є психічна допомога людині.

В релігійно-містичній культурі можна знайти декілька типів медитації за їх способом виконання. Але «медитація — не релігія» (Берч & Пенман, 2014, с. 22).

Перший тип медитації — це коли увага людини концентрується на сприйнятті, що йде від об'єкта. У індійських йогів це має назву траака. Відбувається концентрація погляду адепта на якийсь конкретний предмет, або споглядання предмета з різних боків. Від такого зосередження, споглядання предмет актуалізується. Від того спрацьовують механізми свідомого сприйняття предмета концентрації, що розширює свідомість людини. Але зосередження може і виключати увагу.

Другий тип медитації — це коли проводиться навіювання, через яке йде управління функцією волі. Тут застосовується візуалізація. На цих основах сформувалась практика аутогенного тренування. Тут візуалізувати можна що завгодно: від елементарних відчуттів в тілі до думок, і навіть до світоглядних уявлень, до глибинних самовідчуттів.

Третій тип медитації — це коли людина, що практикує, дає собі команду вольовим шляхом змінити стан. Після цього цей стан споглядається. Споглядаються і зміни в ньому. Така практика дає можливість контролювати і коректувати

ті чи інші вольові команди. Людина оволодіває собою. Але «серед традиційних форм медитації два різновиди: в одному бере участь зовнішній агент (релігійний символ), що спрямовує медитацію; другий протікає без участі зовнішнього компонента» (Шерток, 1982, с. 266).

Релігійно-містична культура висловлює думку про те, що медитацією треба займатися постійно в один і той же час. Зазвичай практика медитації проводиться протягом години. Для цього застосовуються найчастіше сидячі пози, де спина повинна бути рівною, а ноги складаються. У індійських йогів, наприклад, це поза лотоса.

В різних релігійно-містичних культурах по-різному вводяться правила щодо положення очей при медитації. Так, в індуїстській йозі під час медитативної практики адепти заплющують очі. Це практики концентрації-медитації. Утримуючи заплющені очі, адепт концентрується на своєму диханні або на певних тілесних відчуттях. Таке практикується також у тхераваді.

Релігійно-містична культурна традиція дзен-буддизму впроваджує практику напівзаплющених очей. Це пов'язано з тим, що цей напрям дзен-буддизму практикує активність медитації, а через напівзаплющені очі можна уникнути сонливості.

Релігійно-містична культура Ваджраяна, де практикується медитативна позиція максимального усвідомлення у сприйнятті світу, каже про те, щоб адепт якнайповніше розплющив очі. Вважається, що при медитації не повинно бути блокування візуального сприйняття. Візуальне сприйняття навколишнього середовища повинно бути максимальним.

Медитативну практику впроваджує йога в Індії, даосизм в Китаї, дзен-буддизм в Японії. Тобто релігійно-містична культура розповсюджена в більшій частині земної кулі. Мета цієї культури — розчинити застарілу індивідуальну свідомість людини, зупинити її дріб'язкову діяльність. Тут застаріла свідомість людини розчиняється в безособистісному і зникає. На її місці виникає стан абсолютного характеру як осяяння, прозріння, просвітлення, преображення. Містицизм фіксує цей стан в певних символах, які є багатозначними. Тут переважають символи розчинення. Розчинення в океанічних водах, у морях.

В релігійно-містичній культурі християнства превалює символ злиття людського і Всевишнього. Тут під Всевишнім розуміється також вищий стан людської свідомості.

Релігійно-містична культура індуїзму має велике розмаїття медитативних практик. Особливе місце тут займає йога. Психотехніку, в якій присутня медитація, можна розділити на чотири основних напрями: карма-йога, раджа-йога, бхакті-йога і джнани-йога. Але елемент джнани-медитації, медитації-усвідомлення присутній у всіх інших напрямках медитації: у карма-медитації, раджа-медитації, бхакті-медитації. І кінцевий результат усієї йоги один — це «звільнення», що в індуїзмі значиться як «мокша». Мокша розуміється як усвідомлення єдності індивідуального Я і абсолютного Я. Індивідуальне Я — це Атман, а абсолютне — Брахман.

Особливе місце в індуїзмі посідає «Йога-сутра» Патанджалі. В цій сутрі медитація представлена трьома щаблями: Дхарана, Дх'яна та Самадхі. Ці щаблі

розуміються як рівні зосередженості, через які поглинається і розчиняється все застаріле у людині. І людина очищується.

З релігійно-містичної культури індуїзму вийшов буддизм, в якому медитація є найважливішим елементом. В буддизмі проводиться практика Дх'яни, тобто медитації, унаслідок якої адепт отримує Самадхі як вищий стан свідомості. Цей стан досягається через «правильне зосередження». Правильне зосередження, навіть якщо практикується Дх'яна з формою, приводить до кінцевої мети адепта. Кінцева мета буддизму — це нірвана, стан ясності, зосередженості, очищеності, незабрудненості, стан досконалості. Цей стан представлений в буддизмі як незворушність і самовладання.

Канони релігійно-містичної культури буддизму мають велику кількість медитативних практик. Серед них важливе місце посідають такі як медитація заспокоєння та зосередження (шиматха), медитація прозріння (віпасана). Але перед цим практикуються такі види медитації, як споглядання відразливих об'єктів, усвідомлення тіла, почуттів і станів свідомості.

Сучасна культура модерну і постмодерну впровадила медитативні практики в психоаналіз. Про медитацію розроблені концепції в аналітичній психології, розроблена практика аутогенного тренування. Така зацікавленість медитацією пов'язана з тим, що вона знижує у людини стрес, ризик інсультів і інфарктів.

Осяяння як кінцевий результат медитативної практики може виникнути у людини без всяких практичних дій, спонтанно. Адже в природі людини, в її самосвідомості як регуляторного механізму, закладені компенсаторні процеси, проявом яких є компенсаторне осяяння. Компенсаторне осяяння — це стан припинення. Це стан, коли «всі думки вмерли, і всі почуття припинились» (Кришнамурти, 1999, с. 56).

Компенсаторне осяяння як прояв регуляторних механізмів самосвідомості є природним процесом. Цей процес призупиняє дріб'язкові і суєтні думки, зупиняє взагалі непотрібні дії людини.

Регуляторні механізми самосвідомості людини тісно пов'язані з інтроспекцією, коли людина може подивитися на себе збоку і припинити прояв неважливих, дріб'язкових дій. І це природні процеси в людині, які не потребують якоїсь штучної практики. Вони пов'язані з творчістю людини. Так, «одною з характерних рис творчої роботи думки є вирішення суперечностей: створення нового неминує пов'язано з запереченням старого» (Спіркін, 1972, с. 195). Такі процеси проходять у людині постійно і вони не стосуються якихось штучних медитативних практик.

В релігійно-містичній культурі теж зафіксовані процеси компенсаторного осяяння, які не потребують штучних медитативних практик. Компенсаторне осяяння як стан припинення приходить до людини без усіляких практик. Але в релігійно-містичній культурі для отримання «своєрідних станів свідомості вироблено дуже багато методів. Часом такі стани бувають наслідком споглядання при відсутній розумовій діяльності, тоді як в інших випадках вони досягають унаслідок ретельних самоспостережень або досліджень і роздумів про явища зовнішнього світу. — Зрештою, — говорять тибетці, — є люди, які впадають в подібні стани раптово, без усілякої підготовки, незалежно від місця, де вони знаходяться і справи, якою вони зайняті» (Давид-Неэль, 1991, с. 190). Тоді на-

віть «тонкий разум розчинений і переживання себе припинилось» (Махарши, 1999, с. 118). Тобто компенсаторне осяяння є припиненням всього дріб'язкового і непотрібного, що накопичилось в людині. Це фактично стан очищення.

Компенсаторне осяяння як спонтанний процес не має в собі особливостей, які має стан людини, отриманий штучно. Штучність надає певні особливості стану, який виникає під впливом тих чи інших психологічних технік, стимуляторів. Стимулятори залишають слід і ми не можемо отримати чистий стан, який може породити психофізіологічний конструкт людини. При стимулюванні психіки медитацією одна медитативна техніка стимулює одні стани людини, а друга медитативна техніка — виникнення іншого стану. Компенсаторне осяяння не має нальотів, які могла б породити штучна практична дія, дія певного характеру. Тому компенсаторне осяяння можна вважати за чистий еталонний зразок на відміну від станів, що виникають під впливом тих чи інших медитативних технік.

■ Висновки

Очищення через медитативну практику відрізняється від очищення, виникаючого спонтанно через компенсаторне осяяння як стан припинення всього дріб'язкового, неважливого і непотрібного, що накопичилось в людині. Це фактично стан очищення.

Компенсаторне осяяння, яке виникає поза штучною медитативною практикою, має певні риси-характеристики, які у своїй сукупності не має ніякий інший стан людини. Такі надсвідомі стани, як катарсис, натхнення, інсайт, інтуїція, екстаз, транс мають свої особливі риси-характеристики. Компенсаторне осяяння як стан припинення має сукупність своїх рис-характеристик. Вони широко представлені в релігійно-містичній культурі і мистецтві. За ці риси-характеристики, а також за властивість очищувати психіку від дріб'язкових дій, компенсаторне осяяння в релігійно-містичній культурі позначається як Вище, як Всевишній.

■ Список використаних джерел

- Андросов, В. П. (1990). *Нагарджуна и его учение*. Наука. Главная редакция восточной литературы.
- Берч, В., & Пенман, Д. (2014). *Осознанная медитация: Практическое пособие по снятию боли и стресса*. Манн, Иванов и Фербер.
- Готвальд, Ф.-Т., & Ховальд, В. (1992). *Помоги себе сам. Медитация*. СП «Интерэксперт».
- Давид-Неэль, А. (1991). *Мистики и маги Тибета*. Дягилевъ ЦентрЪ, ЦДЛ.
- Деррида, Ж. (2000). *Письмо и различие*. Академический Проект.
- Дормашев, Ю. Б., & Романов, В. Я. (2008). Виды и свойства внимания. В Ю. Б. Гиппенрейтер, & В. Я. Романова (Ред.), *Психология внимания* (с. 45–57). АСТ, Астрель.
- Кабат-Зинн, Дж. (2013). *Практика медитации. В любое время, в любом месте*. Эксмо.
- Колодний, А. (2020). *Феномен релігієзнавства* [Монографія]. Інтерсервіс.
- Кришнамурти, Д. (1999). *Записные книжки*. Разум.
- Махарши, Шри Рамана. (1999). *Собрание произведений*. Экополис и культура.
- Налимов, В. В., & Дрогалина, Ж. А. (1995). *Реальность нереального. Вероятностная модель бессознательного*. Мир идей, АО Акрон.

- Наранхо, К. (1995). *Гештальт-терапия: Отношение и практика атеоретического эмпиризма*. НПО «МОДЭК».
- Спиркин, А. Г. (1972). *Сознание и самосознание*. Политиздат.
- Уилбер, К. (2017). *Интегральная медитация*. РИПОЛ классик.
- Халаписис, А. В. (2017). *Зеркало Клио. Метафизическое постижение истории* [Монографія]. Середняк Т. К.
- Швейцер, А. (2002). *Мировоззрение индийских мыслителей. Мистика и этика*. Алетея.
- Шерток, Л. (1982). *Непознанное в психике человека*. Прогресс.

References

- Androsov, V. P. (1990). *Nagardzhuna i ego uchenie [Nagarjuna and His Teachings]*. Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury [in Russian].
- Berch, V., & Penman, D. (2014). *Osoznannaya meditatsiya [Mindful Meditation]: A practical guide to relieving pain and stress*. Mann, Ivanov i Ferber [in Russian].
- Chertok, L. (1982). *Nepoznannoe v psikhike cheloveka [Unknown in the Human Psyche]*. Progress [in Russian].
- David-Neel, A. (1991). *Mistiki i magi Tibeta [Mystics and Magicians of Tibet]*. Dyagilev Tsentr, TsDL [in Russian].
- Derrida, J. (2000). *Pis'mo i razlichie [Writing and Distinction]*. Akademicheskii Proekt [in Russian].
- Dormashev, Yu. B., & Romanov, V. Ya. (2008). Vidy i svoystva vnimaniya [Types and Properties of Attention]. In Yu. B. Gippenreiter, & V. Ya. Romanova (Eds.), *Psikhologiya vnimaniya [Psychology of Attention]* (pp. 45–57). AST, Astrel' [in Russian].
- Gotvald, F.-T., & Khovald, V. (1992). *Pomogi sebe sam. Meditatsiya [Help Yourself. Meditation]*. SP "Interekspert" [in Russian].
- Kabat-Zinn, J. (2013). *Praktika meditatsii. V lyuboe vremya, v lyubom meste [Meditation Practice. Anytime, Anywhere]*. Eksmo [in Russian].
- Khalapsis, A. V. (2017). *Zerkalo Klio. Metafizicheskoe postizhenie istorii [Clio's Mirror. Metaphysical Comprehension of History]* [Monograph]. Serednyak T. K. [in Russian].
- Kolodnyi, A. (2020). *Fenomen relihiieznavstva [The Phenomenon of Religious Studies]* [Monograph]. Interservis [in Ukrainian].
- Krishnamurti, D. (1999). *Zapisnye knizhki [Notebooks]*. Razum [in Russian].
- Makharshi, Sri Ramana. (1999). *Sobranie proizvedenii [The Collected Works]*. Ekopolis i kul'tura [in Russian].
- Nalimov, V. V., & Drogalina, Zh. A. (1995). *Real'nost' nereal'nogo. Veroyatnostnaya model' bessoznatel'nogo [The Reality of the Unreal. Probabilistic Model of the Unconscious]*. Mir idei, AO Akron [in Russian].
- Naranjo, C. (1995). *Geshtal't-terapiya: Otnoshenie i praktika ateoreticheskogo empirizma [Gestalt Therapy: The Attitude and Practice of an Atheoretical Experientialism]*. NPO "MODEK" [in Russian].
- Schweitzer, A. (2002). *Mirovozzrenie indiiskikh myslitelei. Mistika i etika [The Worldview of Indian Thinkers. Mysticism and Ethics]*. Aleteia [in Russian].
- Spirkin, A. G. (1972). *Soznanie i samosoznanie [Consciousness and Self-awareness]*. Politizdat [in Russian].
- Wilber, K. (2017). *Integral'naya meditatsiya [Integral Meditation]*. RIPOL klassik [in Russian].

MEDITATION AND COMPENSATORY INSIGHT IN RELIGIOUS AND MYSTICAL CULTURE (CULTUROLOGICAL ANALYSIS)

Mykhailo Murashkin

DSc in Philosophy, Professor,

ORCID: 0000-0001-7656-664X, e-mail: michailmurashkin@gmail.com,

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,

Dnipro, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to highlight, clarify and demonstrate that purification in meditative practice differs from purification that occurs spontaneously, which is represented in religious and mystical culture. The methodology of obtaining new knowledge is based on the comparative method of research. The author of the article compares various states of consciousness that document the state of man in religious and mystical culture, art. The scientific novelty lies in the fact that for the first time such a phenomenon of human nature as compensatory insight is considered. Conclusions. It is claimed that purification in meditative practice differs from compensatory insight, which occurs randomly and spontaneously, without any practice. These phenomena have been found, demonstrated, and proven in the religious and mystical culture. They differ from such states of superconsciousness as ecstasy, catharsis, inspiration, insight, ataraxia, trance. Ecstasy is the mental state of a person when he is captured by an event. This passion can bring a person to a stupor. Catharsis is the purification due to emotional shock. Inspiration is a mental state of a person, accompanied by the appearance of creative excitement and an increase in activity that implements the idea. Insight is a sudden guess on how to solve a problem. Ataraxia is peace of mind, equanimity. Trance is the automaticity of behaviour. All of these states may accompany meditative practice, but they differ from compensatory insight as a state of cessation. A diverse meditative practice gives a person different states of consciousness or accompanies them. Compensatory insight, which occurs outside of artificial meditative practice, has certain traits-characteristics that in their totality no other human state has. For these traits-characteristics, as well as for the ability to purify the psyche from petty actions, compensatory insight in religious and mystical culture is designated as the Highest, as the Almighty.

Keywords: spontaneity; meditation; practice; compensation; insight

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256901
УДК 94:001.8]:130.2

ІСТОРІЯ ЯК КУЛЬТУРНИЙ ПРОЦЕС У МЕТОДОЛОГІЇ «НОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ» АННАЛІВ

Носенок Богдана Едуардівна

Аспірантка,

ORCID: 0000-0002-3034-9217, e-mail: danynosenock@gmail.com,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

вул. Володимирська, 60, Київ, Україна, 01033

Для цитування:

Носенок, Б.Е. (2022). Історія як культурний процес у методології «нової історичної науки» анналів. *Питання культурології*, (39), 50-62. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256901>

Анотація

Мета статті — охарактеризувати історію як «культурний процес», спираючись на історіографію школи «Анналів» та періодичних видань — продовжувачів ідей істориків-анналістів. Методологія статті пов'язана з використанням міждисциплінарного підходу у культурології у комплексі із системним методом як ключової методології дослідження. а також застосовано наступні методи досліджень: дедуктивний та індуктивний, діалектичний, а також абстрагування й узагальнення. Наукова новизна полягає у розгляді «нової історичної науки» або ж «нової інтелектуальної історії» школи «Анналів» як фактора, котрий вплинув на становлення культуральних досліджень. Висновки. У статті нами було охарактеризовано школу «Анналів» та проаналізовано її роль у розвитку історіографічної тенденції у культуральних дослідженнях. У роботі було, зокрема, розмежовано історіографію та історію. Перша спирається на вивчення історичної літератури певного предмета та є синонімом історичної літератури. Друга ж постає одночасно і як наука про минуле, і як сукупність фактів минулого. Школу «Анналів» вважають проривом в області історіографії та історії. Вона була реакцією на кризу, котра охопила гуманітарні науки у ХІХ столітті. Школа «Анналів» пов'язана із поняттям «нової історії»: тотальної, всеохоплюючої, проблемної та зосередженої на людині історії, заглибленої у повсякдення. Традиційно говорять про чотири покоління школи «Анналів»: до першого покоління відносять М. Блока та Л. Февра, до другого — Ф. Броделя та Е. Лабрусса, до третього — Ж. Дюбі, Ж. Ле Гоффа, Ф. Арьєса та Е. Ле Руа Ладюрі, нарешті, до четвертого — Б. Лепті, Ж. Ревеля та Ж.-К. Шмітта.

Ключові слова: культуральні дослідження; міждисциплінарність; школа «Анналів»; культурологія; «нова історична наука»

Вступ

Школа «Анналів» не дарма вважається проривом у сфері історіографії та історії. Сьогодні для цих наук існує правило, що, читаючи історичне джерело, потрібно знати обставини його створення і пам'ятати, що автор міг спеціально приховати або підкреслити якісь події. Проте ця думка не така вже і давня. Вона вийшла із надр школи «Анналів». Наприкінці 1920-х років засновники школи «Анналів» — течії у французькій історіографії, самі представники якої відмовлялися вважати себе школою, — здійснили справжній прорив у своїй галузі. Одна з їхніх головних ідей — представити історію як культурний процес, що одночасно є важливим для сучасних культуральних досліджень.

Школа «Анналів» — частий «гість» наукових розвідок. Так, цій темі присвячені праці Г. Саєтзянової (Саєтзянова, 2011), Е. Анхейма (Anheim, 2012), Дж. Хьюперта (Huppert, 1982), Б. Мюллера (Müller, 2022), Ж. Ревеля (Revel, 1979). Проблема «нової історії», яка теж є центральною для цієї роботи, зі свого боку, порушувалася М. Фурньє (Fournier, 2007), К. Жененом (Genin, 2006), Дж. Хартлеєм (Hartley, 2003). Крім того, важливими для нашої статті виявилися розвідки Є. Бушковської (Бушковская, 2010) (щодо феномену міждисциплінарності), Е. Колчінського (Колчинский, 2008) (про розвиток науки у період криз), а також методологічні настанови О. Крушельницької (2006).

Мета статті

Мета статті — охарактеризувати історію як «культурний процес», спираючись на історіографію школи «Анналів» та періодичних видань — продовжувачів ідей істориків-анналістів. Завданнями статті є: розкриття сутності та значимості школи «Анналів» — як закономірного етапу становлення культуральних досліджень у Франції зокрема та в Європі в цілому. У ході написання дослідницької роботи було використано міждисциплінарний підхід, а також наступні методи досліджень: дедуктивний та індуктивний, діалектичний, а також абстрагування й узагальнення. Вагомим для цієї роботи є також принцип системності. Наукова новизна статті полягає у розгляді «нової історичної науки» або ж «нової інтелектуальної історії» школи «Анналів» як фактора, котрий вплинув на становлення культуральних досліджень.

Виклад матеріалу дослідження

Історіографія — термін, недостатньо визначений та чіткий. Іноді історіографію ототожнюють з історією, проте у представленій роботі ми розмежуємо ці поняття. Так, історіографію ми розглядаємо як: а) вивчення історичної літератури певного предмета (критичний огляд джерел); б) синонім історичної літератури (у цьому разі критичний огляд є наче «історією історії», і в цьому сенсі термін «історіографія» отримав право бути присутнім у цілій низці спеціальних праць останніх десятиліть). Зі свого боку, історія постає як наука (*historia rerum gestarum*) про відоме знання та — одночасно — як предмет цього (відомого) знання (*res gestae*), тобто сукупність фактів минулого. Для логіки цього дослідження видається доречним розглянути історію становлення школи «Анналів» та закономірності її виникнення. Для початку необхідно згадати про попередни-

ків школи «Анналів», зустрічі у Страсбурзі та корені «нової історії», котра зіграє суттєву роль у культуральних дослідженнях.

1. На рубежі XIX і XX століть гуманітарні науки переживали затяжну економічну кризу. Вченим (і не тільки) здавалося, що всі звичні підвалини гуманітарних наук руйнуються. Багато в чому це відчуття було викликано науковою революцією початку століття: відкриття, зроблені в точних науках, поставили під сумнів саму можливість єдиного всеосяжного пояснення дійсності. При цьому значні втрати, понесені всіма учасниками Першої світової війни (1914–1918), продемонстрували, що наука, яка повинна була принести людству перемогу над смертю, насправді послужила створенню зброї масового ураження (Саєтзянова, 2011).

Вчені пропонували різні виходи із кризи. Хтось залишався вірним принципам, викладеним Шарлем Віктором Ланглуа і Шарлем Сеньобосом у «Вступі до вивчення історії» (1898). Ці принципи з певною часткою умовності можна назвати позитивістськими. По суті їх метод (відбір документів, класифікація, критика джерел) зводився до складання історії з текстів. Відзначаючи суб'єктивний характер історичних джерел, В. Ланглуа і Ш. Сеньобос проте прагнули отримати «справжнє знання», що спирається на факти. Їх сучасники неокантіанці Герман Коген (Hermann Cohen, 1842–1918) і Генріх Ріккерт (Heinrich Rickert, 1863–1936) піддали переоцінці саму «науковість» історичного знання. Вони поставили питання про принципову відмінність між природничо-науковим і гуманітарним знанням: природничиків не цікавлять казуси і окремі випадки, вони шукають приклади, що підтверджують закони, історики ж, навпаки, вибирають факти за ознакою їх винятковості, важливості й культурної значущості. Так історія (в особах кантіанців) була врятована від необхідності наслідувати «справжні» науки (Савельєва & Полетаєв, 2009).

2. Тим часом на території щойно відвойованого Ельзасу, в Страсбурзькому університеті, який президент Франції Раймон Пуанкаре (Raymond Nicolas Landry Poincaré, 1860–1934) планував перетворити на вітрину передової французької науки, зібралися випускники Вищої нормальної школи Моріс Хальбвас, Марк Блок, Люсьєн Февр і Шарль Блондель, а також інші видатні фахівці, наприклад, Габріель Ле Бра і Жорж Лефевр. Інтелектуальне середовище, що сформувалося у Страсбурзі, було надзвичайно сприятливим для дослідницької думки. Саме тут у 1920 році познайомилися медієвіст Марк Блок і новіст Люсьєн Февр, і саме тут через дев'ять років вони заснували новий історичний журнал «Анналі економічної та соціальної історії» (*Annales. Histoire, Sciences Sociales*, n. d.). Звідки пішла назва, не цілком зрозуміло. Швидше за все, автори просто мали на увазі, що збірник виходитиме регулярно і повідомлятиме про найважливіші актуальні події в світі історії. Ця назва сходить до слова «аннали»: так називають щорічні записи важливих подій, які робилися в реальному часі (на відміну від хронік, які могли починатися хоч від створення світу) (Anheim, 2012).

Членів редколегії цього журналу і його авторський колектив прийнято називати школою «Анналів», тоді як самі історики воліли називати себе представниками «нової історичної науки». Вони, зокрема, критикували позитивістів за те, що вони не враховували вплив світогляду історика на його дослідження. Позитивісти ж, навпаки, вважали, що історик повинен бути об'єктивним і не допускати впливу своїх особистих переконань на свою роботу.

тивістський підхід до джерел як до елементів мозаїки і «історія, що історизується», яка спочатку встановлювала факти, а потім запроваджувала їх у практику, також здавався новим історикам незадовільним. Вони пропонували новий рецепт: перетворити історію на соціальну науку, включену в культурний контекст (Huppert, 1982).

3. Представники школи «Анналів» заявили, що хочуть створити нову історію: для них фактами історії стали факти психологічні, властивості людської свідомості. Нова історія, відтак, повинна бути:

а) тотальною, тобто вона має описувати всі форми активності людини і всі існуючі в суспільстві зв'язки: політичні, економічні, культурні. «Анналісти» прагнули подолати протиріччя між матеріальним і духовним та вивчити взаємний вплив різних сторін людського життя (Fournier, 2007);

б) проблемною: якщо історики-позитивісти, наприклад, згадані вище Ш. Сеньобос і В. Ланглуа, вважали, що найголовніше в історії — аналіз конкретного джерела, то представники школи «Анналів», і особливо Л. Февр, автор поняття «історія-проблема», говорили, що історик повинен спочатку поставити проблему (спираючись на свій сучасний досвід та питання, що його сьогодні хвилюють), а потім вже вибирати джерела для вирішення цієї проблеми (Genin, 2006);

в) гуманною, оскільки головний предмет історії, з огляду «анналістів», — це свідомість людини і сама людина в суспільстві. М. Блок писав, що історик схожий на «казкового людоджера», тобто його цікавить людина як така, у її не-прикритому повсякденному житті. Засновники «Анналів» були насамперед істориками-практиками і уникали абстрактних міркувань про «філософію історії», тобто про те, чи існують в історичному процесі закономірності, про роль особистості в історії, про пасіонарність (Huppert, 1982). Але щоб пояснити і сформулювати принципи, з яких вони виходили, вони створили два програмних тексти:

— М. Блок виступив автором «Апології історії, або Ремесла історика» (*Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, 1949);

— Л. Февр, зі свого боку, написав книгу «Бої за історію» (*Combats pour l'histoire*, 1952).

Ці тексти дозволяють познайомитися з методом представників «першого покоління» школи «Анналів», яка залишалася в 1930-х роках явищем ще досить маргінальним. Відтак, варто детальніше проаналізувати метод перших представників школи «Анналів»:

1. Вони трактують поняття «історичне джерело» набагато ширше, ніж їх попередники, оскільки вважають, що різноманітність історичних свідчень майже нескінченна. Все, що людина говорить або пише, все, що вона виготовляє, все, до чого торкається тощо, може давати про неї відомості (Müller, 2022).

2. Вони формулюють питання і дослідницьку задачу до того, як приступають до пошуку матеріалу, оскільки тексти або археологічні знахідки розкриваються лише тоді, коли історик вміє їх «питати». Іншими словами, будь-яке історичне дослідження з перших же кроків передбачає, що опитування ведеться в певному напрямку. Допитливий дух передує діям історика. На думку представників школи «Анналів», у жодній науці пасивне спостереження ніколи не було плідним (Hartley, 2003).

3. Вони схильні до міждисциплінарності, переносять методи археології, економіки, соціології, географії та інших наук у свої дослідження. «Анналісти» дотримуються думки, що якими б різноманітними знаннями вчені не прагнули наділити найбільш кмітливих дослідників, вони завжди — і, як правило, дуже скоро — доходять до певної межі. І тут вже немає іншого виходу, крім як замінити різнобічну ерудицію однієї людини (вченого) сукупністю технічних прийомів, застосовуваних різними вченими, але спрямованих на висвітлення однієї теми. Цей метод передбачає готовність до колективної праці (Revel, 1979).

Зазвичай прийнято говорити про чотири покоління школи «Анналів» та сучасний період розвитку журналу «Анналі. Історія. Соціальні науки» (Annales. Histoire, Sciences sociales (Annales HSS)). Якщо про сучасну тенденцію ми вже згадували, то про покоління школи «Анналів» варто поговорити більш детально:

1. Перше покоління школи «Анналів» представляють вже згадані нами Марк Блок та Люсьєн Февр. Широке визнання і популярність прийшли до «анналістів» після закінчення війни. Цьому сприяли героїзація М. Блока, розстріляного французькою міліцією навесні 1944 року, і Фернана Броделя, який п'ять років просидів у таборках, лівацька репутація журналу, а також смерть головних супротивників методу школи «Анналів» Ш. Сеньобоса і Луї Альфана (Louis Sigismond Isaac Halphen, 1880–1950). Інтерес до «нової історичної науки» почали проявляти не тільки студенти, а й політики і різноманітні фонди, готові фінансувати дослідження. Тиражі журналу помітно збільшилися, а в Практичній школі вищих досліджень була створена Шоста секція, яка згодом у 1975 році перетвориться на Вищу школу соціальних наук (École des hautes études en sciences sociales). Перше покоління змінилося «другим поколінням» школи «Анналів», до якого відносять Фернана Броделя, Ернеста Лабрусса, П'єра Шоню, Робера Мандру та інших (Саєтзянова, 2011).

2. Друге покоління, зі свого боку, представлене двома найбільш гучними фігурами Фернаном Броделем та Ернестом Лабруссом (Ernest Labrousse, 1895–1988). На відміну від Е. Лабрусса, далеко не всі «анналісти» поділяли погляди Ф. Броделя. Це призвело до того, що в 1962 році він заснував Будинок наук про людину (Maison des sciences de l'homme), свій власний науковий центр, а в 1970 році покинув посаду головного редактора «Анналів». Виходячи зі ставлення до методу Ф. Броделя, в «новій історичній науці» можна виділити дві течії:

а) його прихильників, котрі активно використовували кількісні методи, серійні джерела і математичне моделювання (П'єр Шоню, Франсуа Фюре);

б) тих, хто вважав за краще орієнтуватися на індивідуальне начало в історії (Жорж Дюбі та Жак Ле Гофф) (Саєтзянова, 2011).

3. Третє покоління відоме передусім працями Жоржа Дюбі (Georges Duby, 1919–1996), Жака Ле Гоффа, Філіппа Арьєса (Philippe Ariès, 1914–1984), а також Еммануеля Ле Руа Ладюрі (Emmanuel Le Roy Ladurie, нар. 1929). Ймовірно, на повороті до сюжетів, що перш перебували у віданні антропологів, тобто до історії звичаїв, пов'язаних із народженням і смертю, до історії тіла, хвороби і сексуальності, позначився політичний контекст 1960-х років у Франції. Після визнання незалежності Алжиру Франція перестала бути колоніальною імперією. Крім того, стрімко змінювався суспільний уклад: урбанізація сталася на очах

одного покоління, села спорожніли (якщо в 1950-ті роки більшість населення Франції становили селяни, то вже в 1970-х роках їх налічувалося не більше п'яти відсотків); студентська революція 1968 року похитнула традиційні цінності та змінила звичні освітні структури (саме тоді Паризький університет був поділений на тринадцять незалежних навчальних закладів). Рух за політичні свободи спричинив появу подібних рухів у інтелектуальній сфері: зокрема, рухів за свободу вибору тем і дослідницьких методик (Колчинский, 2008).

4. Четверте покоління — це передусім учні представників «третього покоління» школи «Анналів»: Бернар Лепті (Bernard Lepetit, 1948–1996), Жак Ревель (Jacques Revel, нар. 1942), Жан-Клод Шмітт (Jean-Claude Schmitt, нар. 1946). Але ці дослідники отримали таке «звання» саме через те, що їхні вчителі були представниками «третього покоління». Так, уже Ж. Дюбі наприкінці 1980-х років писав, що школа «Анналів» припинила своє існування і розпалася на безліч дрібних напрямків. Крім того, методологічні постулати, котрі були революційними на початку століття, втратили свою актуальність, і дослідники знову почали проявляти інтерес до подій та до політичної історії (причини цього можна углянути і у впливі філософії Мішеля Фуко, яка підіграла інтерес до механізмів владарювання, і в бажанні знайти в історії відповіді на актуальні політичні питання, викликані крахом голізму Франції) (Колчинский, 2008). Проте сам Ж. Дюбі називав і шляхи «порятунку» для історика після «Анналів»: заняття допоміжними історичними дисциплінами, історіографією і археологією.

Утім, на нашу думку, традиція школи «Анналів» продовжує існувати зокрема через видання «Анналі. Історія. Соціальні науки» (Annales. Histoire, Sciences sociales (Annales HSS)) (n. d.) та «Revue de Synthèse» (n. d.). Сьогодні науковці мають можливість подавати у цей журнал свої наукові роботи, статті. Зокрема, на сайті видання зазначена інформація, що журнал був заснований у 1929 році М. Блоком та Л. Февром. Журнал «Анналі» завжди прагнув вийти за межі своєї престижної спадщини, постійно представляючи найбільш інноваційні дослідження в галузі історії. Видання однаково забезпечує унікальну платформу для діалогу між різними соціальними науками, залишаючись відкритим для нових галузей досліджень, порівняльної історії, культурного аналізу та гносеологічних роздумів. Відомі експерти та історики, які працюють нині, сприяють збереженню духу «Анналів». Журнал також відводить важливе місце вивченню останніх наукових розробок у вигляді оглядів книг (приблизно 200 оглядів на рік) та глибокому аналізу найважливіших робіт, що публікуються сьогодні. Крім того, «Анналі» вважаються найпоширенішим франкомовним журналом у світі (Annales. Histoire, Sciences Sociales, n. d.).

У 2012 році за допомогою Національного центру наукових досліджень (Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS)), Фонду Флоренс Гулд та Американського університету Парижа журнал розпочав випуск англійського видання, що працює лише в інтернеті. Його мета — збільшити історіографічний обмін та заохотити розвиток міжнародного діалогу та міжнародної співпраці. У рамках нового партнерства з «Cambridge University Press» із 2017 року це англійське видання доступне як в інтернеті, так і вперше в друкованому вигляді. Проаналізуємо також сучасні напрями роботи журналу:

1. «Історіографічні цілі» журналу. Починаючи з 1930-х років, історіографічні роздуми посідали центральне місце в роботі «Анналів». Поступовий розвиток того, що іноді називають «школою», незважаючи на двозначність цього терміна та методологічну і гносеологічну еволюцію журналу, робить ці роздуми ще більш необхідними, особливо щодо ще ненаписаної історії «Анналів». Розділ «Історіографічні цілі», який використовує наявні сьогодні цифрові ресурси, прагне зробити свій внесок у цю роботу, висвітлюючи конкретні наукові теми через добірку статей, опублікованих журналом протягом багатьох років. Він намагається показати як зрушення, так і спадкоємність у наукових дослідженнях, що тривають і нині, а також покликаний відновити історичність і глибину, що спричинили основні дискусії в галузі історії та соціальних наук протягом останнього століття (Носенок, 2021).

2. «Глобальна історія». Ця добірка текстів, опублікованих в «Анналах» із 1946 року, визначає місце журналу в рамках міжнародних історіографічних дискусій останніх років, що зосереджувались на глобальній історії, всесвітній історії, порівняльній історії та регіональних історіях (імперській, атлантичній тощо). Особлива роль у розробці напряму глобальної історії (у рамках журналу «Анналі») належить двом діячам: Фернану Броделю та П'єру Шоню (Pierre Chaunu, 1923–2009). «Анналі» відігравали центральну роль у методологічних дискусіях, пов'язаних зі світовою історією. Тим не менше, плутанина між «школою думок», яка, як часто вважають, припинила своє існування, і журналом, який все ще продовжує свою історію, виявила необхідність звернення уваги на практику істориків останніх десятиліть (Бушковская, 2010).

Цей проєкт (йдеться про розвиток напряму глобальної історії) виникає внаслідок партнерства між журналом «Анналі», Книжковим офісом (Bureau du Livre) Посольства Франції в Німеччині, Французьким інститутом (Institut Français), Французьким інститутом історії Франції (Institut Français d'Histoire en Allemagne) та Центром Марка Блока (Centre Marc Bloch), створеним під час конференції «Histoire globale / Globalgeschichte. Deutsche und französische Perspektiven» («Глобальна історія. Німецька та французька перспективи»), що відбулася 6 та 7 грудня 2012 року (Annales. Histoire, Sciences Sociales, n. d.).

Ці проєкти, зокрема, спричинили низку амбітних редакційних починань. Так, у 2001 році вийшла ґрунтовна праця під назвою «Une histoire à l'échelle globale» («Історія у глобальному масштабі»), що включала статті не лише французьких авторів, але й зарубіжних, а також коментарі Р. Шарт'є. Це ознаменувало важливий момент у виникненні — або відновленні — поняття глобальної історії в межах французької історіографії (Крушельницька, 2006). Публікація французького історика, спеціаліста з латиноамериканського регіону Сержа Грузиньки (Serge Gruzinski, нар. 1949) під назвою «Les quatre party du monde» («Чотири сторони світу») у 2004 році означувала розвиток напряму історії мондіалізації. Ця праця також значною мірою сприяла появі дослідницьких тем, пов'язаних із поняттям «першої глобалізації» на французькій історіографічній карті: особливо таких, як «гібридна» (métisse) думка та практика на додаток до ролі «культурної естафети» в контексті після завоювання. У 2007 році видання «Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine» продовжувало досліджувати та оцінювати ці ідеї

за допомогою праці під назвою «Histoire globale, histoires connectées» («Історія глобальна, історії поєднані»). Подальші публікації (наприклад, «L'histoire du monde au XVe siècle» («Світова історія XV століття») (2009) під редакцією Патріка Бушерона, і «L'histoire à parts égales» («Історія в рівних частинах») (2011) Ромена Бертрана) підтвердили прихильність французьких істориків до написання історії в регіональному чи глобальному масштабах, що протиставляє та порівнює суспільства, які зазвичай вивчаються окремо (*Annales. Histoire, Sciences Sociales*, n. d.).

Якщо розглянути ці останні дискусії більш широко, то відбір запропонованих текстів висвітлює різні фази роздумів про метод і масштаб культуральних досліджень, що мали місце в «Анналах» і які мають значення для поступового опрацювання історичного надбання у глобальному масштабі. Вони також звертаються до різних проблем, з якими стикалися історики, починаючи від внесків Ф. Броделя, Л. Февра і П. Шоню після Другої світової війни, до значення, яке історична антропологія надавала світовій історії в 1970-х роках та останніх подій у цій галузі. Різноманітність і безперервність цих текстів виявляє історичну «нитку», яка часто залишається непоміченою, та яка протягом п'ятдесяти років пов'язує журнал «Анналі» із фундаментальною інтелектуальною і політичною дилемою розширення «західного» історичного поля за межі так званого «західного» світу. З цією метою цей напрям не лише надає читачам різноманітний спектр історіографічних підходів, а й сприяє аналізу міфів і проблем, що стосуються витоків та методів світової історії, а також її гносеологічних і критичних амбіцій (*Annales. Histoire, Sciences Sociales*, n. d.).

3. «Освіта». Цей напрям, зі свого боку, пов'язаний із діяльністю Е. Анхейма. Проте його історія починається раніше. Вже у 1937 році в «Анналах» було опубліковано відомий нині текст М. Блока та Л. Февра, присвячений викладанню історії у французьких школах та потребі у реформах. У подальшому цей інтерес до педагогічних питань знову з'явився в ряді текстів двох засновників журналу, які цікавилися середньою освітою так само, як викладанням на університетському рівні. Ця тема також була присутня у роботі Ф. Броделя, який є автором підручника, призначеного для учнів загальноосвітніх шкіл — «Grammaire des civilisations» («Граматика цивілізацій»). Більш того, Ф. Бродель виконував обов'язки президента журі аґрегації, що є частиною французької системи набору вчителів через конкурсні іспити, або concours. Докази цього інтересу також очевидні в ряді статей, опублікованих протягом 1960-х років, наприклад, у статті французького історика Сюзанни Сітрон (Suzanne Citron, 1922–2018), і в місці, відведеному соціології викладання та виховання в період із кінця 1960-х до 1980-х років (*Annales. Histoire, Sciences Sociales*, n. d.).

У сучасній Франції низка факторів (включаючи реформу шкільної програми та іспити щодо набору вчителів) повернули викладання в центр суспільних дебатів. Водночас зв'язок між викладанням та дослідженням може здаватися не настільки міцним, якщо ми говоримо про університетське співтовариство. У цьому контексті виникають певні запитання щодо місця такого журналу, як «Анналі», а ширше — щодо ролі академічних досліджень в історії та соціальних науках у системі освіти. Чи є досі актуальним для міжнародного академічного журналу

звернення до широкої громадськості «педагогів», які працюють як у вищій, так і в середній освіті? Яка педагогічна мета історичного дослідження, і, справді, чи повинна вона взагалі мати її? Що ще можуть запропонувати дослідження історії та соціології освіти її фактичним практикам? За яких умов історичні дослідження загалом можуть жити знання та практику вчителів середніх і вищих шкіл, а також викладачів на бакалаврському рівні? Якщо говорити ширше, чи зростаюча спеціалізація, професіоналізація та технічність дисциплін означає, що історики вже не здатні виконувати соціальну роль, яка, тим не менше, часто їм приписується (і на яку вони іноді претендують самі). «Аннали» вперше спробували відновити цю дискусію на зустрічі «Rendez-vous de l'histoire de Blois» («Місце зустрічі в історії Блуа») під час круглого столу, що відбувся 12 жовтня 2013 року. Відтак, цей напрям («Освіта») покликаний переглянути не лише зв'язки між світом науки і шкіл, а також зв'язок між істориками та публічною сферою (Anheim, 2012).

4. «Історія Давньої Греції» (від архаїчного до елліністичного періоду). Цей напрям активно розвивається за сприяння В. Азулея та сучасного автора, спеціаліста з історії та культури Корсики Ніколя Стромбоні. Публікація спеціального випуску «Анналів», присвяченого історії Давньої Греції (№ 69-3), не була очікуваною. Тривалий час ця тема посідала лише незначне місце в журналі, особливо до 1950 року: протягом перших двадцяти років існування журналу «Аннали» було опубліковано лише три статті про давньогрецьку культуру, усі присвячені економічним та фінансовим темам. Хоча згодом ця тема й зовсім відійшла на другий план, цей напрямок економічної історії був відроджений у середині 1990-х років статтею французького історика Реймонда Дески (Raymond Descat, нар. 1946), а також був переглянутий у статті Жульєна Цурбаха (Julien Zurbach) про соціальний статус в архаїчній Греції (Annales. Histoire, Sciences Sociales, n. d.).

Хоча статей про давньогрецьку історію, які з того часу з'явилися в «Анналах», порівняно небагато, проте вони відображають історіографічну еволюцію, що відбулася у другій половині ХХ століття, через збільшуване скло. Серед них можна знайти великі імена 1950-х та 1960-х років (Едуар Вілл, Луї Жерне та Жан-П'єр Вернан) — у той момент, коли вони ще не отримали визнання, яким користуються сьогодні. Починаючи з 1970-х років, журнал регулярно публікував статті про античність, відображаючи нові методології, що з'явилися в античній історії. Важливе місце було відведено історичній антропології та структуралістським підходам до міфів і релігій (Луї Жерне, Жан-П'єр Вернан, Марсель Детьєн, Ніколь Лоро, Полін Шмітт-Пантель), а також індоєвропейських перспектив, що тоді були в моді та особливо відзначилися на працях Жоржа Дюмезіля. А втім, «Аннали» ніколи не відмовлявся від соціальної історії давньогрецького світу, про що свідчать статті французького археолога та історика античності Поля Вейна (Paul-Marie Veyne, нар. 1930), що з'явилися в 1969 і 1982 роках (та критичні зауваження, що послідували за цим), або Жана Дюки (Jean Ducat, нар. 1933) (Annales. Histoire, Sciences Sociales, n. d.).

На початку 1980-х «Аннали» вперше опублікували випуск, повністю присвячений давній історії. Під редакцією Франсуа Гартога, ці роздуми зосереджува-

лись на створенні античних джерел (археологічних, епіграфічних та папірологічних, а також «літературних»). Цей випуск поклав початок серії досліджень, які намагалися зрозуміти способи, якими давні греки конструювали власний історичний дискурс. З іншого боку, історія культури була тут представлена не настільки широко. Крім того, видання було піддано критиці за те, що воно недостатньо висвітлювало роль жінки в історії культури Давньої Греції. Лише у 2012 році було видано спеціальний випуск на тему «Гендерні режими», який координували Віолайн Себійотт та Дідьє Летт. Цей випуск також містив кілька статей про античність. Останній елемент заслуговує на особливу увагу в цьому широко розробленому історіографічному огляді: це регулярне видання статей, що стосуються політики у Стародавній Греції. Спеціальний випуск «Політика у Стародавній Греції», виданий у 2014 році, є продовженням цієї традиції через п'ятдесят років після її початку (*Annales. Histoire, Sciences Sociales*, n. d.).

Висновки

Таким чином, у цій статті нами було охарактеризовано школу «Анналів» та проаналізовано її роль у розвитку історіографічної тенденції у культуральних дослідженнях. У представленій роботі було, зокрема, розмежовано історіографію та історію. Перша спирається на вивчення історичної літератури певного предмета та є синонімом історичної літератури. Друга ж постає одночасно і як наука про минуле, і як сукупність фактів минулого. Школу «Анналів» вважають проривом в області історіографії та історії. Вона була реакцією на кризу, котра охопила гуманітарні науки у ХІХ столітті. Школа «Анналів» пов'язана із поняттям «нової історії»: тотальної, всеохоплюючої, проблемної та зосередженої на людині історії, заглибленої у повсякдення. Традиційно говорять про чотири покоління школи «Анналів»: до першого покоління відносять М. Блока та Л. Февра, до другого — Ф. Броделя та Е. Лабрусса, до третього — Ж. Дюбі, Ж. Ле Гоффа, Ф. Арьеса та Е. Ле Руа Ладюрі, нарешті, до четвертого — Б. Лепті, Ж. Ревеля та Ж.-К. Шмітта.

Поглиблене дослідження феномену «нової історії», історії як культурного процесу, постульованого вперше істориками-анналістами, — одна з важливих віх сучасних культуральних досліджень. Оскільки самі культуральні дослідження можуть поставати у різних формах (*les études et sciences culturelles*, *Cultural Studies*, *Kulturwissenschaften*, культурологія тощо), вони є широкою пластичною та динамічною конфігурацією, яка породжує багато питань і суперечок, але, безумовно, усі вони є дуже релевантними та актуальними. Вони є соціокультурним та історичним ефектом. Однак так само, як суспільства є складними, усі ці іпостасі культуральних досліджень теж є, зі свого боку, складними, комплексними. Їх не дарма характеризують як своєрідного дисциплінарного «монстра», і цей термін — «монстр» — має належну багатозначність. Фактично, від латинського слова *monstrum* ми виводимо різні типи «монстрів»: організоване тіло, яке представляє незвичайну конформацію; щось надзвичайне, велич; щось, чого варто боятися; або щось, що відрізняється величезними розмірами чи деформаціями. Тож «монстр» — це деякий елемент, який залишається поза балансом, виваженістю, мірою та правилами. І ця метафора стосується оригі-

нальних досліджень у полі культури, які ламають звичну для нас дисциплінарну традицію.

■ Список використаних джерел

- Бушковская, Е. А. (2010). Феномен междисциплинарности в зарубежных исследованиях. *Вестник Томского государственного университета. Серия: Народное образование. Педагогика*, 330, 152–155.
- Колчинский, Э. И. (2008). Наука, власть и общество в периоды кризисов: историко-сравнительный анализ. *Epistemology & Philosophy of Science*, 15(1), 132–148.
- Крушельницька, О. В. (2006). *Методологія і організація наукових досліджень*. Кондор.
- Носенок, Б. Е. (2021). Український проект культуральних студій: адаптація українського досвіду. *Питання культурології*, 36, 137–147.
- Савельева, И. М., & Полетаев, А. В. (2009). *Классика и классики в социальном и гуманитарном знании*. Новое литературное обозрение.
- Саезьянова, Г. Д. (2011). Филиация идей во французской исторической антропологии: от Ж. Ле Гоффа к Ж.-К. Шмитту. В *Итоговая научно-образовательная конференция студентов Казанского университета 2011 года* (с. 70–73). Казанский университет.
- Annales. Histoire, Sciences Sociales* (Annales HSS). (n.d.). Retrieved April 4, 2022, from <http://Annales.ehess.fr/>
- Anheim, É. (2012). L'historiographie est-elle une forme d'histoire intellectuelle? La controverse de 1934 entre Lucien Febvre et Henri Jassemin. *Revue D'histoire Moderne & Contemporaine*, 5(59-4bis), 105–130.
- Fournier, M. (2007). La nouvelle histoire. L'explosion du territoire historien. *Sciences Humaines*, 6. https://www.scienceshumaines.com/la-nouvelle-histoire-l-explosion-du-territoire-historien_fr_21380.html
- Genin, Ch. (2006). Les études culturelles: une résistance française? *MEI*, 24–25 ("Études culturelles/Cultural Studies"), 43–55.
- Hartley, J. (2003). *A Short History of Cultural Studies*. SAGE Publications Ltd.
- Huppert, G. (1982). Lucien Febvre and Marc Bloch: The Creation of the Annales. *The French Review*, 55, 510–513.
- Müller, B. (2022, April 4). Histoire (Histoire et historiens). Courants et écoles historiques. Encyclopædia Universalis. <https://www.universalis.fr/encyclopedie/histoire-histoire-et-historiens-courants-et-ecoles-historiques/>
- Revel, J. (1979). Histoire et sciences sociales: les paradigmes des Annales. *Revue des Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, 6, 1360–1376.
- Revue de Synthèse*. (n. d.). Retrieved April 4, 2022, from <https://synth.revuesonline.com/accueil.jsp>

■ References

- Anheim, É. (2012). L'historiographie est-elle une forme d'histoire intellectuelle? La controverse de 1934 entre Lucien Febvre et Henri Jassemin [Is Historiography a form of Intellectual History? The 1934 Controversy Between Lucien Febvre and Henri Jassemin]. *Revue D'histoire Moderne & Contemporaine*, 5(59-4bis), 105–130 [in French].

- Annales. Histoire, Sciences Sociales* (Annales HSS). (n. d.). <http://Annales.ehess.fr/> [in French].
- Bushkovskaia, E. A. (2010). Fenomen mezhdistsiplinarnosti v zarubezhnykh issledovaniya [The Phenomenon of Interdisciplinarity in Foreign Research]. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya: Narodnoe Obrazovanie. Pedagogika*, 330, 152–155 [in Russian].
- Fournier, M. (2007). La nouvelle histoire. L'explosion du territoire historien [The New Story. The Explosion of the Historical Territory]. *Sciences Humaines*, 6. https://www.scienceshumaines.com/la-nouvelle-histoire-l-explosion-du-territoire-historien_fr_21380.html [in French].
- Genin, Ch. (2006). Les études culturelles: une résistance française? [Cultural Studies: a French Resistance]. *MEI*, 24–25 ("Études culturelles/Cultural Studies"), 43–55 [in French].
- Hartley, J. (2003). *A Short History of Cultural Studies*. SAGE Publications Ltd [in English].
- Huppert, G. (1982). Lucien Febvre and Marc Bloch: The Creation of the Annales. *The French Review*, 55, 510–513 [in English].
- Kolchinskii, E. I. (2008). Nauka, vlast' i obshchestvo v periody krizisov: istoriko-sravnitel'nyi analiz [Science, Power and Society in Times of Crisis: Historical and Comparative Analysis]. *Epistemology & Philosophy of Science*, 15(1), 132–148 [in Russian].
- Krushelnyska, O. V. (2006). *Metodolohiia i orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and Organisation of Scientific Research]*. Kondor [in Ukrainian].
- Müller, B. (2022, April 4). Histoire (Histoire et historiens). Courants et écoles historiques [History (History and Historians). Trends and historical schools]. Encyclopædia Universalis. <https://www.universalis.fr/encyclopedie/histoire-histoire-et-historiens-courants-et-ecoles-historiques/> [in French].
- Nosenok, B. E. (2021). Ukrainyskyi proekt kulturalnykh studii: adaptatsiia ukrainskoho dosvidu [Ukrainian Project of Cultural Studies: Adaptation of the Ukrainian Experience]. *Issues in Cultural Studies*, 36, 137–147 [in Ukrainian].
- Revel, J. (1979). Histoire et sciences sociales: les paradigmes des Annales. Revue des Annales [History and Social Sciences: the Paradigms of the Annales. Review of the Annales]. *Economies, Sociétés, Civilisations*, 6, 1360–1376 [in French].
- Revue de Synthèse*. (n. d.). Retrieved April 4, 2022, from <https://synth.revuesonline.com/accueil.jsp> [in French].
- Saetzianova, G. D. (2011). Filiatsiya idei vo frantsuzskoi istoricheskoi antropologii: ot Zh. Le Goffa k Zh.-K. Shmittu [Filiation of Ideas in French Historical Anthropology: from J. Le Goff to J.-C. Schmitt]. In *Itogovaya nauchno-obrazovatel'naya konferentsiya studentov Kazanskogo universiteta 2011 goda [Final Scientific and Educational Conference of Students of Kazan University in 2011]* (pp. 70–73). Kazan University [in Russian].
- Saveleva, I. M., & Poletaev, A. V. (2009). *Klassika i klassiki v sotsial'nom i gumanitarnom znanii [Classics and Classics in Social and Humanitarian Knowledge]*. Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].

HISTORY AS A CULTURAL PROCESS IN THE METHODOLOGY OF THE ANNALES' "NEW HISTORICAL SCIENCE"

Bohdana Nosenok

PhD student,

ORCID: 0000-0002-3034-9217, e-mail: danynosenock@gmail.com,

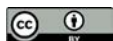
Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to characterise history as a cultural process, relying on the historiography of the Annales school and periodicals that continue the ideas of the Annalist historians. The research methodology is related to the use of an interdisciplinary approach in cultural studies in combination with the systematic method as a key research methodology, and the following research methods are also used: deductive and inductive, dialectical, as well as abstraction, and generalisation. The scientific novelty of the article lies in the consideration of the "new historical science" or "new intellectual history" of the Annales school as a factor that influenced the development of cultural studies. Conclusions. The article describes the Annales school and provides an analysis of its role in the development of the historiographic trend in cultural research. In particular, the paper distinguishes between historiography and history. The former is based on the study of the historical literature of a particular subject and is synonymous with historical literature, and the latter appears both as a science of the past and as a set of facts of the past. The Annales school is considered a breakthrough in the field of historiography and history. It was a reaction to the crisis that gripped the humanities in the 19th century. The Annales school is associated with the concept of "new history": a total, comprehensive, problematic, and human-centred history, immersed in everyday life. Traditionally, there are four generations of the Annales school: the first generation includes M. Bloch and L. Febvre, the second — F. Braudel and E. Labrousse, the third — G. Duby, J. Le Goff, P. Aries, and E. Le Roy Ladurie, finally, the fourth — B. Lepetit, J. Revel and J. C. Schmitt.

Keywords: cultural research; interdisciplinarity; Annales school; culturology; "new historical science"

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256902

УДК 800:[338.4:008-026.15

КУЛЬТУРНІ ТА КРЕАТИВНІ ІНДУСТРІЇ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕНЬ

Петрова Ірина Владиславівна

Доктор культурології, професор,

ORCID: 0000-0002-8146-9200, e-mail: petrovaiw@gmail.com,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Петрова, І.В. (2022). Культурні та креативні індустрії: проблема визначень. *Питання культурології*, (39), 63-77. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256902>.

Анотація

Мета статті — здійснити порівняльний аналіз методологічних підходів до понять «культурні та креативні індустрії». Імплементация культурних та креативних індустрій в політику багатьох держав та використання культури як «м'якої сили», що формує і зберігає культурну ідентичність й захищає державні інтереси, обумовлює необхідність конкретизації відповідного поняттєвого апарату. Методологія дослідження. Використано компаративний, системний та аналітичний методи, застосування яких дозволило виявити спільне і розбіжне у різних методологічних підходах (модель DCMS, символіко-текстова модель; концентрично-кругова модель; авторсько-правова модель; торговельно-орієнтована модель), що використовуються для означення культурно-креативних секторів у різних країнах світу. Наукова новизна полягає у систематизації наявних теоретичних напрацювань щодо проблеми поняття «культурні та креативні індустрії» в сучасній культурології; проаналізовано та схарактеризовано трансформаційні процеси, що позначилися на змістовому наповненні означеного поняття. Висновки. Розкрито особливості різних методологічних підходів, що використовуються урядами країн в управлінні культурними та креативними індустріями; сформульовано сприйняття культурних та креативних індустрій культурологами та економістами; схарактеризовано тренди культурних та креативних індустрій в сучасному світі. Наголошено на тому, що розвиток культурних та креативних індустрій відбувається завдяки колаборації мистецтва, культури, бізнесу й технологій. Доведено, що засадничими цінностями культурних та креативних індустрій є талант і художні здатності особи, інноваційна ідея, креативність й унікальність. Акцентовано на тому, що завдяки творенню конкурентоздатних ринкових продуктів внесок культурних і креативних індустрій в економіку держав є доволі відчутним й неперервно зростає. Конкретизація креативної діяльності у відповідних результатах (передусім — творенні культурного продукту) обумовлює, по-перше, становлення й розвиток багатоманітних культурних інституцій; по-друге, здійснення діяльності

© Петрова І. В., 2022

Стаття надійшла до редакції: 12.02.2022

культурними менеджерами та митцями (у межах якої/якими продукується культурний продукт); по-третє, формує культурні цінності, смисли та символи.

■ **Ключові слова:** культурні та креативні індустрії; культурна політика; культурні цінності; символічна креативність; індустріалізація культури; культурний продукт

■ Вступ

Масовизація культури, промисловий, комодифікаційний підхід до культурних ресурсів, благ і послуг, транскордонне культурне співробітництво, глобалізація, що відзначили другу половину ХХ ст. й набули динамічного розвитку з початку ХХІ ст., обумовили сприйняття культури як потужного драйвера економічного розвитку. Індустріалізація прискорила процес формування культурних та креативних індустрій, що використовуються в сучасному світі у різних галузях повсякденного життя людини: від мережі послуг та торгівлі до середовища проживання й відпочинку (найлегше підтвердити цю тезу на прикладі розвитку «креативних» міст та реалізації таких програмних ініціатив, як «Культурні столиці Європи» й дослідницьких платформ типу «Cultural and Creative Cities Monitor»). Одночасно із цими змінами відбуваються спроби імплементації культури в політику багатьох держав та використання культури як «м'якої сили», що формує/зберігає/примножує/популяризує культурну ідентичність та захищає інтереси різних держав.

Наслідками потужних взаємозв'язків між бізнесом, культурою та мистецтвом в останні два десятиліття стало не лише виникнення нових концептів («культурне картування», «культурні та креативні індустрії», «креативна економіка», «креативний клас», «культурні та креативні кластери» тощо), але й привернення уваги наукової спільноти, урядовців, політиків до потенціалу й невикористаних можливостей культурних та креативних індустрій. Цьому присвячені численні наукові праці та дослідження, деякі з яких стали вже класичними (Д. Гезмондалш «The Cultural Industries», Дж. Гокінс «The Creative Economy: How People Make Money From Ideas», Р. Кейвс «Creative Industries: Contracts between Art and Commerce», Ч. Лендрі та Ф. Бьянчіні «The creative city», Д. Тросбі «Economics and Culture», «The Cultural Industries in the New Economy», Р. Флорида «The rise of the Creative Class»); науково-практичні заходи міжнародного рівня (резолюції, постанови, дослідження, проекти ЮНЕСКО, ЮНКТАД, ПРООН, Європейського парламенту), у яких культурні та креативні індустрії визнаються важливою складовою цілісної екосистеми сучасного світу («Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development»; «Cultural Statistics in Europe: Final Report», Eurostat, 2002; «International Flows of Selected Cultural Goods and Services, 1994–2003», UNESCO, 2005; «Statistics on Cultural Industries: Framework for the Elaboration of National Data Capacity Building Projects», UNESCO, 2007; ініціативи «COSME», «Start-up Europe» та ін.); національні звіти та тематичні дослідження («Creative industries research, actualisation of statistics», Латвія, 2008; «Creative industries mapping in the Republic of Macedonia», Македонія, 2009; «Cultural and creative industries — Slovenian style», Словенія, 2011 тощо).

Потенціал та можливості культурних і креативних індустрій розуміються органами влади національного та місцевого рівня, що знайшло відображення у відповідних проєктах і програмах в Україні: конференціях та форумах «Культурні та креативні індустрії як основа розумної стратегії розвитку малої території» (2018); «Креативна Україна» (з 2017 р.), «Ukraine Creative Spark Policy Forum» (з 2020 р.); міжнародних програмних ініціативах «Горизонт-2020», «Еразмус+», «Креативна Європа», «Культура і креативність», «INTERREG — територіальне співробітництво»; дослідженнях та звітах «Розвиток культурних та креативних індустрій в Україні», «Звіт про розвиток сектору культурної спадщини в Україні», «Система індикаторів впливу культури на розвиток ЮНЕСКО» (2017); «Креативні індустрії: вплив на розвиток економіки України» (2021) тощо.

Визнанням суспільної значущості культурних та креативних індустрій стало оголошення 2021 р. Міжнародним роком креативної економіки для сталого розвитку (United Nations Conference on Trade and Development, 2021; United Nations. General Assembly, 2019). У «International Year of Creative Economy for Sustainable Development, 2021: resolution» (United Nations, 2021) зазначається, що креативна економіка ґрунтується на економічній діяльності, заснованій на знаннях; взаємозалежності творчості, ідей, знань і технологій; культурних цінностях та художній творчості; культурній спадщині; різноманітних формах індивідуального та колективного творчого самовираження. Передувало такому рішенню розуміння значущості культури для суспільного розвитку, що було репрезентовано в резолюції 68/223 Генеральної Асамблеї ООН «Культура та стійкий розвиток» (ООН. Генеральна Асамблея, 2013). У документі, зокрема, зазначається про чіткий взаємозв'язок між культурою як провідним чинником стійкого суспільного розвитку та економічним зростанням, соціальною згуртованістю, якісною освітою й екологічною стабільністю.

Прикметно, що спроби оптимізації та стратегічно зваженої культурної політики здійснюються на фоні дебатів про відмінність й двочитання концептів «культурні індустрії» та «креативні індустрії», меж їхнього впливу, пріоритетів та преференцій культури (дослідження О. Олійник (2008), О. Павлової (2017), І. Пархоменко (2017), М. Проскуріної та ін.). Оскільки культурний простір презентується різними гравцями (науковою спільнотою, громадськими організаціями, урядовцями, політичними діячами, представниками міжнародних корпорацій, митцями тощо), кожен учасник дискусії характеризується своїми інтересами та баченнями, публічною сценою, відповідною цільовою аудиторією. Тож не дивно, що й застосовуваний поняттєво-термінологічний апарат, відмінний: дехто використовує поняття «культурні індустрії» та «креативні індустрії» як синонімічні, дехто — як опозиційні, ставлячи в основу головних розбіжностей комерційний або ж креативний аспект. Проте однозначним стало сприйняття того, що глобалізаційні та технологічні особливості сучасного світу докорінно змінили співвідношення між митцем як художником і митцем як потенційним підприємцем; культурними цінностями й ринковою оцінкою; культурною креативністю та бізнесом в культурі, увиразнивши вічну проблему «культурна креативність — економічна корисність» (Тросбі, 2013).

■ Мета статті

Мета статті — здійснити порівняльний аналіз методологічних підходів до понять «культурні та креативні індустрії».

■ Виклад матеріалу дослідження

Загальновідомо, що використанням поняття «культурна індустрія» наукова громадськість завдячує М. Горкгаймеру і Т. Адорно, які у праці «Діалектика Просвітництва» (1947) намагались переконати читача у тому, що масове виробництво культурних благ і товарів, комодифікація дозвіллевих й рекреаційних практик, нівелюють ціннісні орієнтири культури; стандартизована, серійна культурна продукція унеможлиблює висококультурний, мистецький прояв людської творчості, заповнюючи суспільство поверховою, порожньою продукцією масового споживання (Хоркхаймер & Адорно, 2016).

У 70–80-ті рр. ХХ ст. поняття «культурна індустрія» насичується й конкретизується, набуває додаткових значень і змістів, зумовлюючи трансформацію в множинне й розпорошене «культурні індустрії». Передумовами таких змін були: зміцнення взаємозв'язків між культурою, суспільством та бізнесовими колами; полеміка навколо обмежень культурного життя та можливостей доступу до культурних благ (національна й культурна самобутність, культурна спадщина і культурне різноманіття, культурний розвиток та культурні потреби), що окреслилася й увиразнилася у рекомендаціях Міжурядової конференції з питань політики в галузі культури ЮНЕСКО (Мехіко, 1982); теоретико-практичні дискусії, які призвели до бажання науковців вийти за межі культурного песимізму, сформованого в уніфікованому, спрощеному просторі Франкфуртської школи, де «боротьбу вже програно, культуру повністю підкорено капіталу й абстрактній системі “інструментального розуму”» (Хезмондалш, 2014, с. 35) та підкреслити комплексність, амбівалентність, суперечливість і неоднозначність різних секторів культурних індустрій. Аналіз перспектив «культурних та креативних індустрій» як рушіїв креативної економіки, інноваційних технологій, джерел міського розвитку й культурного багатоманіття обумовлює сприйняття поняття «культурні індустрії» як форми виробництва й споживання культуротворчих продуктів і цінностей; «підприємництва у сфері культури», «культурного або творчого бізнесу» (Антошкина, 2011; Гнедовский и др., 2013). Наголошується на тому, що креативність може бути притаманна будь-якому товару чи послугі, не лише культурі, а креативна праця в сучасному світі визнається провідним важелем промисловості (Freeman, 2012).

Дискусії між економістами та культурологами призведуть до формування двох підходів у тлумаченні поняття «культурні індустрії»: культурологічного та економічного. З одного боку, стандартизація й масовість, як специфічні ознаки культурних індустрій, дозволять наполягати на використанні поняття «культурні індустрії» як такого, що зводиться до виробництва, тиражування, збереження й популяризації культурних послуг і благ з метою отримання комерційно вигідних результатів, а не досягнення певних культурно-розвиваючих чи творчих завдань (Петрова, 2019). З іншого боку, унаслідок поєднання бізнес-навичок та культурних практик відбувається нівелювання межі між виробництвом й спожи-

ванням (О. Зеленцова), а розвиток підприємництва у галузі культури видається ефективною спробою сучасного суспільства повернути до її лона творчість (Е. Мак-Ілрой), дозволяючи «митцю не бути голодним» (Дж. Гоїнс). Найкраще цю думку простежити на прикладі ремесел та міжнародного туризму, які «демонструють наявні суперечності між автентичністю та комерціалізацією, що є центральним аспектом у питаннях збереження і заохочення культурного багатоманіття» (UNESCO, 2009, р. 168), а водночас — саме індустріалізація культури допомагає адаптуватися економіці ремесел до вимог сучасного ринку.

1994 р. в Австралії оприлюднено урядову доповідь «Creative Nation: Commonwealth cultural policy», у якій йдеться про важливість культури, культурних цінностей для зміцнення національної ідентичності, економічної стабільності держави, розвитку таких секторів, як маркетинг, дизайн, інноваційні технології. Саме у цій доповіді запропоновано використовувати поняття «креативні індустрії» як таке, що «виводить» культуру за межі культурно-мистецької галузі до потенційної комерційної діяльності. Водночас наголошується на тому, що креативна діяльність безпосередньо залежить від культурних ресурсів країни та в цьому контексті «вона являє собою актив, ефективний розвиток та використання якого здатні перетворити можливості для країн, що розвиваються, у нові галузі творення багатства» (United Nations, 2004, р. 2). Проте сам термін «креативні індустрії» самостійного змістового значення ще не набуває й ототожнюється з «культурними індустріями».

Найбільш застосовуваним до визначення креативних індустрій виявився британський підхід, оприлюднений у 1998 р. («Creative Industries Mapping Document») із таким формулюванням: «креативна індустрія — це діяльність, яка, спираючись на індивідуальну творчість, навички чи талант, може створювати додану вартість і робочі місця шляхом породження й експлуатації інтелектуальної власності» (Department for Digital, Culture, Media & Sport, 1998). Як бачимо, у моделі DCMS, що відображає позицію Департаменту культури, ЗМІ та спорту Великобританії, наголошується на синтезі економіки та індивідуальної творчості. Поняття «культура» використовується для симбіозу галузей діяльності, що мають пряме або опосередковане відношення до виробництва культурних благ, продуктів та послуг, й охоплює, з одного боку, організації та інституції (бібліотеки, музеї, театри), з іншого — види мистецтва (література, декоративно-прикладне мистецтво, танець, музика, література, живопис). В основі такого поєднання — прагнення охопити якомога повніший спектр культурних активностей, що підтримуються державою. З цією ж метою використовується не поняття «митець», а «креативний практик» (як парасолька для усіх — художників, арт-кураторів, бібліотекарів, культурних менеджерів тощо — хто створює нові або змінює наявні культурні змісти/сенси/символи) (Department for Digital, Culture, Media & Sport, 1998, р. 12). Креативні індустрії охоплюють 13 галузей: рекламу, архітектуру, ринок мистецтва та антикваріату, ремесла, дизайн, дизайнерську моду, кіно та відеоіндустрію, програмне забезпечення для інтерактивного дозвілля, музику, виконавське мистецтво, видавництво, теле- та радіокомунікації (Department for Digital, Culture, Media & Sport, 2001, 2021). Між секторами DCMS, на які розповсюджується Стандартна галузева класифікація 2007 (SIC 2007),

існують суттєві збіги. Так, культурний сектор визначається із застосуванням кодів SIC, які частково належать до креативних індустрій (мистецькі та музейні активності), туризму (культурна спадщина) тощо (Department for Culture Media & Sport, 2017). Вкотре наголошується на тому, що DCMS визначає сектор культури як індустрію, у центрі якої — об'єкт культури. Як керівництво для визначення видів діяльності культурного сектору використовуються «The Culture White Paper» (Her Majesty's Stationery Office, 2016) та «DCMS Sectors Economic Estimates Request for user feedback August 2016» (Department for Culture Media and Sport, 2017).

Символіко-текстова модель відображає позицію Д. Гезмондалша, що детально обґрунтована у дослідженні «The Cultural Industries» (перше видання — 2002 р.). Науковець розглядає культурні індустрії як систему знаків та смислів, що ґрунтується на індустріальному виробництві й поширенні культурного тексту. Термін «культурні індустрії», на думку Д. Гезмондалша, не лише вказує на різновид промислової діяльності, але передусім акцентує на традиції усвідомлення соціального призначення цієї діяльності та відносин культури й економіки, смислу й функції, тексту і промисловості (Хезмондалш, 2014, с. 31–32). Відтак, культурні індустрії поділяються на:

- стрижневі, що безпосередньо пов'язані з промисловим виробництвом та розповсюдженням текстів (засоби масової комунікації; кіноіндустрія, Інтернет-складові, пов'язані з контентом; музична індустрія; комп'ютерні та відеоігри; друкована продукція, зокрема електронна; реклама і маркетинг як творчі символи та знаків). Ці різновиди культурних індустрій не просто взаємодіють одне з одним — вони конкурують за однакові ресурси споживача культурної продукції (доходи, час, працю);

- периферійні, що спрямовані на виробництво текстів напівпромисловими або непромисловими методами (наприклад, індустрія художньої репродукції). Периферійні індустрії мають декілька межових прикладів — спорт, споживацька електроніка/обладнання культурної індустрії, програмне забезпечення, мода — які (хоча їм притаманні деякі риси стрижневих культурних індустрій) істотно відрізняються від них своїм функціоналом: змаганністю (спорт), товарним, а не смислово-знаковим виробництвом (телевізори, комп'ютери, побутова техніка), якісним виконанням комп'ютерних завдань (програмне забезпечення) (Хезмондалш, 2014).

Концентрично-кругова модель Д. Тросбі («Economics and Culture», 2001; «Modelling the Cultural Industries: New Concepts and Their Policy Implications», 2003; «The Cultural Industries in the New Economy», 2004; «Assessing the Impacts of a Cultural Industry», 2008) дає підстави розглядати культурні індустрії як такі, що мають у своїй основі творення та поширення креативних ідей, втілюють у собі інтелектуальну власність та насичені символічною значущістю (Тросбі, 2013, с. 39). Відмінною рисою цієї моделі є співвідношення культурного та комерційного контенту продукції. Тобто «модель культурних індустрій, вбудована навколо джерел креативних ідей ... Центр утворює мистецтво в його традиційному розумінні: музика, танок, театр, література, образотворчі мистецтва, ремесла, зокрема новітні форми практик, такі як відеоарт, комп'ютерне та

мультимедійне мистецтво тощо» (Тросби, 2013, с. 40). У наступному паттерні концентричного кола розташовано культурні індустрії, чия продукція до артіндустрії має дотичне значення (книговидавництво, засоби масової комунікації, телевиробництво тощо); на периферії культурних індустрій — індустрії, які функціонують, по суті, за межами культурної галузі, проте мають певний культурний зміст (реклама, туризм, архітектура тощо). Відтак культурні індустрії класифікуються Д. Тросбі (2013) на основні (стрижневі, тобто такі, що мають у центрі кола креативність, її складають артіндустрії) та інші, широкого кола тлумачень (с. 39).

Авторсько-правова модель WIPO (2003), запропонована Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, визначає креативні індустрії у контексті застосування ними авторського права. Наголос робиться на тому, що основний внесок креативних індустрій походить від авторської, оригінальної, індивідуальної (або захищеної авторським правом) інтелектуальної власності. З цього погляду креативні індустрії класифікуються в групи з урахуванням участі у створенні, виробництві, виготовленні літературних, наукових, художньо-мистецьких творів на:

- безпосередньо пов'язані з об'єктами авторського права (реклама, радіо, теле- та кінопродукція, виконавські види мистецтва, музика, видавнича справа, програмне забезпечення, візуальне графічне мистецтво та ін.);

- взаємозалежні галузі, що ґрунтуються на авторському праві (виробництво й торгівля побутовою електротехнікою, кіноапаратурою, музичними інструментами);

- частково пов'язані з авторським правом (дизайн, архітектура, мода, іграшки, предмети домашнього вжитку тощо);

- неспецифічні галузі культурних індустрій, що є лише інструментом для створення об'єктів авторського права (телекомунікації, мережа Інтернет, транспорт тощо) (Петрова, 2019). Модель WIPO найбільш застосовувана у країнах з високим рівнем розвитку захисту авторських прав та інтелектуальної власності (World Intellectual Property Organisation, 2015).

Згідно з торговельно-орієнтованою моделлю Інституту статистики ЮНЕСКО (2005) креативні індустрії спираються на виробництво культурних товарів. Серед креативних індустрій виокремлюються: пов'язані з основними культурними секторами (культурні інституції, виконавські мистецтва, культурні події, ремесла, дизайн тощо) та пов'язані з культурою в широкому сенсі (виробництво й експлуатація музичних інструментів, звукового обладнання, аудіовізуальної апаратури, програмне забезпечення, реклама тощо) (UNESCO Institute for Statistics, 2005). Відповідно до «Creative Economy Report 2010: Creative Economy — A Feasible Development Option» культурними індустріями означаються галузі, які виробляють товари й послуги культурного призначення; галузі, що синтезують у собі «створення, виробництво, комерціалізацію контенту, нематеріального та культурного за своєю природою. Його зміст зазвичай захищений авторським правом та може мати форму товару чи послуги» (UNESCO, 2009, р. 301). Важливим є те, що «культурні індустрії» виступають провідними «у просуванні й підтримці культурного багатоманіття та забезпечення демократичного доступу до

культури», а відмінним профілем культурних індустрій є поєднання культурної та економічної складових. Термін «креативні індустрії» охоплює більше коло секторів: не лише індустрії культури, але виробництво усіх культурно-художніх товарів, що здійснюється групами осіб та окремими приватними підприємцями (UNESCO, 2009, р. 301). У процесі розробки та реалізації політики у галузі культурних та креативних індустрій рекомендується застосовувати методіку, означену як «Програмний інструмент у галузі культурної різноманітності» («The Cultural Diversity Programming Lens» (CDPL), що має на меті осмислення та аналіз взаємозв'язків між культурою й суспільним, зокрема економічним, розвитком (UNESCO, 2009, р. 211).

І хоча найбільш застосовуваним до визначення креативних індустрій виявився британський підхід (Department for Digital, Culture, Media & Sport, 1998), навіть побіжний аналіз доводить, що поняття «культурні/креативні індустрії» характеризується розмитістю й розпорошеністю меж, різноманітністю змістового наповнення, відсутністю системності та структурованості, що значно ускладнює процес його використання у практичній площині. Так, у вжиток увійшли такі поняття, як «cultural and creative industries», «creative industries», «copyright industries», «content industry» або «cultural industries». Задля можливості коректного зіставлення даних у різних країнах дослухаються до рекомендацій міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ВОІВ, Євростату, ЮНКТАД тощо). Здебільшого принциповою ознакою для поняттєвого означення культурних та креативних індустрій слугує певна характеристика. Так, якщо автори методологічного підходу озвучують засадничим принципом креативність — йдеться про «креативні індустрії» (приклад Великобританії); якщо автори концепції наголошують на інтелектуальній власності — застосовується поняття «індустрія копірайту» (ВОІВ) (Тросби, 2013).

Провідними гравцями у культурних та креативних індустріях є європейські країни (Великобританія, Франція, Німеччина, Швейцарія та ін.), а також США; спостерігається потужний розвиток культурних та креативних галузей в азійських країнах (Сінгапур, Філіппіни, Тайвань, Таїланд, Малайзія та ін.). Урядові ініціативи супроводжуються адаптацією і модифікаціями креативних галузей з урахуванням місцевих потреб і специфіки певної культури.

Так, хоча у країнах ЄС переважно застосовується термін «креативні індустрії», у Фінляндії — «культурні індустрії» (Ministry of Education's cultural industry committee, 1999). Індустрія культури визначається як виробництво традиційних та інноваційних продуктів культурно-мистецької сфери; креативна діяльність, виражена у різних мистецьких формах; розповсюдження, промоція, популяризація цих форм мистецтва; культурне підприємництво (культурний контент, цінність та самобутність культурних продуктів ґрунтуються на їх змісті) (*Culture Satellite Account*, 2009, р. 8). На думку фінського уряду, креативність як економічне явище безпосередньо пов'язане з інноваційними процесами, проте його неможливо пов'язати з кінцевим продуктом та певним видом економічної діяльності. До того ж поняття «креативні індустрії» охоплює переважно художню творчість, не беручи до уваги наукову чи технічну креативність (Statistics of Finland, 2020).

Японська модель креативних індустрій «Cool Japan Initiative» є урядовою ініціативою, що спрямована на посилення іміджу країни на міжнародній арені й застосовується як метод публічної дипломатії. Модель креативних індустрій презентовано в першому звіті «2010 Estimate» й класифіковано за двома напрямками діяльності: послуги (нематеріальна форма: музика, реклама) і виробництво (матеріальна форма: іграшки, канцтовари). На державному рівні стратегія знайшла втілення у відповідних урядових ініціативах (детальніше: «Guidelines for Narrating Japanese Culture»). У «Declaration of Cool Japan's Mission» зазначається, що основною місією стратегії «Cool Japan» є відкриття привабливості японської культури світові. Реалізація цієї ініціативи відбувається шляхом підтримки приватного сектору, вирішення соціально нагальних проблем (від зниження народжуваності до енергетичних криз) та формування бренду Японії не лише як «нації інновацій», але як «країни, що пропонує креативні рішення на світові виклики часу» (Minister in charge of the "Cool Japan" strategy, 2014).

Щодо України, маємо передусім зазначити, що у Законі України «Про культуру» (Верховна Рада України, 2010) поняття «креативні індустрії» розглядаються як «види економічної діяльності, метою яких є створення доданої вартості й робочих місць через культурне (мистецьке) та/або креативне вираження» (стаття 1). Тобто змістову основу креативних індустрій утворюють синтез індивідуальної творчості, таланту, здатності створювати додаткову вартість та робочі місця (урахування британської моделі культурних та креативних індустрій). Згідно з розпорядженням КМУ від 24.04.2019 № 265-р «Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій» (Кабінет Міністрів України, 2019) до видів економічної діяльності (їх нараховується понад 30) належать ті, що безпосередньо або опосередковано пов'язані з креативними активностями та створенням креативних послуг і благ. Їхній перелік доволі розгалужений: від виробництва біжутерії, музичних інструментів, комп'ютерного програмування до посередництва в розміщенні реклами в засобах масової інформації, перекладацьких послуг або ж роботи установ культури.

Висновки

Основними методологічними підходами до визначення понять «культурні та креативні індустрії» є модель DCMS, символіко-текстова модель; концентрично-кругова модель; авторсько-правова модель; торговельно-орієнтована модель. Водночас у науковій спільноті точиться дискурс щодо тонкої межі між підприємницькою діяльністю і культуротворчою самореалізацією, прагматизмом та творчістю; авторською свободою й масштабуванням культурного продукту. Деякі сектори (наприклад, комп'ютерне забезпечення або ж видавнича справа) аналізуються різними вченими та практиками і як такі, що належать до культурних індустрій; і як такі, що розглядаються суто у межах креативних індустрій.

Уявлення про культурні індустрії з погляду культурологічного підходу можна сформулювати як такі, що впливають на суспільство та окрему людину шляхом виробництва і розповсюдження культурних смислів, сенсів та контекстів, кодів поведінки, стилів життя, здатності до соціалізації та культуротворчості. У межах економіки культури культурні й креативні індустрії є об'єктами управління (ство-

рення конкурентоздатного кінцевого продукту, активізація та розвиток культурного життя території) та інструментами адаптації економіки до змінюваних умов.

Попри поняттєву чи змістову розпорошеність культурних і креативних індустрій, можемо окреслити їхні спільні ознаки та тренди, серед яких варто вказати на такі:

- розвиток культурних та креативних індустрій завдяки колаборації мистецтва, культури, бізнесу й технологій, що призводить до синтезу зусиль культурологів, менеджерів, митців, економістів, технологів, та, як наслідок, творення потужної мережі взаємодії різноманітних акторів;

- засадничими цінностями культурних та креативних індустрій виступають талант і художні здатності особи, інноваційна ідея й унікальність, а провідним підходом, що застосовується у виробництві — креативність, супроводжувана наполегливістю;

- внесок культурних і креативних індустрій в економіку держав завдяки творенню конкурентоздатних ринкових продуктів;

- конкретизація креативної діяльності у відповідних результатах (точніше — творенні культурного продукту), унаслідок чого, з одного боку, розвиваються багатоманітні культурні інституції; реалізують свою діяльність культурні менеджери та митці (у межах якої/якими продукується культурний продукт), а з іншого — формуються культурні цінності, смисли та символи.

Зрозуміло, що порушені у дослідженні питання вимагають подальшого вивчення та конкретизації: і в контексті предметного означення ККІ, і як важливих рушіїв економічних та соціальних інновацій в сучасному суспільстві (від підтримки ідеї до зміцнення конкурентоспроможності культурного продукту).

■ Список використаних джерел

- Антошкіна, Л. І. (2011). Креативні індустрії: проблеми і перспективи розвитку. В О. О. Беляев (Ред.), *Формування ринкової економіки* (Вип. 2, с. 8–13). Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана.
- Верховна Рада України. (2010, 14 грудня). *Про культуру* (№ 2778-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
- Гнедовский, М. Б., Зеленцова, Е. В., Флиер, А. Я., Шапинская, Е. Н., Жукова, О. А., & Иванов, С. В. (2013). Культурные индустрии: теории и практики в контексте современных социальных трансформаций. *Вопросы культурологии*, 3, 71–85.
- Кабінет Міністрів України. (2019, 24 квітня). *Про затвердження видів економічної діяльності, які належать до креативних індустрій* (№ 265-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text>
- Олійник, О. С. (2008). *Індустріалізація культури: теоретична розвідка*. Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв.
- Олійник, О. С. (2009). Феномен «культурні індустрії»: походження та соціокультурний зміст. *Культурологічна думка*, 1(1), 67–73.
- ООН. Генеральна Ассамблея. (2013, 20 декабрия). *Культура и устойчивое развитие* (Резолюция 68/223). <https://undocs.org/ru/A/RES/68/223>
- Павлова, О. (2017). До дефініції поняття «культурна індустрія»: дескрипція симптомів та аналіз тенденцій. *Українські культурологічні студії*, 1, 39–47.

- Пархоменко, І. (2017). Поняття «культурні» та «креативні індустрії» в західноєвропейському науковому дискурсі та урядово-інституційних практиках Великобританії та Європейського Союзу. *Українські культурологічні студії*, 1, 74–78.
- Петрова, І. (2019, 6–7 червня). Моделі розвитку культурних індустрій: загальний огляд. В *Культура і креативні індустрії як основа розумної стратегії розвитку малої території*, Матеріали III Всеукраїнської конференції (с. 51–52), Тульчин, Україна. Тернопільське регіональне відділення Асоціації міст України.
- Тросби, Д. (2013). *Економика и культура* (І. Кушнарева, Пер.). Издательский дом Высшей школы экономики.
- Хезмондалш, Д. (2014). *Культурные индустрии* (І. Кушнарева, Пер., 2-е изд.). Издательский дом Высшей школы экономики.
- Хоркхаймер, М., & Адорно, Т. (2016). *Культурная индустрия. Просвещение как способ обмана масс*. Ад Маргинем Пресс.
- Cabinet Office, Government of Japan. (n.d). *Cool Japan Strategy*. Retrieved February 14, 2022, from https://www.cao.go.jp/cool_japan/english/index-e.html/
- Culture Satellite Account*: Final Report of pilot project. (2009). Publications of the Ministry of Education. www.minedu.fi
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (1998, April 9). *Creative Industries Mapping Documents 1998*. <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-1998>
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (2001, April 9). *Creative Industries Mapping Documents 2001*. <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001>
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (2017, April 20). *DCMS Sectors Economic Estimates: Request for User Feedback*. <https://www.gov.uk/government/consultations/dcms-sectors-economic-estimates-request-for-user-feedback>
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (2021, August 26). *DCMS Sector Economic Estimates Methodology*. <http://surl.li/bexns>
- Freeman, A. (2012, June 3). *Is Creation an Industry? A Constructive Critique of the Economics of the Cultural and Creative Industries*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2074338
- Her Majesty's Stationery Office. (2016). *The Culture White Paper*. Department for Culture Media & Sport.
- Minister in charge of the «Cool Japan» strategy. (2014, August 26). *Declaration of Cool Japan's Mission*. https://www.cao.go.jp/cool_japan/english/pdf/published_document4.pdf
- Parkhomenko, I., & Berezovska, K. (2020). The Concept of Cultural Product in the Context of Interdisciplinary Approach. *Socio-Cultural Management Journal*, 3(2), 57–74. <https://doi.org/10.31866/2709-846x.2.2020.222647>
- Statistics Finland. (2020, April 23). *Official Statistics of Finland (OSF): Innovation*. http://www.stat.fi/til/inn/index_en.html
- UNESCO Institute for Statistics. (2005). *International Flows of Selected Cultural Goods and Services 1994–2003: Defining and Capturing the Flows of Global Cultural Trade*. <http://surl.li/bexod>
- UNESCO. (2009). *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue: UNESCO World Report*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000185202>

- United Nations Conference on Trade and Development. (2021, January 13). *Creative Economy to Have its Year in the Sun in 2021*. <https://unctad.org/news/creative-economy-have-its-year-sun-2021>
- United Nations. (2004, June 13). *Creative Industries and Development: UNCTAD XI High-level Panel on Creative Industries and Development*. <https://digitallibrary.un.org/record/522590?ln=ru> C.2
- United Nations. (2021). *International Year of Creative Economy for Sustainable Development, 2021: resolution*. <https://digitallibrary.un.org/record/3847697?ln=ru>
- United Nations. General Assembly. (2019, December 19). *International Year of Creative Economy for Sustainable Development (Resolution 74/189)*. <https://undocs.org/en/A/RES/74/198>
- World Intellectual Property Organisation. (2015). *Guide on Surveying the Economic Contribution of the Copyright-based Industries*. <https://tind.wipo.int/record/28650>

References

- Antoshkina, L. I. (2011). Kreatyvni industrii: problemy i perspektyvy rozvytku [Creative Industries: Problems and Prospects]. In O. O. Bieliaiev (Ed.), *Formuvannia rynkovoï ekonomiky [Formation of a Market Economy]* (Vol. 2, pp. 8–13). Vadym Hetman Kyiv National Economic University [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019, April 24). *Pro zatverdzhennia vydiv ekonomichnoi diïalnosti, yaki nalezhat do kreatyvnykh industrii [About the Statement of Kinds of Economic Activity Which Belong to Creative Industries]* (№ 265-r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Cabinet Office, Government of Japan. (n.d). *Cool Japan Strategy*. Retrieved February 14, 2022, from https://www.cao.go.jp/cool_japan/english/index-e.html/ [in English].
- Culture Satellite Account*: Final Report of pilot project. (2009). Publications of the Ministry of Education. www.minedu.fi [in English].
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (1998, April 9). *Creative Industries Mapping Documents 1998*. <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-1998> [in English].
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (2001, April 9). *Creative Industries Mapping Documents 2001*. <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001> [in English].
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (2017, April 20). *DCMS Sectors Economic Estimates: Request for User Feedback*. <https://www.gov.uk/government/consultations/dcms-sectors-economic-estimates-request-for-user-feedback> [in English].
- Department for Digital, Culture, Media & Sport. (2021, August 26). *DCMS Sector Economic Estimates Methodology*. <http://surl.li/bexns> [in English].
- Freeman, A. (2012, June 3). *Is Creation an Industry? A Constructive Critique of the Economics of the Cultural and Creative Industries*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2074338 [in English].
- Gnedovskii, M. B., Zelentsova, E. V., Flier, A. Ya., Shapinskaya, E. N., Zhukova, O. A., & Ivanov, S. V. (2013). Kul'turnye industrii: teorii i praktiki v kontekste sovremennykh sotsial'nykh transformatsii [Cultural Industries: Theories and Practices in the Context of Modern Social Transformations]. *Voprosy Kul'turologii*, 3, 71–85 [in Russian].

- Her Majesty's Stationery Office. (2016). *The Culture White Paper*. Department for Culture Media & Sport [in English].
- Hesmondhalgh, D. (2014). *Kul'turnye industrii [The Cultural Industries]* (I. Kushnareva, Trans., 2nd ed.). Publishing House of the Higher School of Economics [in Russian].
- Horkheimer, M., & Adorno, T. (2016). *Kul'turnaya industriya. Prosveshchenie kak sposob obmana mass [Cultural Industry. Enlightenment as a Way to Deceive the Masses]*. Ad Marginem Press [in Russian].
- Minister in charge of the "Cool Japan" strategy. (2014, August 26). *Declaration of Cool Japan's Mission*. https://www.cao.go.jp/cool_japan/english/pdf/published_document4.pdf [in English].
- Oliinyk, O. S. (2008). *Industrializatsiia kultury: teoretychna rozvidka [Industrialisation of Culture: Theoretical Exploration]*. State Academy of Culture and Arts Management [in Ukrainian].
- Oliinyk, O. S. (2009). Fenomen "kulturni industrii": pokhodzhennia ta sotsiokulturnyi zmist [The Phenomenon of "Cultural Industries": the Origin and Socio-cultural Content]. *The Culturology Ideas*, 1(1), 67–73 [in Ukrainian].
- Parkhomenko, I. (2017). Poniattia "kulturni" ta "kreatyvni industrii" v zakhidnoevropeiskomu naukovomu diskursi ta uriadovo-instytutsiinykh praktykakh Velykobrytanii ta Yevropeiskoho Soiuzu [The Concepts of "Cultural" and "Creative Industries" in Western European Scientific Discourse and Governmental-Institutional Practices of Great Britain and the European Union]. *Ukrainian Cultural Studies*, 1, 74–78 [in Ukrainian].
- Parkhomenko, I., & Berezovska, K. (2020). The Concept of Cultural Production in the Context of Interdisciplinary Approach. *Socio-Cultural Management Journal*, 3(2), 57–74. <https://doi.org/10.31866/2709-846x.2.2020.222647> [in English].
- Pavlova, O. (2017). Do definitsii poniattia "kulturna industriia": deskryptsiia symptomiv ta analiz tendentsii [To the Definition of "Cultural Industry": Description of Symptoms and Analysis of Trends]. *Ukrainian Cultural Studies*, 1, 39–47 [in Ukrainian].
- Petrova, I. (2019, June 6–7). Modeli rozvytku kulturnykh industrii: zahalnyi ohliad [Models of Development of Cultural Industries: an Overview.]. In *Kultura i kreatyvni industrii yak osnova rozumnoi stratehii rozvytku maloi terytorii [Culture and Creative Industries as the Basis of a Smart Strategy for Small Area Development]*, Proceedings of the III All-Ukrainian Conference (pp. 51–52), Tulchyn, Ukraine. Ternopil regional branch of the Association of Ukrainian Cities [in Ukrainian].
- Statistics Finland. (2020, April 23). *Official Statistics of Finland (OSF): Innovation*. http://www.stat.fi/til/inn/index_en.html [in English].
- Throsby, D. (2013). *Ekonomika i kul'tura [Economics and Culture]* (I. Kushnareva, Trans.). Publishing House of the Higher School of Economics [in Russian].
- UNESCO Institute for Statistics. (2005). *International Flows of Selected Cultural Goods and Services 1994–2003: Defining and Capturing the Flows of Global Cultural Trade*. <http://surl.li/bexod> [in English].
- UNESCO. (2009). *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue: UNESCO World Report*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000185202> [in English].
- United Nations Conference on Trade and Development. (2021, January 13). *Creative Economy to Have its Year in the Sun in 2021*. <https://unctad.org/news/creative-economy-have-its-year-sun-2021> [in English].

United Nations. (2004, June 13). *Creative Industries and Development: UNCTAD XI High-level Panel on Creative Industries and Development*. <https://digitallibrary.un.org/record/522590?ln=ru> C.2 [in English].

United Nations. (2021). *International Year of Creative Economy for Sustainable Development, 2021: Resolution*. <https://digitallibrary.un.org/record/3847697?ln=ru> [in English].

United Nations. General Assembly. (2013, December 20). *Kul'tura i ustoichivoe razvitie [Culture and Sustainable Development] (Resolution 68/223)*. <https://undocs.org/ru/A/RES/68/223> [in Russian].

United Nations. General Assembly. (2019, December 19). *International Year of Creative Economy for Sustainable Development (Resolution 74/189)*. <https://undocs.org/en/A/RES/74/198> [in English].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2010, December 14). *Pro kulturu [About culture] (№ 2778-VI)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> [in Ukrainian].

World Intellectual Property Organisation. (2015). *Guide on Surveying the Economic Contribution of the Copyright-based Industries*. <https://tind.wipo.int/record/28650> [in English].

■ CULTURAL AND CREATIVE INDUSTRIES: THE DEFINITION ISSUE

■ Iryna Petrova

■ *DSc in Art Studies, Professor,*

ORCID: 0000-0002-8146-9200, e-mail: petrovaiw@gmail.com,

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

■ Abstract

The purpose of the article is to carry out a comparative analysis of methodological approaches to the concepts of “cultural and creative industries”. The implementation of cultural and creative industries in the policy of many countries and the use of culture as a “soft power” that forms and preserves cultural identity and protects state interests, makes it necessary to specify the relevant conceptual apparatus. Research methodology. The use of the comparative, system, and analytical methods allowed us to identify common and divergent in different methodological approaches (DCMS model; symbolic-text model; concentric-circular model; copyright-legal model; trade-oriented model), which are used to identify cultural and creative sectors in different countries. The scientific novelty consists in the systematisation of existing theoretical developments on the concept of “cultural and creative industries” in modern cultural studies; the transformation processes that affected the content of the concept are analysed and characterised. Conclusions. The features of various methodological approaches used by the governments in the management of cultural and creative industries are revealed; the perception of cultural and creative industries by culturalologists and economists is formulated; trends of cultural and creative industries in the modern world are characterised. It is emphasised that the development of cultural and creative

industries is due to the collaboration of art, culture, business, and technology. It is proved that the fundamental values of cultural and creative industries are the talent and artistic abilities of a person, innovative idea, creativity, and uniqueness. The article demonstrates that due to the creation of competitive market products, the contribution of cultural and creative industries to the economy of states is quite noticeable and is constantly growing. The concretisation of creative activity in the corresponding results (first of all, the creation of a cultural product) determines, firstly, the formation and development of diverse cultural institutions; secondly, the implementation of activities by cultural managers and artists (within which the cultural product is produced); thirdly, it forms cultural values, meanings, and symbols.

■ **Keywords:** cultural and creative industries; cultural policy; cultural values; symbolic creativity; industrialisation of culture; cultural product

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256903
УДК 008:165.723:39(73)"18/197"

КУЛЬТУРНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В МЕЖАХ АМЕРИКАНСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ (КІНЕЦЬ ХІХ – 70-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ)

Печеранський Ігор Петрович

Доктор філософських наук, доцент,
ORCID: 0000-0003-4722-2332, e-mail: ipecheranskiy@ukr.net,
Київський національний університет культури і мистецтва,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Печеранський, І.П. (2022). Культурний релятивізм як методологічний підхід в межах американської антропологічної традиції вивчення культури (кінець ХІХ – 70-ті рр. ХХ століття). *Питання культурології*, (39), 78-91. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256903>.

Анотація

Мета статті — дослідити культурний релятивізм як методологічний підхід на прикладі творчості основних представників «американської школи історичної етнології» (Ф. Боаса, Р. Бенедикт, М. Мід та М. Герсковіца), розкрити його евристичний потенціал в межах антропологічної парадигми вивчення культури. Методологія дослідження передбачає використання принципу системності, синтезу логічного та історичного підходів, діахронічного методу. З допомогою принципу системності розкрито смислові зв'язки в межах культурного релятивізму. Синтез логічного та історичного дав змогу відтворити внутрішню зміну акцентів й ракурсів в межах культурного релятивізму. Діахронічний метод залучено для виявлення специфічних рис окремих методологічних аспектів й ракурсів культурного релятивізму та шляхів їхньої подальшої трансформації. Наукова новизна. У статті вперше з погляду сучасних українських культурологічних студій розглянуто внесок визнаних представників «американської школи історичної етнології» у розбудову релятивістичної методології, що вплинула на гуманітарний дискурс другої половини ХХ ст. та продовжує активно використовуватись у новітніх глобалізаційних, кроскультурних й постколоніальних проєктах. Висновки. Виявлено, що культурний релятивізм, як методологія аналізу культурних явищ і процесів, обґрунтований та концептуалізований саме в контексті американської культурологічної парадигми зусиллями зазначених представників школи історичної етнології. Доведено, що попри плюралізм підходів й деякі теоретичні розбіжності, культурному релятивізму все ж притаманні спільні риси: критика еволюціонізму та «етноцентризму»; апологія рівноправності культур різних народів й плюралізму історико-культурного процесу; погляд на культуру як на пластичне та динамічне утворення, органічно функціонуючу єдність як основу унікальної «локальної історії»; формування та послідовне використання власного інструментарію, термінології

у зв'язку з розвитком технічних засобів польових досліджень. Слід зауважити, що культурному релятивізму притаманна іманентна еволюція позицій — від дифузійнізму та антропогеографічної еkleктики через етнопсихологію до «етнософії» та диференціювання (філософський, методологічний та практично-ціннісний релятивізм).

■ **Ключові слова:** культурний релятивізм; американська антропологічна традиція; методологічний підхід; дифузійнізм; критика еволюціонізму та етнографізму; плюралізм; етнопсихологія

■ Вступ

Становлення культурного релятивізму як методологічного підходу зазвичай пов'язують з ім'ям і творчістю американського антрополога, етнографа й лінгвіста Ф. Боаса (1858–1942) та його учнів, якому попри досить неоднозначну позицію вдалося відокремити антропологію від еволюційних підходів у їхній співпраці з расовою теорією XIX ст. та виступити з критикою тайлорівської ідеї культури як інтегрованої системи. У своїй відомій роботі з промовистою назвою «Еволюція чи дифузія» (Boas, 1924) дослідник демонструє відмінність методологічних підходів і у притаманній йому іронічній формі намагається вказати на недоліки еволюціонізму на засадах психологізму, індукції та емпіризму, який вважався на той час суто англійським винаходом, протиставивши йому дифузійний підхід. Розквіт класичного культурного релятивізму відбувся у роботах учнів Ф. Боаса, зокрема Р. Бенедикт (1887–1947), М. Мід (1901–1978) і М. Герсковіца (1895–1963), зусиллями яких, за словами Дж. Стокінґа (Stocking, 1992), релятивістська доктрина набула популярності серед інтелектуалів, розчарованих безглуздою жорстокістю Першої світової війни, що підірвала віру в культурну перевагу Заходу та європоцентризм, надихнувши на романтичні пошуки альтернатив матеріалізму та індустріалізованій війні (pp. 162–164).

Попри досить неоднозначний статус культурного релятивізму серед професійних антропологів, жорстку критику за анігіляцію моральних засад суспільного життя, зокрема з боку консерватизму, та логічну абсурдність й внутрішню неузгодженість ключових тез, його методологічний потенціал продовжують досліджувати та апробувати в контексті економічних, політологічних, історичних, культурологічних та інших студій у всьому світі. «Наступна настанова антропології — служіння культурній самокритиці. Завдяки описові зразків, що домінують в інших культурах, і критичному розгляду наших власних, антропологія розхищує розсудливий підхід й змушує замислитись над надто приємними тезами» (Markus & Fischer, 1996, p. 7).

А якщо врахувати, що сутнісні ознаки та теоретичні концепти культурного релятивізму недостатньо висвітлені в українському культурологічному дискурсі, тоді його актуальність, як об'єкта дослідження, не підлягає сумніву.

Культурний релятивізм є предметом вивчення у працях Е. Гетча (Hatch, 1983), І. Джарві (Jarvie, 1984, 1993), Дж. Маркус і М. Фішер (Marcus & Fischer, 1996), Е. Зехентер (Zechenter, 1997), Дж. Коува (Cove, 1999), Ю. Джулай (2007), М. Брауна (Brown, 2008), Е. Усовської (Усовская, 2009, 2018), Б. Годіна (Godin, 2014), О. Подзюбан (2014, 2015), Л. Буша (Bush, 2016), І. Коскінена

(Koskinen, 2019), К. Коттака (Kottak, 2020) та ін. Водночас автор опирається на першоджерела — роботи основних представників американської культурної антропології або школи історичної етнології: Ф. Боаса (Левит, 1997), Р. Бенедикт (Benedict, 1934, 1989), М. Мід (Mead, 2001) та М. Герсковіца (Herskovits, 1948, 1955; Херсковиц, 2011).

■ **Мета статті**

Мета статті — проаналізувати та обґрунтувати методологічний потенціал культурного релятивізму в контексті антропологічної парадигми вивчення культури на прикладі творчості основних представників «школи історичної етнології». Методологія дослідження ґрунтується на основі сучасних культурологічних, філософських та історико-антропологічних підходів до розуміння еволюції та динаміки ідей і теорій під час вироблення наукових засад аналізу сутнісно-структурних й динамічних аспектів культури, а також передбачає синтез логічного та історичного підходів (щоб відтворити внутрішню зміну акцентів й ракурсів в межах культурного релятивізму), застосування принципу системності (розгляд смислових зв'язків, що забезпечують цілісність напрямку) та діахронічного методу (під час виявлення специфічних рис окремих методологічних позицій і концепцій культурного релятивізму та шляхів їхньої подальшої трансформації).

■ **Виклад матеріалу дослідження**

Повертаючись до постаті Ф. Боаса, хотілося б зазначити, що зародження культурного релятивізму відбулося саме в межах теорії дифузійнізму, як реакції на еволюціонізм, де поряд зі згаданим американським вченим потрібно виділити цілу групу дослідників (В. Ріверс, А. Кребер, Ф. Гребнер, Л. Фробеніус, Г. ван Бульк, Ф. Ратцель, В. Шмідт, Р. Діксон, Г. Елліот-Сміт та ін.), зусиллями яких напрацьований цікавий методологічний інструментарій — теорія модернізації, концепція акультурації мігрантів, теорія незалежності культурних винаходів та інновацій, окремі методики кроскультурних досліджень, порівняльний підхід, лінгвістична акультурація, метод перелічення елементів, підрахунок кількісних показників тощо. Попри критику й послаблення позицій дифузійнізму, особливо в останній третині ХХ — на початку ХХІ ст., зважаючи на популярність структуралізму, семіотики, неоеволюціонізму, герменевтики, психоаналізу та системного аналізу, багато сучасних соціологічних та культурологічних шкіл продовжують звертатися до доробку вчених-дифузійністів, застосовуючи вироблені ними методи й принципи до вивчення сучасних процесів в культурі, якщо врахувати вражаючі за своїм масштабом міграційні процеси у новітніх суспільствах і ускладнення міжкультурних контактів унаслідок культурних запозичень, а також розширення каналів дифузії на інші сфери: інноваційні технології, мережа Інтернет, популяція тварин, проблема насилля та ін. (López & Álvarez, 2010; Godin, 2014; Whiten et al., 2016; Swindle, 2020).

У своїх антропогеографічних студіях Ф. Боас, перебуваючи під впливом неокантіанства та філософії життя, психологізму В. Вундта та психофізіології Г.-Т. Фехнера, етнокультурології А. Бастіана, антропометрії Р. Вірхова і особливо антропогеографії К. Ріттера й Т. Фішера, він пристає на позиції «теоретичного

мінімалізму» та більше схиляється до природничо-наукового індуктивізму, коли намагається «замінити метафізичні уявлення новим стилем мислення, сформованим під впливом фізичного релятивізму» (Головко, 1997, с. 18). А звідси і його критика еволюціонізму, заклики до наукової обґрунтованості та доказовості, відповідно, схильність до позитивістського трактування історії та культури, де остання має розглядатися на рівні визначення елементарних частин у її власному історично-психологічному контексті. Перш ніж використовувати загальні теорії та схеми, необхідно розуміти сам процес розвитку індивідуальних культур, де кожна є цілісною системою, що складається з безлічі взаємозалежних елементів. У цьому ключі він розробляє стратегію «локальних історій», що на думку сучасних дослідників, є адекватною формою ідентичності дослідницької динаміки антропології, особливо, коли йдеться про проєкт постпостмодерної антропології у XXI ст. (Lewis, 2001; Джулай, 2007, с. 8).

Що стосується методологічних рефлексій в контексті антиеволюційного емпіризму Ф. Боаса, то слід зазначити декілька моментів. По-перше, дефініція і теоретичне роз'яснення щодо культури, під якою він розуміє сукупність моделей поведінки, засвоєних людиною у процесі розвитку та прийняття нею певної ролі, яка залежить від її внутрішнього розвитку та сторонніх впливів, пов'язана з певними історичними феноменами та не редукується до фізичної одноманітності й сталості людської природи, що забезпечує її унікальність і неповторність.

По-друге, досвід експлікації на підставі важливих теоретичних робіт, — «Межі порівняльного методу в антропології», «Деякі проблеми методології соціальних наук», «Історія та наука в антропології: відповідь», «Методи етнології», а також вже згадана стаття «Еволюція чи дифузія» (Левит, 1997, с. 343–347, 499–536), — власне методів, які вчений намагається адаптувати до дослідження культури. Можна реконструювати наступний перелік:

1. Порівняльний метод, що передбачає виявлення та ідентифікацію загального та специфічного у культурі, і використання якого, за умови достатнього багажу фактів (результат польових досліджень), дозволяє розкрити причини, що визначають риси культури. За допомогою цього методу можна розкрити роль дифузії під час формування локальних культурних типів.

2. Індуктивний метод, який застосовується на рівні спостереження за абсолютно різними формами, що контактують між собою на різних ділянках периферії, і дозволяє виявити, що жодна з цих форм не виникає з іншої, натомість внаслідок контакту та «змішування» принаймні двох форм з'являються нові у проміжних сферах. Внаслідок цього, ці змішані культурні типи, як проміжне (географічно або історично) положення між двома крайніми типами, також виступають доказом дифузії.

3. Критична диференціація загально- та спеціально-значимого допомагає досягнути загальнолюдські та локальні тенденції культурного розвитку.

4. Всебічний (або системний) аналіз, під час якого увага звернена на фази розвитку, а все багатоманіття та складність культурного життя пояснюється умовами одного порядку, де серед важливих детермінант, які розглядаються у комплексі, Ф. Боас виділяє географічне середовище, економічний розвиток, расу, релігію, мову, соціальну систему тощо.

5. Класифікація, що співвідносить варіанти певних етнологічних феноменів із зовнішніми (природно-географічне середовище) та внутрішніми (впливи на свідомість) умовами життя, або ж з аналогом даних варіантів.

6. Історичний метод, який, на думку Ф. Боаса, є значно продуктивнішим за порівняльний, оскільки його висновки ґрунтуються на реальній теорії, а не на гіпотезах. Озброївшись ним, потрібно досліджувати зовнішнє середовище, як контекст культурних трансформацій, психологічні фактори, котрі визначають вигляд культури, а також визначати вплив історичних зв'язків. Історичний метод доповнює порівняльний завдяки дослідженню всіх внутрішніх зв'язків окремих культур. Саме подібна співпраця рятує порівняльний метод від безплідності, коли той прагне вибудувати універсальну схему культурної еволюції.

Тут потрібно згадати Л. Вайта (White, 1945), який з позиції неоеволюціонізму прагне довести, що феномен культурної дифузії аж ніяк не спростовує еволюційний розвиток соціуму. На прикладі вивчення розвитку писемності як культурного комплексу він демонструє безпідставність антиеволюціоністської позиції, адже, по суті, ніхто з еволюціоністів не захищав теорію про відсутність впливу ресурсів інших культур під час проходження окремим народом власного шляху розвитку. Натомість в основі дифузійнізму знаходиться логічна помилка — він змішує культурну історію народів з еволюцією культури. Дійсно, хіба не є еволюційним здобутком людства здатність різних народів до культурної дифузії, без якої знання та технології не могли б великою швидкістю ширитися світом? І тому справедливо сучасні автори наводять приклад глобалізаційних процесів у новому тисячолітті, потужним каталізатором яких виступає культурна дифузія, оскільки становлення загальносвітової культури не могло б сьогодні відбутися без зіткнення народів, обміну між ними, без синтезування нових культурних програм і комплексів (Сыровежкін, 2019, с. 47).

Подальший розвиток і впровадження культурного релятивізму відбулося у творчості представників етнопсихологічного напрямку американської антропологічної школи, зокрема завдяки зусиллям вже згаданій Р. Бенедикт. У працях «Конфігурації культури в Північній Америці» (Benedict, 1932) та «Патерни культури» (Benedict, 1989) вона дещо радикалізує боасівський дифузійнізм і пропонує власну версію релятивізму — «конфігураціоналізм». І якщо релятивістська методологія Ф. Боаса більше тяжіє до культурно-географічної еkleктики («культурний ареал») та історичної аналітики окремих культурних елементів, відірваних від культури як цілого, то його учениця схильється переважно до психологізму і холізму, коли наголошує, що антропологія повинна вивчати «людські культури як органічні та функціонуючі єдності» (Benedict, 1932, р. 1).

Згідно з цією версією кожна культура в процесі історичного розвитку формується як унікальне поєднання власних елементів, де економіка, політичні та соціальні інститути, релігія, родина тощо утворюють єдину неповторну структуру, а синтезуючим началом виступає етос, як визначальне співвідношення культурних елементів. Саме через чітку відповідність певних варіацій етосу конкретної культури постає притаманна лише їй конфігурація, що проявляється у всіх сферах життєдіяльності людини. На думку Р. Бенедикт, завдяки конфігураціям певні аспекти життя мають величезне значення для однієї культури,

проте не значать нічого для іншої, коли кожна культура, з погляду представників інших культур, ігнорує фундаментальне та акцентує на несуттєвому. Подібний підхід дозволив дослідниці виявити й зрозуміти комбінації та рекомбінації рис і елементів в межах культури як цілісності, котрі визначають її фундаментальну спрямованість і «унікальне високо індивідуалізоване ставлення до життя» (Benedict, 1932, p. 3), що і є етосом. Через це, приміром, українське суспільство відрізняється від китайського, французького чи індонезійського.

Досліджуючи культуру корінних американських племен Зуньї та Квакіутль, Р. Бенедикт (Benedict, 1989) спростовує економічний і географічний детермінізм, наголошуючи на вирішальному значенні «емоцій, мотивів і цінностей, інституціоналізованих ... в культурі» (p. 49), тобто на так званих patterns або, як їх ще називають, «культурних темах», що обумовлюють емоційно-когнітивні реакції та поведінку своїх носіїв. На зміну географічному детермінізму вона пропонує психологічний, коли унікальні конфігурації та комбінації прямо залежать від внутрішньокультурних рис, об'єднаних спільним патерном, як психологічним механізмом культурної інтеграції. Враховуючи те, що кожна культура наділена власними унікальними емоційними і ментальними контурами, зрозумілими видаються аргументи дослідниці на користь «етичного релятивізму» (Benedict, 1934) та ідеї радикального плюралізму, коли в процесі інкультурації через виховання дитини культура продукує унікальний набір антропологічних ознак, що визначають темперамент й тип особистості її носіїв (Борисова-Железна, 2017, с. 195).

Поглиблюючи психологічний підхід, інша представниця «школи Боаса» М. Мід теж використовувала культурний релятивізм як методологічний підхід під час польових досліджень проблеми ставлення до сексу в традиційних культурах південної частини Тихого океану та Південно-Східної Азії, результати яких вплинули на сексуальну революцію 1960-х рр., а також на формування в американців скептичного відношення до традиційної моралі, враховуючи ідею розширення сексуальних конвенцій у західному культурному полі (Janiewski, 2001). До речі, одним з основних закидів, котрий лунає на адресу культурного релятивізму з боку сучасних його критиків, є хибне переконання у відсутності універсальних моральних стандартів, їхнє нівелювання, що на практиці, по суті, конвертується у волюнтаризм й уможливлення жорстокості та несправедливості (Bush, 2016).

У своїй праці «Досягнення повноліття на Самоа» (Mead, 2001) авторка стверджувала, що на Самоа були доволі поширеними дошлюбні сексуальні відносини, а незайманість цінувалася лише на словах, між тим, як насправді перевірка невинності та ритуальне позбавлення невинності під час весілля становилися лише таупоу (церемоніальна принцеса, часто одна з дочок вождя). Це підтверджувало гіпотезу Ф. Боаса щодо відносності культур і цінностей. Але у 1983 р. австралійський антрополог Д. Фріман (Freeman, 1983) у праці «Маргарет Мід і Самоа: створення та розвінчання антропологічного міфу» довів, що це не відповідає дійсності: насправді не тільки таупоу, але й дошлюбне сексуальне життя всіх самоанських дівчат табуйоване. Натомість коли М. Мід розпитувала дівчат про таємні зв'язки з чоловіками, ті її просто розіграли й цей жарт ліг в основу її звіту та концепції культурної відносності (Freeman, 2001). Цікаво, що по-

дїбне спростування виявилось суголосним із запропонованим наприкінці ХХ ст. тезисом соціобіології про укорінені універсальні цінності в природі людини, які пояснюють особливості її біологічної еволюції (Серіков, 2011, с. 52).

Ще один відомий представник американської школи історичної етнології М. Герсковіц, не лише апробував релятивістський підхід в межах африканських й афро-американських студій, але й намагався концептуалізувати його в частині імплікації культурного релятивізму до більш широкого поля досліджень. Вчений підкреслював валідність кожного набору норм для людей, котрі ним керуються (Herskovits, 1948, р. 76) та сформулював найбільш цитовану дефініцію культурного релятивізму: «Судження ґрунтуються на досвіді, а досвід інтерпретується кожним індивідом у термінах його власної енкультурації» (Herskovits, 1955, р. 15). До речі, саме М. Герсковіц увів в науковий обіг термін «енкультурація», розуміючи під ним «входження» людини в культурну форму, засвоєння нею відповідних норм, цінностей і моделей поведінки. Сьогодні цей термін розглядається у тісному зв'язку з іншими поняттями — «соціалізацією» та «інкультурацією» (Kottak, 2020; Белик, 2009).

У доповіді «Деякі додаткові коментарі щодо культурного релятивізму» на V Міжнародному конгресі антропологічних та етнологічних наук у Філадельфії в 1956 р., вчений наголошує, що численні метафізичні та аксіологічні імплікації релятивізму, на жаль, поки що нездатні подолати «глибоко в'їдливі й зазвичай підсвідомі етноцентризми» (Херсковиц, 2011, с. 46). Для цього потрібен ширший підхід, ґрунтований на синтезі етнографії, філософії, історичної та культурної антропології, і який М. Герсковіц називає «етнософією». Філософські експлікації не повинні бути відірвані від польових досліджень та гіперболізовані, а навпаки — дедуковані з них. І такий висновок цілком зрозумілий з огляду на те, що вчений досить довгий час в межах своїх наукових експедицій ґрунтовно вивчав традиційні культури Африки, Куби, Бразилії та інших регіонів.

Також американський антрополог виступає проти обмеження релятивізму виключно етичним контекстом, адже в такому разі з поля зору випадає енкультураційний досвід, який в онтогенетичному аспекті самоорієнтації людини відіграє конститутивне значення. «Релятивізм залишиться предметом безплідних дебатів, якщо ми задовольнимось його придатністю до чогось меншого, ніж весь спектр людського мислення і поведінки. Якщо ми хочемо перейти від логічної аргументації до наукового аналізу, нам треба вивчити проблему сили енкультураційного досвіду в умовах якнайретельнішого контролю» (Херсковиц, 2011, с. 48).

Грубою логічною помилкою М. Герсковіц вважає незмогу розрізнити внутрішньокультурний та кроскультурний релятивізм, і все через невизнання потенціалу енкультураційного досвіду під час формування ідей і поведінки. Будь-який акт усередині культури, що виходить за межі прийнятого, регулюється в рамках вже існуючих стандартів, або відторгається ними. Загалом культурний релятивізм виник тому, що факти відмінностей між поняттями про реальність і моральними критеріями спільно з нашим знанням щодо механізмів культурного навчання підштовхнули людей до усвідомлення проблеми пошуку надійних кроскультурних норм. Саме тут розкривається сила енкультураційного досвіду: попри характер епістемологічних і онтологічних припущень у контексті побудови «нор-

мативної науки про людську культуру», вони не будуть мати вагомого значення поза емпіричним контекстом вивчення історичних та психологічних механізмів людської поведінки та макроетнографічного аналізу її різноманітності. А тому, які б не пропонувалися критерії оцінки звичаїв різних народів, неважливо в якому культурному аспекті, відразу виникатимуть питання: «Чиї стандарти?» або «Чия об'єктивна реальність?» (Херсковиц, 2011, с. 51). А вже наступні питання про практичний релятивізм (що робити, коли якийсь народ відкрито втручається у життя іншого народу?), які виникають, на думку вченого, залишаються актуальними проблемами та не розв'язуються на філософському рівні.

Виступаючи з критикою етнографізму та еволюціонізму на засадах євро- та американоцентризму, М. Герсковіц ратував за толерантність і використання досягнень різних народів в сучасному йому (індустріальному) світі. Розуміючи під культурою «сукупність поведінки та звичного способу мислення людей, що утворюють ... суспільство» (Herskovits, 1955, p. 351), він теж був прихильником теорії патернів і наголошував, що існування культури залежить від вироблення універсальних кодів життєдіяльності, як результату функціонуючих в кожній культурі уявлень про ідеальне бажане. Виходячи з аналізу його робіт не зовсім зрозуміло, чи мав він конкретне вирішення цієї дихотомії «універсальне-унікальне» (хоч і закликав до пошуку оригінальних рис культур й схожостей між ними), однак це не завадило йому, і тут погоджуємось з Е. Усовською (Усовская, 2018), стати «засновником теорії культурного релятивізму, однієї з найактуальніших у культурній антропології та культурології» (с. 232).

Висновки

Підсумовуючи, хотілося б зауважити, що попри всі суперечності та дискусії, культурний релятивізм залишається на сьогодні репрезентативною й впливовою методологією, яку досить активно застосовують фахівці різних сфер соціогуманітарного дискурсу, включно з культурологами. І завдячуємо ми цьому представникам американської антропологічної традиції або «школи історичної етнології», зусиллями яких був обґрунтований (на базі польового матеріалу) та концептуалізований (теоретично осмислений) цей підхід.

Попри плюралізм підходів, — дифузійнізм, індуктивізм й синтетизм Ф. Босаса; етнопсихологічний «конфігураціонізм» Р. Бенедикт; психологізм М. Мід; «етнософія» М. Герсковіца, ґрунтована на філософському синтезі емпіричних методів вивчення історико-психологічних механізмів людської поведінки та макроетнографічного аналізу культурних систем, — культурному релятивізму все ж притаманні спільні риси. З огляду на наведені вище факти, хотілося б зазначити наступне:

Критика еволюціоністського прогресистського погляду на культуру, що передбачає підтягування «відсталих» культур до «моноцивілізаційного» стандарту, та категоричне неприйняття абсолютизації євро-американської ціннісної системи, відмова від євро- та американоцентризму під час порівняння культур різних народів (етноцентризму).

Апология рівноправності й повноцінності культур різних народів, визнання плюралізму історико-культурного процесу та «логіки власного розвитку» кожної

окремої культури, що вимагає ретельного її вивчення та поваги до самотності. Погляд на культуру не як на статичне, а доволі пластичне та динамічне утворення, органічно функціонуючу єдність, якій притаманні численні внутрішні та зовнішні інтеракції, конфігурації та комбінації, за умови збереження етосу (ядра), як основи унікальної «локальної історії».

Формування власного інструментарію та термінології («культурний тип» «дифузія», «патерн», «конфігурація», «енкультурація», «акультурація» тощо) у зв'язку з розвитком технічних засобів польових досліджень, що супроводжувалося методологічними рефлексіями, пов'язаними з критикою географічного та економічного детермінізму, етнографізму, отождолення релятивізму з етичною проблематикою, ухил в психологізм під час тлумачення сутнісно-структурних особливостей культури, розв'язання проблеми універсалій та діалогу культур та ін.

Діалектика і варіативність культурного релятивізму як методологічного підходу, що передбачає іманентну еволюцію від дифузіонізму та антропогеографічної еклетики через етнопсихологію до диференціювання — виокремлення філософського, методологічного та практично-ціннісного релятивізму (Герсковіц).

Щодо перспектив подальших досліджень, то слід звернути увагу на більш поглиблене вивчення спадщини американської антропологічної традиції, як згаданих постатей, так і інших вчених другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (С. Нортроп, Е. Елберт, М. Салінс, М. Браун та ін.), розкрити її вплив на розвиток постструктуралістського, постмодерного і постпостмодерного дискурсів, а також продовжити рухатися в напрямку комплексного пізнання культурного релятивізму як самостійної концепції та методології, її евристичного потенціалу в межах новітніх глобалізаційних, кроскультурних й постколоніальних студій.

■ Список використаних джерел

- Белик, А. А. (2009). *Культурная (социальная) антропология*. Российский государственный гуманитарный университет.
- Борисова-Железнова, К. О. (2017). Культура як фактор формування особистості в польових дослідженнях Рут Бенедикт. *Гілея: науковий вісник*, 126(11), 193–196.
- Головко, Б. А. (1997). *Філософська антропология*. Національний аграрний університет.
- Джулай, Ю. В. (2007). Локальні історії про фундаторів науки як стратегія постмодерної історіографії культурної антропології. *Магістеріум*, 26, 7–13.
- Левит, С. Я. (Ред.). (1997). *Антология исследований культуры* (Т. 1: Интерпретация культуры). Университетская книга.
- Подзюбан, Е. В. (2014). Американская историческая школа и культурная концепция Ф. Боаса: историографический обзор. *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств*, 29, 33–43.
- Подзюбан, Е. В. (2015). Американская историческая школа и культурная концепция Ф. Боаса: историографический обзор (продолжение). *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств*, 30, 20–29.
- Сериков, А. Е. (2011). Культурный релятивизм, лингвистическая относительность и пространственная семантика. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология»*, 2(10), 48–67.

- Сыровежкин, А. А. (2019). Культурная диффузия как фактор эволюция социума. *Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования*, 4(25), 44–47.
- Усовская, Э. А. (2009). *Культурно-антропологические школы США*. Белорусский государственный университет.
- Усовская, Э. А. (2018, 25–26 октября). Релятивистская концепция Мелвилла Херсковица. В *Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире*, Материалы IV Международной научно-практической конференции (с. 232–235), Минск, Беларусь. Белорусский государственный университет.
- Херсковиц, М. Дж. (2011). Несколько дополнительных комментариев о культурном релятивизме. *Личность. Культура. Общество*, 13(2), 45–52.
- Benedict, R. (1932). Configurations of Culture in North America. *American Anthropologist*, 34(1), 1–27.
- Benedict, R. (1934). Anthropology and the Abnormal. *The Journal of General Psychology*, 10, 59–82.
- Benedict, R. (1989). *Pattern of Culture*. Houghton Mifflin.
- Boas, F. (1924). Evolution or Diffusion. *American Anthropologist*, 26(3), 340–344.
- Brown, F. M. (2008). Cultural Relativism 2.0. *Current Anthropology*, 49(3), 363–383.
- Bush, L. (2016). Cultural and Moral Relativism. In T. K. Shackelford, & V. A. Weekes-Shackelford (Eds.), *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-16999-6_518-1
- Cove, J. R. (1999). Cultural Relativism in the Americanist Tradition: From Anthropological Method to Indigenous Emancipation. In L. P. Valentine, & R. Darnell (Eds.), *Theorizing the Americanist Tradition* (pp. 108–120). University of Toronto Press.
- Freeman, D. (1983). *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of Anthropological Myth*. Harvard University Press.
- Freeman, D. (2001). Margaret Meads Coming of Age in Samoa and Boasian Culturism. In *Dilthey's Dream. Essays on Human Nature and Culture* (pp. 93–112). The Australian National University.
- Godin, B. (2014). Invention, diffusion and models of innovation: the contribution of anthropology to a conceptual framework. *Journal of Innovation Economics & Management*, 3, 11–37.
- Hatch, E. (1983). *Culture and Morality: The Relativity of Values in Anthropology*. Columbia University Press.
- Herskovits, M. J. (1948). *Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology*. Alfred A. Knopf.
- Herskovits, M. J. (1955). *Cultural Anthropology*. Alfred A. Knopf.
- Janiewski, D. (2001). Margaret Mead and the Ambiguities of Sexual Citizenship for Women. In P. Grimshaw, K. Holmes, & M. Lake (Eds.). *Women's Rights and Human Rights: International Historical Perspectives* (pp. 105–120). Palgrave Macmillan.
- Jarvie, I. C. (1984). *Rationality and Relativism: In Search of a Philosophy and History of Anthropology*. Routledge and Kegan Paul.
- Jarvie, I. C. (1993). Relativism yet again. *Philosophy of the Social Sciences*, 23, 537–547.
- Koskinen, I. (2019). Relativism in the Philosophy of Anthropology. In M. Kusch (Ed.), *The Routledge Handbook of Philosophy of Relativism* (pp. 425–434). Routledge.

- Kottak, C. F. (2020). *Window on Humanity: A Concise Introduction to Anthropology*. McGraw-Hill.
- Lewis, H. S. (2001). Boas, Darwin, science and anthropology. *Current Anthropology*, 42(3), 38–406.
- López, M., & Álvarez, Ch. (2010). Diffusion of culture on the Internet: world map of the online platforms. *Fonseca, Journal of Communication*, 1, 124–148.
- Marcus, E. G., & Fischer, M. J. M. (1996). *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences* (2nd ed.). The University of Chicago Press.
- Mead, M. (2001). *Coming of Age in Samoa: a Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. Harper Perennial.
- Stocking, G. W. Jr. (1992). *The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*. University of Wisconsin Press.
- Swindle, J. (2020). *Cultural Diffusion and Intimate Partner Violence in Malawi* [PhD Dissertation, The University of Michigan].
- White, L. A. (1945). "Diffusion vs. Evolution": An Anti-Evolutionist Fallacy. *American Anthropologist New Series*, 47(3), 339–356.
- Whiten, A., Caldwell, C. A., & Mesoudi, A. (2016). Cultural diffusion in humans and other animals. *Current Opinion in Psychology*, 8, 15–21.
- Zechenter, M. E. (1997). In the name of culture: Cultural relativism and the abuse of the individual. *Journal of Anthropological Research*, 53, 319–347.

References

- Belik, A. A. (2009). *Kulturnaya (sotsialnaya) antropologiya [Cultural (social) anthropology]*. Russian State University for the Humanities [in Russian].
- Benedict, R. (1932). Configurations of Culture in North America. *American Anthropologist*, 34(1), 1–27 [in English].
- Benedict, R. (1934). Anthropology and the Abnormal. *The Journal of General Psychology*, 10, 59–82 [in English].
- Benedict, R. (1989). *Pattern of Culture*. Houghton Mifflin [in English].
- Boas, F. (1924). Evolution or Diffusion. *American Anthropologist*, 26(3), 340–344 [in English].
- Borisova-Zheleznova, K. O. (2017). Kultura yak faktor formuvannya osobystosti v polovykh doslidzhenniakh Rut Benedykt [Culture as a factor of personality formation in field research Ruth Benedict]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 126, 193–196 [in Ukrainian].
- Brown, F. M. (2008). Cultural Relativism 2.0. *Current Anthropology*, 49(3), 363–383 [in English].
- Bush, L. (2016). Cultural and Moral Relativism. In T. K. Shackelford, & V. A. Weekes-Shackelford (Eds.), *Encyclopedia of Evolutionary Psychological Science*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-16999-6_518-1f [in English].
- Cove, J. R. (1999). Cultural Relativism in the Americanist Tradition: From Anthropological Method to Indigenous Emancipation. In L. P. Valentine, & R. Darnell (Eds.), *Theorising the Americanist Tradition* (pp. 108–120). University of Toronto Press [in English].
- Dzhulay, Yu. V. (2007). Lokalni istorii pro fundatoriv nauky yak stratehiia postmoderno istoriohrafii kulturnoi antropologii [The local stories about the founders of science as a strategy of postmodern historiography in the cultural anthropology]. *Magisterium*, 26, 7–13 [in Ukrainian].
- Freeman, D. (1983). *Margaret Mead and Samoa: The Making and Unmaking of Anthropological Myth*. Harvard University Press [in English].

- Freeman, D. (2001). Margaret Meads Coming of Age in Samoa and Boasian Culturism. In *Dilthey's Dream. Essays on Human Nature and Culture* (pp. 93–112). The Australian National University [in English].
- Godin, B. (2014). Invention, diffusion and models of innovation: the contribution of anthropology to a conceptual framework. *Journal of Innovation Economics & Management*, 3, 11–37 [in English].
- Golovko, B. A. (1997). *Filosofska Antropolohiia [Philosophical Anthropology]*. Natsionalnyi Ahrarnyi Universytet [in Ukrainian].
- Hatch, E. (1983). *Culture and Morality: The Relativity of Values in Anthropology*. Columbia University Press [in English].
- Herskovits, M. J. (1948). *Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology*. Alfred A. Knopf [in English].
- Herskovits, M. J. (1955). *Cultural Anthropology*. Alfred A. Knopf [in English].
- Herskovits, M. J. (2011). Neskol'ko dopolnitel'nykh kommentariiev o kul'turnom relyativizme [Some Further Comments on Cultural Relativism]. *Lichnost'. Kul'tura. Obshchestvo*, 13(2), 45–52 [in Russian].
- Janiewski, D. (2001). Margaret Mead and the Ambiguities of Sexual Citizenship for Women. In P. Grimshaw, K. Holmes, & M. Lake (Eds.). *Women's Rights and Human Rights: International Historical Perspectives* (pp. 105–120). Palgrave Macmillan [in English].
- Jarvie, I. C. (1984). *Rationality and Relativism: In Search of a Philosophy and History of Anthropology*. Routledge and Kegan Paul [in English].
- Jarvie, I. C. (1993). Relativism yet again. *Philosophy of the Social Sciences*, 23, 537–547 [in English].
- Koskinen, I. (2019). Relativism in the Philosophy of Anthropology. In M. Kusch (Ed.), *The Routledge Handbook of Philosophy of Relativism* (pp. 425–434). Routledge [in English].
- Kottak, C. F. (2020). *Window on Humanity: A Concise Introduction to Anthropology*. McGraw-Hill [in English].
- Levit, S. Ya. (Ed.). (1997). *Antologiya issledovaniy kul'tury [Anthology of Cultural Research]* (Vol. 1: Interpretatsiya kul'tury [Interpretation of culture]). Universitetskaya kniga [in Russian].
- Lewis, H. S. (2001). Boas, Darwin, science and anthropology. *Current Anthropology*, 42(3), 38–406 [in English].
- López, M., & Álvarez, Ch. (2010). Diffusion of culture on the Internet: world map of the online platforms. *Fonseca, Journal of Communication*, 1, 124–148 [in English].
- Marcus, E. G., & Fischer, M. J. M. (1996). *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences* (2nd ed.). The University of Chicago Press [in English].
- Mead, M. (2001). *Coming of Age in Samoa: a Psychological Study of Primitive Youth for Western Civilisation*. Harper Perennial [in English].
- Podzyuban, E. V. (2014). Amerikanskaya istoricheskaya shkola i kulturnaya kontseptsiya F. Boasa: istoriograficheskiy obzor [The American historical school and cultural concept of F. Boas: historiographical review]. *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kultury i Iskusstv*, 29, 33–43 [in Russian].
- Podzyuban, E. V. (2015). Amerikanskaya istoricheskaya shkola i kulturnaya kontseptsiya F. Boasa: istoriograficheskiy obzor (prodolzhenie) [The American historical school and cultural concept of F. Boas: historiographical review (continuation)]. *Vestnik*

- Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kultury i Iskusstv*, 30, 20–29 [in Russian].
- Serikov, A. E. (2011). Kul'turnyi relyativizm, lingvisticheskaya otnositel'nost' i prostranstvennaya semantika [Cultural relativism, linguistic relativity and spatial semantics]. *Vestnik Samarской Gumanitarnoi Akademii. Seriya "Filosofiya. Filologiya"*, 2(10), 48–67 [in Russian].
- Stocking, G. W. Jr. (1992). *The Ethnographer's Magic and Other Essays in the History of Anthropology*. University of Wisconsin Press [in English].
- Swindle, J. (2020). *Cultural Diffusion and Intimate Partner Violence in Malawi* [PhD Dissertation, The University of Michigan] [in English].
- Syrovezhkin, A. A. (2019). Kul'turnaya diffuziya kak faktor evolyutsiya sotsiuma [Cultural diffusion as a factor in the evolution of society]. *Review of Omsk State Pedagogical University. Humanitarian Research*, 4(25), 44–47 [in Russian].
- Usovskaia, E. A. (2009). *Kul'turno-antropologicheskie shkoly SShA [Cultural and Anthropological Schools in the United States]*. Belorusskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].
- Usovskaia, E. A. (2018, October 25–26). Relyativistskaya kontseptsiya Melvilla Kherskovitsa [Melville Herskovitz's relativistic concept]. In *Yazykovaya Lichnost' i Effektivnaya Kommunikatsiya v Sovremennom Polikul'turnom Mire [Linguistic Personality and Effective Communication in the Modern Multicultural World]*, Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference (pp. 232–235), Minsk, Belarus. Belorusskii Gosudarstvennyi Universitet [in Russian].
- White, A. L. (1945). "Diffusion vs. Evolution": An Anti-Evolutionist Fallacy. *American Anthropologist New Series*, 47(3), 339–356 [in English].
- Whiten, A., Caldwell, C. A., & Mesoudi, A. (2016). Cultural diffusion in humans and other animals. *Current Opinion in Psychology*, 8, 15–21 [in English].
- Zechenter, M. E. (1997). In the name of culture: Cultural relativism and the abuse of the individual. *Journal of Anthropological Research*, 53, 319–347 [in English].

■ CULTURAL RELATIVISM AS A METHODOLOGICAL APPROACH WITHIN THE AMERICAN ANTHROPOLOGICAL TRADITION OF STUDYING CULTURE (THE LATE 19TH CENTURY – THE 1970S)

■ Ihor Pecheranskyi

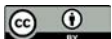
■ *DSc in Philosophy, Associate Professor,*
ORCID: 0000-0003-4722-2332, e-mail: ipecheranskyi@ukr.net,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine

■ Abstract

The purpose of the article is to study cultural relativism as a methodological approach on the examples of the work of the main representatives of the American school of historical

ethnology (F. Boas, R. Benedict, M. Mead, M. Herskovits), to reveal its heuristic potential within the anthropological paradigm of studying culture. The research methodology involves the use of the systematic approach, synthesis of logical and historical approaches, and the diachronic method. The semantic connections within cultural relativism are revealed with the help of the systematic approach. The synthesis of logical and historical allowed us to recreate the internal change of accents and angles within the framework of cultural relativism. The diachronic method is used to identify specific features of certain methodological aspects and angles of cultural relativism and ways of their further transformation. Scientific novelty. For the first time in the framework of modern Ukrainian cultural studies, the article considers the contribution of the recognised representatives of the American school of historical ethnology to the development of relativistic methodology, which influenced the humanitarian discourse of the second half of the 20th century and continues to be actively used in the latest globalisation, cross-cultural and postcolonial projects. Conclusions. It is revealed that cultural relativism, as a methodology for analysing cultural phenomena and processes, is justified and conceptualised in the context of the American cultural paradigm by the efforts of the representatives of the school of historical ethnology. It is proved that despite the pluralism of approaches and some theoretical differences, cultural relativism still has common features: a criticism of evolutionism and “ethnocentrism”; an apology of the equality of cultures of different peoples and the pluralism of the historical and cultural process; a view of culture as a plastic and dynamic formation, organically functioning unity as the basis of a unique “local history”; the formation and consistent use of their own tools, terminology in connection with the development of field research techniques. It should be noted that cultural relativism is characterised by an immanent evolution of positions — from diffusionism and anthropogeographic eclecticism through ethnopsychology to “ethnosophy” and differentiation (philosophical, methodological, and practical value relativism).

■ **Keywords:** cultural relativism; American anthropology tradition; methodological approach; diffusionism; criticism of evolutionism and ethnography; pluralism; ethnopsychology

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256904
УДК 7.02:[75-027.521:75-048.87

ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ (ВІД ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТВОРЧОСТІ ДО КООПЕРАЦІЙНОЇ СПІВПРАЦІ)

Совгира Тетяна Ігорівна

Кандидат мистецтвознавства, доцент,
ORCID: 0000-0002-7023-5361, e-mail: stisovgyra@gmail.com,
Київський національний університет культури і мистецтва,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Совгира, Т.І. (2022). Технологія як чинник суспільної організації творчого процесу (від індивідуальної творчості до коопераційної співпраці). *Питання культурології*, (39), 92-100. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256904>.

Анотація

Мета статті — осмислити значення технології як основного чинника організації суспільної праці та дослідити форми суспільної організації творчого процесу крізь призму технологічної складової. На прикладах мистецьких практик, яким притаманний коопераційний характер творчості, з'ясовуються питання авторства та чинники, що впливають на перебіг творчого процесу. Методологія дослідження передбачає застосування аналітичного, теоретичного і концептуального методів дослідження значення технології як основного чинника організації суспільної праці. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні значення технології в організації творчого процесу і зумовлена тим, що проведення повноцінного аналізу художньої творчості потребує з'ясування не лише технологічних особливостей виготовлення художнього твору, а й організаційних та економічних складових процесу творчої діяльності. Висновки. Вивчення сучасного стану культури та передового досвіду використання новітніх технологій у творчому процесі є необхідним завданням для культурологічних розвідок і принципових узагальнень щодо перебігу процесів художньої творчості. Відповідно до змін у технології відбуваються трансформації й в організації самого художнього процесу: на зміну індивідуальній творчості митця приходять колективи професійно підготовлених майстрів. Встановлено, що техніка і технологія у мистецькому творчому процесі, як і в будь-якому іншому виробництві, визначають способи суспільної організації праці. Отже, у процесі історичного розвитку мистецтво як виробництво «проходить» загальновідомі форми організації праці, переходячи від індивідуальної до колективної, зокрема кооперації, прикладом якої є художні майстерні, культурні практики, народжені у повсякденному трудовому процесі людей.

Ключові слова: технологія; кооперація; художня творчість; митець; ремесло

Вступ

З огляду на активну індустріалізацію культури визнання мистецтва як особливого різновиду (духовного і водночас художнього) виробництва має незаперечну актуальність для вітчизняної гуманітаристики.

Нині проведення повноцінного аналізу художньої творчості потребує з'ясування не лише технологічних особливостей виготовлення художнього твору, а й організаційних та економічних складових процесу творчої діяльності. Адже саме технологією визначаються форми організації суспільної праці у виробничому процесі.

Вивчення сучасного стану культури та передового досвіду використання новітніх технологій у творчому процесі є необхідним завданням для культурологічних розвідок і принципів узагальнень щодо перебігу процесів художньої творчості.

Мистецтво як особлива форма виробництва розглядається у роботах Г. Плеханова (1948), П. Новицького (1928), С. Безклубенка (2003), О. Олійник (2008), А. Варивончик (2014), Т. Совгири (2021а, 2021b). Зокрема, Г. Плеханов (1948) стверджує, що «первісне мистецтво так ясно відбиває в собі стан продуктивних сил, що тепер в сумнівних випадках з мистецтва формують висновок про стан цих сил» (с. 63). Схожу думку висловлює відомий історик та філософ Л. Гумільов (1997): «Культура — творіння рук і розуму» (с. 85).

Схожу думку висловлює мистецтвознавець П. Новицький (1928) вказуючи, що «художня культура ... являє собою виробництво життєво важливих речей — знарядь».

«Мистецтво поступово виростало із життєдіяльності людей, основу якої становить трудовий процес, в міру того, як сама людина ставала все більш людиною, завдяки формуванню різноманітних її людських почуттів і потреб, розвитку й вдосконаленню різних видів діяльності, спрямованих на задоволення цих потреб і почуттів» (Безклубенко, 2003, с. 101).

У статті Т. Совгири (2021а) досліджується роль техніки у формуванні художнього стилю митця, однак особливості організації творчого процесу, зокрема коопераційний характер такого виду виробництва, залишається поза увагою дослідниці.

Попри значний інтерес науковців до технологічних питань організації художньої творчості та виявлену кількість спроб аналітичного осмислення мистецтва як особливого виду виробництва, питання значення технології як чинника організації суспільної праці залишається поза увагою культурологів та мистецтвознавців.

Мета статті

Мета статті — осмислити значення технології як основного чинника організації суспільної праці та дослідити форми суспільної організації творчого процесу крізь призму технологічної складової.

Виклад матеріалу дослідження

На перший погляд здається, що основним чинником організації художньої творчості є задум митця: від його ідеї, уяви залежить подальший перебіг та кін-

цевий результат. Проте аналіз особливостей перебігу творчого процесу виявляє, що одного задуму недостатньо для реалізації художнього твору.

Про це свідчить навіть загальновизнаний факт: у різних видах мистецтва тема (проблема) може порушуватись одна, а от виразні засоби (рухи в хореографії, звуки — в музиці, колір та мазки фарб — в живописі) — є відмінними. Відтак техніка виконання формує специфіку уречевленого художнього твору та визначає його приналежність до виду мистецтва.

Майстерність опанування техніки й зумовлює подальший перебіг художньої творчості. Взаємозалежність техніки та художніх практик помічена ще здавна і навіть зафіксована в етимологічному визначенні понять «мистецтво» та похідних від нього — «митець», «майстерність».

Слово «митець» (англ. *artist*) походить від латинського «*ars*», що буквально означається як «метод майстерності» або «техніка». У добу Середньовіччя слово «митець» (*artist*) вживалось в деяких країнах (зокрема, Італії) для означення «ремісника» (тоді як слово «ремісник» було ще невідоме). Митцем вважався той, хто вмів працювати краще за інших, тому підкреслювалася майстерність, а не сфера діяльності. Цим обумовлюється той подиву гідний факт, що деякі рукотворні вироби (текстиль, посуд) були набагато ціннішими та дорожчими, аніж картини чи скульптури.

Лише в епоху Відродження у Європі відбувається «злам» у мистецтвознавстві: філософи «визнають» мистецтво своєрідним різновидом філософії та здійснюють штучний поділ творців на *митців* (*artist*) та *ремісників* (*artisan*). Умовний розподіл високого мистецтва та ремісництва спостерігається в роботах Леона Баттісти Альберті (1404–1472), в яких основна увага приділяється інтелектуальним здібностям художника, а не особливостям суто ручної праці (Альберті, 1935).

Натомість саме у цей період відбувається визнання коопераційного характеру творчості кількох митців задля реалізації загального художнього результату. Адже в цей час утворюються творчі майстерні художників — осередки, де гарсони набираються досвіду у майстрів та допомагають їм, виконуючи часткові операції у процесі виготовлення картини. Славнозвісним прикладом такої кооперації є організація майстерні флорентійського живописця і скульптора Андреа дель Верроккьо, в якій впродовж семи років навчався Леонардо да Вінчі. Спільними зусиллями молодого Леонардо та його наставника була створена картина «Хрещення Христа» (рис. 1).

Леонардо да Вінчі намалював юного янгола, що тримає одяг Ісуса (Вазари, 1956, с. 258).

Згодом сам Леонардо да Вінчі організував творчий осередок, де молоді художники (Салаї, Марко д'Оджоно, Больтраффіо, Бернардіно Луїні, Франческо Мельці), допомагаючи майстру, навчалися основ живопису загалом та унікальних технік да Вінчі зокрема. Не дивно, що роботи, створені в художньому стилі Леонардо да Вінчі, та й зрештою самі учні майстра отримали прізвисько «леонардесків». Леонардо да Вінчі був «готовий навіть співпрацювати з учнями, проходити своїм геніальним пензлем по їх полотнах, щоб дати їхній творчості вищий і тонший рівень, ніж можуть дати вони самі, ці люди його школи, Боль-

траффіо, Предіс, д'Оджоно, Сесто та ін., — так описує коопераційний характер роботи в майстернях Леонардо да Вінчі А. Ефрос і продовжує, — талантів малих або середніх порід. Він постачає їх трафаретами своїх композицій, начерками своїх *invenzione*: таке походження цілого ряду “леонардески”, сумнівних полотен, яким колись наївна традиція давала ім'я самого майстра, а пряомлінійний критицизм ХІХ ст. відмовляв у всякому зіткненні з Леонардо» (Ефрос, 1935, с. 12).

Рис. 1. Андреа дель Верроккьо. «Хрещення Христа». 1475.

Дерево, олія. Галерея Уффіці, Флоренція, Італія

Fig. 1. Andrea del Verrocchio. *The Baptism of Christ*. 1475.

Wood, oil. Uffizi Gallery, Florence, Italy

Художня творчість у таких майстернях з часом все більше нагадує роботу в цеху, де кожен працівник — професіонал своєї справи. У такий спосіб художники могли навчатися самостійно або у досвідченого художника. Зокрема, П. Рубенс, перевантажений замовленнями, залучав інших живописців до написання своїх полотен. Анімалістичні та натюрмортні фрагменти він довіряв створювати Ф. Снейдерсу, що змалював орла в «Прометей прикутому», ріг достатку в «Союзі Землі і Води», «Статуї Церери». Портретні зображення довіряв майстру Антонісу ван Дейку.

Тривала сумісна праця відбувалась між П. Рубенсом і Я. Брейгелем-молодшим, яка являла собою коопераційну роботу майстрів та, як вказує А. Вулет,

«співавторство рідкісного сорту — не просто між художниками рівними за статусом, а й між художниками, чий стильові пошуки були спрямовані в різні області — багатофігурні та алегорично-історичні сцени у П. Рубенса й атмосферні ефекти в пейзажах і натюрмортах у Я. Брейгеля» (Woollett & van Suchtelen, 2006, р. 4). Показово це засвідчує картина «Битва амазонок» (1618), де основні образи виконані П. Рубенсом, а пейзажні мотиви — Я. Брейгелем (рис. 2).

Рис. 2. П. Рубенс та Я. Брейгель. «Битва амазонок». 1618. Полотно, олія.
Стара пінакотека, Мюнхен, Німеччина
Fig. 2. P. Rubens and J. Brueghel. *Battle of the Amazons*. 1618. Oil on canvas.
Alte Pinakothek, Munich, Germany

Тож потреба у співпраці зумовлена технологічною складністю та довготривалістю перебігу творчо-виробничого процесу. Через це майстри часто розподіляють обов'язки роботи між собою та виконують різні за змістом та технологічними ознаками операції.

Складність організації монументального живопису передбачає злагоджену коопераційну роботу кількох майстрів. Адже одному не до снаги розписувати стелі, склепіння та стіни високих храмів, купольних споруд, ікони значних розмірів тощо.

На прикладі практик роботи з фрескою, що традиційно являє собою розпис фарбами по вологій штукатурці, видно, що творчий процес має відбуватися дуже швидко — впродовж кількох хвилин — доки «схопитися» штукатурка. Художник, що пише фреску, не може одноосібно готувати ґрунт під розпис, переводити на нього малюнок з підготовчого картону, виконувати інші допоміжні роботи (Холл, 2003, с. 18).

Вагому роль тут відіграє вапно, що служить основним матеріалом для фіксації живописного зображення: при висиханні воно утворює тонку прозору плівку, що захищає малюнок від руйнування.

Розпис склепіння славнозвісної Сикстинської капели (XVI ст.), автором якої заведено вважати італійського скульптора і художника Мікеланджело де Караваджо, — результат роботи кількох майстрів, серед яких є й учні. Під час реставрації 1980–1999 рр. було виявлено, що всі три композиції з історії Ноя написані з допомогою молодих помічників, які створили архітектурні імітації і фігурки путті (Дзуффи, 2002, с. 111).

Коопераційний характер в непередметних видах мистецтва зумовлений особливостями взаємодії митців та виконавців. Адже перші танці та пісні з'явилися у повсякденній виробничій діяльності людей (Совгира, 2021b, с. 59). Якщо у передметних мистецтвах (зокрема, зображальному) техніка та технологія буквально залишає свій «відбиток» на результаті творчого виробництва — художньому творі, то в непередметних мистецтвах спосіб організації творчості являє собою естетизовану виробничу технологію.

У повсякденній праці постійне, ритмічне повторення рухів мало своїм наслідком естетизацію: ці рухи, у їх ігровому, «грайливому» відтворенні, «перетворились» на танцювальні. У колективній праці шляхом узвичаєння здобуті навички ставали не лише важливими для досягнення виробничих цілей, а зрештою необхідними та приємними: люди демонстрували їх у довільний від роботи час — в ігровій манері. У такий спосіб у полі (під час збору врожаю) зародились найдавніші тинки (свідченням цього є стародавні жниварські та зажинкові обрядові танці), а далі й інші масові танки, що слугували не лише способом отримання м'язової радості, а й своєрідною формою народної обрядовості.

Відтак, традиційні «трудові» танці демонструють естетизовані виробничі операції минулих часів та передбачають коопераційну організацію художньої творчості.

Але людям властиво не обмежуватись лише візуальним запам'ятовуванням та ігровим відтворенням рухового порядку власних дій, але й означувати їх завдяки ритму здійснених рухів та застосування музичної техніки. Влучно з цього приводу висловлюється історик та культуролог К. Бюхер (Bücher, 1896): «У первісних племен кожен рід праці має свою пісню, наспів якої завжди дуже точно пристосований до ритму властивих цього роду праці продуктивних рухів» (с. 21–23). Тож музична та хореографічна творчість часто створюються в синтезі. Зокрема, трудові танці часто супроводжуються піснеспівом, текст якого «описує» послідовність виконання виробничо-побутових операцій. Отже, кооперація як форма суспільної організації праці виникає в них як внутрішня потреба організації виробництва, продиктована його технологією.

Висновки

Відповідно до змін у технології відбуваються трансформації й в організації самого художнього процесу: на зміну індивідуальній творчості митця приходять колективи професійно підготовлених майстрів.

Технологія часто називається методом художньої творчості: в будь-якому разі вона визначає специфіку мистецтва за цієї практичної сторони.

Встановлено, що техніка і технологія у мистецькому творчому процесі, як і в будь-якому іншому виробництві, визначають способи суспільної організації праці. Отже, у процесі історичного розвитку мистецтво як виробництво «проходить» загальновідомі форми організації праці, переходячи від індивідуальної до колективної, зокрема кооперації, прикладом якої є художні майстерні, культурні практики, народжені у повсякденному трудовому процесі людей.

■ Список використаних джерел

- Альберти, Л. Б. (1935). *Десять книг о зодчестве* (Т. 1). Издательство Всесоюзной академии архитектуры.
- Безклубенко, С. (2003). *Всезагальна теорія та історія мистецтва*. Київ.
- Вазари, Дж. (1956). *Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих* (Т. 1). Искусство.
- Варивончик, А. В. (2014). Про виробничу природу мистецтва. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія «Мистецтвознавство»*, 30, 19–23.
- Гумилев, Л. Н. (1997). *Этногенез и биосфера Земли*. ДИ-ДИК.
- Дзуффи, С. (2002). *Большой атлас живописи. Изобразительное искусство. 1000 лет*. Олма-Пресс.
- Новицкий, П. (1928). Строительство социализма и стиль современной архитектуры. *Печать и революция*, (2).
- Олійник, О. С. (2008). *Індустріалізація культури: теоретична розвідка*. Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв.
- Перельман, В. Н. (Сост.). (1962). *Борьба за реализм в изобразительном искусстве 20-х годов. Материалы, документы, воспоминания*. Советский художник.
- Плеханов, Г. В. (1948). *Искусство и литература*. Гослитиздат.
- Совгира, Т. І. (2021а). Технологія у створенні художнього твору та організації творчого процесу. *Питання культурології*, 38, 187–195. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.38.2021.245892>
- Совгира, Т. І. (2021б). Технологія як фактор культурного розвитку людства: дослідження виробничого характеру первісної культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 57–61.
- Холл, М. (2003). *Микеланджело. Фрески Сикстинской капеллы* (М. Майская, Пер.). Белый город.
- Эфрос, А. (1935). Леонардо — художник. В Леонардо да Винчи, *Избранные произведения* (Т. 2, с. 7–53). Academia.
- Bücher, K. (1896). *Arbeit und Rhythmus*. Hirzel.
- Woollett, A. T., & van Suchtelen A. (2006). *Rubens and Brueghel: A Working Friendship*. J. Paul Getty Museum.

■ References

- Al'berti, L. B. (1935). *Desyat' knig o zodchestve [Ten Books on Architecture]* (Vol. 1). Izdatel'stvo Vsesoyuznoi akademii arkhitektury [in Russian].

- Bezklubenko, S. (2003). *Vsezahalna teoriia ta istoriia mystetstva [General Theory and History of Art]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bücher, K. (1896). *Arbeit und Rhythmus [Work and Rhythm]*. Hirzel [in German].
- Dzuffi, S. (2002). *Bol'shoi atlas zhivopisi. Izobrazitel'noe iskusstvo. 1000 let [Large Atlas of Painting. Fine Arts. 1000 Years]*. Olma-Press [in Russian].
- Efros, A. (1935). Leonardo — khudozhnik [Leonardo is the Artist]. In Leonardo da Vinchi, *Izbrannye proizvedeniya [Selected Works]* (Vol. 2, pp. 7–53). Academia [in Russian].
- Gumilev, L. N. (1997). *Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and Biosphere of the Earth]*. DI-DIK [in Russian].
- Hall, M. (2003). *Mikelandzhelo. Freski Sikstinskoj kapelly [Michelangelo. Frescoes in the Sistine Chapel]* (M. Maiskaia, Trans.). Belyi gorod [in Russian].
- Novitskii, P. (1928). Stroitel'stvo sotsializma i stil' sovremennoi arkhitektury [The Construction of Socialism and the Style of Modern Architecture]. *Pechat' i Revolyutsiya*, (2) [in Russian].
- Oliynyk, O. S. (2008). *Industrializatsiia kultury: teoretychna rozvidka [Industrialisation of Culture: Theoretical Exploration]*. State Academy of Culture and Arts Management [in Ukrainian].
- Perelman, V. N. (Comp.). (1962). *Bor'ba za realizm v izobrazitel'nom iskusstve 20-kh godov. Materialy, dokumenty, vospominaniya [The Struggle for Realism in the Visual Arts of the 20th. Materials, Documents, Memoirs]*. Sovetskii khudozhnik [in Russian].
- Plekhanov, G. V. (1948). *Iskusstvo i literatura [Art and Literature]*. Goslitizdat [in Russian].
- Sovhyra, T. I. (2021a). Tekhnolohiia u stvorenni khudozhnogo tvorcu ta orhanizatsii tvorchoho protsesu [Technology in Work of Art and the Creative Process Structuring]. *Issues in Cultural Studies*, 38, 187–195. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.38.2021.245892> [in Ukrainian].
- Sovhyra, T. I. (2021b). Tekhnolohiia yak faktor kulturnoho rozvytku liudstva: doslidzhennia vyrobnychoho kharakteru pervisnoi kultury [Technology as a Factor in the Cultural Development of Mankind: a Study of the Production Nature of Primitive Culture]. *National Academy of Culture and Arts Management Herald*, 2, 57–61 [in Ukrainian].
- Varyvonchuk, A. V. (2014). Pro vyrobnychu pryrodu mystetstva [On the Production Nature of Art]. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Arts*, 30, 19–23 [in Ukrainian].
- Vazari, Dzh. (1956). *Zhizneopisaniya naibolee znamenitykh zhivopistsev, vayatelei i zodchikh [Biographies of the Most Famous Painters, Sculptors and Architects]* (Vol. 1). Iskusstvo [in Russian].
- Woollett, A. T., & van Suchtelen A. (2006). *Rubens and Brueghel: A Working Friendship*. J. Paul Getty Museum [in English].

TECHNOLOGY AS A FACTOR OF THE SOCIAL ORGANISATION OF THE CREATIVE PROCESS (FROM INDIVIDUAL CREATIVITY TO COOPERATIVE WORK)

Tetiana Sovhyra

*PhD in Art Studies, Associate Professor,
ORCID: 0000-0002-7023-5361, e-mail: stisovgyra@gmail.com,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine*

Abstract

The purpose of the article is to comprehend the importance of technology as the main factor in the organisation of social work and to study the forms of the social organisation of the creative process through the prism of the technological component. Using the examples of artistic practices that are characterised by the cooperative nature of creativity, the issues of authorship and factors influencing the course of the creative process are clarified. The research methodology involves the use of analytical, theoretical, and conceptual methods to study the importance of technology as the main factor in the organisation of social work. The scientific novelty lies in the substantiation of the importance of technology in the organisation of the creative process and is due to the fact that conducting a full-fledged analysis of artistic creativity requires clarification of not only the technological features of the production of artistic work but also of the organisational, economic components of the creative activity process. Conclusions. The study of the current state of culture and the best practices of using the latest technologies in the creative process is a necessary task for culturological research and fundamental generalisations about the course of artistic creativity. According to technological changes, there are transformations in the organisation of the artistic process itself: teams of professionally trained masters are replacing the individual creativity of the artist. The article demonstrates that technique and technology in the creative process, as in any other production, determine the ways of the social organisation of work. Thus, in the process of historical development, art as a production “passes” well-known forms of work organisation, moving from individual to collective, in particular cooperation, an example of which are art workshops, cultural practices born in the daily work process of people.

Keywords: technology; cooperation; artistic creativity; artist; craft

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256905

УДК 008:502.2]:316.346.32-053.6

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Биркович Тетяна Іванівна^{1а}, Паламарчук Світлана Петрівна^{2б},
Биркович Віктор Іванович^{3с}

¹Доктор наук з державного управління, професор,
ORCID: 0000-0003-3276-2029, e-mail: byrkovychtetiana@gmail.com,

²Кандидат сільськогосподарських наук, доцент,
ORCID: 0000-0002-9083-6850, e-mail: spal@i.ua,

³Кандидат наук з державного управління, доцент,
ORCID: 0000-0003-2263-9895, e-mail: byrkovych.v@gmail.com,

^аКиївський національний університет культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,

^бНаціональний університет біоресурсів і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна, 03041,

^сУжанський національний природний парк,
вул. Незалежності, 7, смт Великий Березний, Закарпатська область, Україна, 89000

Для цитування:

Биркович Т.І., Паламарчук, С.П., & Биркович, В.І. (2022). Особливості прояву екологічної культури сучасної молоді в контексті екологічних викликів. *Питання культурології*, (39), 101-111. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256905>.

Анотація

Мета статті — визначити сутність та специфічні особливості прояву екологічної культури сучасної молоді в контексті екологічних викликів як чинника нормального існування цивілізації та успішного розв'язання сучасних екологічних проблем. Методологія дослідження ґрунтується на комплексному використанні загальнонаукових теоретичних методів аналізу, синтезу, абстрагування, спостереження, які дозволили розкрити особливості прояву екологічної культури сучасної молоді. Дослідження проявів екологічної культури сучасної молоді вимагає застосування міждисциплінарного підходу, що базується на комплексному поєднанні методів і принципів низки соціогуманітарних наук (культурології, екології, соціології, філософії, педагогіки, психології та права). Системний підхід до формування екологічної культури дозволив визначити роль та значення окремих елементів, які формують екологічну культуру особистості, їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні дефініції екологічної культури сучасної молоді як певної системи. Висновки. Екологічна культура

© Биркович Т. І., 2022

© Паламарчук С. П., 2022

© Биркович В. І., 2022

Стаття надійшла до редакції: 01.02.2022

особистості розглянута як частина загальнолюдської культури, система соціальних відносин, суспільних та індивідуальних морально-етичних норм, поглядів, установок та цінностей, які стосуються взаємин людини та природи. Особливості прояву екологічної культури сучасної молоді в контексті екологічних викликів є невід'ємною частиною національної культури, що формується в суспільній свідомості та поведінці людей протягом життя та діяльності поколінь безперервною екологічною освітою й просвітою. Екологічна культура сучасної молоді є своєрідним відображенням цілісності світу на основі його практичного та духовно-інтелектуального осмислення, а її прояви відбуваються на підставі екологічних знань, безпечних та екологічно чистих технологій, норм, цінностей та навичок поведінки, сприйняття та почуттів, відповідного належного законодавчого закріплення, що поширюються на всю систему активності людства.

■ **Ключові слова:** екологічна культура; прояви екологічної культури сучасної молоді; екологічне виховання; екологічна свідомість; екологічна освіта; екологічні виклики

■ Вступ

Як складова культури, екологічна культура є чинником адаптації суспільства до біофізичного оточення і охоплює засоби, завдяки яким здійснюється безпосередній вплив людини на навколишнє природне середовище. Екологічна культура містить «не тільки основні типи відносин людства з природою: предметно-практичного, художньо-практичного і духовно-практичного, але і міру їх відповідності науково обґрунтованим нормам і вимогам загальної та соціальної екології» (Рідей & Кучеренко, 2015, с. 183). Зокрема, В. Дубовий, О. Дубовий (2016) у своєму дослідженні з питань формування екологічної культури зазначають, що «екологічна культура складає основу гармонійного спілкування людини із природою. Спілкування із природою передбачає розуміння її тонкощів, а точніше пізнання особливостей поведінки окремих видів тваринного і рослинного світу, які постійно є в контакті із людиною. Необхідне розуміння природи людиною, вміння читати книгу природи» (с. 27). Зрозуміло, що все це можливо завдяки формуванню системного механізму екологічної свідомості, екологічної культури і екологічної поведінки сучасної молоді, який здійснюється на основі міждисциплінарного підходу, базується на комплексному поєднанні методів і принципів низки соціогуманітарних наук (культурології, екології, соціології, педагогіки, психології та права) і, коли відповідна інформація включена до змісту різних навчальних дисциплін на усіх рівнях навчання людини. Прояв екологічної культури сучасної молоді здійснюється за допомогою розуміння особливостей специфіки та складності природних явищ, їх взаємозв'язку; цілісності екологічних знань та здатності мислити в межах екологічної безпеки; дотримання природоохоронного, екологобезпечного, природноресурсового законодавства; здатності створювати конструктивні етичні диспозиції, що регулюють відносини людини з навколишнім середовищем; готовності брати відповідальність за збереження навколишнього середовища тощо.

Проблеми формування екологічної культури, екологічної свідомості та поведінки сучасної молоді є предметом дослідження культурологічних, екологічних, педагогічних, соціологічних, філософських, психологічних та юридич-

них наук і досліджувались з різних поглядів багатьма вітчизняними вченими, серед яких І. Алмашій (2014), Н. Анацька (2016), Т. Биркович, В. Биркович та О. Кабанець (2019), В. Дубовий та О. Дубовий (2016), Л. Козлюк (2016), Л. Курняк (2015), Л. Морозова, А. Бондарчук та Ю. Варук (2017), Н. Огородник (2011), Д. Отич (2020), С. Паламарчук, В. Биркович та І. Швець (2021), Л. Прохорова, Т. Зав'ялова та О. Непша (2012), Е. Позняк (2012), Н. Рідей та Ю. Кучеренко (2015), Н. Філик та Г. Грабовська (Filyk & Grabovska, 2021) та ін.

У працях зазначених науковців містяться світоглядні й ціннісні аспекти становлення та розвитку екологічної культури людини, дається аналіз екологічної свідомості, екологічного виховання та освіти, висвітлюються екологічні аспекти соціокультурних цінностей та проблематики. Водночас недостатньо розкриті специфічні риси екологічної культури молоді в контексті сучасних екологічних викликів, які б допомогли розробити ефективний механізм покращення ціннісної шкали екологічної свідомості, екологічних установок, екологічної поведінки особистості та соціуму.

■ **Мета статті**

Мета статті — визначити сутність та специфічні особливості прояву екологічної культури сучасної молоді в контексті екологічних викликів як чинника нормального існування цивілізації та успішного розв'язання сучасних екологічних проблем. Методологія ґрунтується на комплексному використанні загальнонаукових теоретичних методів аналізу, синтезу, абстрагування, спостереження, які дозволили розкрити особливості прояву екологічної культури сучасної молоді, пов'язаної з використанням об'єктів природи, що є елементом самоорганізації сутнісних сил особистості в умовах конкретного природного середовища.

■ **Виклад матеріалу дослідження**

Природничо-наукова картина світу в контексті сучасних екологічних викликів неможлива без віддзеркалення на становлення та розвиток екологічної культури людини. Питання про екологічні загрози порушуються вже кілька десятиліть років, але активізувалися вони з початком пандемії COVID-19. В основі цієї проблеми лежить ставлення людей до природи, притаманне кожній епосі розвитку, що знайшло відображення в культурно-історичній спадщині людства. Саме комплексний підхід до формування екологічної культури сучасної молоді є очевидним і, на нашу думку, важливу роль відіграють екологічна освіта, екологічне виховання (з народження людини), традиції (які властиві кожній епосі людського розвитку, державі, регіону, територіальній громаді, сім'ї), екологічна свідомість, екологічні установки та розуміння поняття юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, тобто екологічна поведінка особистості, які впливають на розвиток системи екологічних цінностей молоді в контексті сучасних екологічних викликів та повинні запроваджуватися на загальнодержавному рівні, підтримуватися та контролюватися державою.

Щодо екологічної культури з народження, то І. Алмашій (2014) зазначає, що «така взаємодія може бути здійснена при наявності в кожній людині належного

рівня екологічної культури, екологічної свідомості, формування яких починається з раннього дитинства і продовжується все життя» (с. 9). Можемо стверджувати, що основним в змісті екологічної культури є не речі, а людина, суспільство. І тільки специфіка культури українського народу визначає домінування тієї чи іншої тенденції.

С. Паламарчук, В. Биркович, І. Швець (2021) розглядають екологічну культуру сучасної молоді в розрізі соціокультурних традицій «які формуються не лише надбанням історичного культурного досвіду, але й сучасними соціокультурними практиками, якими послуговуються люди, саме від цього буде залежати формування гармонійного суспільства» (с. 39). Влучне пояснення щодо традицій, створених самим народом, та впливу виховної сили на формування екологічної культури особистості розкрив один із засновників педагогічної науки К. Ушинський (1954): «виховна сила, якої немає в найкращих системах, ґрунтується на абстрактних ідеях чи запозичених в іншого народу... кожен народ має свою систему виховання, яка відповідає його характерним рисам... виховання бере людину всю, якою вона є, зі всіма її народними й поодинокими особливостями, — її тіло, душу й розум...» (с. 51). Щодо самого процесу виховання особистості, то К. Ушинський (1954) зазначає наступне: «сприйняте тільки розумом... звичка..., які вкорінені страхом покарань» (с. 106). Сприйняття екологічної культури залежить від людини, яка належить до конкретної спільноти та сфери людської діяльності (освітня, релігійна, художня, пізнавальна, технологічна, економічна, політична тощо), де сутність екологічної культури набуває різного змістового переломлення. Все це дає нам можливість структурувати екологічну культуру відповідно до сфери діяльності людини, регіону проживання тощо, але головними залишаються цінності, накопичені людьми в духовній сфері — звичаї, віра, родина, мова, література тощо.

Екологічна культура — це своєрідне, специфічне сполучення знань та загальнолюдських рис (людяності, гуманності, відповідальності, ощадливості та ін.), які реалізуються в конкретних історичних та соціально-екологічних умовах буття людини й виявляються у ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також збереженні і примноженні довкілля, традицій, звичаїв, обрядів (Огородник, 2011, с. 250).

Справедливо зауважують В. Дубовий та О. Дубовий (2016), що «модель екологічної культури передбачає зв'язок між екологічною свідомістю, яка охоплює такі форми свідомості, як економічну, моральну, політичну, правову, наукову, художню, релігійну, що все разом доцільно представити філософською» (с. 45–46).

Сучасні екологічні виклики, пов'язані з порушенням екосистем на планетарному рівні, призвели до становлення міжнародного екологічного права, яке становить основу законодавства України у сфері охорони навколишнього середовища та регулює умови й особливості використання об'єктів природи. Зокрема, Н. Філик, Г. Грабовська (Filyk & Grabovska, 2021) зазначають, що «наслідки порушення екологічних норм і правил — це не лише загроза для життєвого середовища мешканців нашої країни, а й блокування інвестицій та економічного розвитку, адже Україна претендує на входження в основні європейські інституції

та є частиною європейського екологічного простору» (с. 32). Питання належного екологічного урядування повинні стосуватися доступу до екологічної інформації, участі громадськості у прийнятті рішень з екологічних питань, доступу до правосуддя (Filyk & Grabovska, 2021, с. 75). Тому усі відносини у сфері охорони, використання та відновлення об'єктів навколишнього середовища є складними, здійснюються у напружених соціально-економічних, політичних та екологічних умовах, а відповідно це відображається на формуванні та розвитку екологічної культури сучасної молоді.

Так, Л. Козлюк (2016) зазначає, що «для того, щоб формувати еколого-правову культуру, потрібно, щоб вплив екологічно-правової освіти на людину тривав все її життя» (с. 379). Відповідно, еколого-правову культуру слід розглядати як важливий чинник підвищення ефективності еколого-правового механізму охорони навколишнього середовища, а екологічну культуру особи — вираженням свого відношення до діючих еколого-правових норм, які регулюють форми й методи впливу суспільства на природу, і як прийнятий людиною спосіб взаємодії з навколишнім природним світом та ставлення до самої природи як до об'єкта правової охорони.

Сьогодні екологічна компетентність стає безсумнівною та обов'язковою ознакою культури. Людське ставлення до природного довкілля передбачає не тільки раціональне, грамотне використання сил і ресурсів природи, а й відповідальність за найвіддаленіші результати цього використання (Курняк, 2015). Тому невиконання законів щодо природоохоронної діяльності, відсутність державного контролю та системи покарань за збитки, які заподіяли довкіллю, сьогодні в Україні, на жаль, є звичайним явищем, яке негативно впливає на формування та розвиток екологічної культури сучасної молоді.

Тобто екологічна цінність навколишнього середовища є мірилом для визначення людського, культурного, соціального та матеріального значення, є комплексною соціальною проблемою українського суспільства, розв'язання якої повинно бути системним — залучення культурологічних, філософських, психологічних, освітніх, виховних, фінансових, політико-правових і управлінських чинників.

Екологічні цінності обумовлюються потребами практики, розвитком світової цивілізації, що підійшла до катастрофічної межі. Екологічна криза сьогодні охопила більшість регіонів планети. Руйнація життєтворчих основ існування людства набула глобального характеру, загрожуючи знищенням не лише людини, а й всього живого на Землі. Екологічна криза призводить до незворотної деформації етнічного та культурного розмаїття, цілих пластів в історії людства. Традиційні методи взаємодії людини та природного довкілля вичерпали себе. Виникла нагальна потреба зміни основоположних парадигм існування людства. Кризова ситуація, яка склалася в країні, зумовлює необхідність переосмислення основоположних світоглядних орієнтацій, вимагає радикального вдосконалення людських якостей (Морозова та ін., 2017, с. 47).

Вихід зі світової екологічної кризи можливий за умови формування екологічної свідомості суспільства, переважно через систему освіти на основі нової екоосвітньої моделі. Розв'язання цієї проблеми можливе через досягнення ви-

сокого рівня екологічної культури сучасної молоді, яка «орієнтується на активну взаємодію людини з природою, побудовану на науковій основі, на сприйнятті людини як частини природи. Екологічні знання, доповненні ціннісними орієнтаціями, є основою екологічної культури й екологічного мислення. Вони сприяють усвідомленню цінностей, допомагають розв'язанню комплексних екологічних проблем, що стоять перед людством, забезпечують комфортність його проживання в майбутньому, сприяють збереженню і примноженню унікальної різноманітності всієї біоти» (Прохорова та ін., 2018, с. 145). Зокрема, Е. Позняк (2012) зазначає, що «передумовою формування екологічної та еколого-правової культури є високий рівень екологічної правосвідомості, а наслідком — наявність екологічного світогляду кожної людини, окремих соціальних груп, екологічної ідеології всього суспільства» (с. 27). Тому виховання з елементами екологічної освіти та за умов засвоєння людиною екологічної культури з врахуванням культурно-історичного досвіду, виробленого суспільством з його неминучими змінами у наступних поколіннях, є основою для кожного.

У своєму дослідженні Д. Отич (2020) наголошує, що проблема сутності екологічної самосвідомості особистості є перспективним і актуальним напрямом психологічних досліджень. Зокрема, психологи виділяють три основні параметри екологічної свідомості особистості: виключеність чи включеність у природу, ставлення до неї як до об'єкта чи суб'єкта та прагматичний або непрагматичний характер взаємодії з довкіллям. Завдяки цим параметрам описують психологічні особливості екологічної свідомості антропоцентричного, природоцентричного та екоцентричного типів. Описані параметри характеризують діяльність індивіда щодо навколишнього середовища, у якій виявляється екологічна самосвідомість особистості. Зростання кола екологічних запитів суспільства зумовлене розвитком екологічної самосвідомості та переходом від споживацького антропоцентричного її типу до творчого екоцентричного. Отже, людству потрібна нова філософія життя, висока культура та екологічна свідомість. Нині в усіх розвинених країнах світу екологічна культура стає невід'ємною частиною функціонального виховання населення.

Н. Анацька (2016) вважає, що «поряд з громадянським етикетом, дітей з самого раннього віку слід навчати екологічному етикету. Екологічний етикет потрібно вводити в обіг з самого раннього дитинства, тобто в дитячих садочках, у молодшій школі. Екологічний етикет — це правила спілкування людини з природою. У повсякденному житті екологічне виховання має розпочинатися саме з екологічного етикету, тому необхідно ввести в обіг дане поняття: "Екологічний етикет — конкретні, обов'язкові правила ставлення до природи в конкретних життєвих умовах, обставинах перебування людини в природному середовищі"» (с. 119). Формування та розвиток екологічного етикету — складний процес, опанування якого веде до зміни індивідуальних потреб людини, бо «екологічно думаючи», людина і робити буде екологічно. Сподіваємось, що у майбутньому формування екологічного етикету сучасної молоді в контексті екологічних викликів активно розвиватиметься.

Формування екологічної культури розглянуто як механізм соціалізації молодих людей, перспективний та ефективний засіб входження теперішньої молоді

у сучасне інформаційне громадянське суспільство. Можемо говорити й про те, що екологічна культура це:

- поняття системне;
- поняття рівневе;
- поняття діяльності, поведінкове;
- поняття соціальне;
- поняття інформаційне тощо.

■ Висновки

Аналіз літератури свідчить про те, що екологічна культура сучасної молоді формується за допомогою системної екологічної освіти та виховання, яке починається з раннього дитинства. Обов'язковим є включення до навчальних планів на усіх рівнях навчання загальних та спеціальних екологічних дисциплін.

Оскільки екологічна культура формується в реальній поведінці, то екологічна освіта та виховання повинні спиратися на екологічні дії, зокрема у межах концепції «малих справ». Тому має зростати попит на участь в екологічних акціях серед молодих людей (наприклад, роздільного збору сміття).

На державному рівні повинна бути забезпечена зміна інформаційної політики. Тобто засоби масової інформації (теле- і радіопередачі, інтернет-канали, інформаційно-розважальні портали тощо) мають бути більше спрямовані на розвиток культурної свідомості суспільства та розуміння людиною реальних екологічних наслідків від своєї діяльності.

На законодавчому рівні, спільно з профільними органами державної влади та місцевого самоврядування, має розроблятися та впроваджуватися в українську практику найбільш продумана нормативно-правова база (особливо у частині підзаконних актів) у сфері екології та охорони навколишнього середовища, включно з посиленням заходів юридичної відповідальності та покаранням, і розширенням механізмів економічного стимулювання.

■ Список використаних джерел

- Алмашій, І. І. (2014). Особливості формування екологічної культури молоді природоцентричного типу в діяльності громадських організацій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота», 30*, 9–12.
- Анацька, Н. В. (2016). *Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини* [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, Інститут вищої освіти НАПН України].
- Биркович, Т. І., Биркович, В. І., & Кабанець, О. С. (2019). Актуальні питання щодо запровадження електронного урядування у сфері екології та природних ресурсів. *Інвестиції: практика та досвід, 16*, 74–78. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.16.74>
- Дубовий, В. І., & Дубовий, О. В. (2016). *Екологічна культура*. Грінь Д. С.
- Козлюк, Л. Г. (2016). Еколого-правова культура як важливий елемент у забезпеченні протидії корупційній злочинності у сфері охорони довкілля. *Правова держава, 27*, 377–384.

- Курняк, Л. М. (2015). *Екологічна культура: поняття та формування*. https://nd.nubip.edu.ua/2015_4/8.pdf
- Морозова, Л. П., Бондарчук, А. О., & Варук, Ю. С. (2017). Роль екологічних цінностей у формуванні екологічної культури особистості. *Молодий вчений*, 11(51), 46–50.
- Огородник, Н. П. (2011). Екологічна культура молоді як один із факторів забезпечення сталого розвитку. *Економіка природокористування і охорони довкілля*, (37), 247–253.
- Отич, Д. (2020). Екологічна самосвідомість особистості як психологічний феномен. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, 11(56), 87–94. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11\(56\).08](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).08)
- Паламарчук, С. П., Биркович, В. І., & Швець, І. В. (2021). Формування соціокультурних традицій в Ужанському національному природному парку. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 1, 37–40.
- Позняк, Е. (2012). Теоретико-правові засади екологічної культури в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, (92), 24–28.
- Прохорова, Л., Зав'ялова, Т., & Непша, О. (2018, 20–21 квітня). Екологічна освіта та виховання молоді як основа екологічної культури суспільства. В *Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору*, Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (с. 143–145), Мелітополь, Україна. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького.
- Рідей, Н. М., & Кучеренко, Ю. А. (2015). Індикатор сталості розвитку взаємин суспільства і природи — екологічна культура. *Таєрійський науковий вісник. Екологія, іхтіологія та аквакультура*, 91, 180–200.
- Ушинський, К. Д. (1954). *Твори* (Т. 1). Радянська школа.
- Filyk, H., & Grabovska, G. (2021). Environmental challenges in the context of climate change and Ukraine's participation in overcoming them. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 4(61), 30–39. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16346>

References

- Almashii, I. I. (2014). Osoblyvosti formuvannia ekolohichnoi kultury molodi pryrodotsentrychnoho typu v diialnosti hromadskykh orhanizatsii [Features of Formation of Ecological Culture of Youth of Nature-centric Type in Activity of Public Organisations]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: "Pedagogy. Social Work"*, 30, 9–12 [in Ukrainian].
- Anatska, N. V. (2016). *Ekolohichna osvita: znannia i zhyttievo-tsinnisni orientatsii suchasnoi liudyny [Environmental Education: Knowledge and Life and Value Orientations of Modern Man]* [PhD Dissertation, Institute of Higher Education of the NAES of Ukraine] [in Ukrainian].
- Byrkovych, T. I., Byrkovych, V. I., & Kabanets, O. S. (2019). Aktualni pytannia shchodo zaprovadzhennia elektronnoho uriaduvannia u sferi ekolohii ta pryrodnykh resursiv [Current Issues on the Implementation of Electronic Governance in the Field of Ecology and Natural Resources]. *Investytsii: Praktyka ta Dosvid*, 16, 74–78. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.16.74> [in Ukrainian].

- Dubovyi, V. I., & Dubovyi, O. V. (2016). *Ekolohichna kultura [Ecological Culture]*. Hrin D. S. [in Ukrainian].
- Filyk, H., & Grabovska, Г. (2021). Environmental challenges in the context of climate change and Ukraine's participation in overcoming them. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*, 4(61), 30–39. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.61.16346> [in English].
- Kozliuk, L. H. (2016). Ekolocho-pravova kultura yak vazhlyvyi element u zabezpechenni protydii koruptsiinii zlochynnosti u sferi okhorony dovkillia [Environmental and Legal Culture as an Important Element in Combating Corruption in the Field of Environmental Protection]. *Pravova Derzhava*, 27, 377–384 [in Ukrainian].
- Kurniak, L. M. (2015). *Ekolohichna kultura: poniattia ta formuvannia [Ecological Culture: Concept and Formation]*. https://nd.nubip.edu.ua/2015_4/8.pdf [in Ukrainian].
- Morozova, L. P., Bondarchuk, A. O., & Varuk, Yu. S. (2017). Rol ekolohichnykh tsinnosti u formuvanni ekolohichnoi kultury osobystosti [The Role of Ecological Values in the Formation of Ecological Culture of the Individual]. *Young Scientist*, 11(51), 46–50 [in Ukrainian].
- Ohorodnyk, N. P. (2011). Ekolohichna kultura molodi yak odyn iz faktoriv zabezpechennia staloho rozvytku [Ecological Culture of Youth as one of the Factors of Ensuring Sustainable Development]. *Ekonomika Pryrodokorystuvannia i Okhorony Dovkillia*, (37), 247–253 [in Ukrainian].
- Otych, D. (2020). Ekolohichna samosvidomist osobystosti yak psykholohichnyi fenomen [Ecological Self-consciousness of the Individual as a Psychological Phenomenon]. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 12. Psychological Sciences*, 11(56), 87–94. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11\(56\).08](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.11(56).08) [in Ukrainian].
- Palamarchuk, S. P., Byrkovych, V. I., & Shvets, I. V. (2021). Formuvannia sotsiokulturnykh tradytsii v Uzhanskomu natsionalnomu pryrodnomu parku [Formation of Socio-cultural Traditions in Uzhanskyi National Nature Park]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 1, 37–40 [in Ukrainian].
- Pozniak, E. (2012). Teoretyko-pravovi zasady ekolohichnoi kultury v Ukraini [Theoretical and Legal Principles of Ecological Culture in Ukraine]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies*, (92), 24–28 [in Ukrainian].
- Prokhorova, L., Zav'ialova, T., & Nepsha, O. (2018, April 20–21). Ekolohichna osvita ta vykhovannia molodi yak osnova ekolohichnoi kultury suspilstva [Environmental Education and Education of Youth as the Basis of Environmental Culture of Society]. In *Dyskurs v umovakh minlyvosti sotsiokulturnoho prostoru [Discourse in Conditions of Variability of Socio-cultural Space]*, All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation (pp. 143–145), Melitopol, Ukraine. Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University [in Ukrainian].
- Ridei, N. M., & Kucherenko, Yu. A. (2015). Indykator stalosti rozvytku vzaiemyn suspilstva i pryrody — ekolohichna kultura [Indicator of Sustainability of Development of Society and Nature — Ecological Culture]. *Taurida Scientific Herald. Ecology, Ichthyology and Aquaculture*, 91, 180–200 [in Ukrainian].
- Ushynskyyi, K. D. (1954). *Tvory [Work]* (Vol. 1). Radianska shkola [in Ukrainian].

FEATURES OF THE MANIFESTATION OF THE ECOLOGICAL CULTURE OF MODERN YOUTH IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL CHALLENGES

Tetiana Byrkovych^{1a}, Svitlana Palamarchuk^{2b}, Viktor Byrkovych^{3c}

¹*DSc in Public Administration, Professor,*

ORCID: 0000-0003-3276-2029, e-mail: byrkovychtetiana@gmail.com,

²*PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor,*

ORCID: 0000-0002-9083-6850, e-mail: spal@i.ua,

³*PhD in Public Administration, Associate Professor,*

ORCID: 0000-0003-2263-9895, e-mail: byrkovych.v@gmail.com,

^a*Kyiv National University of Culture and Arts,*

Kyiv, Ukraine,

^b*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,*

Kyiv, Ukraine,

^c*Uzhanskyi National Nature Park,*

Velykyi Bereznyi, Transcarpathian region, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to determine the essence and specific features of the manifestation of the ecological culture of modern youth in the context of environmental challenges as a factor of the normal existence of civilisation and the successful solution of modern environmental issues. The research methodology is based on the integrated use of general scientific theoretical methods of analysis, synthesis, abstraction, and observation, which made it possible to reveal the features of the manifestation of the ecological culture of modern youth. The study of the manifestations of the ecological culture of modern youth requires an interdisciplinary approach based on a complex combination of methods and principles of a number of socio-humanitarian sciences (culturology, ecology, sociology, philosophy, pedagogy, psychology, and law). A systematic approach to the formation of ecological culture made it possible to determine the role and significance of individual elements that form the ecological culture of the individual, their interrelation, and interdependence. The scientific novelty consists in substantiating the definitions of the ecological culture of modern youth as a certain system. Conclusions. The ecological culture of the individual is considered as a part of universal culture, a system of social relations, social and individual moral and ethical norms, views, attitudes, and values that relate to the relationship between man and nature. Features of the manifestation of the ecological culture of modern youth in the context of environmental challenges are an integral part of the national culture, which is formed in the public consciousness and behaviour of people during the life and activities of generations by continuous environmental education. The ecological culture of modern youth is a kind of reflection of the integrity of the world based on its practical, spiritual and intellectual understanding, and its manifestations occur on the basis of environmental knowledge, safe and environmentally friendly technologies, norms, values, and behavioural skills, perception and feelings, relevant legislation, extending to the entire system of human activity.

■ **Keywords:** ecological culture; manifestations of ecological culture of modern youth; environmental education; environmental consciousness; environmental education; environmental challenges

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256906

УДК 008:[351.077.1:004.9]:351-047.64

КУЛЬТУРА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З ДОКУМЕНТАМИ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Гайсинюк Наталія Анатоліївна

Кандидат педагогічних наук, доцент,

ORCID: 0000-0002-7959-9751, e-mail: n_gaysunuk@ukr.net,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Гайсинюк, Н.А. (2022). Культура організації роботи з документами як технологія ефективного державного управління. *Питання культурології*, (39), 112-127. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256906>.

Анотація

Мета статті — визначити специфіку інформаційно-документаційного забезпечення управлінських рішень та дослідити вплив на формування електронного урядування як форми організації ефективного державного управління. Методологія дослідження ґрунтується на методах аналізу і синтезу, а також принципах об'єктивності та системності (для розуміння процесу організації роботи з управлінськими документами та електронного документообігу; для визначення основних принципів електронного урядування і підвищення ефективності діяльності державних органів). Наукова новизна полягає в обґрунтуванні значущості залучення інноваційних технологій в інформаційно-документаційне забезпечення. Висновки. Визначено, що використання новітніх технологій покращує якість управлінських рішень та пришвидшує роботу з документами. У такий спосіб відбувається формування нових управлінських відносин, побудованих на знаннях та інформації. Наголошено, що для оперативного управління інформаційним ресурсом та ефективного прийняття управлінських рішень постає потреба у впровадженні електронного документообігу як сукупності технологій, що оптимізує і змінює роботу органів влади. Доведено, що впровадження електронного документообігу безпосередньо пов'язане з електронним урядуванням як формою організації державного управління. Перевагами електронного урядування є прозорість та відкритість публічної адміністрації, економія матеріальних і часових ресурсів, оптимізація управління та підвищення якості надання адміністративних послуг, ефективність витрачання бюджетних коштів та скорочення витрат на утримання державного апарату, якісне надання адміністративних послуг, зменшення корупції в органах влади, забезпечення умов для розвитку електронної демократії через визначення населенням послуг, що надаватиме уряд, а також формування позитивного образу держави й суспільства.

Ключові слова: інформаційні технології; комунікація; електронні документи; управлінські рішення; електронний уряд

Вступ

Розвиток новітніх інформаційних технологій наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. зумовив виникнення нових способів документування інформації з використанням технічних пристроїв, поширених серед усіх напрямів діяльності. Сучасне життя неможливо уявити без високих технологій, що зумовлено процесом розробки передових інновацій. У суспільстві складаються і вдосконалюються певні норми та правила, які регулюють інформаційне наповнення та зовнішній вигляд документа. Документ перестав бути рідкісним явищем і предметом розкоші — він став звичним засобом фіксування суспільно корисної інформації (документування) та документної комунікації між людьми.

Успішне інформаційне суспільство формується через стрімкий розвиток електронних документів. Актуальності набуває підвищення ефективності управління, оскільки будь-яке управлінське рішення ґрунтується на інформації, що зафіксована у документі. На необхідності вдосконалення системи інформаційної безпеки наголошують Ю. Горбань та Ю. Куліш й зауважують, що: «Система захисту інформації повинна передбачати застосування різних інженерно-технічних заходів та організаційних засобів, а також методик технічного та криптографічного її захисту» (Горбань & Куліш, 2021).

Питання організації ділових процесів із застосуванням сучасних технологій знайшли відображення у роботах провідних учених-документознавців. Привертають до себе увагу роботи О. Загорецької (2008, 2015), І. Двойленка (2008), О. Діхтяренко (2013), С. Коваліва (2010), В. Писаренко (2011, 2012), в яких розглядалися питання автоматизації ділових процесів як у цілому, так і в органах державного управління та місцевого самоврядування. Виділимо дослідження С. Кузнецова (2004, 2011, 2014), який вивчав питання комплексної автоматизації офісної роботи.

Аналізу якісно нової системи комунікацій, що базується на можливостях інтернет-технологій, приділялася увага в працях Л. Філіпової (2007, 2018, 2020), А. Шелестової (2011), Ю. Якимюк (2011). Теоретико-методологічні проблеми електронного документообігу розглядалися у статтях Г. Асєєва (2006, 2007, 2014). Більшість його публікацій відображає технологічні питання електронного документообігу. Актуальна тема автоматизації діловодства й документообігу знайшла відображення в статтях Е. Леушиної (2013), Я. Кирилишена, А. Остапенко (2013), Т. Лугової (Лугова & Акімов, 2013), О. Лаби (2011, 2015, 2019). Водночас недостатньо розглянутими залишаються питання специфіки організації електронного документообігу як важливої складової ефективності управлінського процесу та формування електронного урядування.

Мета статті

Мета статті — визначити специфіку інформаційно-документаційного забезпечення управлінських рішень та дослідити вплив на формування електронного урядування як форми організації ефективного державного управління. Методо-

логія дослідження ґрунтується принципах об'єктивності та системності — для розуміння процесу організації роботи з управлінськими документами та електронного документообігу. Методи аналізу і синтезу використовувалися для визначення основних принципів електронного урядування, зокрема підвищення ефективності діяльності державних органів.

■ Виклад матеріалу дослідження

Сучасні напрями роботи з управлінськими документами тісно пов'язані з процесом масового впровадження досягнень науково-технічного прогресу у сфері управління. На основі органічного комплексу технологічних засобів, включених у процес управління, створення низки нових засобів зв'язку дозволить органам управління звернутися до інноваційних та суттєво ефективних інформаційних технологій.

Робота з управлінськими документами охоплює не лише процеси створення документів і організацію роботи з ними, а й формування відповідної інформаційної бази на різних носіях задля ефективного виконання управлінських функцій. Адже від інформаційно-документаційного забезпечення залежить ефективність роботи загалом. А якість управління безпосередньо пов'язана з оперативністю формування документів, приймання-передачі інформації, погодженою роботою довідково-інформаційної служби, чіткою організацією зберігання, пошуку й використання документів.

Сучасний управлінський документ потребує вироблення відповідної стратегії в організації і керування ним як інформаційним ресурсом. Однак неминучим є перехід від ситуаційного підходу до методів і підходів, розроблених у теорії управління. Документ слід розглядати як «документальну інформацію», що сама потребує каналу для передачі, яким можуть бути певні соціальні інститути, що забезпечують рух документів у просторі й часі (Матліна, 2012, с. 109). Водночас розуміння сутності документа потребує його уявлення поза суспільними інститутами, що виконують посередницькі функції в системі документальних комунікацій.

Документування та організація роботи з управлінськими документами, як складові процесу управління, є важливими чинниками забезпечення результативної та ефективної діяльності як органів державної влади та місцевого самоврядування, так й різних установ та підприємств. Необхідним є нормативно-правове регулювання застосування новітніх технологій у роботі з документами, зокрема з управлінськими. У сфері законодавства найважливішими Законами України є такі: «Про електронні документи та електронний документообіг» (Верховна Рада України, 2003), «Про електронні довірчі послуги» (Верховна Рада України, 2017). У Законі України «Про електронні довірчі послуги» визначено: «Основні правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, зокрема транскордонних, права та обов'язки суб'єктів правових відносин у сфері електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації. Законом визначено поняття електронний підпис

як «дані в електронній формі, які додаються до інших електронних даних або логічно з ними пов'язані та призначені для ідентифікації особи, що підписала ці дані» (Верховна Рада України, 2017). Також згідно з Законом України «Про електронні довірчі послуги»: «Електронний підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа і призначений для забезпечення діяльності фізичних та юридичних осіб, що здійснюється з використанням електронних документів. Електронний підпис не може бути визнаний недійсним лише через те, що він має електронну форму або не ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа» (Верховна Рада України, 2017).

Електронний документообіг — це сукупність технологій, що оптимізує і значно змінює роботу органів влади. Очевидно, що подібна система стосується майже всіх сторін діяльності. Тож перед застосуванням системи електронного документообігу і діловодства необхідно виважено оцінити готовність органів державної влади та місцевого самоврядування у залученні нових технологій. Необхідним також є забезпечення усіх працівників персональними комп'ютерами, засобами зв'язку належної пропускну здатності між всіма робочими місцями, автоматизованою системою діловодства, службами й технічними можливостями переведення вхідних паперових документів в електронну форму. Значущою є також психологічна готовність керівників використовувати електронні аналоги власноручного підпису на документі.

Основними принципами та завданнями електронного документообігу є: «одноразова реєстрація документа, що забезпечує його однозначну ідентифікацію у будь-якій підсистемі; можливість паралельного виконання операцій, що дає змогу зекономити час руху документів і підвищити оперативність їх виконання; безперервність руху документа з ідентифікацією відповідального за його виконання (завдання) в кожен момент часу життєвого циклу документа (процесу); єдина (або погоджено розподілена) база документної інформації та виключення дублювання документів; ефективно організована система пошуку документів; розвинена система звітності, що дає змогу контролювати рух процесів документообігу і приймати управлінські рішення, ґрунтуючись на даних зі звітів» (Кукарін, 2015, с. 9–10).

З технологічного погляду система електронного документообігу є інтеграційною системою, що охоплює та поєднує діловодство й підготовку документів із зовнішнім середовищем електронного обміну. Серед основних технологічних проблем, з якими стикаються державні службовці під час переходу на електронний документообіг, є використання електронного аналога власноручного підпису на документах. Перехід на безпаперову обробку документів в органах державної влади й місцевого самоврядування неможливий без розуміння і впровадження зазначеної технології.

Водночас повного переведення вхідних і вихідних документів на безпаперову технологію не потрібно, оскільки подібна вимога «може бути порушенням прав окремих громадян, що не мають доступу до засобів обчислювальної техніки та мережі Інтернет. Класичні функції реєстрації вхідних паперових документів із традиційними підписами заявників також є атрибутами системи електронного

документообігу. Це необхідно для скасування «інформаційної нерівності» (Кукарін, 2015, с. 61).

За змістом, це система електронного документообігу — це організаційно-технічна система, що забезпечує процес створення, управління доступом і поширення електронних документів у комп'ютерних мережах, а також контроль над потоками документів в організації» (Горбулін та ін., 2014, с. 129). Використання системи електронного документообігу передбачає формування даних щодо виконання документів в електронному вигляді та їх передачу через комп'ютерні мережі, що дозволяє суттєво підвищити оперативність та якість контролю за виконанням документів. Впровадження системи електронного документообігу дає можливість скоротити терміни вирішення управлінських завдань, підвищити якість підготовки документів та загальну ефективність управління.

Наголосимо, що впровадження електронного документообігу безпосередньо пов'язане з електронним урядуванням як формою організації державного управління. А позитивний досвід країн-лідерів із реалізації механізмів електронного урядування свідчить про зростання ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Розглядаючи «електронне урядування» як ідею, науковці звертають увагу на її певну суперечливість, що обумовлена наявністю двох протилежних позицій: перша полягає в тому, що широке застосування комп'ютерних технологій може спричинити зменшення ролі органів влади в процесі прийняття управлінських рішень, бо в цих умовах забезпечується можливість участі в прийнятті управлінських рішень широким верствам населення. Друга, навпаки, засвідчує що впровадження онлайн-технологій може призвести до збільшення ролі органів публічної влади, підвищення результативності їх діяльності та відповідного збільшення значущості. Як зазначає В. Коновал: «Обидві позиції мають право на існування, однак друга є більш реальною з огляду на наявність у відповідних державних структурах функції адміністрування, з одного боку, та переважну пасивність громадян — з іншого» (Коновал, 2016, с. 69).

Визначають чотири етапи впровадження електронного урядування:

1. Інформування громадян про діяльність органів публічної влади через інформаційні технології — систему порталів.
2. Організація електронного документообігу в органах влади.
3. Забезпечення можливості онлайн-звернення громадян до органів публічної влади через мережу Інтернет та зворотного зв'язку.
4. Надання послуг, зокрема і адміністративних, через мережу.

До того ж необхідно відрізнити урядування, що обладнане електронним інтерфейсом (уряд онлайн), від електронного уряду, бо прозорість структур публічного управління не досягається закупівлею комп'ютерної техніки, простим підключенням до мережі Інтернет або створенням інформаційного вебсайту/порталу. Онлайн-інтерфейс є обов'язковим елементом електронного уряду, проте далеко не завжди онлайн-уряд вважається електронним. Останній потребує суттєвої перебудови традиційних форм роботи і, як зазначає В. Єганов: «характеризується прозорістю управління, моніторингом, контролем над виконавчою дисципліною, прийнятими рішеннями тощо. Одним із завдань електро-

ного урядування в умовах демократичного суспільства є забезпечення доступу широких верств населення до інформації про діяльність органів влади, участь громадян в процесі прийняття управлінських рішень» (Єганов, 2012). Саме електронний уряд здатний розв'язати актуальні проблеми осіб з обмеженими фізичними можливостями, надавши доступ до спектра державних послуг, сприяти їх правам і повній участі в суспільстві. На наш погляд, «електронна держава» — найширший термін, що передбачає «електронізацію» всіх елементів механізму держави, зокрема державних органів, державних установ, державних підприємств, а також створення відповідних механізмів взаємодії із громадянським суспільством. Термін «електронний уряд» означає використання електронних технологій у діяльності органів виконавчої влади (уряду). Проте можливе і ширше тлумачення «електронного уряду» як «електронної влади», що охоплює всі органи державної влади (законодавчі, виконавчі, судові) та місцевого самоврядування, тобто всі владні структури.

Однак «електронний уряд» — це не просто технологічне рішення, а концепція реалізації державного управління як елементу масштабної суспільної трансформації. Зміна законодавчої бази, освітніх пріоритетів, принципів формування і витрат бюджету, перерозподіл пріоритетів у державних і громадських структурах, оновлення та розширення парадигм соціальних цінностей є основою для перебудови державного управління, а отже, для створення і функціонування електронного уряду. Зміни також мають відбутися й у виборчій системі, принципах законодавчої діяльності, схемах здійснення контролю та відповідальності всіх гілок влади перед громадянами, їх об'єднаннях та бізнесі. Проте основою для перетворень у діяльності державних структур є готовність громадян скористатися можливостями інформаційних технологій, оцінити їхні переваги, застосовувати їх безпосередньо у своєму житті, бізнесі, громадській та науковій діяльності, навчанні тощо. Цей процес має ініціюватися спільно трьома секторами — державним, громадським і бізнесовим (Дурман та ін., 2022, с. 7).

Схематично перехід до електронного урядування починається з використання органами влади мережі Інтернет, надання повної динамічної інформації з можливістю пошуку за базами даних і службою відповідей на посилення електронною поштою, а наступним кроком є надання органами влади інтерактивних послуг, які дозволяють громадянам, зайшовши на відповідний офіційний вебсайт, заповнити різноманітні форми, бланки, ставити запитання, призначати зустрічі, шукати роботу тощо. Все це надасть можливість отримання адміністративних послуг через мережу Інтернет: ліцензій, дозволів, подання податкових декларацій, сплати штрафів, звернення за соціальними пільгами тощо. Це і собі потребує підвищення безпеки інфраструктури «е-урядування», що зазвичай досягається через застосування електронних підписів і сертифікатів, а також смарткарт. Наступним кроком стане створення органами влади спеціальних вебпорталів, що забезпечили б перехід від однієї служби до іншої без повторного посвідчення особи.

Електронне урядування ґрунтується на комплексі телекомунікаційних, технічних та програмних засобів, що реалізує електронний документообіг в автоматизованому режимі, включно зі зберіганням та пошуком електронних до-

кументів. Воно повинне охоплювати весь цикл діловодства організації — від ухвалення рішення на створення документа до його відправлення в архів, системно впорядковувати різноманітні потоки документів, що циркулюють між посадовими особами, підрозділами та філіями, зокрема й територіально віддаленими.

Серед основних вимог до організації електронного урядування такі:

- функціональна повнота, що охоплює весь цикл діловодства — від прийняття рішення про створення документа до його відправлення в архів;
- інформаційна багатоформатність — необхідність підтримувати такі формати електронних документів: текстова інформація, електронні таблиці, відео, аудіодані, вебдокументи;
- настроювання — реалізація налаштування системи на існуючу організаційно-штатну структуру та чинні правила діловодства;
- програмна сумісність — плановані до застосування програмні засоби повинні бути сумісні з функціональними інформаційними системами, що вже використовуються в організації;
- розмежування прав — реалізація розмежування прав доступу користувачів системи до різних документів залежно від компетенції конкретного користувача та призначених йому повноважень;
- використання електронного підпису — правовий статус документів та резолюцій посадових осіб, що належать до них, повинен забезпечуватися застосуванням засобів електронного підпису;
- база даних — сукупність структурованих, взаємопов'язаних даних, що належать до певної предметної області;
- кінцевий користувач бази даних — фахівець, який працює в зазначеній предметній області та може вводити нову інформацію в базу, коригувати її або шукати необхідну інформацію як безпосередньо, так і за допомогою спеціальної прикладної програми (програмного комплексу);
- система управління базою даних — сукупність спеціальних програмних засобів та внутрішніх мовних засобів (мова опису структури бази та маніпулювання даними), необхідних для створення та підтримки бази в актуальному стані;
- централізована база даних — фізично розміщується на зовнішніх носіях однієї обчислювальної системи. Доступ до такої бази мають лише користувачі цієї системи;
- розподілена база даних — складається з кількох сегментів (частин), які можуть у інформаційно-логічному сенсі перетинатися, але фізично зберігаються у різних комп'ютерах, об'єднаних в обчислювальну мережу;
- файл-сервер — один з комп'ютерів, що виділяється як центральний для виконання функцій сервера файлів, на якому розміщується централізована БД;
- клієнт-сервер — архітектура, за якої центральна база даних розміщується на спеціально виділеному потужному комп'ютері (сервері бази даних), а користувачі надсилають свої запити щодо необхідної інформації з робочих станцій, підключених до мережі. Водночас запити користувачів містять критерії, умови, які повинна задовольняти необхідна інформація, а вся робота з пошуку, вибірки та перетворення інформації ведеться на сервері бази даних.

Перевагами електронного урядування стане прозорість та відкритість публічної адміністрації, прийняття прозорих рішень, завдяки чому громадяни зможуть отримувати достовірну, точну та оперативну інформацію щодо діяльності органів влади, а відтак брати участь у прийнятті ними відповідних рішень; економія матеріальних і часових ресурсів; оптимізація корпоративного управління; підвищення якості надання адміністративних послуг; підвищення ефективності публічної адміністрації через доцільне витрачання бюджетних коштів, скорочення витрат на утримання державного апарату, якісне надання адміністративних послуг; зменшення корупції в органах влади; забезпечення умов для розвитку електронної демократії, через яку фізичні і юридичні особи визначають послуги та їх виконання, встановлюють відповідальність у межах взаємодії, формують образ держави й суспільства, електронного урядування як окремого соціального інституту.

Зазначимо, що поступово, але неухильно відбувається знайомство громадян з механізмами та інструментами електронного урядування в Україні, що разом з вивченням міжнародного досвіду в зазначеній сфері підвищує бажання повноцінного впровадження та реалізації концепції електронного урядування в нашій державі.

Спеціалісти з електронного урядування виділяють від трьох до п'яти стадій розвитку онлайн-послуг, зокрема Є. Архіпова зауважує: «Перша стадія розвитку онлайн-послуг передбачає висвітлення на урядових вебсайтах інформації щодо політики їх діяльності, принципів управління, структури, контактної інформації, правил та правових засад їх функціонування, режиму роботи та видів послуг, які вони надають. Більш розвинутою є друга стадія зрілості онлайн-послуг, характерними рисами якої є досконала одностороння комунікація або наявність найпростіших видів двостороннього зв'язку державного органу та громадян. Наступна стадія зрілості онлайн-послуг — це так звані трансакційні послуги. На цій стадії державні сайти забезпечують двосторонню комунікацію з громадянами, даючи їм змогу замовляти й отримувати певну інформацію щодо державної політики, програм та правил, здійснювати онлайн ряд фінансових та нефінансових операцій. На четвертій стадії розвитку урядові сайти кардинально змінюють концепцію свого функціонування, переорієнтовуючись на активний обмін інформацією та даними з громадянами із широким залученням інтерактивних інструментів взаємодії по всій горизонталі та вертикалі влади. Державні органи через свої сайти надають громадянам повний спектр типових та індивідуальних послуг, залучають їх до активної участі в управлінні, надаючи для цього повноцінні можливості та інструменти» (Архіпова, 2015).

Відповідно до цієї класифікації вебсайти українських державних органів перебувають на 1-3 стадіях розвитку онлайн-послуг, що детермінується складним комплексом таких чинників, як обсяги асигнувань на розвиток електронного урядування в даному регіоні та державному органі, віддаленість від адміністративного центру, зацікавленість керівників та особиста мотивація посадових осіб різного рівня, вміння та навички державних службовців, рівень їх загального навантаження, гнучкість організаційної та управлінської структури тощо.

Електронне урядування вигідне не лише громадянам, бізнес-структурам, але й самому урядові, державі, зокрема для підвищення ефективності організації діяльності та функціонування державних органів. Наприклад, у багатьох країнах засідання уряду відбуваються в онлайн-режимі. Пропозиції, зауваження висловлюються в електронній формі, причому одразу можливо прослідкувати долю таких зауважень. У такому ж режимі відбувається голосування при прийнятті урядових рішень. Проекти урядових рішень також погоджуються та схвалюються в електронному режимі. Це, безперечно, впливає на ефективність роботи уряду, усуваючи зайву бюрократизацію.

Отже, гарантією успішної роботи органів управління завжди є ефективна діяльність виконавців. Проте якісне обслуговування потреб громадян неможливе застарілими методами обробки інформації. Нині є необхідність доступу до інформаційних ресурсів і скорочення часових витрат на розв'язання управлінських завдань. На рівні установи спеціальні служби допомагають адміністрації вирішувати управлінські завдання, забезпечуючи підготовку та рух документів, доставку їх до виконавців та зацікавлених осіб. До таких служб в науковій установі належать канцелярія, відділ кадрів, бухгалтерія, юридичний відділ, плановий відділ, архів та ін. (Величківич, 2010, с. 44). Наскрізний автоматичний контроль за виконанням роботи на всіх етапах кардинально підвищує якість виконання, а терміни підготовки документів робить більш прогнозованими і керованими.

Електронне управління, яке здавалося б лише механічне поєднання інформаційних технологій і уряду, насправді створює умови для формування нової філософії державного управління, тому для реального втілення цієї ідеї в життя необхідна розробка нової законодавчої бази. Насамперед йдеться про надання правового статусу електронним документам та електронному підпису, що нині в Україні вже зроблено. Необхідна відповідна адаптація нормативної бази, що регламентує діловодство у державних установах, до особливостей, що обумовлені використанням комп'ютерних технологій. Потребує дослідження та регулювання питання визначення правового статусу електронних інформаційних ресурсів, які розміщуватимуться в комп'ютерних мережах державними органами як для міжвідомчого, так і для загальнодоступного використання. Але основні проблеми лежать у площині правової регламентації надання онлайн-послуг населенню та бізнесу. Необхідно досить чітко визначити у законодавстві загальні умови надання таких послуг, а також особливі умови для окремих їхніх видів, регламентувати порядок звернень та стандартизувати форми заяв та інших документів, які використовуватимуться. Водночас особливу увагу слід приділити питанням забезпечення законодавчих гарантій надання таких послуг.

Висновки

Отже, використання новітніх технологій істотно збільшує швидкість роботи з управлінськими документами. Сучасні умови вказують на те, що будь-які організації й насамперед органи державного управління знаходяться під постійним впливом новітніх технологій, що спрощує роботу з інформацією для прийняття управлінських рішень. Все це вказує на формування нових управлінських відно-

син, побудованих на знаннях та інформації. А такими відносинами стало впровадження електронного документообігу як важливого елементу електронного урядування.

Наголошено, що для оперативного управління інформаційним ресурсом та ефективного прийняття управлінських рішень постає потреба у впровадженні електронного документообігу, що оптимізує і змінює роботу органів влади. За змістом система електронного документообігу є організаційно-технічною системою, спрямованою на забезпечення процесу створення, управління доступом і поширення електронних документів у комп'ютерних мережах, а також контролю над потоками документів в організації.

Доведено, що впровадження електронного документообігу безпосередньо пов'язане з електронним урядуванням як формою організації державного управління. Перевагами електронного урядування стане прозорість та відкритість публічної адміністрації, прийняття прозорих рішень, економія матеріальних і часових ресурсів, оптимізація управління та підвищення якості надання адміністративних послуг, ефективність витрачання бюджетних коштів та скорочення витрат на утримання державного апарату, якісне надання адміністративних послуг, зменшення корупції в органах влади, забезпечення умов для розвитку електронної демократії через визначення населенням необхідних послуг, що надаватиме уряд, а також формування позитивного образу держави й суспільства.

■ Список використаних джерел

- Архіпова, Є. О. (2015). Електронне урядування як форма організації державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 5. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=855>.
- Асеев, Г. Г. (2007). *Електронний документооборот*. Кондор.
- Асеев, Г. Г. (2006). Концептуальні підходи до проблем управління документацією. *Вісник Книжкової палати*, 11, 25–28.
- Асеев, Г. Г. (2014). Концепція технології масового уведення документів в електронні архіви. *Вісник Книжкової палати*, 6, 28–30.
- Величкевич, М. Б., Мітрофан, Н. В., & Кунанець, Н. Е. (2010). Електронний документообіг, тенденції та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 689, 44–53.
- Верховна Рада України. (2003, 16 грудня). *Про електронні документи та електронний документообіг* (№ 851-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
- Верховна Рада України. (2017, 5 жовтня). *Про електронні довірчі послуги* (№ 2155-VIII). <https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/laws/14709.html>.
- Горбань, Ю., & Куліш, Ю. (2021). Інформаційна безпека, охорона і збереження культурної спадщини: тенденції та стратегічні напрями. *Грааль науки*, 2–3, 616–623. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.130>.
- Горбулін, В. П., Грицяк, Н. В., Семенченко, А. І., Карпенко, О. В., Клименко, І. В., Кукарін, О. Б., Литвинова, Л. В., Нестеряк, Ю. В., Попроцький, О. П., Соловійов, С. Г., & Мороз, О. О. (2014). *Електронне урядування*. Національна академія державного управління при Президентові України.

- Двойленко, І. В. (2008). Вирішення типових проблем впровадження систем електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису в органах державної влади. *Державне управління: теорія і практика*, 1(7). <http://www.academy.gov.ua>
- Діхтяренко, О. В. (2013). Проблеми і перспективи стану сучасного документообігу та діловодства. *Управління розвитком складних систем*, 13, 147–151.
- Дурман, М. О., Дурман, О. Л., & Лінецька, Я. М. (2022). Стан наукової розробленості проблематики запровадження інформаційних технологій у державне управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 1. <http://surl.li/bjtrw>
- Єганов, В. В. (2012). Проблеми та перспективи впровадження системи електронного урядування в Україні. *Державне будівництво*, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2012_2_7
- Загорецька, О. М. (2008). Інформаційні потреби працівників служб діловодства (за результатами аналізу веб-порталів вітчизняних професійних співтовариств). *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 1, 22–26
- Загорецька, О. М. (2015). Аналіз структури і змісту основних локальних нормативних документів служби діловодства. *Студії з архівної справи та документознавства*, 22–23, 72–80.
- Кирилишен, Я. В., & Остапенко, А. В. (2013). Особливості побудови сучасних документально-інформаційних систем з використанням хмарних технологій. *Бібліотекознавство. Документологія. Інформологія*, 1, 49–55.
- Ковалів, С. А. (2010). Автоматизація діловодства. Перший етап. *Діловодство*, 1, 41–46.
- Коновал, В. О. (2016). Методологічні засади електронного урядування на місцевому рівні: поняття, принципи, моделі та передумови. *Теорія та практика державного управління*, 2(53), 65–72.
- Кузнецов, С. Л. (2004). Автоматизация работы с документами *Делопроизводство*, 1, 53–56.
- Кузнецов, С. Л. (2014). *Современные технологии документационного обеспечения управления* (2-е изд.). ТЕРМИКА.
- Кузнецов, С. Л. (2011). Новый стандарт на системы электронного делопроизводства. *Делопроизводство*, 1, 27–31.
- Кукарін, О. Б. (2015). *Електронний документообіг та захист інформації*. Національна академія державного управління при Президентіві України.
- Лаба, О. В. (2015). До проблем організації електронного діловодства в Україні. *Студії з архівної справи та документознавства*, 22–23, 88–94.
- Лаба, О. В. (2011, 17–19 травня). Основні етапи автоматизації діловодства в організації. В *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики*, Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (с. 47–49), Київ, Україна. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв.
- Лаба, О. В., & Дудій, І. (2019, 16–18 травня). Сутнісні характеристики електронного діловодства: термінологічний аспект. В А. М. Пелецишин, & О. В. Марковець (Ред.), *Інформація, комунікація, суспільство*, Матеріали 8-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2019 (с. 132–133). Чінадієво, Україна. Видавництво Львівської політехніки.

- Леушина, Е. В. (2013). Развитие электронного документооборота на предприятии: история и перспективы. *Новый университет. Серия: Экономика и право*, 12(34), 23–127.
- Лугова, Т. А., & Акімов, О. Є. (2013). Еволюція систем електронного документообігу підприємств. *Бібліотекознавство. Документологія. Інформологія*, 1, 16–20.
- Матліна, М. М. (2012). Інформаційно-документаційне забезпечення діяльності канцелярії виробничого підприємства. *Гуманітарний часопис*, 3, 108–113.
- Писаренко, В. П. (2011). Електронний документообіг в органах влади. *Державне будівництво*, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2011_2_6
- Писаренко, В. П. (2012). Упровадження електронного документування в органах державної влади та місцевого самоврядування. *Публічне адміністрування: теорія та практика*, 2, 43–54.
- Філіпова, Л. Я. (2007). Інформаційні системи в комп'ютерно-документаційній сфері: загальні методологічні підходи до наукових досліджень. *Вісник Книжкової палати*, 10, 36–38.
- Філіпова, Л. Я. (2018). Цифрові архіви в сучасному суспільстві: термінологічний та змістовний аспект. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2, 6–11.
- Філіпова, Л. Я., & Плешакова-Боровинська, М. Г. (2020). Сучасні та перспективні напрями розвитку електронного документообігу в системі управління виробничим підприємством. *The Scientific Heritage*, 4(46), 70–74.
- Шелестова, А. М. (2011). *Навчальна документація в інтегрованому інформаційно-комунікаційному просторі вищого навчального закладу* [Автореферат дисертації кандидата наук із соціальних комунікацій, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв].
- Якимюк, Ю. П. (2011). *Комунікаційна система документального забезпечення управління вищим навчальним закладом* [Монографія]. Університет «Україна».

References

- Arkhipova, Ye. O. (2015). Elektronne uriaduvannia yak forma orhanizatsii derzhavnoho upravlinnia [E-Government as a Form of Public Administration]. *Derzhavne Upravlinnya: Udoskonalennya ta Rozvytok*, 5. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=855> [in Ukrainian].
- Aseiev, G. G. (2007). *Elektronnyi Dokumentoorot [Electronic Document Management]*. Kondor [in Russian].
- Aseiev, H. H. (2006). Kontseptualni pidkhody do problem upravlinnia dokumentatsiieiu [Conceptual Approaches to Documentation Management Problems]. *Bulletin of the Book Chamber*, 11, 25–28 [in Ukrainian].
- Aseiev, H. H. (2014). Kontseptsiia tekhnologii masovoho uvedennia dokumentiv v elektronni arkhivy [The Concept of Technology of Mass Input of Documents in Electronic Archives]. *Bulletin of the Book Chamber*, 6, 28–30 [in Ukrainian].
- Dikhtiarenko, O. V. (2013). Problemy i perspektyvy stanu suchasnoho dokumentoobihu ta dilovodstva [Problems and Prospects of the State of Modern Document Management and Record Keeping]. *Management of Development of Complex Systems*, 13, 147–151 [in Ukrainian].

- Durman, M. O., Durman, O. L., & Linetska, Ya. M. (2022). Stan naukovoї rozroblenosti problematyky zaprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavne upravlinnia [Fragmentation of the Problematics in the Implementation of Information Technology at the Public Administration]. *Derzhavne Upravlinnyia: Udoskonalennia ta Rozvytok*, 1. <http://surl.li/> [in Ukrainian].
- Dvoilenko, I. V. (2008). Vyrishennia typovykh problem vprovadzhennia system elektronnoho dokumentoobihu iz zastosuvanniam elektronnoho tsyfrovoho pidpysu v orhanakh derzhavnoi vlady [Solving Typical Problems of Implementation of Electronic Document Management Systems With the Use of Electronic Digital Signature in Public Authorities]. *Public Administration: Theory and Practice*, 1(7). <http://www.academy.gov.ua> [in Ukrainian].
- Filipova, L. Ya. (2007). Informatsiini systemy v komp'uterno-dokumentatsiinii sferi: zahalni metodolohichni pidkhody do naukovykh doslidzhen [Information Systems in the Field of Computer Documentation: General Methodological Approaches to Research]. *Bulletin of the Book Chamber*, 10, 36–38 [in Ukrainian].
- Filipova, L. Ya. (2018). Tsyfrovi arkhivy v suchasnomu suspilstvi: terminolohichni ta zmistovnyi aspekt [Digital Archives in Modern Society: Terminological and Substantive Aspect]. *Library Science. Record Studies. Informology*, 2, 6–11 [in Ukrainian].
- Filipova, L. Ya., & Pleshakova-Borovynska, M. H. (2020). Suchasni ta perspektyvni napriamy rozvytku elektronnoho dokumentoobihu v systemi upravlinnia vyrobnychym pidpriemstvom [Modern and Promising Directions of Electronic Document Management Development in the Production Enterprise Management System]. *The Scientific Heritage*, 4(46), 70–74 [in Ukrainian].
- Horban, Yu., & Kulish, Yu. (2021). Informatsiina bezpeka, okhorona i zberezhenia kulturnoi spadshchyny: tendentsii ta stratehichni napriamy [Information security, protection and preservation of cultural heritage: trends and strategic directions]. *Grail of Science*, 2–3, 616–623. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.02.04.2021.130> [in Ukrainian].
- Horbulin, V. P., Hrytsiak, N. V., Semenchenko, A. I., Karpenko, O. V., Klymenko, I. V., Kukarin, O. B., Lytvynova, L. V., Nesteriak, Yu. V., Poprotskyi, O. P., Soloviov, S. H., & Moroz, O. O. (2014). *Elektronne uriaduvannia [E-government]*. Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [in Ukrainian].
- Konoval, V. O. (2016). Metodolohichni zasady elektronnoho uriaduvannia na mistsevomu rivni: poniattia, pryntsyipy, modeli ta peredumovy [Methodological Foundations of E-Government at the Local Level: concepts, principles, models and prerequisites]. *Theory and Practice of Public Administration*, 2(53), 65–72 [in Ukrainian].
- Kovaliv, S. A. (2010). Avtomatyzatsiia dilovodstva. Pershyi etap [Office Automation. The First Stage]. *Dilovodstvo*, 1, 41–46 [in Ukrainian].
- Kukarin, O. B. (2015). *Elektronnyi dokumentoobih ta zakhyst informatsii [Electronic Document Management and Information Protection]*. Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [in Ukrainian].
- Kuznetsov, S. L. (2004). Avtomatyzatsiia raboty s dokumentami [Automation of Work With Documents]. *Deloproizvodstvo*, 1, 53–56 [in Russian].
- Kuznetsov, S. L. (2011). Novyi standart na systemy elektronnoho deloproizvodstva [The New Standard for E-Business Systems]. *Deloproizvodstvo*, 1, 27–31 [in Russian].

- Kuznetsov, S. L. (2014). *Sovremennye tekhnologii dokumentatsionnogo obespecheniya upravleniya [Modern Technologies for Documentation Support of Management]* (2nd ed.). TERMIKA [in Russian].
- Kyrylyshen, Ya. V., & Ostapenko, A. V. (2013). Osoblyvosti pobudovy suchasnykh dokumentalno-informatsiinykh system z vykorystanniam khmarnykh tekhnolohii [Features of Construction of Modern Documentary Information Systems Using Cloud Technology]. *Library Science. Record Studies. Informology*, 1, 49–55 [in Ukrainian].
- Laba, O. V. (2011, May 17–19). Osnovni etapy avtomatyzatsii dilovodstva v orhanizatsii [The Main Stages of Office Automation in the Organization]. In *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky [Documentary Studies. Library Science. Information Activity: Problems of Science, Education, Practice]*, Proceedings of the VIII International Scientific-Practical Conference (pp. 47–49), Kyiv, Ukraine. National Academy of Culture and Arts Management [in Ukrainian].
- Laba, O. V. (2015). Do problem orhanizatsii elektronnoho dilovodstva v Ukraini [To the Problems of Organization of Electronic Record Keeping in Ukraine]. *Studii z Arkhivnoi Spravy ta Dokumentoznavstva*, 22–23, 88–94 [in Ukrainian].
- Laba, O. V., & Dudii, I. (2019, May 16–18). Sutnisni kharakterystyky elektronnoho dilovodstva: terminolohichniy aspekt [Essential Characteristics of Electronic Record Keeping: Terminological Aspect]. In A. M. Peleshchyn, & O. V. Markovets (Eds.), *Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo [Information, Communication, Society 2019]*, Proceedings of the 8th International Academic Conference ICS-2019 (pp. 132–133). Chynadiyovo, Ukraine. Lviv Polytechnic Publishing House [in Ukrainian].
- Leushina, E. V. (2013). Razvitie elektronnoho dokumentooborota na predpriyatii: istoriya i perspektivy [Development of Electronic Document Management at the Enterprise: History and Prospects]. *Novyi Universitet. Seriya: Ekonomika i Pravo*, 12(34), 23–127 [in Russian].
- Luhova, T. A., & Akimov, O. Ye. (2013). Evoliutsiia system elektronnoho dokumentoobihu pidpriemstv [Evolution of Electronic Document Management Systems of Enterprises]. *Library Science. Record Studies. Informology*, 1, 16–20 [in Ukrainian].
- Matlina, M. M. (2012). Informatsiino-dokumentatsiine zabezpechennia diialnosti kantseliarii vyrobnychoho pidpriemstva [Information and Documentation Support of the Office of the Production Enterprise]. *Humanitarian Journal*, 3, 108–113 [in Ukrainian].
- Pysarenko, V. P. (2011). Elektronnyi dokumentoobih v orhanakh vlady [Electronic Document Management in Government]. *State Formation*, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_2_6 [in Ukrainian].
- Pysarenko, V. P. (2012). Uprovadzhennia elektronnoho dokumentuvannia v orhanakh derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia [Introduction Of Electronic Documentation in Public Authorities And Local Governments]. *Public Administration: Theory and Practice*, 2, 43–54 [in Ukrainian].
- Shelestova, A. M. (2011). *Navchalna dokumentatsiia v intehrovanomu informatsiino-komunikatsiinomu prostori vyshchoho navchalnoho zakladu [Educational Documentation in the Integrated Information and Communication Space of Higher Education]* [Abstract of PhD Dissertation, National Academy of Culture and Arts Management] [in Ukrainian].

- Velychkevych, M. B., Mitrofan, N. V., & Kunanets, N. E. (2010). Elektronnyi dokumentoobih, tendentsii ta perspektyvy [Electronic Document Management, Trends and Prospects]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 689, 44–53 [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2003, December 16). *Pro elektronni dokumenty ta elektronni dokumentoobih* [About electronic documents and electronic document management] (№ 851-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2017, October 5). *Pro elektronni dovirchi posluhy* [About electronic trust services] (№ 2155-VIII). <https://www.profiwins.com.ua/uk/legislation/laws/14709.html> [in Ukrainian].
- Yakymuk, Yu. P. (2011). *Komunikatsiina systema dokumentatsiinoho zabezpechennia upravlinnia vyshchym navchalnym zakladom* [Communication System of Documentation Support of Higher Education Institution Management] [Monograph]. Universytet "Ukraina" [in Ukrainian].
- Yehanov, V. V. (2012). Problemy ta perspektyvy vprovadzhennia systemy elektronnoho uriaduvannia v Ukraini [Problems and Prospects of E-government System Implementation in Ukraine]. *State Formation*, 2. http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_ [in Ukrainian].
- Zahoretska, O. M. (2008). Informatsiini potreby pratsivnykiv sluzhb dilovodstva (za rezultaty analizu veb-portaliv vitchyznianskykh profesiynkykh spivtovarystv) [Information Needs of Office Workers (Based on the Results of the Analysis of Web Portals of Domestic Professional Communities)]. *Library Science. Record Studies. Informology*, 1, 22–26 [in Ukrainian].
- Zahoretska, O. M. (2015). Analiz struktury i zmistu osnovnykh lokalnykh normatyvnykh dokumentiv sluzhby dilovodstva [Analysis of the Structure and Content of the Main Local Regulations of the Office]. *Studii z Arkhivnoi Spravy ta Dokumentoznavstva*, 22–23, 72–80 [in Ukrainian].

DOCUMENT MANAGEMENT CULTURE AS A TECHNOLOGY OF EFFECTIVE PUBLIC GOVERNANCE

Nataliya Gaisynuk

PhD in Education, Associate Professor,

ORCID: 0000-0002-7959-9751, e-mail: n_gaysunuk@ukr.net,

Kyiv National University of Culture and Arts,

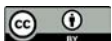
Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to determine the specifics of information and documentation support for management choices and study the impact on the formation of e-government as a form of effective public management. The research methodology is based on methods of analysis and synthesis and the principles of objectivity and systematicity (to understand the government document and e-document flow management process; to determine the basic principles of e-government, and improve government efficiency). The scientific

novelty substantiates the importance of involving innovative technology in information and documentation support. Conclusions. The article determines that the new technology improves the quality of management decisions and speeds up paperwork. Thus, management relationships development takes place based on knowledge and information. The author emphasises that for the operational management of information resources and effective management decisions, there is a need to introduce e-document management as a set of technology that optimises and changes government work. It is proved that the introduction of e-document management is directly related to e-government as a form of public government. The advantages of e-government are transparency and openness of public administration, saving material and time resources, optimising management and improving the quality of administrative services, the efficiency of budget spending and reducing the cost of maintaining the state apparatus, quality administrative services, reducing corruption in government, providing conditions for the development of e-democracy through the definition of government services by the population, as well as the building of a positive image of the state and society.

■ **Keywords:** information technology; communication; e-documents; management decisions; e-government

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256907

УДК 008:355.09-055.2](477):316.472.4Facebook

УКРАЇНСЬКІ ОСОБЛИВОСТІ «ЖІНОЧОГО МІЛІТАРІ» В СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ FACEBOOK

Кислюк Костянтин Володимирович

Доктор культурології, професор,

ORCID: 0000-0001-9092-6808, e-mail: k_k_v@ukr.net,

Харківська державна академія культури,

Бурсацький узвіз, 4, Харків, Україна, 61057

Для цитування:

Кислюк, К.В. (2022). Українські особливості «жіночого мілітарі» в соціальній мережі Facebook.

Питання культурології, (39), 128-140. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256907>.

Анотація

Мета статті — означити особливості «жіночих мілітарі» в українській культурі початку XXI ст. на матеріалах візуального контенту соціальної мережі Facebook. Українським «жіночим мілітарі» ми називаємо усталені у 2014–2021 рр. на рівні фрейму масової культури зображення (передусім фотографічні) жінок у військовому однострої, з мілітарними атрибутами, часто в реальній бойовій обстановці. Методологія дослідження поєднала кількісні (контент-аналіз, статистичні підрахунки) і якісні (структурний семіотико-семантичний аналіз) методи з культурологічною інтерпретацією результатів. Проаналізовано майже 2,5 тис. фото жінок у військовому однострої у фейсбук-акаунтах, які відображали різні контексти — жінка на військовій службі, жінка в реальних бойових діях, жінка на командних посадах у ЗСУ, жінка у військовому вбранні як штучний медіаоб'єкт. Наукова новизна — уперше «жіноче мілітарі», що в більшості розвинутих культур функціонує як модний стиль, розглянуто як відображення реального факту дедалі зростаючого залучення жінок до реальної служби в ЗСУ або їх участі в добровільних військових формуваннях на сході України та втілення «войовничості» як риси українського національного характеру. Висновки. Визначено, що насправді «жіночі мілітарі» на реальній війні не становлять більшості, переважають зображення жінок за традиційними видами економічної активності та просте позування. Жінки навіть на командних посадах у ЗСУ частіше публікують приватні фото, ніж фото з офіційних церемоній, оскільки не розглядають військову службу як важливий соціальний ліфт. З'ясовано, що більша частина українських «жіночих мілітарі» корелятивно до трендів медіаглобалізму почасти постановна. У подібних фото зображення сконцентроване навколо вроди, жіночості героїні. Це демонструє суперечливість поступу фемінізму в українській культурі — одночасне розширення соціальних можливостей жінок і підкреслення архаїчного трактування їх гендеру.

Ключові слова: армія; війна; гендер; жінка; соціальні мережі; українська культура; фейсбук

Вступ

Українським «жіночим мілітарі» ми називаємо зображення (передусім фотографічні) жінок у військовому однострої, принагідно — з військовою амуніцією, зброєю, на фоні військової техніки, військових містечок, полігонів, часто в реальній бойовій обстановці тощо. У 2014–2021 рр. згаданий образ доволі активно поширювався у вітчизняній медійній сфері, і наразі можна відзначити, що він вже усталився на рівні фреймізованого явища масової культури. У контексті глобальної медіатизованої цивілізації цей образ, на перший погляд, видається доволі типовим. Насправді в українських реаліях, як ми спробуємо продемонструвати, він є «гібридною конструкцією», яка складається як із певних стереотипізованих медіаелементів, так і з прикметних специфічних ознак, притаманних лише українській культурі.

Не менш парадоксальним є те, що, на відміну від багатьох інших проявів національної культурної традиції, наприклад, образу мальовничого українського села чи традиційного народного вбрання, чий візуальні репрезентації можуть бути достеменно зафіксовані від позаминулого століття, українське «жіноче мілітарі» умовно можна назвати сучасним явищем (рис. 1).

Рис. 1. «Жіноче мілітарі» в історії української культури.

Колаж із фейсбук-спільноти «Країна наша Україна»

Fig. 1. “Female military” in the history of Ukrainian culture.

Collage from the Facebook community “Our country is Ukraine”

Використання культурологічного підходу дозволяє відзначити в ньому не лише ремінісценції новітньої хвилі фемінізму, а й утілення засадничих рис українського національного характеру, оскільки в процесах націо- та державотворення ХІХ–ХХІ ст. національне і соціальне звільнення органічно поєднуються.

Одразу зазначимо, що одним із найфундаментальніших під час аналізу праць ми вважаємо термінологічне питання. Для більшості іншомовних публікацій ключовим є поняття фрейму, фреймінгу (frame, framing). Запозичене із соціологічної теорії І. Гофмана, це поняття дедалі активніше використовується для аналізу складного механізму впливу сучасних ЗМІ і соціальних медіа на масову свідомість. Ідеться про ніби відповідний реальності, а насправді заздалегідь визначений спосіб висвітлення тих чи інших подій «порядку денного», наслідком якого стають «соціальні уявлення» (*social representations*), що спрямовують думки і дії значної кількості громадян у заданому напрямі (Szwed, 2016, р. 14–15). Пострадянські дослідники надають перевагу ширшому поняттю «образ», який віддзеркалює, відображає загалом певний об'єкт чи явище; в англійській термінології — здійснює процес його презентації (*presentation*).

Узагальнюючий, хоча й, за визнанням самих авторів, вторинний аналіз вивплоджених англійськомовною літературою візуальних фреймів військових конфліктів, зокрема й на сході України, якісні відмінності конструювання візуального образу конфлікту в традиційних медіа (газети, телеканали) та соціальних мережах подано у статті І. І. Ігнат'єва та О. О. Каретної (2020). Згідно з результатами авторського пошуку в міжнародній наукометричній базі даних Scopus, на матеріалах українських, російських, зарубіжних медіа досліджувались в українській культурі, зокрема, фрейми «євроінтеграції»; «української кризи» (*Ukrainian Crisis*) у контексті меморіальної концепції Другої світової війни; «кризи українських біженців», яка зображується поза межами стереотипних уявлень щодо мігрантів — «загроза безпеці», «злочин»; нарешті, образ Володимира Зеленського як кандидата і чинного президента України (Polegkyi, 2016; McGlynn, 2020; Roman et al., 2021; Dkhair & Klochko, 2021). Позаяк у більшості випадків студіюються текстуальні фрейми, вони, так само як і фрейми безпосередньо візуальні, мають загальну властивість — робити видимим (*visible*), унаочнювати для широкого загалу будь-яке актуальне питання. Таким чином, українські «жіночі мілітарі» предметом окремого дослідження ще не ставали.

■ Мета статті

Мета статті — означити особливості «жіночих мілітарі» в українській культурі початку ХХІ ст. на матеріалах візуального контенту соціальної мережі Facebook. Це дослідження виконано в межах «візуальної культурології» (Сабадаш, 2021), яка акцентує на аналізі причинно-наслідкових зв'язків між візуальним і тим соціокультурним середовищем, у якому його створено. Воно є продовженням циклу наших статей, присвячених вивченню української культури як «гібридного» феномену, зокрема крізь призму візуальних репрезентацій різних її шарів у соціальних платформах.

Методологія поєднує кількісні (контент-аналіз, статистичні підрахунки) і якісні (структурний семіотико-семантичний аналіз) методи з культурологічною інтерпретацією результатів. Статистичні підрахунки та проаналізовані в попередніх статтях мережеві акаунти, спільноти, групи в цій статті не використовувалися. Виняток становить спільнота «Країна наша Україна», аналіз якої раніше було означено в перспективах подальших досліджень.

Вибір соціальної мережі Facebook пояснюється, по-перше, її перебуванням у трійці найпопулярніших соціальних платформ країни, по-друге, найвищим рівнем відбиття актуальної суспільно-політичної тематики. Надано перевагу не широті залучення візуального контенту з різних джерел і максимальному обсягу візуальних одиниць у вибірковій сукупності, а глибині аналізу за численними критеріями особливостей продукування «жіночого мілітарі» в різних контекстах — жінка на військовій службі, жінка у реальних бойових діях, жінка на командних посадах у ЗСУ, жінка в однострої як штучно створений медіаоб'єкт. Усі кількісні показники щодо інтернет-спільнот подаються на дату звернення — кінець січня 2022 р. Методичні нюанси дослідження щодо кожної спільноти уточнюються в тексті статті.

■ Виклад матеріалу дослідження

Вважається, що поширення «жіночих мілітарі» відображає факт «бойових дій на сході України, від початку яких з'явилася певна кількість жінок, готових виступити на захист країни» (16,7 тис. жінок мають статус учасниць бойових дій, 302 відзначені державними нагородами), та «суттєві зрушення в законодавстві, що почалися у 2016 році». Тоді Україна приєдналася до резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», а уряд затвердив вже два плани дій з її реалізації на період 2016–2025 рр. (Козубенко, 2021а). Зокрема, прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях».

У середньостроковій перспективі, вочевидь, ідеться про складні процеси «навздогінної модернізації» країни другої половини ХХ – початку ХХІ ст., млявий перебіг яких різко прискорювався після чергової революції. За даними Кадрового центру ЗСУ, за шість останніх років кількість жінок в армії зросла удвічі, станом на грудень 2021 р. вона становила 32 569 осіб. Відбувається поступове відкриття посад і спеціальностей, які донедавна вважалися чоловічими (серед старших офіцерів — 1054 жінки) (Козубенко, 2021b). Наразі жінки становлять приблизно 15 % військовослужбовців (Кабінет Міністрів України, 2021).

Висуємо гіпотезу, що «жіноче мілітарі» по-українськи певним чином відбиває деякі засадничі риси українського національного характеру. У класичній версії Д. Чижевського (2005) їх визначають як: 1. «Емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм»; 2. «Індивідуалізм та стремління до “свободи”». 3. «Неспокій та рухливість» — «здібність прийняття нового», але водночас «тенденція до взаємної боротьби, до руйнування власних і чужих життєвих форм» (с. 15–16). Безумовно, до них слід долучити «Войовничість». За нашими спостереженнями, ця риса вперше артикулюється ще в козацько-старшинській історіософії ХVІІ–ХVІІІ ст., у якій вона відігравала роль засобу індивідуальної чи групової соціокультурної ідентичності, віднесення себе до привілейованого лицарсько-шляхетського стану. А в науково-популярний обіг вона вводиться «Поглядом на складання Малоросії» М. Гоголя. Наразі войовничість українців може бути визначена з надзвичайно влучною видозміною від В. Яніва (2006) про те, що це не агресивність, націленість на зовнішню експансію, а «хоробрість, спрямована на закріплення

свого» (с. 233). Це добре узгоджується з другою особливістю, не менш влучно (щоправда в дещо іншому контексті) уточненою Ю. Липою (2007) у «Призначенні України»: «“Хата” — це ідеал українського патріотизму» (с. 226). Дані всеукраїнського опитування громадської думки Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) (2021) у різні роки (таблиця 1) засвідчують, що реальний рівень «войовничості» українських чоловіків і жінок рівною мірою далекий як від фрейму «масового патріотизму», так і фрейму «Не твоя війна» (Океан Ельзи).

Таблиця 1

Готовність населення України чинити опір російській інтервенції

	2015	2021
Готові чинити збройний опір	23,8 %	33,3 %
Готові брати участь в акціях громадянського опору	28,6 %	21,7 %

Як із цим контекстом корелюють «жіночі мілітарі» військовослужбовців ЗСУ? Для відповіді на це питання ми переглянули у фейсбуці офіційні сторінки усіх бригад Сухопутних військ, Десантно-штурмових військ, окремої бригади морської піхоти та однієї із двох танкових бригад (загалом 24 військові частини). Зазначимо (ці дані не стосуються безпосередньо дослідження, але публікуються вперше), що до ТОП-3 за кількістю підписників ми долучаємо 93-тю ОМБр «Холодний Яр» (96,5 тис. підписників); 72-гу ОМБр ім. Чорних Запорозжців (54,8 тис.); 24-ту ОМБр імені короля Данила (41,3 тис.).

За джерело дослідження обрано офіційну-сторінку 1-ї окремої Сіверської танкової бригади (<https://www.facebook.com/1ogtb>) у зв'язку з великою кількістю фото «жіночих мілітарі» у lifestyle. Їх питома вага у виконаній нами вибірці приблизно дорівнювала питомій вазі жінок серед військовослужбовців ЗСУ. Контент-аналізу піддано перші 1000 зображень, які охоплюють період із жовтня по грудень 2021 р., унаочнюють сучасний стан справ із високим ступенем гендерної активності. Виокремлено як суто військові, так і цивільні (зокрема змішані) жіночі зображення, пов'язані із ЗСУ. Тематично їх зміст міг збігатися (приготування їжі). До «жіночих мілітарі» було віднесено лише ті фото, на яких усі персонажі вдягнені у військовий однострій. У парних зображеннях чоловіків і жінок зараховувалися ті, де жіночі образи займали візуальний центр зображення. Серіальні фотографії з різних ракурсів або в різні моменти однієї події зараховувалися як одна, оскільки нас цікавило передусім співвідношення різних видів діяльності жінок у ЗСУ. Отримані результати ми підсумували в таблиці 2.

Таблиця 2

Жіночі образи на офіційній фейсбук-сторінці 1-ї окремої Сіверської танкової бригади

Цивільні	Військові
	Медицина — 2

	Бойова підготовка — 3
Концерти — 9	Приготування/роздача їжі — 9
Приготування/роздача їжі — 14	Позування — 10
Гості/родичі — 32	Канцелярія — 16
Разом — 55	Урочистості / військові / жалобні церемонії — 16
	Культурні/релігійні заходи; спортивні змагання — 19
	Разом — 75

Наведені дані засвідчують: якщо відсоток сумарної кількості жіночих фото у вибірці (13 %) приблизно дорівнює питомій вазі жінок у ЗСУ, то питома вага суто «жіночого мілітарі» виявилась удвічі меншою. Можливо, позначилась спеціалізація військової частини, експлуатація важкої для опанування жінками техніки (танків). Кількість специфічних образів жінки-воїна серед усіх жіночих образів (2,3 %) та суто «жіночих мілітарі» (4 %) дорівнювала статистичній похибці. Водночас бригада на ротаційній основі постійно виконує бойові завдання в зоні ООС. Основні заняття жінок у ЗСУ на медіафайлах у профілі військової частини збігалися з основними видами їх традиційної економічної діяльності — канцелярська та культурно-виховна робота (рис. 2).

Рис. 2. Зразок небойового «жіночого мілітарі».
Фото з офіційної фейсбук-сторінки 1-ї Сіверської ОТБ
Fig. 2. An example of the non-combat "female military".

Photo from the official Facebook page of the 1st Separate Siverska Tank Brigade

Зовсім іншу картину надає аналіз медіафайлів з акаунту Олени Білозерської (<https://www.facebook.com/bilozerska>) (37,4 тис. підписників) — офіцерки Збройних Сил України, нещодавно однієї з небагатьох жінок-снайперок. Зважаючи на журналістський досвід із мирного життя, який дозволяє їй вести власний сайт

(bilozerska.info), явно постановними є лише кілька серій, багато фото мають ознаки професійної зйомки, однак їх зроблено безпосередньо на лінії фронту.

Для дослідження відібрано 380 фотозображень від 2014 р., з яких 96 не було віднесено до «жіночого мілітарі». У решті світлин однозначно домінувало «бойове мілітарі»: фото зі зброєю, військовою технікою (героїня — командирка другого вогневого взводу САУ), у війсьній обстановці, облаштування позицій, побут на передовій, а не на міжнародних навчаннях чи парадах — 177 зображень, із них приблизно 20–30 — повторювані та серіальні (62,3 %) (рис. 3).

Рис. 3. Зразок бойового «жіночого мілітарі». Фото із фейсбук-сторінки Олени Білозерської
Fig. 3. An example of the combat “female military”. Photo from Olena Bilozerska’s Facebook page

Співвідносити ці результати з «войовничістю» як рисою українського національного характеру дозволяє той факт, що Олена Білозерська не є професійною військовою, котра вважає війну своєю професією та життєвим покликанням. До того ж усі «бойові мілітарі» зроблено виключно на українській землі (зокрема, селища Піски та Широкіно на Донеччині).

Цікаві особливості «жіночих мілітарі» знаходимо в медіафайлах акаунту Вікторії Арнаутової (<http://surl.li/bglyj>). Як радниця Головнокомандувача ЗСУ з гендерних питань вона постить їх в іншому контексті — жінки на командних посадах в армії. Позаяк в офіційному альбомі «Фото з Вікторією» статусні фото (на різних заходах, зокрема за участю військових) переважають, у сумі з фото з приватного альбому «Фото Вікторії» вони становлять помітно меншу частину — 38 зі 188 зображень (20,21 %). Це означає, на нашу думку, що пані Вікторія не надає своїй діяльності на командній посаді в ЗСУ значення важливого соціального ліфта, інструменту підвищення власного гендерного статусу. Радше, це чергове свідчення вимушеності залучення українських жінок до військової сфери в умовах безпосередньої загрози Україні, яке накладається на стан «недофемінізованості» української культури.

Завершальним етапом нашого дослідження є зіставлення реальних «жіночих мілітарі» з постановними. Як джерело останнього ми обрали насичену

досліджуваними нами «жіночими мілітарі» фейсбук-спільноту «Країна наша Україна» (<http://surl.li/azuqo>) із 48 тис. підписників, яка існує з 2018 р. Зміст медіафайлів цієї спільноти редагується, оскільки абсолютна більшість зображень у профілі групи розміщена саме модераторами. Серед останніх — 4 жінки, 1 чоловік, 3 вебсайти новин, які також мають свої акаунти у фейсбуці, одна інтернет-спільнота. Сайти та інтернет-профілі модераторів і адміністраторів групи, яка розглядається, є достатньо однорідними. Вони повною мірою відображають етнонаціональний рівень української ідентичності, пов'язаний із підвищеним уподобанням національної культурної традиції, мови, а головно — готовністю відстоювати Батьківщину зі зброєю в руках. Найпоширеніші хештеги групи — #ООС; #Україна; #ЗСУ; #війна.

Проаналізовано 1000 перших медіафайлів контенту цієї спільноти. Розміщені від середини 2021 р., вони насправді відображали фактично всю хронологію російсько-української гібридної війни. Серед них виявлено дотичних до стилю «мілітарі» 301 (30,1 % від загальної кількості візуальних одиниць) зображення одноосібно та в групі чоловіків (247, або 24,7 %) і одноосібно та в групі жінок (54, або 5,4 %), зокрема колажного типу та повторювані. Маємо також 13 парних фотографій, у тому числі з жінками в цивільному. Вивчалися суто жіночі зображення, в яких ознаки постановки мали бути найбільш наочними. Результати цього аналізу підсумовуємо в таблиці 3.

Таблиця 3

**«Жіночі мілітарі» у медіафайлах фейсбук-спільноти
«Країна наша Україна»**

Жіночі
Позування зі зброєю — 15
Позування без зброї — 21
Позування на фоні військової техніки та озброєння — 4
Позування із тваринами та квітами — 9
Меморіал/некролог — 1
Побут — 1
Позування з етнонаціональною символікою — 3
Разом — 54

Таким чином, 19 зображень, або 35,2 % від загальної кількості, «жіночих мілітарі» можуть бути віднесені до «бойових». Для порівняння, серед «чоловічих мілітарі» у групі до категорії «Фото зі зброєю або військовою технікою» сумарно віднесено 103 медіафайли (41,7 %). Очевидно, що цей факт відображає впадіння носіїв реальної етнокультурної ідентичності про бажану роль жінки на війні, нічим не відмінну від ролі чоловіка-воїна.

Водночас більша частина «жіночих мілітарі» з групи «Країна наша Україна» має ознаки постановки в дусі медіаглобалізму. Серед його найприкметніших оз-

нак, крім використання глобальної мета-мови (перегляди, інфлюенсери, підписники/фоловери, лайки/дизлайки, коменти), вживання специфічного сленгу на основі англійської термінології, поширення жанру пародії з широким спектром виражальних засобів поміж іронією та сатирою, важливе значення мають застосування запозичених із масової культури персонажів, штучних тем, трендів і челенджів тощо. Найчастіше на перший план висуваються зрозумілі для аудиторії в будь-якому куточку світу образи та речі. Однак в українському медіапросторі стереотипні елементи в «жіночих мілітарі» — позування із квітами, рослинами; тваринами (кішка, собака) — не становлять більшості. Водночас в означеному контексті згадана особливість має багато об'єктивних виправдань — і як психологічний релакс, і підсвідоме бажання ескейпізму, втечі від реальної війни, і як вияв ліризму — риси українського національного характеру. Якщо в групі, яка досліджується, таких медіатизованих «жіночих мілітарі» виявилось 16,7 %, то в контенті фейсбук-сторінки снайперки Олени Білозерської — 10,9 % (тварини — 14, рослини і квіти — 17, разом 31 фото із 284). Ще популярнішим є позування (навіть зі зброєю та технікою), яке підкреслює вроду, жіночість героїні, а не її мілітарний статус (рис. 4).

Рис. 4. Зразок медіатизованого «жіночого мілітарі».
Зображення із фейсбук-спільноти «Країна наша Україна»
Fig. 4. An example of the mediatised “female military”.
Image from the Facebook community “Our country is Ukraine”

Фактично всі «жіночі мілітарі» з фейсбук-спільноти «Країна наша Україна» підпадають під це визначення. Тим більше, що, схоже на те, їх зроблено не в реальній бойовій обстановці.

Висновки

На матеріалах соціальної мережі Facebook проаналізовано українське «жіноче мілітарі» — майже 2,5 тис. фото жінок у військовому однострої в інтернет-акаунтах, які відображали різні контексти — жінка на військовій службі, жінка

в реальних бойових діях, жінка на командних посадах у ЗСУ, жінка у військово-му вбранні як штучно створений медіаоб'єкт. Якщо в більшості розвинутих культур «мілітарі» функціонує більшою мірою як модний стиль, значна частина «мілітарі» українок відображають реальний факт дедалі зростаючого їх залучення до реальної служби в ЗСУ або участі в добровільних військових формуваннях на сході України. Переважно вони втілюють, як ми передбачали, «войовничість» як рису українського національного характеру, пов'язану з готовністю встати на захист саме рідної домівки. Водночас такі крайнощі, як «бойове мілітарі», тобто фото зі зброєю в руках, зроблені на бойовій позиції, у бойовій обстановці, не становлять більшості. Переважають зображення жінок за традиційними видами економічної активності (канцелярія, організація культурно-релігійних, спортивних заходів) та просте позування. Жінки навіть на командних посадах у ЗСУ частіше постануть приватні фото, ніж фото з офіційних церемоній, оскільки не розглядають військовою службу як важливий соціальний ліфт. Більша частина українських «жіночих мілітарі» корелятивно до трендів медіаглобалізму почасти постановна. Однак перевага надається не фотографуванню зі зрозумілими глобальній аудиторії об'єктами — тваринами та рослинами, а винесенню в центр зображення вроди, жіночості героїні. Наведені результати вказують на суперечливість поступу фемінізму в українській культурі, поєднання (почасти вимушене) розширення можливостей жінок у відносно новій для них сфері безпеки та оборони з виопукленням їх архаїчно потрактованого гендеру.

Плануємо в наступних статтях співвіднести зміст українських «мілітарі» з новітнім соціокультурним трендом — проявом дотепер неконцептуалізованого режиму «weaponization», використання будь-якого культурного феномену як зброї.

■ Список використаних джерел

- Ігнат'єв, І. І., & Каретна, О. О. (2020). Візуальні фрейми військових конфліктів у соціальних мережах та засобах масової інформації. *Габітус*, 19, 27–31. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.4>
- Кабінет Міністрів України. (2021, 28 жовтня). *НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЛАН ДІЙ з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року* (№ 1544-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-p#Text>
- Київський міжнародний інститут соціології. (2021). *Чи будуть українці чинити опір російській інтервенції: результати телефонного опитування, проведеного 3–11 грудня 2021 року*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1079&page=1>
- Козубенко, О. (2021а, 6 травня). *Вікторія Арнаутова: «Я сподіваюсь, що на генеральських посадах у нашому війську будуть і жінки»*. <https://armyinform.com.ua/2021/05/06/viktoriya-arnautova-ya-spodivayus-shho-na-generalsskyh-posadah-u-nashomu-vijsku-budut-i-zhinky>
- Козубенко, О. (2021б, 4 грудня). *Скільки жінок-військовослужбовців служать у Збройних Силах України — нові дані Кадрового центру*. <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovosluzhbovcziv-sluzhat-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentru>

- Липа, Ю. (2007). *Всеукраїнська трилогія* (Т. 1: Призначення України). Міжрегіональна Академія управління персоналом.
- Сабадаш, Ю. (Ред.) (2021). *Сучасна культурологія: постмодернізм у логіці розвитку української гуманістики* [Монографія]. Видавництво Ліра-К.
- Чижевський, Д. (2005). *Філософські твори* (Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди). Смолоскип.
- Янів, В. (2006). *Нариси до історії української етнопсихології* (3-тє вид.). Знання.
- Dkhair, K., & Klochko, P. (2021). Zelensky's Image in the Russian and Ukrainian News: Presidential Campaign 2019 in Ukraine. *Central European Journal of Communication*, 14, 1(28), 62–76. [https://doi.org/10.51480/1899-5101.14.1\(28\).4](https://doi.org/10.51480/1899-5101.14.1(28).4)
- McGlynn, J. (2020). Historical Framing of the Ukraine Crisis Through the Great Patriotic War: Performativity, Cultural Consciousness and Shared Remembering. *Memory Studies*, 13(6), 1058–1080. <https://doi.org/10.1177/1750698018800740>
- Polegkyi, O. (2016). Framing of European Integration in Ukrainian Media Discourse. *Central European Journal of Communication*, 9(2), 180–196. [https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.2\(17\).3](https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.2(17).3)
- Roman, N., Young, A., & Perkins, S. C. (2021). Displaced and Invisible: Ukrainian Refugee Crisis Coverage in the US, UK, Ukrainian, and Russian Newspapers. *Negotiation and Conflict Management Research*, 14(3), 153–169. <https://doi.org/10.1111/ncmr.12193>
- Szwed, R. (2016). *Framing of the Ukraine–Russia Conflict in Online and Social Media*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence.

References

- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021, October 28). *NATSIONALNYI PLAN DII z vykonannya rezoliutsii Rady Bezpeky OON 1325 "Zhinky, myr, bezpeka" na period do 2025 roku [NATIONAL ACTION PLAN for the Implementation of UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace, Security" Until 2025]* (№ 1544-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-r#Text> [in Ukrainian].
- Chyzhevskiy, D. (2005). *Filosofski tvory [Philosophical Works]* (Vol. 1: Narisy z istorii filosofii na Ukraini. Filosofiia Hryhoriia Skovorody [Essays on the History of Philosophy in Ukraine. Philosophy of Hryhoriy Skovoroda]). Smoloskyp [in Ukrainian].
- Dkhair, K., & Klochko, P. (2021). Zelensky's Image in the Russian and Ukrainian News: Presidential Campaign 2019 in Ukraine. *Central European Journal of Communication*, 14, 1(28), 62–76. [https://doi.org/10.51480/1899-5101.14.1\(28\).4](https://doi.org/10.51480/1899-5101.14.1(28).4) [in English].
- Ihnatiev, I. I., & Karetna, O. O. (2020). Vizualni freimy viiskovykh konfliktiv u sotsialnykh merezhakh ta zasobakh masovoi informatsii [Visual Frames of Military Conflicts on Social Networks and in Mass Media]. *Habitus*, 19, 27–31. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.4> [in Ukrainian].
- Kozubenko, O. (2021a, May 6). *Viktoriiia Arnautova: "Ia spodivaius, shcho na heneralskykh posadakh u nashomu viisku budut i zhinky" [Victoria Arnautova: "I Hope That There Will be Women in General Positions in Our Army"]*. <https://armyinform.com.ua/2021/05/06/viktoriya-arnautova-ya-spodivayus-shho-na-general-skykh-posadah-u-nashomu-vijsku-budut-i-zhinky> [in Ukrainian].
- Kozubenko, O. (2021b, December 4). *Skilky zhynok-viiskovosluzhbovtziv sluzhat u Zbroinykh Sylakh Ukrainy — novi dani Kadrovoho tsentru [How Many Women Servicemen*

- Serve in the Armed Forces of Ukraine — New Data from the Personnel Center]. <https://armyinform.com.ua/2021/12/04/skilky-zhinok-vijskovoslužhbovcziv-sluzhat-uzbrojnyh-sylah-ukrayiny-novi-dani-kadrovogo-czentru> [in Ukrainian].
- Kyiv International Institute of Sociology. (2021). *Chy budut ukraintsi chynyty opir rosiiskii interventsii: rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 3–11 hrudnia 2021 roku [Will Ukrainians Resist Russian Intervention: Results of a Telephone Survey Conducted on December 3–11, 2021]*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1079&page=1> [in Ukrainian].
- Lypa, Yu. (2007). *Vseukrainska trylohiia [All-Ukrainian Trilogy]* (Vol. 1: Pryznachennia Ukrainy [The Role of Ukraine]). Interregional Academy of Personnel Management [in Ukrainian].
- McGlynn, J. (2020). Historical Framing of the Ukraine Crisis Through the Great Patriotic War: Performativity, Cultural Consciousness and Shared Remembering. *Memory Studies*, 13(6), 1058–1080. <https://doi.org/10.1177/1750698018800740> [in English].
- Polegkyi, O. (2016). Framing of European Integration in Ukrainian Media Discourse. *Central European Journal of Communication*, 9(2), 180–196. [https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.2\(17\).3](https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.2(17).3) [in English].
- Roman, N., Young, A., & Perkins, S. C. (2021). Displaced and Invisible: Ukrainian Refugee Crisis Coverage in the US, UK, Ukrainian, and Russian Newspapers. *Negotiation and Conflict Management Research*, 14(3), 153–169. <https://doi.org/10.1111/ncmr.12193> [in English].
- Sabadash, Yu. (Ed.) (2021). *Suchasna kulturolohiia: postmodernizm u lohitsi rozvytku ukrainskoi humanistyky [Modern Culturology: Postmodernism in the Logic of Development of Ukrainian Humanities]* [Monograph]. Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
- Szwed, R. (2016). *Framing of the Ukraine–Russia Conflict in Online and Social Media*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence [in English].
- Yaniv, V. (2006) *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii [Essays on the History of Ukrainian Ethnopsychology]*. (3rd ed.). Znannia [in Ukrainian].

■ UKRAINIAN FEATURES OF THE “FEMALE MILITARY” ON THE FACEBOOK SOCIAL NETWORK

■ Kostiantyn Kysliuk

■ DSc in Cultural Studies, Professor,
ORCID: 0000-0001-9092-6808, e-mail: k_k_v@ukr.net,
Kharkiv State Academy of Culture,
Kharkiv, Ukraine

■ Abstract

The purpose of the article is to identify the features of the “female military” in the Ukrainian culture of the early 21st century on the materials of the visual content of the social network Facebook. We call the Ukrainian “female military” the images (primarily photographic) of women in military uniform, with military attributes, often in a real combat situation that were

established in 2014–2021 at the level of the mass culture frame. The research methodology combines quantitative (content analysis, statistical calculations) and qualitative (structural semiotic and semantic analysis) methods with culturological interpretation of the results. Almost 2,500 photos of women in military uniform on Facebook accounts have been analysed, which reflected different contexts — a woman in military service, a woman in real combat operations, a woman in command positions in the Armed Forces of Ukraine, a woman in military attire as an artificial media-object. Scientific novelty. For the first time, “female military”, which in most developed cultures functions as a fashion style, is considered as a reflection of the fact of increasing involvement of women in real service in the Armed Forces of Ukraine or their participation in volunteer military formations in Eastern Ukraine and the embodiment of “militancy” as a feature of the Ukrainian national character. Conclusions. It has been determined that, in fact, the “female military” in a real war does not make up the majority, images of women in traditional types of economic activity and simple posing predominate. Women, even in command positions in the Armed Forces of Ukraine, are more likely to post private photos than photos from official ceremonies, because they do not consider military service as an important social elevator. The article demonstrates that most of the Ukrainian “female military” in relation to the trends of media globalism is partly staged. In such photos, the image is concentrated around the beauty, femininity of the heroine. This demonstrates the contradictory nature of the development of feminism in Ukrainian culture — the simultaneous expansion of women’s social opportunities and the emphasis on the archaic interpretation of their gender.

■ **Keywords:** army; war; gender; woman; social networks; Ukrainian culture; Facebook

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256913

УДК 069.1:316.334.6-056.266

СУЧАСНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ ІНКЛЮЗІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ

Ключко Юлія Миколаївна

Кандидат педагогічних наук, доцент,

ORCID: 0000-0003-1969-4308, e-mail: klyuchkoy@gmail.com,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Ключко, Ю.М. (2022). Сучасні соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв. *Питання культурології*, (39), 141-150. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256913>.

Анотація

Мета статті — уточнити поняття інклюзії в контексті стратегії розвитку музейних закладів; дослідити актуальні соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв України та визначити тенденції їх розвитку. Методологія дослідження базується на загальнонауковому принципі об'єктивності, структурно-функціональному й аналітичному методах під час аналізу соціокультурних практик інклюзії в діяльності музеїв. З огляду на сучасний стан музейної справи в Україні систематизовано та узагальнено основні теоретичні здобутки проблеми; показано, що тема дослідження на сучасному етапі не має комплексного відображення у вітчизняній науковій літературі. Наукова новизна полягає у визначенні основних векторів розвитку соціокультурних практик інклюзії в діяльності вітчизняних музеїв, дослідженні найуспішніших проєктів українських музеїв в контексті стратегії розвитку музейної галузі. Висновки. З'ясовано, що для сучасної музейної галузі України формування нової реальності та смислів через осмислення практик забезпечення доступу і створення інклюзивного середовища є однією із найважливіших тенденцій розвитку. Визначено, що соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв являють собою сукупність практик та інструментів, спрямованих на подолання соціальної ексклюзії. Доведено, що музейна інклюзія — це процес, серед характерних ознак якого постійний пошук ефективних методик та форм, які враховують питання багатоманітності, навчають співіснувати з відмінностями і розглядаються як стимул у прилученні музейної аудиторії до надбань історико-культурної спадщини. Інклюзія як музейна концепція знаходиться у стані постійного розвитку і є на сьогодні важливою складовою музейної політики та стратегій, які орієнтовані на подолання причин і наслідків нерівності, дискримінації та ексклюзії. Доведено, що вітчизняний музейний простір значно розширився через залучення партнерів для реалізації міждисциплінарних та міжмузейних інклюзивних проєктів. Визначено перспективні вектори розвитку інклюзивних практик в українських музеях.

© Ключко Ю. М., 2022

Стаття надійшла до редакції: 17.01.2022

Ключові слова: музей; інклюзія; безбар'єрний простір музеїв; соціокультурні практики інклюзії; інклюзія в музеї; музейна аудиторія

Вступ

Соціокультурні практики сучасного музею є рефлексію на загальносвітові процеси та зміни, які відбуваються у музейній галузі. В умовах сьогодення гуманітарна місія музею визначається соціокультурною політикою, що орієнтована на формування безбар'єрного середовища, рівних можливостей для всіх членів соціуму. Це формує розуміння тих етичних, юридичних та професійних норм, які визначають межі допустимості соціальних експериментів та роблять музей доступним фізично, економічно і когнітивно для осіб з обмеженими можливостями. Базові міжнародні принципи захисту інтересів людей з обмеженими можливостями закріплені у Конвенції ООН про права інвалідів.

Відповідно до світових тенденцій створення умов доступного середовища для розвитку інклюзивних практик є важливим завданням української держави й соціальним замовленням суспільства. У 2009 р. Україна ратифікувала Конвенцію ООН «Про права осіб з інвалідністю», де згідно з положеннями статті 30 зазначене право осіб з інвалідністю мати доступ до творів культури, музеїв, пам'ятників і об'єктів національної культурної значущості (Верховна Рада України, 2009). Каталізатором для нових соціально орієнтованих практик та експериментів у закладах культури, зокрема і в музеях, стала прийнята Державна цільова програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року» (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 706). Фактично з цього моменту музеї та інші вітчизняні заклади культури орієнтовані на забезпечення доступного середовища для людей з інвалідністю. Зміни, які відбулися у нормативно-правовому полі щодо сфери доступності культури, затвердили інклюзію як один із важливих напрямів розвитку українських музеїв. Це вплинуло на зміни музейної стратегії, що пов'язана з основними напрямками діяльності музейного закладу (комплектування музейних фондів, експозиційна, виставкова, освітня діяльність тощо). Розробка музейних програм, орієнтованих на інклюзію, є свідченням парадигмального повороту розуміння інвалідності у суспільстві. Зважаючи на вищевикладене, нагальною потребою є осмислення феномену інклюзії як ресурсу, що сприяє успішності соціальних перетворень, аналіз сучасних досліджень та актуальних практик музейної інклюзії.

Інклюзивна проблематика у сучасному суспільстві все більше входить до поля дослідницької уваги. Порівнюючи з США та розвиненими країнами Європи, Україна має ще не дуже значний досвід інклюзивних починань, зокрема і в музейній сфері. Саме це обумовило наше звернення до закордонних досліджень. Британський дослідник, професор музейної справи Лестерського університету Р. Санделл (Sandell, 2003) одним із перших почав досліджувати проблему інклюзії в музеях. Вчений здійснив спробу концептуалізації інклюзії у музейному просторі: розуміння музейної інклюзії у контексті концепції музею як агента соціальної інклюзії (Sandell, 1998). Вагомий доробок, присвячений осмисленню інклюзії у музейному середовищі, зробила американська дослідниця Л.-Е. Ко-

лман (Coleman, 2018) у своїй книзі «Розуміння і впровадження інклюзії в музеях» (Understanding and Implementing Inclusion in Museums). Автор, базуючись на описі концепцій, які сформувались в інклюзивному дискурсі в США, осмислює поняття музейної інклюзії.

Про активний розвиток соціокультурних практик інклюзії в діяльності музеїв України свідчать публікації вітчизняних дослідників останніх років. Зокрема, інклюзію як напрям роботи Педагогічного музею України досліджують О. Міхно (2019) та К. Степанович (2021), Н. Філіпчук (2021) розглядає проблему взаємодії музейних працівників з відвідувачами в умовах інклюзивного музею, М. Яріко (2021) звертається до теми музейної інклюзії у контексті розвитку туристичного простору. Якщо говорити про дослідження практик інклюзії у вітчизняному музейному просторі, варто зазначити збірку «Кращі практики інклюзії», видану у 2020 році за підтримки представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні. Це фактично перше видання, в якому узагальнено і подано кращі практики інклюзії українських музеїв, розглянуто організацію політики музеїв щодо інклюзивності, інформаційну та фізичну доступність музеїв та експозицій, висвітлено питання інклюзивної компетентності музейного персоналу (Ясеновська & Зіненко, 2020). Попри певні дослідницькі здобутки зазначеної проблеми, питання розвитку соціокультурних практик інклюзії в діяльності музеїв України залишається малодослідженим.

■ **Мета статті**

Мета статті — уточнити поняття інклюзії в контексті стратегії розвитку музейних закладів; дослідити актуальні соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв України та визначити тенденції їх розвитку.

■ **Виклад матеріалу дослідження**

В сучасній соціокультурній ситуації розвиток музейної галузі значною мірою визначається орієнтацією музею на ціннісні установки суспільства, що передбачає пошук нових наукових концепцій, які сприяють активному включенню закладів у соціальні процеси. Музейні освітні, дослідницькі проекти розробляються відповідно до соціокультурного контексту. На сьогодні у світі зростання інтересу до соціокультурних практик інклюзії в діяльності музеїв очевидне. Зокрема, це фіксує Міжнародна рада музеїв (ICOM). У 2020 році тема Міжнародного дня музеїв, який щорічно проводиться з 1978 року за ініціативою ICOM, звучала так: «Музеї заради рівності: різноманітність та інклюзія» (для загальносвітового контексту характерне ширше розуміння інклюзії, що передбачає забезпечення доступності для людей з різним досвідом).

У зв'язку з цим розглянемо більш докладно сутність поняття інклюзії в контексті стратегії розвитку музейних закладів та їх програм. Проведений нами аналіз свідчить, що поняття інклюзії багатомірне і не має єдиного трактування. Почасти дане поняття по-різному трактується «теоретиками» і «практиками». Загалом термін «інклюзія» походить від англійського *inclusion* — включення, залучення. У ХХІ ст. інклюзивність є загальногуманітарним напрямом, який охоплює культурологічні, соціально-психологічні, ментальні, економічні, інформа-

ційно-технологічні та інші аспекти взаємодії людини та соціуму. У збірнику «Кращі практики інклюзії» інклюзія визначається як «процес реального включення будь-якої людини, що передбачає створення для неї умов доступності в закладі, інституції, будь-якому громадському просторі, забезпечення можливостей рівноправно брати участь у суспільному житті завдяки розробці та застосуванню конкретних рішень» (Ясеновська & Зіненко, 2020, с. 4). Тобто інклюзія являє собою комплекс заходів зі збереження та розширення соціальних і символічних зв'язків, які сприяють взаємодії індивіда з соціумом.

На нашу думку, мета музейної інклюзії передбачає ліквідацію соціальної ізоляваності; соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв являють собою сукупність практик та інструментів, які спрямовані на подолання соціальної ексклюзії (соціального виключення). Відправною точкою наведеного нами визначення є переконання, що музейна інклюзія є основою для реалізації прав людини мати доступ до творів культури, музеїв, пам'ятників і об'єктів національної культурної значущості. Водночас музейна інклюзія розглядається нами як процес, характерними ознаками якого є постійний пошук ефективних методик та форм, що враховують питання багатоманітності, навчають співіснувати з відмінностями, які розглядаються як стимул у прилученні музейної аудиторії до надбань історико-культурної спадщини. Інклюзія як музейна концепція знаходиться у стані постійного розвитку і є на сьогодні важливою складовою музейної політики та стратегій, орієнтованих на подолання причин і наслідків нерівності, дискримінації та ексклюзії.

Перші спроби впровадження практик інклюзії в діяльність музеїв були ще на початку ХХ ст. З 1908 року Метрополітен-музей (США) експериментує з лекціями для людей з вадами зору, екскурсіями для осіб з вадами слуху, в стінах музею започатковано прокат інвалідних візків тощо. Поява у 1970-х роках «Тактильної колекції» (зібрання предметів, яких можна торкатися) — вагомий крок у створенні доступного середовища і спеціальних програм Метрополітен-музею.

На сьогодні музеї України накопичили значний досвід розвитку соціокультурних практик інклюзії. Розглянемо певні практики, які успішно реалізуються у вітчизняному музейному просторі. На наш погляд, одним з перших успішних кроків впровадження практик музейної інклюзії став проєкт «Музей без бар'єрів: від теорії до практики», який був започаткований у 2014 році в Національному музеї Тараса Шевченка (Київ). Проєкт передбачав реалізацію низки напрямів по роботі з відвідувачами: співпрацю з громадськими організаціями щодо подолання бар'єрів у сфері культури, що передбачає проведення серії тренінгів по роботі з відвідувачами з інвалідністю; розробку співробітниками музею спільно з відповідними спеціалістами програм для дітей з аутизмом, слабозорих, людей з інвалідністю; розробку методичних рекомендацій по роботі музеїв з людьми з інвалідністю; проведення культурно-мистецьких заходів за участю людей з інвалідністю, спрямованих на інтеграцію людей з особливими потребами та людей з інвалідністю в загальний соціальний та культурний простір країни.

З 2017 року Педагогічний музей України (Київ) активно розвиває практики інклюзії, які є складовою науково-дослідної, фондової, експозиційної, екскурсійної діяльності закладу. Спільно з Незалежною асоціацією психологів реалі-

зовано музейно-освітній проєкт «Школа для музейників по роботі з особливими відвідувачами», частину виставок музею адаптовано для осіб з тяжкими порушеннями зору. Співробітники музею надають консультативну допомогу колегам із регіонів України щодо впровадження практик інклюзії. Зокрема, асистують під час проведення екскурсій для особливих категорій відвідувачів у вітчизняних музеях. Серед напрацювань музейного закладу варто виділити Всеукраїнську конференцію «Інклюзія в музеї: простір рівних можливостей» (2019), яка була організована сумісно з Музеєм історії Києва та Незалежною асоціацією психологів (Міхно, 2019). На конференції обговорювались питання доступності музейних приміщень та експозицій для людей з особливими потребами, підвищення кваліфікації музейних працівників, які працюють з такими відвідувачами, напрями співпраці музейних закладів з недержавними організаціями.

Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків також розвиває напрям інклюзії. Свої перші інклюзивні проєкти музей почав реалізовувати у 2013 році (проєкт «Музей гуртує», орієнтований на родини дорослих осіб з ментальними порушеннями). На сьогодні у музеї впроваджено програми, розраховані на людей з порушенням аутистичного спектра та синдромом Дауна. Люди з інвалідністю сумісно з провідними вітчизняними експертами з цифрової доступності у 2019 році створили перший в Україні музейний вебсайт відповідно до міжнародних стандартів WCAG 2.1. Як зазначає заступниця директора музею з освіти та комунікації Г. Рудик: «Тут знадобився наш досвід не лише у роботі з людьми з аутизмом, з синдромом Дауна та іншими інтелектуальними порушеннями, але й знання особливостей людей з різними порушеннями зору, слуху та моторики, а також людей з комплексними функціональними порушеннями ... цей напрям далі підхопили інші музеї, це стало одним з сучасних трендів української музейної справи» (Рудик & Гоцало, 2021).

У 2020 році за підтримки Українського культурного фонду було реалізовано проєкт «Доступність музеїв для відвідувачів з інтелектуальними порушеннями». Серед партнерів і виконавців проєкту Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Державний історико-культурний заповідник м. Дубно, Кременецький краєзнавчий музей (Національна Асамблея людей з інвалідністю України, 2020). Основні напрацювання проєкту представлені виданням книги «Я збираюсь до музею: книга у форматі легкого читання» (Кравченко & Рудик, 2020b) та методичних рекомендацій «Доступність музеїв для людей з інтелектуальними порушеннями» (Кравченко & Рудик, 2020a), а також фільмом «Готуємося до музейної екскурсії» про досвід розробки та проведення музейних занять для людей з інтелектуальними порушеннями (ВГО «Коаліція», 2020).

У контексті розвитку соціально-культурних практик інклюзії важливою подією стало відкриття у 2017 році в Києві Музею у темряві «Третя після опівночі» (<https://0300.com.ua/>). Це фактично перший на теренах України музейний проєкт, що надає відвідувачам унікальну можливість поглянути на навколишній світ в повній темряві очима незрячих людей, які працюють гідями у музеї. З одного боку, музей працевлаштовує людей з вадами зору, а з іншого — змінює ставлення соціуму до них. Набутий у музеї досвід допомагає відвідувачам переосмислити своє ставлення до життя, мотивує та надихає на нові звернення.

З огляду на тему нашого дослідження актуалізації соціально-культурних практик інклюзії сприяв проєкт «Inclusive Travels in Ukraine: доступність музеїв України», започаткований у 2020 році за підтримки Українського культурного фонду. Проєкт має на меті моніторинг рівня інклюзивності українських музеїв. До реалізації проєкту долучились IT-спеціалісти, дизайнери, експерти туристичної галузі та громадські активісти, які мають досвід реалізації інклюзивних проєктів. Результатом роботи команди став тримовний вебсайт <https://travels.in.ua/>, на якому представлено близько тисячі музеїв з усіх областей України; із них — близько 400 музеїв мають оцінку рівня інклюзивності, що зроблена на основі результатів анкетування музеїв, волонтерського моніторингу та експертного аудиту. Своєрідним підсумком реалізації проєкту стало визначення п'яти музеїв, що найкраще пристосовані для обслуговування осіб з інвалідністю та маломобільних відвідувачів. Серед найдоступніших музеїв України було визнано Національний музей Голодомору-геноциду (Київ), НКММК «Мистецький арсенал» (Київ), Національний музей історії України у Другій світовій війні (Київ), Музей «Становлення української нації» (Київ), Музей історії Києва (Київ). Для зазначених музейних закладів характерні безбар'єрна прилегла територія і вхід, доступні внутрішні простори, адаптовані експозиції та інклюзивні вбиральні (Travels Inclusive Ukraine, 2021). Команда проєкту планує і надалі інформувати зацікавлену аудиторію щодо готовності вітчизняних музеїв до зустрічі різних категорій відвідувачів, до інновацій. На сьогодні доступність середовища є основою для адаптації музею до потреб своєї аудиторії. Створення безбар'єрного простору сприяє включенню нових соціальних груп до поля музейної діяльності та входить до ряду пріоритетних стратегічних напрямів розвитку музейних інституцій.

■ Висновки

Місія, візія і цінності музеїв у контексті розвитку соціально-культурних практик інклюзії поки лише починають обговорювати у колі експертів та працівників вітчизняних музеїв. З'ясовано, що для сучасної музейної галузі України формування нової реальності та смислів через осмислення практик забезпечення доступу і створення інклюзивного середовища є однією із найбільш важливих тенденцій розвитку. Проведене нами дослідження засвідчило, що нові підходи розвитку соціокультурних практик інклюзії в діяльності музеїв України пов'язані з середовищем, яке відкриває можливості для творчої активності, інтеграції та опанування практик, що формують комунікативні компетенції, позитивно-емоційну і пізнавальну ауру, насичену культурними смислами. Визначено, що соціокультурні практики інклюзії в діяльності музеїв являють собою сукупність практик та інструментів, спрямованих на подолання соціальної ексклюзії. Музейна інклюзія розглядається нами як процес, характерними ознаками якого є постійний пошук ефективних методик та форм, що враховують питання багатоманітності, навчають співіснувати з відмінностями, які розглядаються як стимул у прилученні музейної аудиторії до надбань історико-культурної спадщини. Інклюзія як музейна концепція знаходиться у стані постійного розвитку і є на сьогодні важливою складовою музейної політики та стратегій, що орієнтовані на подолання причин і наслідків нерівності, дискримінації та ексклюзії.

Створення безбар'єрного простору сприяє включенню нових соціальних груп до поля музейної діяльності й входить до ряду пріоритетних стратегічних напрямів розвитку музейних інституцій України. Аналіз сучасних практик музейної інклюзії показав існування музейного простору, який характеризується модернізацією методів, засобів, способів взаємодії з аудиторією на основі принципів варіативності, гнучкості, відкритості щодо інновацій. Доведено, що вітчизняний музейний простір значно розширився через залучення партнерів для реалізації міждисциплінарних та міжмузейних інклюзивних проєктів.

Результати дослідження визначають перспективні вектори розвитку інклюзивних практик в українських музеях: розробка інклюзивної політики у музейній сфері (вдосконалення нормативної бази для забезпечення умов інклюзивного процесу та створення доступного музейного середовища, включно з кадровим ресурсом); формування інклюзивної музейної культури, в основу якої покладено наступні принципи та цінності: реалізація прав людини, відкритість до культурного різноманіття, взаємодія та міжкультурний діалог; поширення інклюзивних практик, які мають програмне і методичне забезпечення та технології їх впровадження.

■ Список використаних джерел

- ВГО «Коаліція». (2020). *Готуємося до музейної екскурсії* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ejjMhpsXAKM>
- Верховна Рада України. (2009, 16 грудня). *Конвенція про права осіб з інвалідністю* (№ 1767-VI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
- Кравченко, Р., & Рудик, Г. (2020a). *Доступність музеїв для людей з інтелектуальними порушеннями*. <https://drive.google.com/file/d/1QWUXcij3CH96dDZEltgFvLITC8rzX56/view>
- Кравченко, Р., & Рудик, Г. (2020b). *Я збираюсь до музею: книга у форматі легкого читання*. <https://drive.google.com/file/d/114MRRWYZAEpfyPPa8y-JpBgSh0YRW5In/view>
- Міхно, О. (2019). Інклюзія як напрям роботи Педагогічного музею України. *Art museum: минуле і сьогодні*, 3, 53–57.
- Національна Асамблея людей з інвалідністю України. (2020, 2 листопада). *Доступність музеїв для людей з інтелектуальними порушеннями*. <https://naiu.org.ua/dostupnist-muzeyiv-dlya-vidviduvachiv-z-intelektualnyumy-porushennyamy/>
- Рудик, Г., & Гоцало, К. (2021, 3 листопада). *Мистецтво на дотик: тактильні копії експонатів музею Ханенків*. Антиквар. <https://cutt.ly/aYFeXA>
- Степанович, К. (2021, 8 квітня). Історичні аспекти інклюзії в онлайн-проєкті Педагогічного музею України «3 історії спецпедагогіки». В *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат*, Матеріали I Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (с. 163–166), Тернопіль, Україна. Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка.
- Філіпчук, Н. (2021). Взаємодія музейного працівника з відвідувачами в умовах інклюзивного освітнього середовища. В *Інклюзивна освіта: ідея, стратегія, результат*, Матеріали I Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (с. 189–191), Тернопіль, Україна. Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка.

- Яріко, М. О. (2021, 27–28 травня). Інклюзія у туристичному просторі як соціокультурний феномен. В *Теорія, практика та інновації розвитку туристичної і готельно-ресторанної індустрії*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (с. 161–164), Умань, Україна. ВПЦ «Візаві».
- Ясеновська, М., & Зіненко, О. (2020). *Кращі практики інклюзії*. <http://library.fes.de/pdf-files/bueeros/ukraine/16600.pdf>
- Coleman, L.-E. (2018). *Understanding and Implementing Inclusion in Museums*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Sandell, R. (1998). Museums as agents of social inclusion. *Museum Management and Curatorship*, 17(4), 401–418.
- Sandell, R. (2003). Social Inclusion, the Museum and the Dynamics of Sectoral Change. *Museum & Society*, 1(1), 45–62.
- Travels Inclusive Ukraine. (2021). *Inclusive Travels визначив найдоступніші музеї України*. <https://cutt.ly/Y1YVktD>

References

- Coleman, L.-E. (2018). *Understanding and Implementing Inclusion in Museums*. Rowman & Littlefield Publishers [in English].
- Filipchuk, N. (2021). Vzaiemodiia muzeinoho pratsivnyka z vidviduvachamy v umovakh inkliuzyvnoho osvithnoho seredovyshcha [Interaction of a museum worker with visitors in an inclusive educational environment]. In *Inklyuzyvna Osvita: Ideia, Stratehiia, Rezultat [Inclusive Education: Idea, Strategy, Result]*, Proceedings of the First All-Ukrainian Interdisciplinary Scientific and Practical Conference (pp. 189–191), Ternopil, Ukraine. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University [in Ukrainian].
- Kravchenko, R., & Rudyk, H. (2020a). *Dostupnist muzeiv dlia liudei z intelektualnymy porushenniamy [Accessibility of Museums for People With Intellectual Disabilities]*. <https://drive.google.com/file/d/1QWUXcij3CH96dDZEItgFvLITC8rzX56/view> [in Ukrainian].
- Kravchenko, R., & Rudyk, H. (2020b). *Ya zbyraius do muzeiu: knyha u formati lehkocho chytannia [I'm Going to the Museum: a Book in Easy-to-read Format]*. <https://drive.google.com/file/d/114MRRWYZAEpfyPPa8y-JpBgSh0YRW5In/view> [in Ukrainian].
- Mikhno, O. (2019). Inkliuziia yak napriam roboty Pedahohichnoho muzeiu Ukrainy [Inclusion as a direction of work of the Pedagogical Museum of Ukraine]. *Art museum: Past and Present*, 3, 53–57 [in Ukrainian].
- National Assembly of People with Disabilities of Ukraine. (2020, November 2). *Dostupnist muzeiv dlia liudei z intelektualnymy porushenniamy [Accessibility of Museums for People With Intellectual Disabilities]*. <https://naiu.org.ua/dostupnist-muzeiv-dlya-vidviduvachiv-z-intelektualnymy-porushenniamy/> [in Ukrainian].
- Rudyk, H., & Hotsalo, K. (2021, November 3). *Mystetstvo na dotyk: taktyni kopii eksponativ muzeiu Khanenkiv [Art to the Touch: Tactile Copies of Exhibits of the Khanenko Museum]*. Antykar. <https://cutt.ly/a1YFeXA> [in Ukrainian].
- Sandell, R. (2003). Social inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum & Society*, 1(1), 45–62 [in English].
- Sandell, R. (1998). Museums as agents of social inclusion. *Museum Management and Curatorship*, 17(4), 401–418 [in English].

- Stepanovych, K. (2021, April 8). Istorychni aspekty inkluzii v onlain-proiekti Pedahohichnoho muzeiu Ukrainy "Z istorii spetspedahohiky" [Historical aspects of inclusion in the online project of the Pedagogical Museum of Ukraine "On the history of special pedagogy"]. In *Inkluziynna Osvita: Ideia, Stratehiia, Rezultat [Inclusive Education: Idea, Strategy, Result]*, Proceedings of the First All-Ukrainian Interdisciplinary Scientific and Practical Conference (pp. 163–166), Ternopil, Ukraine. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University [in Ukrainian].
- Travels Inclusive Ukraine. (2021). *Inclusive Travels vyznachyv naidostupnishi muzei [Inclusive Travels has Identified the Most Accessible Museums in Ukraine]*. <https://cutt.ly/Y1YVktD> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2009, December 16). *Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]* (№ 1767-VI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
- VHO "Koalitsiia". (2020). *Hotuiemosia do muzeinoi ekskursii [We are Preparing for a Museum Tour]* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ejjMhpsXAKM> [in Ukrainian].
- Yariko, M. O. (2021, May 27–28). Inkluziia u turystychnomu prostori yak sotsiokulturnyi fenomen [Inclusion in the tourist space as a sociocultural phenomenon]. In *Teoriia, Praktyka ta Innovatsii Rozvytku Turystychnoi i Hotelno-restoranoi Industrii [Theory, Practice and Innovations in the Development of the Tourism, Hotel and Restaurant Industry]*, Proceedings of the International Scientific-practical Conference (pp. 161–164), Uman, Ukraine. VPTs "Vizavi" [in Ukrainian].
- Yasenovska, M., & Zinenko, O. (2020). *Krashchi Praktyky Inkluzii [Best Practices for Inclusion]*. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16600.pdf> [in Ukrainian].

MODERN SOCIOCULTURAL PRACTICES OF INCLUSION IN MUSEUMS

Yuliia Kliuchko

PhD in Education, Associate Professor,
ORCID: 0000-0003-1969-4308, e-mail: klyuchkoy@gmail.com,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to clarify the concept of inclusion in the context of the development strategy of museum institutions; to investigate the current sociocultural practices of inclusion in the activities of museums in Ukraine and identify their development trends. The research methodology is based on the general scientific principle of objectivity, structural and functional, analytical methods that are used in the analysis of sociocultural practices of inclusion in the activities of museums. Given the current state of museum business in Ukraine, the main theoretical achievements of the issue are systematised and generalised; it is shown that the research topic at the present stage is not comprehensively reflected in the domestic

scientific literature. The scientific novelty consists in determining the main development vectors of sociocultural practices of inclusion in the activities of domestic museums, studying the most successful projects of Ukrainian museums in the context of the development strategy of the museum industry. Conclusions. The study shows that for the modern museum industry of Ukraine, the formation of a new reality and meanings through understanding the practices of providing access and creating an inclusive environment is one of the most important development trends. It is determined that sociocultural practices of inclusion in the activities of museums are a set of practices and tools aimed at overcoming social exclusion. It is proved that museum inclusion is a process characterised by a constant search for effective methods and forms that take into account the issues of diversity, teach to coexist with differences, and are considered as an incentive in attracting the museum audience to the achievements of historical and cultural heritage. Inclusion as a museum concept is in a state of constant development and is currently an important component of museum policy and strategies that are focused on overcoming the causes and consequences of inequality, discrimination, and exclusion. It is proved that the domestic museum space has significantly expanded due to the involvement of partners for the implementation of interdisciplinary and inter-museum inclusive projects. The promising development vectors of inclusive practices in Ukrainian museums are identified.

■ **Keywords:** museum; inclusion; barrier-free space of museums; sociocultural practices of inclusion; inclusion in the museum; museum audience

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256915

УДК 394.2:316.728

СВЯТО І БУДЕННІСТЬ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ ПРОТИСТАВЛЕННЯ

Козловська Марина Вікторівна

Здобувач,

ORCID: 0000-0002-2906-672X, e-mail: maruselj6969@gmail.com,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Козловська, М.В. (2022). Свято і буденність: соціокультурні виміри протиставлення. *Питання культурології*, (39), 151-159. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256915>.

Анотація

Мета статті — визначити основні соціокультурні особливості свята у протиставленні буденності. Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних методах наукового пізнання, інтегрованих з культурології, соціології, філософії, що сприяло міждисциплінарному синтезу наукової рефлексії. Соціокультурний підхід дав змогу проаналізувати свято та буденність на основі парадигмальної єдності: соціум — культура — людина. Всебічний аналіз предмета вивчення уможливили принципи об'єктивності та неупередженості. Наукова новизна полягає у дослідженні свята як соціокультурного феномену у вимірах повсякденності, адже нині свято змінює своє функціональне навантаження, істотно впливає на характер не лише святкового, а й буденного часу, тобто визначає основні риси стилів життя та повсякденності, набуваючи ознак актуального соціокультурного феномену. Висновки. Пізнавальна модель дослідження свята як соціокультурного феномену має ґрунтуватися на низці парадигм, зумовлених особливостями онтологічного сенсу буття людини, насамперед у життєвому вимірі двох невід'ємних дихотомічних явищ повсякденності — святковості та буденності. Єдність яких практично і визначає існування людини як суспільної істоти, включеної в складний організм міжсуб'єктної комунікації на всіх рівнях соціокультурної взаємодії. За допомогою обрядів свято регулює соціокультурні процеси, забезпечуючи природний принцип чергування та своєрідний баланс, що дає змогу людині й суспільству спорадично переключатися та забезпечує відтворення культури на всіх рівнях побутування. Визначено, що свято стає своєрідним душевним поривом, архетипом, який спонукає нас брати участь у святкових заходах, навіть не враховуючи їх роль як релаксуючих чи компенсаторних чинників.

Ключові слова: свято; повсякденність; соціокультурний вимір; буденність; відпочинок; дозвілля

Вступ

Останніми роками, коли відбуваються якісні зміни у соціокультурній сфері, покращуються побутові умови, збільшується кількість вільного часу тощо, значно зростає роль свята в суспільному побутуванні. На тлі трансформаційних, почасти кризових змін у розвитку культури, відродження інтересу до буттєвості пересічної людини, значення в її житті сакральності, ритуалів та символів, а також неоднозначного ставлення до дозвілля в умовах пріоритету трудової діяльності, свято змінює своє функціональне навантаження, істотно впливає на характер не лише святкового, а й буденного часу, тобто визначає основні риси стилів життя та повсякденності, набуваючи ознак актуального соціокультурного феномену.

Дослідженню повсякденності та її зв'язку зі святом присвячені праці І. Касавіна, С. Щавельова (Касавин & Щавелев, 2004), М. Бахтіна (Бахтин, 1990), А. Шюца, Л. Григор'єва (Григорьев, 1988), І. Рибнікової (Рыбникова, 2001), О. Бойко (2012) та ін.

Також слід зазначити, що на розмежуванні святкового і буденного ґрунтується низка концепцій, які трактують зміст свята, зокрема його походження. Серед них соціальна концепція Адр. Піотровського, яка наголошує на сенсі свята у подоланні побутової повсякденності; аграрно-продукуюча (В. Пропп), яка концентрується на визначальному впливі суспільно-трудової діяльності людини на виникнення свята та на особливості проведення вільного часу. Комунікативна концепція А. Мазаєва ґрунтується на виникненні свята внаслідок розвитку спілкування людей в умовах вільного часу, а концепція К. Жигульського підкреслює об'єктивну ритміку буднів та свят. На жаль, в українській культурології не вистачає праць на задану тематику, що й зумовило її вибір та окреслило мету статті.

Мета статті

Метою статті є визначення основних соціокультурних особливостей свята у протиставленні буденності. Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових та спеціальних методах наукового пізнання, інтегрованих з культурології, соціології, філософії, що сприяло міждисциплінарному синтезу наукової рефлексії. Соціокультурний підхід дав змогу проаналізувати свято та буденність на основі парадигмальної єдності: соціум — культура — людина. Всебічний аналіз предмета вивчення уможливили принципи об'єктивності та неупередженості. Наукова новизна полягає у дослідженні свята як соціокультурного феномену у вимірах повсякденності.

Виклад матеріалу дослідження

Дослідники І. Касавін та С. Щавельов (Касавин & Щавелев, 2004) зазначають, що «найважливішою властивістю повсякденності є те, що вона постійно рухається далі та не терпить перерви. Зазвичай вона не переривається цілком навіть надзвичайними подіями, натомість навіть наполегливо вимагає їхнього рутиноподібного обліку» (с. 238).

«Рутиноподібні» життєві практики повинні бути системними, стабілізуючими, постійно відтворюватися/повторюватися, тобто відбуватися щодня, набути

статусу щоденних. Поняття «щоденний» тлумачиться так: 1) який буває, відбувається, повторюється щодня; 2) звичайний, повсякденний, буденний (Словник УА, б.д.).

Та якими б різноманітним не були життєві світи та спосіб життя, для більшості людей свято, хоча і є частиною повсякденного життя, проте не є рутинізованою буденною практикою.

На характеристиці свята як антитезі будням, звичайному життю, специфічно короткочасній формі людського буття наголошує «Великий тлумачний словник з культурології»: «свято — протиставлений будням (повсякденності) відрізок часу, що характеризується радістю та урочистістю, виділений у потоці часу на згадку або на честь когось або чогось, що володіє сутнісним зв'язком зі сферою сакрального, що відзначається у культурній чи релігійній традиції як інституціо-налізоване дійство, яке забезпечує його учасникам максимальну причетність до цієї сфери. Зазвичай протистоїть не просто будням, а деяким «невдалим» відрізкам часу (...) Протиставлення свята повсякденності досить точно повторює протиставлення сакрального профанному» (Кононенко, 2003, с. 326–327).

Щодо принципового розмежування буденного і святкового стану та часу свідчить народна творчість, зокрема приказки, прислів'я: «Трутням свято і в будень», «Велике свято, що Гриць у церкві», «Гуляй, тату, — завтра свято», «Лінивому завжди свято». У словнику В. Даля (1994) згадується така «святкова» народна творчість: «Примічай будні, а свята самі прийдуть», «І дурень свято знає, та буднів не пам'ятає», «Відсвяткували, пора за розум взятися» (с. 381).

Подібні вислови можна знайти й в інших мовах, наприклад, у французькій: «Спочатку робота, задоволення потім», «Лінивому кожен день свято», «Змішуй діло з безділлям — жити будеш з весіллям» тощо.

Частково суголосною є позиція філософа Й. Пайпера (Pieper, 1999), висловлена ним у праці «В гармонії зі світом. Теорія свята». Своє розуміння свята він концептуалізує через дихотомію «святковість — буденність», хоча і наголошує, що ця антитеза стосується зовсім іншої категорії, ніж, скажімо, ліворуч і праворуч, або день і ніч. Тобто це значить, що робочий і святковий день не є взаємовиключними поняттями. Йдеться про те, що праця — це буденність, а свято — це щось особливе, незвичайне, перерва у звичайному плині часу. Дослідник наголошує, що свято кожного дня, навіть через день — це ідея, яка не може бути реалізована на практиці, хоча й не обов'язково суперечить концепції свята, просто це навряд чи здійсненне в житті людей (Pieper, 1999, с. 3). Свято може виникнути лише з фундаменту життя, звичайну форму якому надає саме робочий день. Свято — це своєрідна ілюзія, втеча від буденності.

Водночас дослідник не просто протиставляє свято буденності, воно, на його думку, є своєрідним способом упорядкування історичного часу, ідеальною рамкою, яка наповнюється потрібними відповідними часу соціокультурними цінностями — символами, образами, інтересами, емоціями, потребами і бажаннями. В жорсткій ритуальній циклічності, чергуванні святкових та буденних днів полягає темпоральність свят, особливо релігійних і обрядових.

Отже, повсякденність охоплює і щастя, і працю, і задоволення, і радість від спітнілого чола, а також споживання життєвої енергії. Якщо один елемент

у цих парах пригнічений, реальність праці фальсифікується і править фальшива святковість.

Так, діяльність, яка сама собою є значущою, стає синонімом свята. Святувати свято означає робити щось, що жодним чином не прив'язане до інших цілей: «тому що» і «для того, щоб». Справжнє свято не можна уявити поза сферою діяльності, тому той, хто не може сказати, яка діяльність має значення, не зможе надати концепцію свята. І якщо ця неспроможність екзистенційна, а не просто інтелектуальна, то передумов для визначення будь-якого свята бракує (Pieper, 1999, с. 9).

Й. Пайпер вважає, що заможний клас навіть не може просто розважитися, не кажучи вже про свято, адже він зазвичай бездіяльнісний. «Дольче віта» — вкрай несвяткова справа. Саме з цим фактом філософ пов'язує придворні свята доби бароко, які історики описують як надзвичайно святкові. Однак, на його думку, вони виникли не від радості життя, а від *horror vacui* (страху порожнечі), нудьги, адже їхнє повсякденне життя було позбавлене праці, тому йому апріорі бракувало справжньої святковості. Так виникали псевдо свята (Pieper, 1999, с. 6).

А. Шюц також розуміє повсякденну реальність як таку, що вносить зміни в навколишній світ за допомогою фізичних тілесних дій, тобто як трудову. Превалююча форма активності відіграє конститутивну роль щодо когнітивного стилю, наділяючи його єдністю, зв'язуючи всі елементи (Григорьев, 1988, с. 125). Трудова діяльність, на його думку, — це вплив людини на фізичні об'єкти, водночас дослідник не розрізняє творчу і руйнівну діяльність (Григорьев, 1988, с. 127).

Відтак, у механізмі чергування святкового і буденного часу закладена потреба і здатність людини відпочивати, звільнятися від норм повсякденного життя, зокрема від напруження, властивого часові, під час якого ми виконуємо професійні функції. Тому свято інколи вчені трактують досить просто — як щось, протилежне праці, робочим будням, повсякденню. Тобто свято — це вихідний, відпочинок, час розслаблення, відновлення фізичних і психічних сил.

Фактично свято і потрібне для того, щоб людина могла відновити сили та повернутися до продуктивної діяльності. Воно є необхідним аспектом буття людини, а святкове дозвілля забезпечує потребу у відпочинку, без якого неможливо сьогодні уявити повноцінне існування.

Недарма з-поміж низки підходів до розуміння свята дослідники обґрунтовують трудовий (В. Чичеров, В. Пропп), рекреативний (Н. Мизов), компенсаторний (Н. Рейн).

Щоправда, для сучасної людини часто робочий час, праця, матеріальне виробництво стають, на переконання І. Рибнікової (Рыбникова, 2001), чи не єдиним сенсом життя, «єдиним принципом, що конститує його суб'єктивність», своєрідним «ідолом». Водночас реалізація людської самості лише через працю, потужний індустріально-технічний розвиток, який породив ілюзію, що саме до цього зводиться прогрес культури, може призвести до відчуження від праці, перевтоми, втрати свободи та творчих потенцій людини.

Також святкову культуру розуміють як набір феноменів художньої культури, соціокультурних практик, мистецтва, елементів народної творчості тощо, які перебувають за межами повсякденності та володіють низкою позитивних момен-

тів, які характеризують різні аспекти побутування людей, протиставлені повсякденній офіційній впорядкованості, церемоніальним контактам між людьми. Так свято стає часом, вільним від обмежень та заборон на атмосферу веселощів і відповідну дещо фамільярну поведінку. Все, що забороняється у повсякденній комунікації, вважається природним для святкової взаємодії. Так, відповідно до психоаналітичної концепції, саме свято — це час порушення суспільних норм, різних заборон, табу і правил поведінки. Наприклад, для Ф. Ніцше глибинний сенс свята у тому, що за його допомогою людина реалізує свої екзистенційні потреби, в змозі пережити стани, зокрема катарсис, що власне і дає відчуття повноти життя.

Свято стає своєрідним душевним поривом, архетипом, який спонукає нас брати участь у святкових заходах, навіть не враховуючи їх роль як релаксуючих чи компенсаторних чинників.

Як зазначає А. Байбурін (1985), «кожній етнічній культурі характерні свої уявлення щодо значущості тих чи інших аспектів поведінки, а отже, своя конфігурація межі між обов'язковою (типізованою) та вільною (індивідуальною) поведінкою» (с. 38).

У такому контексті свято вже не розуміється як пустопорожній час з недолугим набором «попсових» і «масових» практик. Тут справедливо зазначити, що таке ставлення до свята не є дивним, адже тривалий час свята були символами відходу від обмежень повсякденного життя аж до ейфоричних, аномальних форм існування, формою пустопорожнього веселого проведення часу. Так, М. Бахтін (Бахтин, 1990) вважає: «Спільним знаменником усіх карнавальних рис різних свят є істотне відношення цих свят до веселого часу» (с. 243).

Тому тривалий час свято розглядалося як час надмірностей, символ відриву від реальності чи навіть як інверсія нормальності. Таке розуміння засноване на дюркгеймівському протиставленні священного та профанного, періодів порядку та безладу, у цьому разі — безладу святкового.

Водночас свято — це вільний від робочих справ час, а саме святкування — це своєрідний ритуал, обряд, видовище, урочисті дії. Отже, свято може бути засобом не просто вивільнення від рутини повсякденного життя, а й звільнення від певної соціальної та економічної реальності; не просто вихідним днем, днем відпочинку від роботи, що наче підпорядкований професійному святковому календарю, а самодостатньою цінністю, яка є показником гуманності повсякденності та апелює до вторинності праці щодо святкового дозвілля.

У такому розумінні свято також апелює до поняття свободи, свободи від будь-яких обов'язків, не лише професійних. До можливості дозволити собі різні вільності — в одязі, поведінці, манері спілкування. З цього випливає, що свято дає свободу в різних сферах та можливість хоч би на нетривалий час уникнути контролю з боку керівництва чи суспільних норм. Так свято стає втіленням свободи у різних конфігураціях, зокрема «у святкові дні людина може вивільнити свої прагнення та імпульси, які стримуються повсякденністю, та продемонструвати всі свої почуття» (Бойко, 2012, с. 134).

Останнім часом навіть щорічна відпустка на роботі дедалі більше набуває ознак свята, оскільки останнє також асоціюється з вихідним днем. Тому сьогодні

цінність роботи та навіть рівень людської гідності при її виконанні вимірюється не стільки заробітною платнею, скільки критеріями відпустки. Тобто тим, яку відпустку людина може собі дозволити як за тривалістю, так і за фінансовими можливостями.

Відповідні «святкові» кінофільми, зображення, прикрашання, реклама тощо сприяють побудові в нашій уяві стереотипних сценаріїв свят, культивують і підтримують мрії про відпочинок, задоволення, безтурботність, на протигагу робочим будням, рутині та обмеженням різного ґатунку. Уявити себе у відпустці, помряти, подумки спроектувати/перенести себе в цей час — це все вже є своєрідним способом вирватися зі свого нинішнього буденного стану та відволіктися від реальних матеріальних статків.

Очікування свята ніби нівелює статус, професійну ідентичність, які на певний час перестають конкурувати між собою.

Зі свого боку завдяки цьому збільшується цінність самої роботи, що корелюється показником того, скільки і як може собі людина дозволити під час відпустки чи святкування. Так, святкові, вихідні дні та відпустка задають своєрідний ритм робочим будням. Частково або повністю відірване від ритмів і поточних зобов'язань, свято апріорі посилює символізм буднів у різних соціальних групах.

Руйнуючи рутину повсякденності, як зазначає Х. Кокс (Сох, 1969), свято заповнює досвід і компенсує обмеженість. Дозвілля, яке вивільняється унаслідок науково-технічного розвитку, змушує поставити під сумнів традиційний культ трудової діяльності. Х. Кокс (Сох, 1969) вважає, що саме молодіжна культура хіпі нагадала сучасному, замиленому роботою суспільству про свято. Хоча вони, на думку дослідника, засновуючи власні урочистості та ритуали, лише частково стикаються зі справжнім святом, святкують фактично абстракцію свята, їхні святкування беззмістовні, не пов'язані з історичними подіями та соціальними сподіваннями, позбавлені політичного виміру, а тому виглядають лише як яскрава втеча від життя.

Крім того, ілюзорні святкові спогади, очікування свята стають виміром своєрідної мобілізації, колективного співжиття, якому іманентне ідеологічне єднання, почасти не позбавлене політичного забарвлення. Тому в історичній ретроспективі можна вважати свята одним з ідеологічних міфів, а також механізмом ототожнення з символами лібералізму і демократії, умовою вільного існування людини.

Також щодо свята справедливо, на нашу думку, порушувати питання не тільки про його інший час та інше місце щодо буденності, а й про його функції як засобу організувати та естетично оформлювати вільний час, бути протиотрутою або навіть ефективним засобом протистояння справжній рутинній повсякденній реальності.

Щоправда, як наголошує О. Бойко (2012), позаяк сама повсякденність сьогодні почасти набуває естетизованих форм, почасти відбувається стирання відмінностей між нею та святом, «а святкові дії замінюються розважальними, видовищними феєріями» (с. 132).

Загалом, на наше переконання, так лише проявляється природний принцип чергування, своєрідного балансу, адже за допомогою обрядів свято дає змогу

суспільству спорадично переключатися, а відтак — регулювати соціокультурні процеси. Отже, соціокультурну значущість свята, як такого ціннісного регулятора, не варто ігнорувати.

Насамкінець зазначимо, що соціокультурне значення свята у контексті повсякденності перегукується з поняттям подієвої культури та відповідних комунікацій. А. Смирнова (2016) визначає подієві комунікації як особливий тип соціальної взаємодії. Вони через множинності своїх жанрів (святково-карнавальні, ритуальні, розважальні та ін.) адаптовані (і сюжетно, і мотиваційно) до різних видів спеціалізованої культури (фестивалів, ярмарок, церемоній та спортивно-видовищних заходів, виставок, презентацій, конкурсів та концертів, благодійних та громадсько-політичних акцій, наукових конференцій та ін.). Попри існуючі між ними відмінності в соціальних функціях, формах та засобах вираження, сутнісно вони зводяться до спеціально організованих заходів.

Тобто такі заходи, фактично і свята, є спеціальною подією у різних формах «неповсякденної» взаємодії безпосередніх учасників, що дає змогу зафіксувати їхнє соціокультурне функціональне призначення як засобу відтворення культури на спеціалізованому рівні.

■ Висновки

Отже, пізнавальна модель дослідження свята як соціокультурного феномену має ґрунтуватися на низці парадигм, зумовлених особливостями онтологічного сенсу буття людини, насамперед у життєвому вимірі двох невід'ємних дихотомічних явищ повсякденності — святковості та буденності. Єдність яких практично і визначає існування людини як суспільної істоти, включеної в складний організм міжсуб'єктної комунікації на всіх рівнях соціокультурної взаємодії. За допомогою обрядів свято регулює соціокультурні процеси, забезпечуючи природний принцип чергування та своєрідний баланс, що дає змогу людині і суспільству спорадично переключатися та забезпечує відтворення культури на всіх рівнях побутування.

■ Список використаних джерел

- Байбурин, А. К. (1985). Этнические аспекты изучения стереотипных форм поведения и традиционная культура. *Советская этнография*, (2), 36–46.
- Бахтин, М. М. (1990). *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса* (2-е изд.). Художественная литература.
- Бойко, О. (2012). Свято як екзистенційна основа буття людини. *Світогляд — Філософія — Релігія*, 2, 132–140.
- Григорьев, Л. Г. (1988). «Социология повседневности» Альфреда Шюца. *Социологические исследования*, (2), 123–128.
- Даль, В. И. (1995). *Толковый словарь живого великорусского языка* (Т. 3). ТЕРРА.
- Касавин, И. Т., & Щавелев, С. П. (2004). *Анализ повседневности. Канон+*.
- Кононенко, Б. И. (2003). *Большой толковый словарь по культурологии*. Вече 2000; АСТ.
- Рыбникова, И. Ю. (2001). *Бытийный статус праздника* [Диссертация кандидата философских наук, Сибирский государственный автомобильно-дорожный университет].

Словник УА. (б.д.). Щоденний. В *Словник УА. Портал української мови і культури*. Взято 9 лютого, 2022, з <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9>

Смирнова, А. Ю. (2016). *Событийные коммуникации в культуре постмодерна: культурфилософский анализ* [Автореферат диссертации кандидата философских наук, Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации].

Cox, H. (1969). *Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Fantasy*. Harvard University Press.

Pieper, J. (1999). *In Tune with the World. A Theory of Festivity*. St. Augustines Press.

Reference

Baiburin, A. K. (1985). Etnicheskie aspekty izucheniya stereotipnykh form povedeniya i traditsionnaya kul'tura [Ethnic Aspects of the Study of Stereotypical Forms of Behavior and Traditional Culture]. *Sovetskaya Etnografiya*, (2), 36–46 [in Russian].

Bakhtin, M. M. (1990). *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kul'tura srednevekov'ya i Rennansa [Creativity of Francois Rabelais and Folk Culture of the Middle Ages and the Renaissance]* (2nd ed.). Khudozhestvennaya literatura [in Russian].

Boiko, O. (2012). Sviato yak ekzystentsiina osnova buttia liudyny [Celebration as an Existential Foundation of Human Being]. *Worldview — Philosophy — Religion*, 2, 132–140 [in Ukrainian].

Cox, H. (1969). *Feast of Fools. A Theological Essay on Festivity and Fantasy*. Harvard University Press [in English].

Dal', V. I. (1995). *Tolkovyi slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka [Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language]* (Vol. 3). TERRA [in Russian].

Grigor'ev, L. G. (1988). "Sotsiologiya povsednevnosti" Al'freda Shyutsa ["Sociology of Everyday Life" by Alfred Schutz]. *Sotsiologicheskie Issledovaniya*, (2), 123–128 [in Russian].

Kasavin, I. T., & Shchhavelev, S. P. (2004). *Analiz povsednevnosti [Analysis of Everyday Life]*. Kanon+ [in Russian].

Kononenko, B. I. (2003). *Bol'shoi tolkovyi slovar' po kul'turologii [Big Explanatory Dictionary of Cultural Studies]*. Veche 2000; AST [in Russian].

Pieper, J. (1999). *In Tune with the World. A Theory of Festivity*. St. Augustines Press [in English].

Rybnikova, I. Yu. (2001). *Bytiinyi status prazdnika [Existential Status of the Holiday]* [PhD Dissertation, Siberian State Automobile and Highway University] [in Russian].

Slovnnyk UA. (n.d.). Shchodennyi [Daily.]. In *Slovnnyk UA. Portal Ukrainskoi movy i kultury*. Retrieved February 9, 2022, from <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9> [in Ukrainian].

Smirnova, A. Yu. (2016). *Sobytiinye kommunikatsii v kul'ture postmoderna: kul'turfilosofskii analiz [Event Communications in Postmodern Culture: Cultural and Philosophical Analysis]* [Abstract of PhD Dissertation, Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration] [in Russian].

HOLIDAY AND EVERYDAY LIFE: SOCIOCULTURAL DIMENSIONS OF OPPOSITION

Maryna Kozlovska

Doctoral Candidate,

ORCID: 0000-0002-2906-672X, e-mail: maruselj6969@gmail.com,

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to determine the main sociocultural features of the holiday in contrast to everyday life. The research methodology is based on general scientific and special methods of scientific knowledge, integrated from cultural studies, sociology, philosophy, which contributed to the interdisciplinary synthesis of scientific reflection. The sociocultural approach made it possible to analyse the holiday and everyday life based on paradigmatic unity: society — culture — man. Comprehensive analysis of the subject of study was made possible by the principles of objectivity and impartiality. The scientific novelty is the study of the holiday as a sociocultural phenomenon in the dimensions of everyday life because today the holiday changes its functional meaning, significantly affects the nature of not only festive but also everyday time, i.e. determines the main features of lifestyles and everyday life acquiring signs of a relevant sociocultural phenomenon. Conclusions. The cognitive model of the holiday study as a sociocultural phenomenon should be based on a number of paradigms due to the peculiarities of the ontological meaning of human existence, primarily in the vital dimension of two integral dichotomous phenomena of festivity and everyday life. Their unity practically determines the existence of man as a social being, included in the complex organism of intersubjective communication at all levels of sociocultural interaction. With the help of rituals, the holiday regulates sociocultural processes, providing a natural principle of alternation, a kind of balance that allows people and society to switch sporadically, which, in turn, ensures the reproduction of culture at all levels of life. The article determines that the holiday becomes a kind of emotional impulse. This archetype motivates us to participate in festive events, even without considering their role as relaxing or compensatory factors.

Keywords: holiday; everyday life; social culture; rest; leisure

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256916
УДК 378.147:004.77

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Кошелева Оксана Борисівна^{1а}, Кравчук Олена Анатоліївна^{2а},
Цисельська Оксана Володимирівна^{3а}

¹Старший викладач,

ORCID: 0000-0002-1653-2103, e-mail: renisenb@ukr.net,

²Викладач,

ORCID: 0000-0001-7893-5840, e-mail: elenovetochka@gmail.com,

³Викладач,

ORCID: 0000-0002-2869-2454, e-mail: 2013pk@ukr.net,

^аКиївський національний університет культури і мистецтва,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Кошелева, О.Б., Кравчук, О.А., & Цисельська, О.В. (2022). Забезпечення якості вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Питання культурології*, (39), 160-171. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256916>.

Анотація

Мета статті — визначити ефективність використання інформаційно-комунікативних технологій у забезпеченні якості здобутої за їх допомогою дистанційної освіти. У статті проаналізовано інтерактивні дистанційні технології навчання, значна увага до яких зумовлена безпосереднім зв'язком з рівнем життя населення, а зміст людського капіталу визначається темпами зростання добробуту залежно від рівня освіти. Методологію дослідження становлять методи аналізу та синтезу, системний, історичний і культурологічний підходи, що дали можливість з'ясувати специфіку дистанційної освіти, прослідкувати етапи становлення та оцінити здатність ІКТ забезпечити її якість. Наукова новизна полягає в аналізі основних переваг та недоліків дистанційної форми навчання та визначенні напрямів вдосконалення використання ІКТ у системі дистанційної освіти. Висновки. На сучасному етапі онлайн-навчання стало основою для надання студентам вільного доступу до знань, показником рівня свободи у виборі закладів вищої освіти незалежно від територіальної віддаленості, можливості навчання у зручний час, темпу засвоєння навчального матеріалу, впливу на конфігурацію навчальної програми та зменшення ризику упередженого ставлення з боку суб'єктів навчальної комунікації. Доведено, що без якісної дистанційної освіти неможливо побудувати сучасну систему безперервного навчання. Її якість має безпосередню залежність від відповідності знань та

© Кошелева О. Б., 2022

© Кравчук О. А., 2022

© Цисельська О. В., 2022

Стаття надійшла до редакції: 19.02.2022

умінь випускників навчального закладу вимогам ринку праці. Наголошено, що забезпечити якість дистанційної освіти можливо через розвиток інформаційно-комунікативних технологій. Водночас оцінка її якості має бути близькою до оцінки якості традиційної очної або заочної освіти та має відповідати однаковим вимогам. Це здійснюється шляхом виявлення чинників (системних елементів), керуючи якими можна забезпечити необхідну якість освіти та оцінити показники організації, процесу й засобів навчання.

Ключові слова: дистанційна освіта; самостійна робота; студенти; оцінка якості; інформаційно-комунікативні технології; навчально-виховний процес; компетентність; заклади вищої освіти

Вступ

Забезпечення суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку країни можливе лише за умови належного рівня якості вищої освіти. Нині дедалі популярнішими стають інтерактивні дистанційні технології навчання, використання яких надає можливості усунути проблему відсутності живого контакту між викладачами та студентами. Основа цих технологій — інтенсивна та контрольована самостійна робота студентів, які можуть навчатися у зручному для себе місці, за узгодженим розкладом, під керівництвом педагогів-наставників, без відвідування закладів освіти.

Значна увага до якості дистанційної освіти зумовлена її безпосереднім зв'язком з феноменом рівня життя населення. Існує пряма залежність між інвестиціями в освіту людини та рівнем її добробуту (за теорією людського капіталу Т. Шульца та Г. Беккера), а зміст людського капіталу визначається темпами зростання добробуту залежно від рівня освіти, залежністю між рівнями безробіття, віком людини та її освітою (обсягом знань, умінь, навичок та кваліфікацій), а також взаємозв'язком між обдарованістю особи та рівнем її освіти тощо (Becker, 1964).

Останнім часом проблеми дистанційної освіти й забезпечення її якості набувають все більшої актуальності та привертають увагу як закордонних, так й вітчизняних науковців. Проблематика якості вищої освіти з огляду на її значущість, що обумовлена безпосереднім зв'язком з феноменом якості життя населення, розроблялася ще Т. Шульцем та Г. Беккером у 1964 році (Becker, 1964). А передумовою до вивчення дистанційної освіти серед вітчизняних дослідників стала монографія В. Бикова (2008а) «Моделі організаційних систем відкритої освіти». Автор наголосив, що дистанційна освіта є інструментом реалізації принципів відкритої освіти. Надалі розробка цієї тематики знайшла відображення у посібнику «Технологія створення дистанційного курсу», в якому стверджувалося, що: «дистанційне навчання — це форма організації та реалізації навчально-виховного процесу» (Биков та ін., 2008b). Л. Белова (2016) та Л. Гриневич (2019), вивчаючи методологію оцінювання якості життя населення, наголосили на визначених урядовцями пріоритетів забезпечення якості вищої освіти.

З. Дудар під якість навчання розумів організацію взаємодії викладача і студентів, тобто навчального процесу, який відповідав би основним принципам концепції навчання, що відображає запити сучасного суспільства і компетенції, якими повинні володіти випускники ЗВО, щоб бути конкурентоспроможними на

ринку праці (Дудар & Ревенчук, 2012). Дистанційне навчання та критерії якості онлайн-навчання проаналізував А. Заблоцький (2016).

Основні технології, за допомогою яких може здійснюватися комунікація учасників освітнього процесу в дистанційному режимі на базі навчальної платформи Moodle, електронної пошти, месенджерів (Viber, Telegram), відеоконференції (Zoom, Google Meet, Skype), безплатного сервісу для дистанційного навчання Google Classroom розглянула К. Поршнева (2021). Також Б. Гривнак та Х. Кушецька (2020) проаналізували переваги та недоліки використання технології дистанційного навчання й висловили думку, що головна проблема організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти виявилася у тому, що навчальний процес відбувається на різних платформах. Н. Юдіна (2016) запропонувала перехід від лінійного до чотирирівневого підходу до розробки дистанційних курсів та виокремила шляхи формування стандартів якості дистанційної освіти в Україні. У дослідженні «Удосконалення дистанційного навчання у вищій освіті в умовах пандемічних обмежень» колектив авторів наголосив, що: «в сучасних умовах необхідним є об'єднання потенціалів органів публічної влади, закладів вищої освіти, громадських організацій та органів студентського самоврядування задля забезпечення ефективного освітнього процесу та набуття здобувачами вищої освіти програмних загальних і професійних компетентностей у повному обсязі» (Олешко та ін., 2021). Особливості діяльності бібліотек закладів вищої освіти в інформаційному просторі України, дистанційне обслуговування та нові онлайн-послуги, запроваджені задля забезпечення якості навчального процесу, досліджував Ю. Горбань (2021а) й зауважив, що: «вагому роль у якісному забезпеченні інформаційних потреб віддалених користувачів відіграє широкий спектр дистанційних послуг бібліотек ЗВО». Водночас недостатніми залишаються розробки з визначення ефективності використання інформаційно-комунікативних технологій та проведення комплексного аналізу переваг та недоліків дистанційної форми навчання.

■ **Мета статті**

Мета статті — визначити ефективність використання інформаційно-комунікативних технологій у забезпеченні якості здобутої за їх допомогою дистанційної освіти. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні системного підходу, який дав можливість визначити специфіку дистанційної освіти, її переваги та недоліки. Історичний підхід дав змогу прослідкувати етапи становлення дистанційної освіти. Методи аналізу та синтезу використовувалися для оцінки здатності ІКТ забезпечити якість освіти.

■ **Виклад матеріалу дослідження**

Дистанційна освіта з'явилася у Європі ще в XIX ст. як «кореспондентське навчання», тобто «навчання на відстані». У 20-х рр. XX ст. в Україні виник різновид кореспондентського навчання — заочного, що широко використовувалось у закладах освіти різного типу. 1982 року на міжнародній конференції у Канаді термін «кореспондентське навчання» було змінено на термін «дистанційна освіта» (Биков, 2008а).

Зазначимо, що часто заочне навчання ототожнюють з дистанційним, в якому використовуються інформаційні та комунікаційні технології. З іншого боку, використання цих технологій за будь-якої форми навчання також прирівнюють до дистанційного навчання. Слід визнати, що у заочної та дистанційної форм навчання є одна спільна риса: в обох випадках викладач і студент знаходяться на відстані. Все інше, зокрема організація навчально-методичного забезпечення, його відбір, структуризація, організація навчального процесу, навіть контроль — здійснюються принципово по-різному.

Дистанційна освіта набула своєї специфіки, яка базується на принципах можливості вибору загальноосвітніх закладів, навчальних дисциплін, викладацького складу та отримання безперервної освіти незалежно від часу і місця знаходження. Змінюються деякі функції як викладача, так і студента. У викладачів посилюється організаційно-виховна і зменшується комунікативна складова, а навчання здійснюється різними формами (урочна, вечірня, позаурочна та ін.). Студенти отримують доступ до інформаційного забезпечення у зручний для себе час та його економлять, роблячи більш продуктивним. Це забезпечує можливість здобувати освіту за коротший термін проти навчання у традиційній формі.

Існує багато визначень поняття «дистанційна форма навчання». МОН України його визначило як: «форму організації навчального процесу у закладах освіти (ВНЗ, ЗПО, ПТНЗ, ЗНЗ), що забезпечує реалізацію дистанційного навчання та передбачає можливість отримання випускниками документів державного зразка про відповідний освітній або освітньо-кваліфікаційний рівень» (Міністерство освіти і науки України, 2020). У посібнику «Технологія створення дистанційного курсу» зазначається, що: «при дистанційному навчанні учасники та організатори навчального процесу взаємодіють переважно асинхронно у часі, використовуючи як транспортну систему доставлення засобів навчання та інших інформаційних об'єктів системи поштового, телефонного або телеграфного зв'язку» (Биков та ін., 2008b). Б. Холмберг (Holmberg, 2005) та О. Сімпсон (Simpson, 2002) стверджують, що дистанційне навчання — це «нова специфічна форма навчання, що передбачає використання певних підходів, методів, дидактичних засобів взаємодії учителя та учнів».

Зазначимо, що поряд із впровадженням дистанційної освіти використовується електронна освіта або е-освіта (подібно до е-суспільства, е-уряду тощо), як різновид дистанційної освіти, за якої учасники та організатори навчального процесу використовують електронні транспортні системи доставлення засобів навчання та інших інформаційних об'єктів, комп'ютерні мережі Інтернет/Інтранет, медіанавчальні засоби та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) (Биков, 2008b).

Виникнення е-освіти спричинило створення і застосування спеціальних програмних засобів інформаційних систем е-дистанційного навчання з метою поліпшення умов суб'єктно-суб'єктної взаємодії під час навчання. Інформаційні системи надали змогу забезпечити підтримку навчального процесу внаслідок розширення можливості використання програмного забезпечення, користування інформаційним полем із можливістю отримувати навчальну інформацію, зберігати її та переробляти.

Наголосимо, що в контексті дистанційної освіти найбільш проблемним постає питання визначення її якості. Тому нині більшість сучасних методологій оцінювання якості життя населення передбачає: «необхідність експертизи якості освіти з подальшим використанням отриманого показника на рівні однієї зі складових підсумкового результату. Наприклад, методології розрахунку якості (рівня) життя багатьох міжнародних інституцій (Організації економічного співробітництва та розвитку, Європейського фонду з питань поліпшення життя та умов праці, Європейського комітету статистичних систем, ООН та ін.) передбачають оцінювання якості освіти на рівні однієї з інтегральних складових підсумкового результату» (Белова, 2016).

МОН України також визначило питання якості освіти на рівні пріоритетних, що повинно відбуватись за такими напрямками: «дотримання європейських стандартів у розвитку вищої освіти; усвідомлення нового розуміння змісту та процедур забезпечення якості; реалізація схвалених урядом напрямів реформування вищої освіти; вдосконалення системи забезпечення якості» (Гриневич, 2019).

Ці напрями розкриваються через призму розвитку вищої освіти в країнах Європейського Союзу (запобігання невідповідності здобутих під час освіти компетентностей потребам майбутнього; створення всеосяжних систем вищої освіти; забезпечення внеску закладів вищої освіти в інноваційну економіку; підтримка високоефективних та продуктивних систем вищої освіти); компетентностей, які ЄС визначає найбільш важливими для розвитку вищої освіти (цифрові компетенції високого рівня; автономія; критичне мислення здатність до розв'язання проблем). Акцентування на «необхідності створення всеосяжних систем вищої освіти» та «забезпеченні підтримки високоефективних систем вищої освіти» дозволяє ідентифікувати інформаційні технології на рівні інструментарію забезпечення здобуття вищої освіти та контролю її якості. Зокрема, Ю. Горбань, Л. Рибка, А. Рибка (2021b) зазначають, що: «розвиток інформаційно-комунікаційних технологій суттєво впливає на вдосконалення роботи, а застосування електронних ресурсів сприяє підвищенню ефективності інформаційного супроводу наукової та освітньої діяльності закладів вищої освіти й інтеграції вітчизняної освіти та науки у світовий інформаційний простір».

Аналіз змістовного спрямування наукових досліджень свідчить про існування певної різниці між векторами організації наукових пошуків. Якщо більшість вітчизняних дослідників з'ясовують зміст та практику використання інформаційних технологій в освіті, то закордонні вчені зосереджуються на аналізі доцільності та ефективності диджиталізації процесів в освітянській галузі. Отже, змінюється парадигма в дослідженні проблематики використання ІКТ в освіті з теоретико-методологічних аспектів відповідного феномену (зміст та принципи; система, структура та методи пізнання об'єкта уваги тощо) на суто практичні особливості його функціонування та розвитку (умови ефективності використання; оцінювання ефекту від запровадження тощо).

Здатність ІКТ забезпечити якість здобутої освіти здійснюється через визначення економічного ефекту; комунікаційних ризиків; змісту системи оцінювання якості та технологій її використання тощо.

Оцінювання навчальної комунікації якості здобутої за допомогою ІКТ освіти було актуалізовано на рівні дистанційної освіти, оскільки саме ця форма здобуття фахових знань найширше використовує можливості ІКТ для прийняття/передачі навчальної інформації.

Серед переваг дистанційної форми навчання визначають свободу здобувача вищої освіти у виборі темпу засвоєння навчального матеріалу, можливості здобути вищу освіту в тих ЗВО, навчання в яких у межах традиційних форм організації навчального процесу для конкретної людини неможливе, можливість навчатись у зручний час, а також впливати на конфігурацію навчальної програми й зменшувати ризик упередженого ставлення з боку суб'єктів навчальної комунікації. Недоліки дистанційної форми навчання позиціюються на рівні здобувача вищої освіти (індивідуальні, соціально-психологічні й фізіологічні особливості людини та якісні характеристики її трудових можливостей), а також на організаційно-методичному рівні реалізації навчальної програми (неможливість своєчасно скорегувати помилкові дії здобувача вищої освіти).

Наголосимо, що за змістовним спрямуванням дистанційна освіта дає можливість реалізації потенціалів стану свободи, а за грамотної організації навчального процесу та наявності відповідних навчальних матеріалів ефективність навчання на дистанційній формі порівнянна з ефективністю денної форми за інших рівних умов.

В. Биков зауважує, що: «в процесі побудови педагогічних систем онлайн-навчання використання сучасних методів і засобів ІКТ дозволяє суттєво розширити потенційний простір навчального середовища, забезпечити формування і використання так званого єдиного освітнього простору, коли доступне навчальне середовище не обмежується наявною в навчальному закладі різноманітністю складових навчальних середовищ ... в якому створюються умови для реалізації різних цілей, стратегій і траєкторій навчання і виховання людини, забезпечення адаптації складових навчального середовища до індивідуальних можливостей і потреб особистості, що є безперечним позитивом необмеженого навчального середовища» (Биков, 2006).

Існує багато аспектів системи дистанційного навчання для гарантування успіху програми в режимі онлайн — студент, контент, викладач, програма, інфраструктура, людські ресурси. Підвищення якості дистанційного навчання можливе за умови доречності матеріалів для читання та завдань; технологічних інструментів; зворотного зв'язку/відгуків викладача та спілкування з викладачем; організації курсу; чіткості цілей та вимог; формату контенту.

З погляду реалізації науково-педагогічними працівниками освітянської функції, значущим є рівень задоволеності від навчального процесу та технологій дистанційного навчання.

Щодо оцінювання якості дистанційної освіти, то слушною є думка Н. Юдіної: «принципово важливо накопичити критичну масу науковців і викладачів-інноваторів, які розроблятимуть, тестуватимуть і масштабуватимуть свої дистанційні курси серед цільової аудиторії студентів. Однак і цей процес не позбавлений певних тимчасових технічних, організаційних, кадрових, фінансових і психологічних проблем, зокрема протидії з боку викладачів щодо переведення їх педа-

гогічного навантаження у дистанційний формат і оцифрування їх інтелектуальних ресурсів, а також питань авторського права» (Юдіна, 2016).

Для прискорення розвитку дистанційної освіти в Україні вкрай необхідним є започаткування розроблення чітких стандартів якості дистанційної освіти. Перехід від індустріального до інформаційного суспільства характеризується прискоренням усіх процесів розвитку, що надалі ускладнює процес формування актуальних компетенцій (Юдіна, 2016).

Серед можливих варіантів розв'язання зазначеної проблеми вбачаємо подібний до вже залученої в український бізнес інноваційної тенденції пошуку кандидатів, які здатні працювати у проєктах. Ця тенденція зумовлена тим, що проєктний підхід у бізнесі позбавляє підприємства від довгострокового провадження неефективної діяльності через постійне оновлення чи повну зміну видів діяльності відповідно до коливань глобальних ринкових тенденцій. Тобто окремі курси зазнаватимуть постійних оновлень, а інші — повної заміни.

Перехід від освітянської діяльності до освітянських проєктів у сфері e-learning потребуватиме насамперед ідеологічних реформ. Зокрема, викладачі повинні усвідомити неминучість запровадження проєктних принципів, реалізація яких потребує постійного підвищення кваліфікації. Безумовно, більшість викладачів сприйматиме негативно проєктні принципи освітянської діяльності на першому етапі їх впровадження (Юдіна, 2016).

В Україні важливо сформувані серед вітчизняних освітян чотиривимірний підхід при розробленні дистанційних курсів з огляду на відсутність єдиної стратегії розвитку дистанційної освіти (Юдіна, 2015). Він полягає у необхідності формування у викладачів специфічного способу мислення, що являтиме собою перетворення їх на сучасне покоління проєктних управлінців відповідних дистанційних курсів.

На відміну від традиційного лінійного підходу, що ґрунтується на поглибленому плановому вивченні дисциплін, чотиривимірний підхід до дистанційного навчання забезпечує розробку дистанційних курсів через накопичення, аналіз і синтез інформації одночасно за чотирма напрямками: вшир (двовимірний простір), вглиб (третьої напрямку), і в часі із врахуванням тенденційної динаміки (четвертий вимір).

Ефективність таких підходів до дистанційної форми навчання полягатиме у досягненні мети з урахуванням якості досягнутого результату, витраченого на це часу, матеріальних і трудових витрат. А якість освіти визначатиметься створенням демократичної системи освіти, яка гарантує необхідні умови для повноцінної якісної освіти на всіх рівнях, індивідуалізації освітнього процесу через різноманіття видів і форм освітніх установ та освітніх програм, що враховують інтереси та здібності особистості, конкурентоспроможного рівня освіти як за змістом освітніх програм, так і за якістю освітніх послуг (Дудар & Ревенчук, 2012).

Висновки

Отже, розвиток освіти призвів до появи різних її форм, які здійснюються віддалено. Це означає, що відбувається взаємодія між викладачем та студентом

в асинхронному та синхронному режимі часу. Онлайн-навчання є основою для надання студенту вільного доступу до знань, показником рівня свободи у виборі закладів вищої освіти незалежно від територіальної віддаленості, можливості навчання у зручний час, темпу засвоєння навчального матеріалу, впливу на конфігурацію навчальної програми й зменшення ризику упередженого ставлення з боку суб'єктів навчальної комунікації. Однак однією з головних проблем організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти виявилось те, що навчальний процес відбувається на різних платформах, а технічні засоби студентів не завжди спроможні завантажити їх. Зважаючи на це, постає нагальна потреба у формуванні єдиної платформи для проведення занять. На наш погляд, оптимальним буде рішення, прийняте за результатами голосування здобувачів вищої освіти, викладачів та адміністрації принаймні на рівні навчального закладу, якщо не держави загалом. Ще однією проблемою постає відставання освітянських платформ від сучасних інформаційних технологій. Проте дистанційна освіта та е-освіта можуть позитивно вплинути на розвиток сучасної освітньої системи.

Визначено, що без якісного дистанційного навчання неможливо побудувати сучасну систему безперервного навчання. Якість навчання полягає у відповідності знань та умінь випускників навчального закладу вимогам, що походять від ринку праці. Здатність ІКТ забезпечити якість освіти здійснюється через визначення економічного ефекту, комунікаційних ризиків, змісту системи оцінювання якості та технологій її використання тощо. Водночас оцінка якості дистанційної освіти у всьому має бути близькою до оцінки якості традиційної очної або заочної освіти та має відповідати одним і тим самим вимогам. Це можливо здійснити через виявлення чинників (системних елементів), керуючи якими можна забезпечити необхідну якість освіти та оцінити показники організації, процесу й засобів навчання.

■ Список використаних джерел

- Белова, Л. О. (2016). Якісна освіта як запорука якості життя населення. *Теорія та практика державного управління*, 4, 8–17.
- Биков, В. Ю. (2006). Теоретико-методологічні засади моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 1(1). <http://lib.iitta.gov.ua/506>
- Биков, В. Ю. (2008а). *Моделі організаційних систем відкритої освіти* [Монографія]. Атіка.
- Биков, В. Ю., Кухаренко, В. М., Сиротенко, Н. Г., Рибалко, О. В., & Богачков, Ю. М. (2008b). *Технологія створення дистанційного курсу*. Міленіум.
- Горбань, Ю. І. (2021а). Дистанційне обслуговування та нові онлайн-послуги бібліотек закладів вищої освіти під час пандемії COVID-19. В *Scientific Practice: Modern and Classical Research Methods*, I International Scientific and Practical Conference. Boston, USA, February 26 (Vol. 3, pp. 160–164) <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v3.53>
- Горбань, Ю. І., Рибка, Л. А., & Рибка, А. Т. (2021b). Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв: модернізація і стратегія в умовах

- сьогодення. *Питання культурології*, 37, 137–149. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.37.2021.236015>
- Гривнак, Б., & Кушецька, Х. (2020, 20 травня). Використання технологій дистанційного навчання здобувачами освіти в умовах карантину. В *Інформація та документ у сучасному науковому дискурсі*, VI Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція. Івано-Франківськ, Україна (с. 35–41). Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу.
- Гриневич, Л. М. (2019, 11–12 червня). Якість вищої освіти як пріоритет державної політики у сфері вищої освіти. В *Розбудова системи забезпечення якості вищої освіти в Україні*, Міжнародна конференція. Київ, Україна. Київський національний торговельно-економічний університет. <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/afdd0bd a19a6d3615794b02bdfa92c4d.pdf>
- Дудар, З. В., & Ревенчук, І. А. (2012, 15–16 листопада). Якість дистанційної освіти: проблеми та рішення. В *Електронні засоби та дистанційні технології для навчання протягом життя*, Тези доповідей VIII Міжнародної науково-методичної конференції. Суми, Україна (с. 68–69). Сумський державний університет.
- Заболоцький, А. Ю. (2016). Проблема якості дистанційного навчання. *Молодий вчений*, 5(32), 333–335.
- Міністерство освіти і науки України. (2020, 08 вересня). *Деякі питання організації дистанційного навчання* (№ 1115). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#n2>
- Мороз, С. А., Романовський, О. Г., Мороз, В. М., Домбровська, С. М., Грень, Л. М., & Помаза-Пономаренко, А. Л. (2020). Дистанційна форма здобуття вищої освіти: аналіз думки студентів щодо якості, переваг і недоліків. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 79(5), 276–295. <https://doi.org/10.33407/itlt.v79i5.3340>
- Олешко, А. А., Ровнягін, О. В., & Годз, В. Р. (2021). Удосконалення дистанційного навчання у вищій освіті в умовах пандемічних обмежень. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 1. <http://www.dy.nauka.com.ua/?n=1&y=2021>
- Поршнева, К. С. (2021). До проблеми застосування дистанційної освіти та Е-освіти у сучасних умовах. *Інноваційна педагогіка*, 41(2), 83–87. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/41/2.16>
- Юдіна, Н. В. (2015). Історично-футурологічні вимоги до освітньої підготовки «маркетологів 3.0». *Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. Економічні науки*, 9, 553–556. <http://www.xktei.km.ua/files/Zbirnik9.pdf#page=553>
- Юдіна, Н. В. (2016, 15–17 липня). Формування стандартів якості дистанційної освіти в інформаційному суспільстві. В *Управління майбутнім на стику технологічних укладів*, Міждисциплінарний футурологічний форум. Київ, Україна (с. 53–59). Видавець Л. І. Юдіна. <http://futurolog.com.ua/publish/20160715futuremanagement/Zbirnyk.pdf>
- Becker, G. S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Columbia University Press.
- Holmberg, B. (2005). *The Evolution, Principles and Practices of Distance Education*. Bibliotheks und Informationssystem der Universität Oldenburg.
- Simpson, O. (2002). *Supporting students in online, open and distance learning*. Kogan page Limited.

References

- Becker, G. S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Columbia University Press [in English].
- Bielova, L. O. (2016). Yakisna osvita yak zaporuka yakosti zhyttia naselennia [Quality education as a guarantee of quality of life]. *Teoriia ta Praktyka Derzhavnoho Upravlinnia*, 4, 8–17 [in Ukrainian].
- Bykov, V. Yu. (2006). Teoretyko-metodolohichni zasady modeliuvannia navchalnoho seredovyscha suchasnykh pedahohichnykh system [Theoretical and methodological principles of modelling the learning environment of modern pedagogical systems]. *Informatsiini Tekhnolohii i Zasoby Navchannia*, 1(1). <http://lib.iitta.gov.ua/506> [in Ukrainian].
- Bykov, V. Yu. (2008a). *Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity [Models of organisational systems of open education]* [Monograph]. Atika [in Ukrainian].
- Bykov, V. Yu., Kukhareenko, V. M., Syrotenko, N. H., Rybalko, O. V., & Bohachkov, Yu. M. (2008b). *Tekhnolohiia stvorennia dystantsiinoho kursu [Distance Learning Technology]*. Milenium [in Ukrainian].
- Dudar, Z. V., & Revenchuk, I. A. (2012, November 15–16). Yakist dystantsiinoi osvity: problemy ta rishennia [Quality of distance education: problems and solutions]. In *Elektronni zasoby ta dystantsiini tekhnolohii dlia navchannia protiahom zhyttia [Electronic Tools and Distance Technologies for Lifelong Learning]*, Abstracts of the VIII International Scientific and Methodological Conference. Sumy, Ukraine (pp. 68–69). Sumy State University [in Ukrainian].
- Holmberg, B. (2005). *The Evolution, Principles and Practices of Distance Education*. Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg [in Deutsch].
- Horban, Yu. (2021a). Dystantsiine obsluhovuvannia ta novi onlain-posluhy bibliotek zakladiv vyshchoi osvity pid chas pandemii COVID-19 [Remote service and new online services of libraries of higher education institutions during the COVID-19 pandemic]. In *Scientific Practice: Modern and Classical Research Methods*, I International Scientific and Practical Conference. Boston, USA, February 26 (Vol. 3, pp. 160–164). <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v3.53> [in Ukrainian].
- Horban, Yu. I., Rybka, L. A., & Rybka, A. T. (2021b). Naukova biblioteka Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv: modernizatsiia i stratehiia v umovakh sohodennia [Scientific Library of Kyiv National University of Culture and Arts: Modernisation and Strategy in the Present Conditions]. *Issues in Cultural Studies*, 37, 137–149. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.37.2021.236015> [in Ukrainian].
- Hrynevych, L. M. (2019, June 11–12). Yakist vyshchoi osvity yak priorytet derzhavnoi polityky u sferi vyshchoi osvity [Quality of higher education as a priority of state policy in the field of higher education]. In *Rozbudova systemy zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity v Ukraini [Development of the Quality Assurance System of Higher Education in Ukraine]*, International Conference. Kyiv, Ukraine. State University of Trade and Economics. <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/afdd0bda19a6d3615794b02bdfa92c4d.pdf> [in Ukrainian].
- Hryvnak, B., & Kushetska, Kh. (2020, May 20). Vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia zdobuvachamy osvity v umovakh karantynu [The use of distance learning technologies by students during the quarantine]. In *Informatsiia ta dokument*

- u suchasnomu naukovomu dyskursi [Information and Document in Modern Scientific Discourse]*, VI All-Ukrainian Remote Scientific-practical Conference. Ivano-Frankivsk, Ukraine (pp. 35–41). Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas [in Ukrainian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020, September 08). *Deiaki pytannia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia [Some issues of distance learning organisation]* (№ 1115). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#n2> [in Ukrainian].
- Moroz, S. A., Romanovskiy, O. H., Moroz, V. M., Dombrovska, S. M., Hren, L. M., & Pomaza-Ponomarenko, A. L. (2020). Dystantsiina forma zdobuttia vyshchoi osvity: analiz dumky studentiv shchodo yakosti, perevah i nedolikhiv [Distance form of higher education: analysis of students' opinions on quality, advantages and disadvantages]. *Informatsiini Tekhnologii i Zasoby Navchannia*, 79(5), 276–295. <https://doi.org/10.33407/itit.v79i5.3340> [in Ukrainian].
- Oleshko, A. A., Rovniachin, O. V., & Hodz, V. R. (2021). Udoskonalennia dystantsiinoho navchannia u vyshchii osviti v umovakh pandemichnykh obmezhen [Improving distance learning in higher education in the context of pandemic constraints]. *Derzhavne Upravlinnia: Udoskonalennia ta Rozvytok*, 1. <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=1&y=2021> [in Ukrainian].
- Porshneva, K. S. (2021). Do problemy zastosuvannia dystantsiinoi osvity ta E-osvity u suchasnykh umovakh [To the problem of application of distance education and E-education in modern conditions]. *Innovatsiina Pedagogika*, 41(2), 83–87. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/41/2.16> [in Ukrainian].
- Simpson, O. (2002). *Supporting students in Open and Distance Learning*. Kogan page Limited [in English].
- Yudina, N. V. (2015). Istorychno-futurolohichni vymohy do osvitiianskoi pidhotovky "marketolohiv 3.0" [Historical and futurological requirements for educational training of "marketers 3.0"]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho kooperatyvnoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, 9, 553–556. <http://www.xktei.km.ua/files/Zbirnik9.pdf#page=553> [in Ukrainian].
- Yudina, N. V. (2016, July 15–17). Formuvannia standartiv yakosti dystantsiinoi osvity v informatsiinomu suspilstvi [Formation of quality standards for distance education in the information society]. In *Upravlinnia maibutnim na styku tekhnolohichnykh ukhladiv [Management of the Future at the Junction of Technological Systems]*, Interdisciplinary Futurological Forum. Kyiv, Ukraine (pp. 53–59). Vydavets L. I. Yudina. <http://futurolog.com.ua/publish/20160715futuremanagement/Zbirnyk.pdf> [in Ukrainian].
- Zabolotskyi, A. Yu. (2016). Problema yakosti dystantsiinoho navchannia [The problem of distance learning quality]. *Young Scientist*, 5(32), 333–335 [in Ukrainian].

ENSURING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF DISTANCE LEARNING

Oksana Koshelieva^{1a}, Olena Kravchuk^{2a}, Oksana Tsyselska^{3a}

¹Senior Lecturer,

ORCID: 0000-0002-1653-2103, e-mail: renisenb@ukr.net,

²Lecturer,

ORCID: 0000-0001-7893-5840, e-mail: elenovetochka@gmail.com,

³Lecturer,

ORCID: 0000-0002-2869-2454, e-mail: 2013pk@ukr.net,

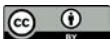
^aKyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to determine the effectiveness of using information and communication technologies (ICT) in ensuring the quality of distance education. The article analyses interactive distance learning technologies, significant attention to which is due to the direct connection with the living standards of the population, and the content of human capital is determined by the increase in prosperity depending on the level of education. The research methodology consists of methods of analysis and synthesis, systematic, historical and cultural approaches that made it possible to find out the special features of distance education, trace the stages of formation and evaluate the ability of information and communication technologies to ensure its quality. The scientific novelty is to analyse the main advantages and disadvantages of distance learning and identify areas for improving the use of ICT in distance learning. Conclusions. At the present stage, online learning has become the basis for providing students with free access to knowledge, an indicator of the level of freedom in choosing higher education institutions regardless of territorial distance, the possibility of learning at a convenient time, learning rate, the impact on curriculum configuration and reducing the risk of bias on the part of subjects of educational communication. It is proved that without high-quality distance education, it is impossible to build a modern system of continuing education. Its quality is directly related to the compliance of knowledge and skills of graduates of an educational institution with the labour market requirements. It is noted that it is possible to ensure the quality of distance education through the development of information and communication technologies. At the same time, the assessment of its quality should be close to the assessment of the quality of traditional full-time or part-time education and should meet the same requirements. This is done by identifying factors (system elements) that can be used to ensure the required quality of education and evaluate the indicators of the organisation, process, and means of learning.

Keywords: distance education; individual work; students; quality assessment; information and communication technologies; educational process; competence; institutions of higher education

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256923

УДК 78.071.2:78.071.4]:[378.091.33-052:78.087.68

МЕТОДИКО-ПРАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ МИХАЙЛА КРЕЧКА ПРИ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ХОРМЕЙСТЕРАМИ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Кравчук Олександр Олександрович

Аспірант,

ORCID: 0000-0001-7763-4157, e-mail: oleksandrkravchuk97@ukr.net,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Кравчук, О.О. (2022). Методико-практичні принципи Михайла Кречка при роботі зі студентами-хормейстерами (порівняльний аналіз). *Питання культурології*, (39), 172-181. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256923>.

Анотація

У статті досліджується творчий і життєвий шлях Михайла Кречка, який є уособленням української культурно-мистецької епохи. Понад 40 років присвятив він хоровому мистецтву України та викладацькій діяльності й виховав плеяду талановитої молоді. Метою дослідження є вивчення діяльності М. Кречка як диригента-педагога та порівняльний аналіз педагогічних методів М. Кречка з підходами його сучасника Л. Венедиктова. Методологію дослідження становлять біографічний, історичний, системно-аналітичний, а також культурологічний і мистецтвознавчий підходи для вивчення життєвого шляху М. Кречка, становлення його як диригента і педагога та виявлення методичних принципів, які використовував митець у своїй діяльності. Наукова новизна дослідження полягає в осмисленні постаті М. Кречка в контексті української культури, розгляді періодів його професійного становлення та аналізі спадкоємності хорової традиції у методах М. Кречка. Висновки. Визначено, що закладені педагогами Київської консерваторії І. Паторжинським та Е. Верьовкою-Скрипчинською професіональне розуміння хорового мистецтва, любов до української пісні та методико-педагогічні принципи у вихованні диригента-хормейстера були вдало реалізовані як у диригентській, так і викладацькій діяльності М. Кречка. Водночас видатному митцю вдалося створити і власні методи викладання. Доведено, що багатий життєвий досвід, навчання у метрів хорового мистецтва України, широкий кругозір та висока ерудиція дали змогу М. Кречку досягти успішних результатів у своїй педагогічній діяльності. Напрацьована методологія митця полягала у студентоцентрованому підході, виявленні специфіки творчого обдарування учня, розвитку самостійного мислення студента, пошуку індивідуальності, перспективах творчого втілення, переосмисленні власної інтерпретації, проведенні паралелей із творчого життя та передачі хорових традицій.

Ключові слова: Михайло Кречко; культурно-мистецька епоха; педагог; методологія; митець; диригент; хорове мистецтво України

Вступ

Постать Михайла Кречка, який понад 40 років свого життя присвятив хоровому мистецтву України, є уособленням української культурно-мистецької епохи. Творча індивідуальність, що проявлялася у роботі М. Кречка з хоровими колективами, педагогічній діяльності, щира любов до українського слова та народної пісні, професійне звернення до національної мелодики, безкомпромісне ставлення Майстра до рівня хорової культури України, його активна культурно-громадська робота на розвиток української культури потребують всебічного розгляду та аналізу, дослідження різноманітних аспектів його творчості.

Осмислення творчості М. Кречка знайшло своє відображення у роботах О. Бенч-Шокала (2002), А. Лашенка, М. Кравчук (2013), Н. Кречко (2017), О. Лігус (2017), І. Харитона (2018). Зокрема, О. Бенч-Шокала (2002), осмислюючи питання генези і традиції хорового співу українців, значну увагу присвятив неповторності творчого шляху М. Кречка, якого І. Немирович (1980) вважав «видатним майстром хорового диригування, знавцем мистецтва вокалу, людиною, яка закохана в пісенне мистецтво України». М. Кравчук (2013) у своєму дослідженні аналізує методичні підходи М. Кречка при роботі над хоровим твором, донька та науковиця Н. Кречко (2017) звертає увагу на репертуарну політику її батька при роботі з хоровою капелюю «Думка», І. Харитон (2018) підкреслює значимість постаті М. Кречка у культурі України, описуючи його масштабну творчу концепцію відродження давніх національних традицій хорового співу в Україні. Однак діяльність М. Кречка як педагога, його методичні принципи при роботі зі студентами досліджені недостатньо.

Мета статті

Метою дослідження є вивчення діяльності М. Кречка як диригента-педагога та порівняльний аналіз педагогічних методів М. Кречка з підходами його сучасника Л. Венедиктова. Методологію дослідження становлять біографічний та історичний методи, які дали можливість простежити життєвий шлях і становлення М. Кречка як диригента та педагога. Системно-аналітичний і метод типологічного аналізу використовувалися для виявлення методичних принципів, які застосовував митець у своїй діяльності. У роботі були також використані дослідницько-пошукові, культурологічні та мистецтвознавчі розробки. Завдання дослідження полягає у осмислення постаті М. Кречка в контексті української культури; розгляді періодів професійного становлення; аналізі спадкоємності хорової традиції у методах М. Кречка та його педагога Е. Скрипчинської.

Виклад матеріалу дослідження

Музичне мистецтво другої половини ХХ століття визначається одним із найпродуктивніших періодів розвитку української культури, упродовж якого відбувалося «становлення категоріальної сутності диригентсько-хорової педагогіки як галузі наукового пізнання, що відображено у теоретичних, методико-

практичних роботах відомих хорознавців та хорових виконавців (В. Живов, С. Казачков, М. Кречко, К. Ольхов, К. Пігров та ін.), у яких сформувалися методологічна база та категоріальний апарат, розроблялись основні категорії» (Мартинюк, 2021).

Одним із найяскравіших представників хорового мистецтва, «велетень» за творчим обдаруванням став Михайло Кречко, спадок якого й до сьогодні дає підстави осмислення та всебічного вивчення сучасниками його творчого доробку. Багатогранна творчо обдарована особистість, М. Кречко був талановитим композитором, поетом, педагогом, журналістом і культурно-громадським діячем, відомим хоровим диригентом, керівником знаних українських колективів (Закарпатський народний хор, Національна заслужена академічна хорова капела «Думка», хор Київського академічного театру опери і балету для дітей та юнацтва).

Михайло Кречко народився у селищі Порошкове Закарпатської області 5 вересня 1925 року. Закінчивши школу, Михайло Михайлович вступив до Ужгородської духовної семінарії (нині — Ужгородська греко-католицька академія ім. Блаженного Теодора Ромжі), де розпочався його шлях у пізнанні музичного світу. Саме у стінах семінарії Михайло Кречко отримав перші уроки з теорії музики та гри на скрипці, формуючи майбутнє зерно високодуховної особистості. Після завершення навчання в семінарії він вступає на факультет історії Ужгородського педагогічного університету та одночасно розпочинає співпрацю із Закарпатським народним хором, що у той період очолював П. Милославський. Окрім співу у хорі, Михайло Михайлович виконує обов'язки хормейстера і допомагає керівнику. Вже через рік навчання в університеті та роботи у хоровому колективі Михайла Михайловича направляють навчатися до Київської консерваторії у клас сольного співу І. Паторжинського.

Всебічна обдарованість і гарний тембр голосу (оксамитовий баритон) (Лігус, 2017) спонукали І. Паторжинського запропонувати завідувачці кафедри хорового диригування прослухати свого учня. З цього моменту Михайло Кречко поєднував навчання у Київській консерваторії на двох відділеннях: вокальному та хоровому, у класі відомої диригентки Елеонори Павлівни Скрипчинської-Верьовки. «Я благословляю долю, яка привела мене в клас Скрипчинської... Я попросився до класу Е. П. Скрипчинської, та вона, як виявилось, зовсім не була впевнена, що мені треба навчатися саме в неї. "Можливо, ви помиляєтесь, — сказала вона мені дуже м'яко, — на нашій кафедрі працюють відомі професори, видатні практики, які можуть вчити значно краще за мене". Трохи зніяковівши, я одночасно наполіг на своєму. Так зійшла зірка моєї музичної долі...», — згадував М. Кречко (1980а, с. 30).

Зерно високодуховності, любові до слова та музики, яке було закладено ще у духовній семінарії, стрімко розросталося у стінах консерваторії під пильним наглядом та опікою Івана Паторжинського та Елеонори Верьовки-Скрипчинської Михайло Кречко (1980b) писав, що Елеонора Павлівна «...мені дала багато. Вона моя "духовна мати", від якої я отримав високі крила тонкого музикування, глибокого розуміння пісні, професіонального розуміння хорового мистецтва, національних шляхів його розвитку...».

Після завершення навчання у Київській консерваторії 1954 р. М. Кречко повертається до Ужгорода і очолює Закарпатський народний хор, пропрацювавши там 14 років. У 1968 р. М. Кречко повертається до Києва на посаду головного диригента Державної хорової капели «Думка» (нині — Національна заслужена академічна хорова капела «Думка») (Харитон, 2018).

Майже 25 років Михайло Михайлович поєднував роботу керівника у хорових колективах із педагогічною діяльністю у Київській консерваторії (нині — Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського). Дотримуючись індивідуального підходу у вихованні диригента-хормейстера, педагог розвивав творче обдарування студента, його особистісно-індивідуальні навички та вміння. Понад десяток талановитих хормейстерів зросли під його чуйним керівництвом, а нині продовжують «Школу М. Кречка», розвиваючи хорове мистецтво в Україні. Серед її випускників відомі диригенти-практики в Україні та світі: Еміл Сокач, Олександр Тарасенко, Микола Борщ, Володимир Коцур, Михайло Мороз, Богдана Сава, Анжела Масленнікова та ін.

Основоположним у педагогічних підходах М. Кречка було внутрішнє (духовне) сприйняття світу студента, його індивідуальність. Будучи високоерудованою особистістю, Михайло Михайлович як педагог мотивував учнів до глибокого аналізу, багатоваріантності у сприйнятті музичних процесів, що також вимагало від студентів значної роботи над собою, насамперед як особистості та музиканта.

За спогадами учнів, Маєстро щиро любив та розумів українську пісню, а відтак, приділяв значну увагу аналізу обробок українських народних пісень. Саме завдяки цьому, на думку М. Кречка, в учнів напрацьовувалося глибинне розуміння музичного матеріалу, й це постає одним із педагогічних підходів у освоєнні основ диригентської майстерності.

Один із методів, що використовував у своїй роботі М. Кречко, полягав у обов'язковому вивченні обробки української народної пісні «Із-за гори сніжок летить» М. Леонтовича. Завдяки цій, на перший погляд, простій пісні, педагог перевіряв ставлення студентів до завдання та глибину вивчення твору. Педагог підштовхував учнів до самостійних роздумів над літературною складовою твору, що у поєднанні з музичним матеріалом розкриває зміст народної пісні. Складність методу полягала у тому, що твір має куплетно-варіаційну форму, і диригент, за допомогою мануальної техніки, повинен передати драматургічну різноманітність, яка розгортається від першого до останнього куплету. Проте варто зауважити, що мануальна техніка є допоміжним фактором у реалізації розвитку драматургії твору, основним же є його вдумливий, глибокий аналіз, пошук тембральної барви голосу та засобів музичної виразності у досягненні творчого задуму диригента-хормейстера. Основуючись на індивідуальних пошуках та аналізі, учні класу М. Кречка розвивали свій почерк як диригента, так і митця-музиканта.

Схожими методичними принципами користувався у своїй роботі й Лев Венедиктов — колега і однокласник Михайла Михайловича, який також навчався у класі Е. П. Скрипчинської. Дослідниця творчості диригента Л. Каравацька стверджує: «Педагогічна діяльність Л. М. Венедиктова як викладача Київської державної консерваторії ім. П. І. Чайковського розпочалася у 1959 р. Досвід професійної роботи з хором, комунікації з виконавцями визначили успішну пе-

дагогічну роботу. Консерваторський клас Л. Н. Венедиктова — таке ж чудове явище, як і «венедиктівський» хор. Представник класу Л. М. Венедиктова — диригент, який володіє різноманітним диригентською технікою, яскраво інформативною, і водночас відображає досконалі естетичні параметри «венедиктівської» мануальної пластики. Руки Майстра — це вираз найтонших деталей у сфері фразування, нюансування, можливості показу широти звукового діапазону, художньо-виразної інтонації, в якій синтезовані слово та музика. Штрихова техніка хормейстера філігранна. Послідовник школи Л. Венедиктова — це музикант, який із максимальною емоційною віддачею втілює головний творчий принцип Майстра: найвищою метою художньої інтерпретації є донесення образно-мистецької семантики. Техніка — не самоціль, а інструментарій цього творчого процесу» (Каравацька, 2018, с. 39).

Обидва митці мали спільні методико-педагогічні погляди у вихованні диригента-хормейстера і вдало їх реалізовували у викладацькій діяльності. Працюючи над партитурою, М. Кречко вимагав у студентів самостійного осмислення при створенні художнього образу твору. Сам Михайло Михайлович так коментує цей принцип у статті «До вершин хорового мистецтва»: «Треба глибоко вчитуватися у музично-літературний комплекс виконуваного твору, треба багато знати і вміти, щоб досягнути і донести до слухача не тільки те, що закладене в нотах і словах, а головним чином те, що «закодовано» у підтексті» (Кравчук, 2013). Для досягнення результатів у реалізації окресленого методу М. Кречко мотивував студентів на всебічний інтелектуальний розвиток як у сфері музичного мистецтва, так й інших. Саме це допомагатиме диригенту-хормейстеру при реалізації творчих задумів, що, зі свого боку, розширює світогляд учня та палітру прийомів і засобів у роботі з хором колективом. Такої ж думки дотримувався у своїй педагогічній роботі й Л. Венедиктов: «Видатний Учитель — Л. М. Венедиктов у своїй педагогічній діяльності синтезував усебічний розвиток інтелекту та художнього мислення з морально-етичними засадами виховання майбутнього диригента-виконавця. Основою дидактичної та комунікативно-творчої діяльності Л. Венедиктова є національна традиція виховання та освіти у нерозривній єдності цього процесу» (Каравацька, 2016).

Таким чином, педагогічна культура М. Кречка та Л. Венедиктова, методи, якими користувалися митці, були закладені Елеонорою Скрипчинською ще у період навчання у консерваторії. За спогадами учнів та сучасників, М. Кречко під час роботи у класі диригування часто розповідав про своїх педагогів, відомих музикантів, історії з мистецького життя, поглиблював знання з історії та культури, зберігаючи зв'язок поколінь, передаючи методи та прийоми новій генерації диригентів. Схожими методами користувався й Л. Венедиктов, «у спілкуванні з учнями, хористами Лев Миколайович завжди розповідав про ... талановитих музикантів, публікував присвячені їм статті і спогади, брав участь у теле- і радіопередачах. Відчувалося, що свідомо обрана ним місія — бути хранителем високих мистецьких ідеалів, передавати набутий творчий досвід учням, колегам, наступним поколінням» (Латичевська, 2020, с. 98).

Будучи послідовником творчих методів Елеонори Павлівни, диригент реалізовував їх як у роботі з хором колективом, так і у педагогічній діяльності. Як

згадував М. Кречко (1980а) у статті «Бути схожим на вчительку», «основні принципи педагогічного методу Е. П. Скрипчинської можна визначити як а) ідеальний професіоналізм у співдружності з найтоншим музичним смаком; б) комплексний підхід у навчанні та вихованні молодого музиканта; в) таке ставлення педагога, яке спричиняється до рівності й щирості стосунків, спрямованих на максимальну взаємну відповідальність студента і педагога; г) високий морально-етичний приклад педагога» (с. 49).

Оскільки Михайло Михайлович поєднував диригентську практику у Державній хоровій капелі «Думка» з викладацькою, до уваги студентів потрапляли партитури з репертуару колективу. Можемо припустити, що студенти неодноразово були присутніми на репетиціях Майстра з хором під час вивчення та розбору програм колективу. На особливу увагу заслуговують твори сучасних українських композиторів. У класі М. Кречка студенти вивчали твори молодшої композиторської генерації: Л. Дичко, В. Зубицького, І. Карабиця, Є. Станковича, І. Шамо, П. Майбороди та ін. Розбір та вивчення партитур сучасних композиторів розвивали у студентів класу М. Кречка новітнє мислення, сприяли пошуку нових підходів у вивченні матеріалу з хоровим колективом, тембральних барв для досягнення драматургічних цілей.

Зазначимо, що до репертуару студентів входили не лише українські народні пісні в обробці, а й зразки української, європейської та російської класики, а також твори великої форми: сцени з опер, кантати та ораторії. Окремо проходила також робота над духовними творами українських і російських композиторів, що на той час були під забороною. Проте М. Кречко вважав доцільним їх вивчення для становлення диригентів-хормейстерів. Одним із прикладів є репрезентація творчості С. Рахманінова на державному іспиті з диригування випускником класу Е. Сокачем із хором консерваторії, а саме виконання твору «Всенощное бдение». Це, за спогадами М. Кречка, викликало справжній фурор у мистецької публіки м. Києва. Малий зал консерваторії «тріщав по швах» від великої кількості бажаючих почути цей твір наживо (Кречко, 2017).

Зазначимо, що така «самостійність» митця вкрай негативно сприймалася партійно-державним керівництвом. І тоді як очолювана ним капела «Думка» була удостоєна Державної премії імені Тараса Шевченка, сам Михайло Кречко отримував постійні догани Міністерства культури УРСР — «за ідейно хибний добір репертуару, що полягав у виконанні творів духовного змісту» (1973) та «за націоналістичне спрямування репертуару» (1983), не став він лауреатом ні премії Шевченка, ні премії Лисенка (Масленнікова, 2020). Безумовно, це вплинуло на здоров'я Маєстро, однак він продовжував свою діяльність із відродження духовності та розвитку музичної культури України. Зупинилося серце Майстра 25 лютого 1996 року у Луцьку.

Висновки

Таким чином, закладені педагогами Київської консерваторії І. Паторжинським та Е. Верьовкою-Скрипчинською високі крила тонкого музикування, глибокого розуміння пісні, професіонального розуміння хорового мистецтва, національних шляхів його розвитку, любов і розуміння української пісні, а також

методико-педагогічні принципи у вихованні диригента-хормейстера були вдало реалізовані як у диригентській, так і викладацькій діяльності М. Кречка. Водночас видатному митцю вдалося випрацювати і власні методи для становлення диригентів-хормейстерів, практиків сучасного «хорового світу» української культури.

Доведено, що багатий життєвий досвід, навчання у метрів хорового мистецтва України, широкий кругозір та висока ерудиція дали змогу М. Кречку досягти успішних результатів у своїй педагогічній діяльності. Напрацьована методологія митця полягала у студентоцентрованому підході, виявленні специфіки творчого обдарування учня, розвитку самостійного мислення студента, пошуку індивідуальності, перспективах творчого втілення, переосмисленні власної інтерпретації, проведенні паралелей із творчого життя та передачі хороших традицій.

Подальші розвідки у вказаному напрямі вбачаються у глибинному аналізі творчого життя диригента, його різноманітних видів діяльності. Окремого дослідження вимагають композиторська, поетична, журналістська, культурно-громадська діяльність.

■ Список використаних джерел

- Бенч-Шокало, О. Г. (2002). *Український хоровий спів: актуалізація звичаєвої традиції*. Український світ.
- Каравацкая, Л. И. (2018). Творческая лаборатория Льва Венедиктова: школа универсального типа (памяти мастера). *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музичне мистецтво*, 1, 32–44.
- Каравацька, Л. І. (2016). *Творчість Льва Венедиктова як стильовий феномен в контексті українського оперно-хорового мистецтва* [Автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства, Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової].
- Кравчук, М. (2013). Проблема створення художньо цілісного образу при роботі над хоровою партитурою: специфіка творчих методів М. М. Кречка. *Київське музикознавство*, 46, 251–261.
- Кречко, М. (1980а). Бути схожим на вчительку. *Музика*, 1, 30.
- Кречко, М. (1980b). Натхненний музикант і мудрий педагог (До 80-річчя Е. П. Скрипчинської). *Українське музикознавство*, 15, 42–50.
- Кречко, Н. М. (2017). Вплив українського фольклору на розвиток вітчизняного хорового мистецтва 60–80-х років ХХ ст. В *Академічне хорове мистецтво України (історія, теорія, практика, освіта)* (с. 80–86). Видавництво Ліра-К.
- Латичевська, О. (2020). Хоровий театр Льва Венедиктова: традиції, творчий метод, синтез. *Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*, 2–3(47–48), 95–108. [https://doi.org/10.31318/2414-052x.2-3\(47-48\).2020.213399](https://doi.org/10.31318/2414-052x.2-3(47-48).2020.213399)
- Лігус, О. М. (2017). Добрий геній українського хорового мистецтва. В *Академічне хорове мистецтво України (історія, теорія, практика, освіта)* (с. 95–100). Видавництво Ліра-К.
- Мартинюк, А. К. (2021). *Теорія і практика диригентсько-хорової школи в Україні ХХ – початку ХХІ століття* [Автореферат дисертації доктора педагогічних наук, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди].

- Масленнікова, А. (2020, 5 вересня). Михайло Кречко: душа, окрилена піснею. *Музика. Український інтернет-журнал*. <http://mus.art.co.ua/mykhaylo-krechko-dusha-okrylena-pisnei/>
- Немирович, І. (1980, 26 грудня). Людина, закохана в пісню. *Вечірній Київ*.
- Радик, Д. В. (б.д.). *Михайло Андрійович Берденников. Життєпис Великого Майстра*. Видавничий дім Дмитра Бураго. Взято 22 лютого, 2022, із <https://burago.com.ua/d-v-radik-mikhaylo-andriyovich-berden/>
- Харитон, І. М. (2018, 16 травня). Національна заслужена академічна капела «Думка» — законодавець вітчизняних традицій хорового мистецтва в сучасній Україні. В *Наука, освіта, суспільство очима молодих*, Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців (с. 343–345), Рівне, Україна. Рівненський державний гуманітарний університет.

References

- Bench-Shokalo, O. H. (2002). *Ukrainskyi khorovyi spiv: aktualizatsiia zvychaievoi tradytsii [Ukrainian Choral Singing: Actualisation of Customary Tradition]*. *Ukrainskyi svit* [in Ukrainian].
- Karavatska, L. I. (2016). *Tvorchist Lva Venedyktova yak stylovyy fenomen v konteksti ukrainskoho operno-khorovoho mystetstva [Work of Lev Venedyktov as a Stylistic Phenomenon in the Context of Ukrainian Opera and Choral Art]* [Abstract of PhD Dissertation, Odesa national A. V. Nezhdanova Music Academy] [in Ukrainian].
- Karavatskaia, L. I. (2018). *Tvorcheskaya laboratoriya L'va Venediktova: shkola universal'nogo tipa (pamyati mastera) [Lev Venedyktov's Creative Studio: the School of the Universal Type]*. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Musical Art*, 1, 32–44 [in Ukrainian].
- Kharyton, I. M. (2018, May 16). *Natsionalna zasluhzena akademichna kapela "Dumka" — zakonodavets vitchyznianskykh tradytsii khorovoho mystetstva v suchasni Ukraini [National Honoured Academic Chapel "Dumka" — the Legislator of National Traditions of Choral Art in Modern Ukraine]*. In *Nauka, osvita, suspilstvo ochyma molodykh [Science, Education, Society Through the Eyes of Young People]*, Proceedings of the XI International Scientific and Practical Conference of Students and Young Scientists (pp. 343–345), Rivne, Ukraine. Rivne State University of the Humanities [in Ukrainian].
- Kravchuk, M. (2013). *Problema stvorennia khudozhno tsilisnogo obrazu pry roboti nad khorovoiu partyturoiu: spetsyfika tvorchykh metodiv M. M. Krechka [The Problem of Creating an Artistically Holistic Image When Working on a Choral Score: the Specifics of Creative Methods M. M. Krechka]*. *Kyiv Musicology*, 46, 251–261 [in Ukrainian].
- Krechko, M. (1980a). *Buty skhozhyim na vchytelku [Be Like a Teacher]*. *Muzyka*, 1, 30 [in Ukrainian].
- Krechko, M. (1980b). *Natkhennyyi muzykant i mudryi pedahoh (Do 80-richchia E. P. Skrypchynskoi) [Inspired Musician and Wise Teacher (To the 80th Anniversary of E. P. Skrypchynska)]*. *Ukrainian Musicology*, 15, 42–50 [in Ukrainian].
- Krechko, N. M. (2017). *Vplyv ukrainskoho folkloru na rozvytok vidchyznianskoho khorovoho mystetstva 60–80-kh rokiv XX st. In Akademichne khorove mystetstvo Ukrainy (istoriia, teoriia, praktyka, osvita) [Academic Choral Art of Ukraine (History, Theory, Practice, Education)]* (pp. 80–86). Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

- Latychevska, O. (2020). Khorovyi teatr Lva Venedyktova: tradytsii, tvorchiy metod, syntezy [Lev Venedyktov Choral Theatre: Traditions, Creative Method, Synthesis]. *Journal of the PI Tchaikovsky National Academy of Music of Ukraine*, 2–3(47–48), 95–108. [https://doi.org/10.31318/2414-052x.2-3\(47-48\).2020.213399](https://doi.org/10.31318/2414-052x.2-3(47-48).2020.213399) [in Ukrainian].
- Lihus, O. M. (2017). Dobryi henii ukrainskoho khorovoho mystetstva [A Good Genius of Ukrainian Choral Art]. In *Akademichne khorove mystetstvo Ukrainy (istoriia, teoriia, praktyka, osvita)* [Academic Choral Art of Ukraine (History, Theory, Practice, Education)] (pp. 95–100). Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
- Martyniuk, A. K. (2021). *Teoriia i praktyka dyryhentsko-khorovoi shkoly v Ukraini XX – pochatku XXI stolittia* [Theory and Practice of Conducting and Choral School in Ukraine in the 20th – Early 21st Centuries] [Abstract of DSc Dissertation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav] [in Ukrainian].
- Maslennikova, A. (2020, September 5). Mykhailo Krechko: dusha, okrylena pisnieiu [Mykhailo Krechko: a Soul Inspired by Song]. *Muzyka. Ukrainskyi internet-zhurnal*. <http://mus.art.co.ua/mykhaylo-krechko-dusha-okrylena-pisnieiu/> [in Ukrainian].
- Nemyrovych, I. (1980, December 26). Liudyna, zakokhana v pisniu [A Man in Love With a Song]. *Vechirni Kyiv* [in Ukrainian].
- Radyk, D. V. (n.d.). *Mykhailo Andriiovych Berdennykov. Zhyttiepys Velykoho Maistra* [Mykhailo Andriiovych Berdennykov. Biography of the Grand Master]. Vidavnychiy dim Dmytra Buraho. Retrieved February 22, 2022, from <https://burago.com.ua/d-v-radik-mikhaylo-andriiovych-berden/> [in Ukrainian].

MYKHAILO KRECHKO'S METHODOLOGICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF CHOIR DIRECTOR STUDENTS' TRAINING (COMPARATIVE ANALYSIS)

Oleksandr Kravchuk

PhD student,

ORCID: 0000-0001-7763-4157, e-mail: oleksandrkravchuk97@ukr.net,

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

Abstract

The article examines the work and life path of Mykhailo Krechko, who is the personification of the Ukrainian cultural and artistic epoch. He dedicated more than 40 years to the choral art of Ukraine and teaching and brought up a galaxy of gifted young people. The purpose of the study is to study the work of M. Krechko as a conductor-teacher and a comparative analysis of M. Krechko's pedagogical methods with his contemporary L. Venedyktov's approaches. The research methodology consists of biographical, historical, system-analytical, and cultural and art studies approaches to research the life of M. Krechko, his growth as a conductor and teacher and identify methodological principles used by the artist in his work. The scientific novelty of the study lies in understanding the figure of M. Krechko in the context of Ukrainian culture, considering the periods of his professional development and analysis of the continuity

of the choral tradition in M. Krechko's methods. Conclusions. It was determined that the professional understanding of choral art, love for Ukrainian song and methodological and pedagogical principles in the education of the conductor-choirmaster laid down by teachers of the Kyiv Conservatory, I. Patorzhynsky and E. Verovka-Skrypchynska, were successfully implemented in both M. Krechko's conducting and teaching. At the same time, the outstanding artist managed to create his own teaching methods. It is proved that rich life experience, training from the maestros of choral art of Ukraine, broad outlook and high erudition allowed M. Krechko to achieve successful results in his teaching. The developed methodology of the artist was a student-centred approach, identifying the specifics of creative talent of the student, the development of independent student thinking, search for individuality, prospects for creative embodiment, rethinking their own interpretation, drawing parallels on the creative life and transfer of choral traditions.

■ **Keywords:** Mykhailo Krechko; cultural and artistic epoch; teacher; methodology; artist; conductor; choral art of Ukraine

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256926

УДК 316.7:342.726-056.26

ІНКЛЮЗІЯ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ЧИННИК КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ

Мохнюк Руслан Степанович

Кандидат педагогічних наук,

ORCID: 0000-0002-9694-4449, e-mail: rivne_nakkkim@ukr.net,

Рівненський центр підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників культури

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,

вул. Котляревського, 16, Рівне, Україна, 33000

Для цитування:

Мохнюк, Р.С. (2022). Інклюзія як один з напрямів стратегії розвитку громадянського суспільства: чинник культуротворчості. *Питання культурології*, (39), 182-193. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256926>.

Анотація

Мета статті — узагальнити сучасні інклюзивні практики у контексті культуротворчого чинника розвитку громадянського суспільства та окреслити наявні проблеми у цій царині. Актуальним постає сьогодні питання інклюзії в Україні з огляду на соціальну значущість, недостатню до неї увагу у попередні роки та у зв'язку з загостренням ситуації, пов'язаної з російсько-українською війною, наявністю осіб з інвалідністю. Методологія дослідження базується на загальних методах емпіричних і теоретичних досліджень, зокрема аналізі, синтезі, узагальненні. Теоретичний аналіз наукової літератури, нормативно-правових документів здійснено з метою вироблення концептуального підходу до розгляду явищ інклюзії та безбар'єрності. На основі культурологічного методу виявлено культуротворчий чинник розвитку громадянського суспільства в контексті формування інклюзивного середовища. Метод узагальнення використано для систематизації регіональної інклюзивної практики. Наукова новизна полягає у з'ясуванні наявності культуротворчого чинника в інклюзивному просторі та активації громадянського суспільства у цьому процесі. Висновки. Концепція заявленої теми передбачає використання моделей «людина-людина» з її культурною домінантою та «людина-інклюзивний простір» з культуротворчим підходом до організації безбар'єрності. Аналіз теоретичної основи та практичної ситуації в інклюзивному сегменті України дав змогу окреслити завдання: законодавче забезпечення інклюзивного процесу підзаконними актами; налагодження взаємозв'язку та синергії державних і недержавних інституцій в інклюзивному та безбар'єрному просторі; активізація громадськими інституціями контролюючої функції у питанні безбар'єрності; встановлення діалогу між учасниками інклюзивного процесу; використання іміджетворчих інструментів з метою популяризації інклюзії в інформаційному просторі України;

кластерний підхід до організації інклюзивних проєктів. Інклюзія повинна стати природною потребою, ментальною рисою, а пришвидшує цей процес саморозвитку особистості культуротворчий чинник.

■ **Ключові слова:** інклюзія; інклюзивне середовище; безбар'єрність; рівність; громадянське суспільство; культуротворчість

■ Вступ

Актуальним постає сьогодні питання інклюзії в Україні з огляду на соціальну значущість, недостатню до неї увагу у попередні роки та у зв'язку з загостренням ситуації, пов'язаної з російсько-українською війною, наявністю осіб з інвалідністю. Зосереджуючи увагу на культуротворчості, ми виводимо проблему інклюзії у її діяльнісну площину. В цьому її найголовніший результат. Потенційні можливості реабілітаційного характеру, що закладені у культуротворчості як складової культури, забезпечують формування відчуття рівності між людьми з особливими потребами, але і створення архітектурних зручностей, організація інклюзивного простору теж повинні мати культуротворчий підхід. Цільовими групами інклюзії та безбар'єрності, окрім осіб з інвалідністю, є літні люди, батьки з маленькими дітьми та ін. Саме громадянська позиція суспільства дає можливість зробити інклюзивний процес динамічнішим та якісним. Недостатність досліджень у цьому напрямі виводить окреслену проблему на передній план і у науковій царині.

Світовий досвід щодо створення безбар'єрного середовища та соціальної інклюзії знаходимо в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень. Систематизуючи зарубіжні практики у сфері соціальної, економічної, громадянської, фізичної, цифрової та інфраструктурної безбар'єрності, Україна може адаптувати їх у своє середовище (Зубченко та ін., 2020, с. 8). Більшість робіт, присвячених інклюзії та безбар'єрності, мають педагогічне спрямування. Так, вивченню системи інклюзивного навчання у країнах Європейського Союзу присвячено дисертаційне дослідження Г. Давиденко (2015), обґрунтовано його теоретико-методичні засади та здійснено практичну проєкцію на заклади вищої освіти в Україні. Наукові розвідки інклюзивної проблематики потребують міждисциплінарної взаємодії. Так, у дисертаційному дослідженні Г. Васильєвої (2021) серед принципів формування педагогічної компетенції в умовах інклюзивного середовища значиться «творчість», що передбачає здатність до «творчої діяльності, потребу в прояві ініціативності, оригінальності при вирішенні вправ та генеруванні ідей» (с. 66), а в колі визначених критеріїв та показників знаходяться мотиваційно-ціннісний, когнітивно-творчий, пошуково-евристичний, креативний сегменти (с. 221), що потребують культуротворчого підходу до їх набуття. Зазначена тема в культурологічному зрізі не представлена у науковому обшарі.

■ Мета статті

Мета статті — узагальнити сучасні інклюзивні практики у контексті культуротворчого чинника розвитку громадянського суспільства та окреслити наявні проблеми у цій царині. Методологія дослідження базується на загальних мето-

дах емпіричних і теоретичних досліджень, зокрема аналізі, синтезі, узагальненні. Теоретичний аналіз наукової літератури, нормативно-правових документів здійснено з метою вироблення концептуального підходу до розгляду явищ інклюзії та безбар'єрності. На основі культурологічного методу виявлено культуротворчий чинник розвитку громадянського суспільства в контексті формування інклюзивного середовища. Метод узагальнення використано для систематизації регіональної інклюзивної практики. Наукова новизна полягає у з'ясуванні наявності культуротворчого чинника в інклюзивному просторі та активації громадянського суспільства у цьому процесі.

■ Виклад матеріалу дослідження

Феноменологія сучасного бачення явища інклюзії розглядається багатьма науковцями, практиками. Один із цікавих поглядів, що постулюється з заявленою нами темою, знаходимо у висловлюваннях Р. Раджана (Rajan, 2011), який вважає, що планеті слід було б поступово перетворюватися в простір без меж, де люди співпереживали б один одному та відчували себе громадянами світу, навіть зберігаючи прихильність своїм особливим культурним традиціям. Але поки людство до цього не готове. Шлях до відродження спільноти автор бачить у втіленні формули інклюзивного локалізму, де локалізм означає зосередження більшої влади, коштів і функцій у руках спільноти (для подолання дезорієнтації, породжуваної глобальними ринками та технологією), а інклюзивність — створення рівних умов для різних етнічних та класових груп, а ми додамо, до різних груп населення, що мають обмеження.

Інклюзія знаходить свій вияв у «Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» (Президент України, 2021), де заявлено, що вона базується на принципах, зокрема: «участі та інклюзивності», створюючи умови для «рівноправної громадської участі», вживаючи заходи для «подолання перешкод для представлення інтересів тієї чи іншої суспільної групи». З огляду на можливості та потреби різних груп, активізується діяльність державних та недержавних інституцій по залученню громадськості, зокрема «представників громадських об'єднань осіб з інвалідністю до прийняття рішень на всіх етапах розробки та впровадження державної політики». Організуючи доступ до публічної інформації, проводячи відкриті засідання, організатори дбають про «забезпечення безбар'єрності для врахування потреб різних груп населення, зокрема осіб з інвалідністю», — про що йдеться у Стратегії.

Поширенню практики інклюзії, недискримінації, впровадженню принципів доступності для всіх суспільних груп населення сприяє Указ Президента України (2020) «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні», у якому, «підтримуючи ініціативу громадськості», поставлено завдання розробки Національної стратегії з даної проблеми. Кабінетом Міністрів України (2021) схвалена «Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року», метою якої є «створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги нарівні з іншими шляхом інтегру-

вання фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики».

У контексті заявленої нами теми зауважимо, що очікуваними результатами реалізації Стратегії є, окрім іншого, отримання рівних умов та можливостей для «культурного (мистецького) та/або креативного вираження, провадження культурної діяльності; доступу до культурних послуг, культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них», а також можливість брати участь у «громадській діяльності». Інклюзивне середовище є передумовою для участі всіх без винятку людей у всіх «формах суспільного життя та громадської активності» (Кабінет Міністрів України, 2021). Такий культуротворчий концепт Стратегії наповнює явище інклюзії людиноцентричним змістом. Аналіз поточного стану та визначення ключових проблем дозволив сформулювати основні напрями інклюзивної діяльності зі створення безбар'єрного простору: фізична, інформаційна, цифрова, освітня, економічна, а також суспільна та громадянська безбар'єрність (Кабінет Міністрів України, 2021).

Сьогодні увага, прикута до інклюзивного напрямку, активізована проблемами військовослужбовців та громадян, які постраждали під час війни на Сході України. При внесенні змін до Закону України «Про культуру» щодо загальних засад надання населенню культурних послуг, поряд з забезпеченням «доступності для кожного якісних культурних послуг» серед основних засад державної політики у сфері культури зазначається і «інклюзивність» (Верховна Рада України, 2021). В Україні інклюзія розглядається не тільки як забезпечення доступності для осіб з інвалідністю, але і враховуються потреби осіб, які мають певні обмеження, розширюючи їхнє коло. Такий сучасний підхід мобілізує громадянське суспільство і спонукає до використання чинника культуротворення для розв'язання нагальних проблем.

В усьому світі громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних суспільних груп. Це багатоманіття поглядів та дій не може бути обмежено нічим, окрім конституційних прав і свобод людини й громадянина. Звичайно процес розвитку громадянського суспільства зосереджує увагу на інклюзії. Стимулює розвиток цього явища реалізація «Конвенції про права осіб з інвалідністю», на яку посилаються вітчизняні законодавці. Її мета «полягає у заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства». Конвенція послуговується такими принципами: повага до притаманного людині достоїнства, її особистої самостійності, зокрема свободи робити власний вибір, і незалежності; недискримінація; повне й ефективне залучення та включення до суспільства; повага до особливостей осіб з інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства; рівність можливостей; доступність; рівність чоловіків і жінок; повага до здібностей дітей з інвалідністю, що розвиваються, і повага до права дітей з інвалідністю зберігати свою індивідуальність. У статті 32 Конвенції зазначається, що держави-учасниці визнають важливість міжнародного співробітництва та його заохочення задля підтримки національних зусиль з реалізації цілей і завдань цієї Конвенції та вживають

у цьому зв'язку належних і ефективних заходів по міжнародній лінії, а де це є доречним — у партнерстві з відповідними міжнародними та регіональними організаціями й громадянським суспільством, зокрема організаціями осіб з інвалідністю (Верховна Рада України, 2009). Складна ситуація і вразливість осіб з інвалідністю зобов'язує громадські інституції та суспільство до активізації притаманної їм контролюючої функції.

У «Конвенції про права осіб з інвалідністю» (Верховна Рада України, 2009) знаходимо культуротворчий зріз погляду на інклюзію, де стаття 30 фіксує право осіб з інвалідністю на участь у культурному житті, проведенні дозвілля й відпочинку та заняття спортом. Як заявлено у Конвенції, держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на участь нарівні з іншими у культурному, спортивному, туристичному житті й вживають усіх належних заходів для забезпечення того, щоб особи з інвалідністю мали доступ до творів культури, телевізійних програм, фільмів та інших культурних подій, щоб місця їх проведення були доступними для них. Місця надання культурних, спортивних, туристичних послуг, а саме театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки, стадіони, туристичні маршрути, пам'ятники, об'єкти, що мають національну культурну значущість теж повинні мати певні облаштування для осіб з інвалідністю. Держави-учасниці вживають належних заходів для надання особам з інвалідністю можливості розвивати й використовувати свій творчий, художній та інтелектуальний потенціал не тільки для власного блага, але і для включення їх у життя суспільства.

Для виконання заявлених напрямів діяльності від усіх учасників інклюзивного процесу потребується культуротворчий підхід до його забезпечення. Держави-учасниці роблять відповідно до міжнародного права всі належні кроки для забезпечення захисту прав інтелектуальної власності осіб з інвалідністю. Особи з інвалідністю мають також право нарівні з іншими на визнання й підтримку їхньої особливої культурної та мовної самобутності, зокрема жестових мов. Використовуючи досягнення західноєвропейської інклюзивної практики, постає завдання її імплементації у сучасний український простір.

На сьогодні більшість міжнародних грантових програм ставить умовою отримання фінансової підтримки — участь проєктів інклюзивного спрямування. Так, сферою підтримки конкурсу проєктів Фонду сприяння демократії є розвиток громадянського суспільства та, окрім іншого, громадська підтримка ініціатив щодо захисту прав людини, зокрема прав меншин, людей з інвалідністю та жінок; грантодавець Глобальний дитячий фонд оголошує конкурс «Надання послуг вразливим групам дітей», сферою підтримки яких є особи з інвалідністю, жертви торгівлі дітьми, діти-біженці, дитяча робоча сила, вразливі групи молоді та підлітків, а заявниками можуть бути громадські організації, інноваційні локальні організації, що працюють з вразливими групами дітей; THE ABILIS FOUNDATION виступила грантодавцем фінансування організацій у справах людей з обмеженими можливостями, оголосивши конкурс проєктів з підтримки людей з обмеженими можливостями, захист їх прав та свобод, прав на самостійне життя й економічну самодостатність. Пріоритет надається проєктам, що виступають за права людей з обмеженими можливостями, а також заходам, що розроблені та реалізуються організаціями жінок з інвалідністю. Заявниками мо-

жуть бути громадські організації, керівні органи яких складаються з людей з обмеженими можливостями (Рівненська обласна державна адміністрація, б.д.б). Використовуючи сучасні іміджетворчі інструменти, організатори популяризують явище інклюзії в інформаційному просторі, активуючи широкі кола громадськості до співучасті та подолання проблем.

Активно включений в інклюзивний процес Український культурний фонд (УКФ), про що свідчать окремі положення Статуту та практична реалізація проєктів за його фінансової підтримки. Український культурний фонд, за період своєї порівняно нетривалої діяльності, продемонстрував ефективність інституції щодо її участі у різновекторних спрямуваннях створення культурно-мистецького середовища в Україні та її місця на культурній мапі світу через підтримку креативних проєктів та її авторів. Враховуючи контекст сучасних культурних світових тенденцій, серед пріоритетних напрямів Стратегії Українського культурного фонду (2019) значиться: «сприяння формуванню в Україні спільних цінностей громадянського суспільства», а також «забезпечення дотримання культурних прав, рівного доступу до культурних ресурсів та рівних можливостей для особистісного розвитку та самореалізації для всіх громадян та спільнот» (с. 4), що постулюється з означеною нами проблематикою. Серед головних інструментів реалізації Стратегії виокремлено конкурс програму «Інклюзивне мистецтво». Дотримуючись «партнерства держави та громадянського суспільства у питаннях національно-культурного розвитку» (с. 9), як принципу діяльності Фонду, інклюзивні проєкти здійснюються на засадах кластерного підходу, що засвідчує перелік можливих інституцій-учасників проєктів, а саме: об'єднані територіальні громади, професійні та бізнес-асоціації, організації громадянського суспільства, мистецькі заклади різних форм власності та ін. (с. 11).

У 2019 році УКФ змінив кількість та напрями конкурсних програм, плануючи їх реалізацію на 2020–2021 рр. Програма «Інклюзивне мистецтво» розробляється у партнерстві з Британською Радою в Україні. Нею підтримуються усі сектори, що заявлені у Стратегії, зокрема культурна спадщина, література та видавнича справа, аудіальне мистецтво, аудіовізуальне мистецтво, візуальне мистецтво, перформативне та сценічне мистецтво, культурні та креативні індустрії, дизайн та мода. Вона покликана «сприяти забезпеченню культурних прав для людей з інвалідністю та націлена на подолання бар'єрів між суспільством і місцевими громадами, з одного боку, та особами з інвалідністю і їхніми спільнотами, з іншого» (Український культурний фонд, 2019, с. 20).

За підтримки УКФ у музеях України, зокрема Харківському художньому музеї, Художньому музеї ім. Н. С. Луньова у Пархомівці, Літературно-меморіальному музеї Г. С. Сковороди у Сковородинівці реалізовано проєкт зі створення інклюзивних аудіогідів для людей з порушеннями зору.

Окрім того, у Харківському художньому музеї (<https://artmuseum.kh.ua/>) за ініціативи Харківської обласної фундації (ХОФ) «Громадська альтернатива» та підтримки УКФ реалізується проєкт «Крокуємо інклюзією» з елементами навігації музейним простором та зі створення тактильних живописних та графічних творів відомих художників І. Рєпіна, К. Трутовського, А. Дюрера, Г. Нарбута та ін. Рельєфні зображення полотен із колекції музею втілювали скульптор

Т. Альбицька-Костомарова, художник-графік І. Оленіна, дизайнер Т. Новікова. У процесі реалізації проєкту проведені консультації з експертами у сфері інклюзії ХОФ «Громадська альтернатива», мистецтвознавцями музею, методистами з навчання людей з порушеннями зору, педагогами Харківської спеціалізованої школи ім. В. Г. Короленка. Культуротворчий підхід організаторів до інклюзії дав можливість втілити такий інноваційний для України проєкт. А взагалі у світі розповсюджена практика пізнання реальності людьми з порушенням зору, вивчаючи твори мистецтва на дотик.

Зосередивши увагу на регіональній культурній практиці Рівненщини, а саме на традиціях та культурно-мистецькому надбанні Рівненського Полісся, за підтримки Українського культурного фонду успішно здійснено проєкт «Етноосвіта», в межах якого вчителі гуртків позашкільної освіти, здобувши знання стали носіями поліської спадщини з метою передачі набутих знань дітям та молоді у своїх громадах. Успішний досвід надихнув авторку проєкту — директорку Комунального закладу «Рівненський обласний центр народної творчості» Рівненської обласної ради І. Баковецьку на його продовження, трансформуючи у проєкт «Етноосвіта для ветеранів АТО». Цей соціальний проєкт здійснюється на базі комунального закладу «Рівненський обласний госпіталь ветеранів війни». Така освітньо-практична платформа реалізується з метою творчого саморозвитку ветеранів, створення підґрунтя для арттерапії, опанування народними ремеслами та народними мистецтвами Полісся (Рівненська обласна рада, 2021). Під час практичних занять, майстер-класів ветерани мають можливість пройти не тільки реабілітацію, а й у процесі культуротворення набути практичних навичок в опануванні різьбярства, ковальства, гончарства та інших ремесел з метою створення власної комерційної справи тощо.

Нині регіональні органи виконавчої влади реалізували та надалі реалізують «конкурсний механізм виділення коштів для державної підтримки громадських об'єднань ветеранів та осіб з інвалідністю», що констатує Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки (Президент України, 2021). Чинник культуротворення закладено у розпорядженні голови Рівненської обласної державної адміністрації «Про зміни до Обласної програми соціального захисту населення Рівненської області на 2019–2025 роки», де йдеться про можливість участі у конкурсах щодо отримання грантів на здійснення інклюзивних проєктів, розроблених інститутами громадянського суспільства. Бюджетні кошти спрямовуються на відзначення святкових, пам'ятних та історичних дат, пов'язаних з вшануванням та увічненням пам'яті ветеранів війни, жертв нацистських переслідувань та політичних репресій, формуванням соборності та державності, проголошенням Незалежності України, захистом незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також відвідуванням військових поховань і військових пам'ятників; заходи з реалізації положень Конвенції про права осіб з інвалідністю, з нагоди Міжнародного дня людей з інвалідністю, Дня пам'яті Чорнобильської трагедії та Дня вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; проведення спортивно-реабілітаційних заходів; проведення тренінгів, курсів, навчальних семінарів, засідань за круглим столом та інших інформаційно-просвітницьких заходів

відповідно до тематики проекту; проведення заходів з військово-патріотичного виховання тощо (Рівненська обласна державна адміністрація, 2020).

Зокрема, на Рівненщині упродовж декількох років втілюються інклюзивні проекти за фінансової підтримки Рівненського обласного бюджету. Серед них: Інтеграційна сімейна програма для учасників бойових дій «Сімейне коло» громадської організації «Фонд молодіжних ініціатив “Крила”»; Спільні дії для осіб з інвалідністю задля розвитку суспільства «Крок назустріч» громадської організації «Благодійний фонд взаємодопомоги дітям з аутизмом «Погляд»; Військово-патріотичний вишкільний табір «Поліський гарт» громадської організації «Спілка учасників бойових дій та АТО УВО»; Психологічна допомога (психологічний супровід) батькам, що виховують дитину з особливими потребами громадської організації «Центр розвитку дитини “ТЕДІ-Р”»; Відкритий міжобласний чемпіонат з плавання серед юнаків та дівчат, Відкритий обласний турнір з волейболу серед ветеранів Афганістану, учасників АТО та Міжнародний фестиваль військово-патріотичної творчості «Відлуння війни» Рівненської обласної організації Української Спілки ветеранів Афганістану; Конкурс ветеранських колективів художньої самодіяльності «Слава визволителям України» та проєкт «Соціальний захист і допомога ветеранам» Рівненської обласної організації ветеранів України; Виставка художніх робіт ветеранів АТО — проєкт громадської організації «Обласна ветеранська спілка учасників АТО Рівненщини» та ін. (Рівненська обласна державна адміністрація, б.д.а). З різносементної (соціальної, психологічної, військово-патріотичної, спортивної, благодійної, культурно-мистецької) спрямованості уже здійснених проєктів можна зробити висновок про культуротворчий підхід до організації інклюзивної роботи в області.

Рівненська обласна адміністрація приділяє належну увагу створенню безбар'єрного простору та впровадженню інклюзії на об'єктах, що наразі будуються на Рівненщині. Нині на об'єктах фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю проводиться моніторинг та перевірка дотримання вимог безбар'єрності. Згідно зі Стратегією безбар'єрності рекомендовано впроваджувати стандарти комфорту та безпеки для маломобільних груп населення в школах, басейнах, стадіонах тощо. При реконструкції Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки акцент зроблено на інклюзивності, зокрема, «облаштовані спеціальний ліфт, пандуси для маломобільних груп населення, елементи безперешкодного доступу для осіб з інвалідністю». У подальших планах створення безбар'єрного простору — обладнання бібліотеки засобами візуально-тактильної навігації (табличками зі шрифтом Брайля, схемами кольору та руху). Бібліотека максимально хоче залучити, за словами її директорки В. Ярошук: «інші категорії людей, які раніше не приходили через недоступність закладу, — мами з візками, люди на візках або з вадами зору» (Рівненська обласна державна адміністрація, б.д.а). Безбар'єрність стає новою суспільною нормою, використовуючи нові стандарти доступності.

Висновки

Концепція заявленої теми передбачає використання моделей «людина-людина» з її культурною домінантою та «людина-інклюзивний простір» з культу-

ротворчим підходом до організації безбар'єрності. Проаналізувавши теоретичну основу та практичну ситуацію в інклюзивному сегменті України, окреслимо завдання: законодавче забезпечення інклюзивного процесу підзаконними актами; налагодження взаємозв'язку та синергії державних і недержавних інституцій в інклюзивному та безбар'єрному просторі; активізація громадськими інституціями контролюючої функції у питанні безбар'єрності; встановлення діалогу між учасниками інклюзивного процесу; використання іміджетворчих інструментів з метою популяризації інклюзії в інформаційному просторі України; кластерний підхід до організації інклюзивних проєктів. Інклюзія повинна стати природною потребою, ментальною рисою, а пришвидшує цей процес саморозвитку особистості культуротворчий чинник. Сфера культури при культуротворчому підході виступає духовно-реабілітаційною основою інклюзії.

■ Список використаних джерел

- Васильєва, Г. І. (2021). *Формування методичної компетентності педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти в умовах інклюзивного середовища* [Дисертація кандидата педагогічних наук, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова].
- Верховна Рада України. (2009, 16 грудня). *Конвенція про права осіб з інвалідністю* (№1767-VI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
- Верховна Рада України. (2021, 29 квітня). *Про внесення змін до Закону України «Про культуру» щодо загальних засад надання населенню культурних послуг* (№ 1432-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-20#Text>
- Давиденко, Г. В. (2015). *Теоретико-методичні засади організації інклюзивного навчання у вищих навчальних закладах країн Європейського Союзу* [Автореферат дисертації доктора педагогічних наук, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України].
- Зубченко, С. О., Каплан, Ю. Б., & Тищенко, Ю. А. (2020). *Створення безбар'єрного середовища та соціальна інклюзія: світовий досвід для України*. Національний інститут стратегічних досліджень.
- Кабінет Міністрів України. (2021, 14 квітня). *Про схвалення Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року* (№ 366-р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
- Президент України. (2020, 3 грудня). *Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні* (№ 533/2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text>
- Президент України. (2021, 27 вересня). *Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки* (№ 487/2021). <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193>
- Рівненська обласна державна адміністрація. (2020, 11 грудня). *Про зміни до Обласної програма соціального захисту населення Рівненської області на 2019–2025 роки* (№ 754). <https://www.rv.gov.ua/npas/pro-zmini-do-oblasnoyi-programi-socialnogo-zahistu-naselennya-rivnenskoyi-oblasti-na-2019-2025-roki-754-2020>
- Рівненська обласна державна адміністрація. (б.д.а). *Інклюзія*. <https://www.rv.gov.ua/tag/inklyuziya>

- Рівненська обласна державна адміністрація. (б.д.б). *Програми, конкурси, гранти*. <https://www.rv.gov.ua/programi-konkursi-granti>
- Рівненська обласна рада. (2021, 23 жовтня). *У військовому госпіталі реалізують проєкт «Етноосвіта для ветеранів АТО»*. <https://ror.gov.ua/novyny/uv-viiskovomu-gospitali-realizovuyut-proyekt-etnoosvita-dlya-1634977262>
- Український культурний фонд. (2019, 4 лютого). *Культура та креативність для порозуміння та розвитку: Стратегія Українського культурного фонду на 2019–2021 року* (№ 22). <https://cutt.ly/BO4eKQ3>
- Rajan, R. G. (2011). *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*. Princeton University Press.

References

- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021, April 14). *Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii zi stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku [On Approval of the National Strategy for the Creation of Barrier-free Space in Ukraine Until 2030]* (№ 366-p). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Davydenko, H. V. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady orhanizatsii inkluzyvnogo navchannia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh krain Yevropeiskoho Soiuzu [Theoretical and Methodological Principles of the Organisation of Inclusive Education in Higher Educational Institutions of the European Union]* [Abstract of D.Sc. Dissertation, Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
- President of Ukraine. (2020, December 3). *Pro zabezpechennia stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini [Decree of the President of Ukraine on Ensuring the Creation of a Barrier-free Space in Ukraine]* (№ 533/2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text> [in Ukrainian].
- President of Ukraine. (2021, September 27). *Pro Natsionalnu stratehiu spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021–2026 roky [Decree of the President of Ukraine on the National Strategy for the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026]* (№ 487/2021). <https://www.president.gov.ua/documents/4872021-40193> [in Ukrainian].
- Rajan, R. (2011). *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*. Princeton University Press [in English].
- Rivnenska Oblasna Derzhavna Administratsiia. (2020, Dezember 11). *Pro zminy do Oblasnoi prohrama sotsialnogo zakhystu naselennia Rivnenskoï oblasti na 2019–2025 roky [On Amendments to the Regional Programme of Social Protection of the Population of the Rivne Region for 2019–2025]*. <https://www.rv.gov.ua/npas/pro-zmini-do-oblasnoyi-programi-socialnogo-zahistu-naselennya-rivnenskoyi-oblasti-na-2019-2025-roki-754-2020> [in Ukrainian].
- Rivnenska Oblasna Derzhavna Administratsiia. (n.d.a). *Inkluziia [Inclusion]*. <https://www.rv.gov.ua/tag/inkluziia> [in Ukrainian].
- Rivnenska Oblasna Derzhavna Administratsiia. (n.d.b). *Prohramy, konkursy, hranty [Programmes, Competitions, Grants]*. <https://www.rv.gov.ua/programi-konkursi-granti> [in Ukrainian].

- Rivnenska Oblasna Rada. (2021, October 23). *U viiskovomu hospitali realizovuiut proiekt "Ethnoosvita dlia veterani ATO" [The Military Hospital is Implementing the Project "Ethnoeducation for ATO Veterans"]*. <https://ror.gov.ua/novyny/u-viiskovomu-gospitali-realizovuyut-proyekt-etnoosvita-dlya-1634977262> [in Ukrainian].
- Ukrainian Cultural Foundation. (2019, February 4). *Kultura ta kreatyvnist dlia porozuminnia ta rozvytku: Stratehiia Ukrainського kulturnoho fondu na 2019–2021 roky [Culture and Creativity for Understanding and Development: Strategy of the Ukrainian Cultural Foundation for 2019–2021]* (№ 22). <https://cutt.ly/BO4eKQ3> [in Ukrainian].
- Vasylieva, H. I. (2021). *Formuvannia metodychnoi kompetentnosti pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh inkluzyvnoho seredovysshcha [Formation of Methodological Competence of Pedagogical Workers of Establishments of General Secondary Education in the Conditions of the Inclusive Environment]* [Candidate's thesis, National Pedagogical Dragomanov University] [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2009, December 16). *Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]* (№ 1767-VI). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2021, April 29). *Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro kulturu" shchodo zahalnykh zasad nadannia naselenniu kulturnykh posluh [On Amendments to the Law of Ukraine "On Culture" Concerning General Principles of Providing Cultural Services]* (№ 1432-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1432-20#Text> [in Ukrainian].
- Zubchenko, S. O., Kaplan, Yu. B., & Tyshchenko, Yu. A. (2020). *Stvorennia bezbariernoho seredovysshcha ta sotsialna inkluziia: svitovy dosvid dlia Ukrainy [Creating a Barrier-free Environment and Social Inclusion: World Experience for Ukraine]*. National Institute Of Strategic Studies [in Ukrainian].

INCLUSION AS ONE OF THE DIRECTIONS OF THE CIVIL SOCIETY DEVELOPMENT STRATEGY: A FACTOR OF CULTURAL CREATION

Ruslan Mokhniuk

PhD in Education,

ORCID: 0000-0002-9694-4449, e-mail: rivne_nakkim@ukr.net,

Rivne Centre of Qualification Enhancement and Retraining of Cultural Workers,

National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts,

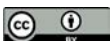
Rivne, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to summarise modern inclusive practices in the context of the cultural factor of civil society development and identify existing challenges in this area. The issue of inclusion in Ukraine is relevant today, given its social significance, insufficient attention to it in previous years, and due to the aggravation of the situation related to the Russian-

Ukrainian war, the presence of people with disabilities. The research methodology is based on general methods of empirical and theoretical research, in particular analysis, synthesis, generalisation. Theoretical analysis of scientific literature, legal documents is carried out in order to develop a conceptual approach to the phenomena of inclusion and barrier-free. On the basis of the culturological method, the cultural factor of civil society development in the context of the formation of an inclusive environment is identified. The generalisation method is used to systematise regional inclusive practices. The scientific novelty consists in finding out the presence of a cultural factor in the inclusive space and the activation of civil society in this process. Conclusions. The concept of the stated topic involves the use of "person-person" models with its cultural dominance and "person-inclusive space" with a cultural approach to the organisation of barrier-free space. The analysis of the theoretical basis and practical situation in the inclusive segment of Ukraine allowed us to outline the tasks: legislative support of the inclusive process by by-laws; establishing the interconnection and synergy of state and non-state institutions in an inclusive and barrier-free space; activation by public institutions of the controlling function on the issue of barrier-free; establishing a dialogue between the participants of the inclusive process; using image-creating tools to promote inclusion in the information space of Ukraine; cluster approach to the organisation of inclusive projects. Inclusion should become a natural need, a mental trait, and this process of personal self-development is accelerated by the cultural factor.

■ **Keywords:** inclusion; inclusive environment; barrier-free; equality; civil society; cultural creation

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256927

УДК 130.2:7.079]:330.341.424-026.15(477)

ФЕСТИВАЛІ ЯК ДРАЙВЕРИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЙ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Плецан Христина Василівна

Кандидат наук з державного управління, доцент,
ORCID: 0000-0002-8179-7896, e-mail: k.pletsan@gmail.com,
Київський національний університет культури і мистецтва,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Плецан, Х.В. (2022). Фестивалі як драйвери розвитку креативних індустрій: історико-культурологічний підхід. *Питання культурології*, (39), 194-209. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256927>.

Анотація

Мета статті — проаналізувати актуальні проблеми дослідження фестивалів як драйверів розвитку креативних індустрій у контексті історико-культурологічного підходу. Методологія передбачає застосування сукупності методів наукового дослідження загального та спеціального характеру. Ключовим методологічним підходом дослідження визначено історико-культурологічний, на основі якого проаналізовано розвиток фестивалів кінця ХХ – початку ХХІ ст. у культурологічній думці. Культурологічний підхід дав змогу довести, що фестивалі забезпечують синергію креативних ініціатив, історії, культурних цінностей, звичаїв і традицій, мистецтв і творчості, сприяючи сталому розвитку креативних індустрій та суспільства України загалом. За допомогою аналітико-синтетичного методу виокремлено особливості діяльності фестивалів у креативних індустріях в Україні, систематизовано основні класифікаційні підходи до фестивалів креативних секторів; метод логічного узагальнення використано для теоретичного обґрунтування історико-культурологічного підходу до дослідження ролі фестивалів креативних індустрій; використання прогностичного методу забезпечило можливість узагальнення багатогранності фестивалю як драйвера розвитку креативних індустрій. Наукова новизна полягає у теоретико-методологічній систематизації фестивалів кінця ХХ – початку ХХІ ст. в середовищі креативних індустрій крізь призму історико-культурологічного підходу. Висновки. Доведено, що фестивалі є унікальними, колоритними драйверами розвитку креативних індустрій в Україні, які спонукають до впровадження інновацій та активної синергії з індустріями різних сегментів культурно-креативного простору на основі людиноцентризму.

Ключові слова: культура; креативні індустрії; фестивалі; історико-культурологічний підхід; трансляція культурних цінностей; сталий розвиток

Вступ

Розвиток креативних індустрій, з одного боку, забезпечує мобільність, вихід на глобальний ринок, формує проектне мислення, використовує безліч різноманітних ресурсів, сприяє розвитку людської індивідуальності й довіри в суспільстві, а з іншого — сприяє формуванню креативного середовища, розвитку і збереженню історії, традицій і культурного коду нації загалом. У сьогочасному культуротворчому процесі значною мірою активізується проблема збереження і популяризації унікальної української культури у просторі креативних індустрій. Саме культура є потужним драйвером людського ресурсу та сталого розвитку креативного простору, оскільки поєднує в собі соціальну, економічну, політичну і креативні сфери як на регіональному, так і на державному рівні.

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що унікальність, колористика та автентичність кожного регіону яскраво представлені у фестивальній діяльності. Загалом фестиваль розглядаємо у дослідженні як синергію живого виробництва, активізацію креативних ініціатив, процесів самопізнання, відродження культурного коду, культурних практик і культурно-креативного простору. Під час проведення фестивалів, незалежно від виду, періодичності, масштабності реалізується можливість проведення різноманітних заходів, інноваційних форматів та проєктів, що сприяють розвитку культурно-креативного простору. Водночас трансгресивні процеси фестивальної діяльності активізують креативний потенціал, культурно-креативні ініціативи на основі людиноцентризму.

Теоретичні осмислення фестивалю як драйвера розвитку креативних індустрій кінця ХХ – початку ХХІ ст. в культурологічній думці вимагають певних уточнень у контексті розвитку культурно-креативного простору.

Ретроспектива аналізу останніх досліджень і публікацій дає можливість стверджувати, що широке коло практиків і теоретиків розглядає фестиваль як форму подієвої культури, комунікаційної взаємодії та розвитку культурно-креативного простору.

Для комплексного розуміння проблематики опрацювання науково-практичних джерел слід виокремити дослідження фестивалів крізь призму основних етапів розвитку українського суспільства. Зокрема, С. Дичковський (2020), Д. Зубенко (2011), Н. Кучина (2019), Ю. Москвічова (2017), А. Семенюк (2005), Г. Хрома (2002), М. Швед (2010) та інші розглядають фестиваль в контексті культурно-мистецького середовища; у просторових характеристиках, традиціях, образах та цінностях фестиваль розглядають такі автори, як Е. Баркова, О. Лавренко, Ю. Лотван та інші; І. Петрова (2014), Л. Скокова (2018) розкривають фестиваль у концептуальних засадах індустрії дозвілля; В. Дем'ян та О. Буценко (2018) у своїх дослідженнях аналізують роль мистецьких фестивалів у саморозвитку громад, а Л. Бабушка (2020) — в контексті фестивалі як феномену сучасної святкової культури; А. Гаврилюк (2020) акцентує на заохоченні засобами фестивального туризму до ознайомлення з унікальними локальними культурними практиками місцевості; С. Зуєв (2007) розглядає музичні фестивалі як явище міської культури; театральні фестивалі досліджує М. Близнюк (2010); фестивалі анімаційного кіно аналізує К. Мараховська (2021); мистецькі фестивалі розглядають Л. Данчук, С. Олійник (2020); фестивалі ілюстрації та книжкові напрями

аналізує Н. Удріс-Бородавко (Удріс-Бородавко & Павлюк, 2021). Дослідженню етнофестивалів свої роботи присвятили Н. Главацька, М. Гринюк (2018), Т. Росул, О. Щербань. У регіональному контексті фестиваль як культурний феномен сучасності аналізують С. Виткалов (2016), С. Білоус, О. Литовка (2013), А. Пискач (2011), О. Яковлева та інші.

Аналізуючи науково-публіцистичні розвідки, підкреслимо, що більшість досліджень фестивалів зосереджено на напрямках музики, театру, туризму, кіно та мистецтва. Актуальність дослідження підтверджується необхідністю культурологічної рефлексії фестивалю як драйвера розвитку креативних індустрій.

■ **Мета статті**

Метою статті є аналіз актуальних проблем дослідження фестивалів як драйверів розвитку креативних індустрій у контексті історико-культурологічного підходу. Для досягнення мети наукового дослідження виокремлено такі завдання: розкрити теоретико-методологічні основи розвитку фестивалів кінця ХХ – початку ХХІ ст. в культурологічній думці; обґрунтувати історико-культурологічний підхід до вивчення фестивалів як синергії креативних ініціатив, історії, культурних цінностей, звичаїв, традицій, мистецтв і творчості, сприяючи сталому розвитку креативних індустрій та суспільства України загалом; довести, що фестивалі є драйвером розвитку простору креативних індустрій.

■ **Виклад матеріалу дослідження**

Концептуальні засади еволюції культурно-креативного простору спонукають до впровадження інновацій та активної синергії з індустріями різних сегментів. У цьому контексті виникає потреба в необхідності доступності культурних надбань і ресурсів. Одним із таких важелів є фестивальна діяльність.

Для розкриття теоретико-методологічних засад доцільно проаналізувати семантику феномену фестивалю. У словнику іншомовних соціокультурних термінів поняття «фестиваль» (з лат. *festivus* — веселий, святковий) визначено як «масове святкування, показ, огляд досягнень театрального, естрадного, музичного, циркового та кінематографічного мистецтва» ("Словопедія", б.д.). Фестиваль є показником і своєрідним каталізатором інтенсивності та якості культурно-мистецького життя будь-якої країни, що визначає напрями розвитку мистецтва, продукує нові ідеї, відкриває нові безмежні обрії творчої діяльності (Івченко, 2012, с. 112). Важливо зацентувати на ідеї та привабливості фестивалю як важливій особливості, що характеризується унікальністю, специфікою проведення, видовищністю, насиченням, особливістю організації, періодичністю та функціональними характеристиками.

Ретроспективний аналіз наукової і практичної літератури дає можливість визначити, що фестивалі у культурно-креативному просторі розпочали своє активне функціонування на території України з проголошенням незалежності. Це пов'язано з тим, що після історичного Акту проголошення державної незалежності розпочались національно-культурні зрушення, численні зміни в усіх сферах життя, зокрема у формі проведення відпочинку та дозвілля, його тематичному наповненні (Виткалов, 2016, с. 182). Проте варто зауважити, що історія фести-

валів на території України має глибше коріння. Аналізуючи трансформаційні та ретроспективні зміни досліджень проблематики у контексті розвитку креативних індустрій, виокремимо відповідні етапи фестивальної діяльності в Україні. Загалом в історично-культурологічному вимірі розвиток креативних індустрій в Україні слід розглядати крізь призму трьох основних періодів, а саме: історичного авангардизму (1910–1930 рр.), повоєнної доби та шістдесятників (з середини 1940-х до кінця 1950-х рр.), постмодернізму (1980–1990 рр.) (Прокопенко, 2020). З 1991–2013 рр. культурні і креативні індустрії не були пріоритетними напрямками державної політики. Загалом сфера культури перебувала в ситуації самовиживання, самовзаємодії і самопідтримки. У цей період зароджується чимала кількість фестивалів як місцевого, регіонального, всеукраїнського, так і міжнародного рівня. Інвестиції та розвиток креативних індустрій в історично-культурному вимірі тривають з 2014 й дотепер. Можемо стверджувати, що саме з 2014 року розпочалося оновлення креативних індустрій із реалізацією політичних, громадських, економічних, соціальних і культурних прав громадян. Це забезпечило сприяння впровадженню і розвитку використанню інноваційних знань і технологій; збереження і популяризацію культурно-духовної спадщини; стимулювання творчого самовираження та організації, об'єднавши фахівців культури і мистецтва. Нині в основі фестивальної діяльності в Україні — збереження, розвиток і популяризація українського культурно-креативного простору через мережу креативних ініціатив. Зауважимо, що з кожним роком різноманітність жанрів, форматів і масштабів фестивалів креативних індустрій тільки розширюється.

Сучасний культурний простір України характеризується потужним розвитком фестивальної діяльності, що підтримує та допомагає розвиватись виконавцям, жанрам та напрямам креативних індустрій. Так, фестиваль це не тільки свято і насолода, а й своєрідний механізм регулювання та корекції естетичних смаків, поглядів, формування нових ідеалів, пропаганда здорового способу життя, допомога обдарованій молоді, збереження навколишнього середовища, інтеграція у єдиний світовий культурний простір, піднесення національної ідеї серед молоді (Литовка, 2013).

Йдеться насамперед про специфіку і розуміння феномену фестивалю. У своїх наукових розвідках М. Швед (2010) розглядає фестиваль як мистецький захід або цикл заходів, що відбуваються одноразово чи періодично, в певному місці чи регіоні, об'єднані спільною тематикою та відбуваються в особливій атмосфері (с. 102–105).

Г. Хрома (2002) зазначає, що кожен фестиваль є потужним каталізатором креативного процесу. Автор зауважує, що фестиваль з моменту його виникнення є постійним джерелом кожної конкретної культури, національної ідеї і культурного коду загалом.

Розглядаючи фестиваль у контексті індустрії дозвілля, І. Петрова (2014) зазначає, що з другої половини ХХ ст. формуються можливості збагачення засобів і способів задоволення дозвіллевих потреб населення. Авторка акцентує на комплексі взаємопов'язаних та взаємозалежних чинників, що впливають на розвиток дозвілля. Зокрема, соціально-економічні і технологічні досягнення, освітній і культурний розвиток, соціальна політика, розвиток соціальної, геогра-

фічної мобільності. Культурно-дозвіллеві практики у контексті соціологічних досліджень розглядає Л. Скокова (2018) і зазначає, що основні тенденції у стилях культурно-дозвіллевих практик відтворюються за відповідними критеріями. Зокрема: рівень активності, діапазон занять, характер занять (с. 195). Зважаючи на ці позиції та результати комплексного соціологічного дослідження культурних практик населення України, що провела громадська організація «Демократичні ініціативи молоді» за підтримки Українського культурного фонду, зазначимо, що найпопулярнішими формами дозвілля серед українців є активне дозвілля (Український культурний фонд, 2021). Переконані, що саме фестивалі забезпечать активний культурно-креативний розвиток суспільства.

Як зазначає Н. Кучина (2019), сучасний фестиваль потрібно розглядати як явище поліфункціональне, що реалізується в культуротворчих, рекреаційних, освітніх, культуроохоронних та комунікативних технологіях соціально-культурної діяльності. У своєму дослідженні авторка зауважує, що природа фестивалю й донині зберігає всі ті особливості, які характеризували цей культурний феномен із початку виникнення. Дослідниця підсумовує, що унікальність фестивальної практики у XXI ст. надає можливості соціуму реалізувати свої соціальні, творчі, комунікативні потреби, спрямовані на розвиток особистості.

Водночас з позиції Ю. Москвічової (2017), фестивалі крізь призму розгляду культурно-мистецького ринку забезпечують такі соціокультурні завдання, як відтворення новітніх зразків мистецтва в Україні; розвиток традицій просвітництва і поширення національної культурної спадщини; розширення інформативних та творчих зв'язків між учасниками; звернення до окремих сторінок національної культури та історії; необхідність і важливість підтримки регіональної культури як складової загальнонаціональної культури України; відродження традицій меценатства; забезпечення творчого спілкування (обмін новими ідеями та досвідом, створення проєктів, підвищення рівня професійної компетентності) тощо (с. 127). До вищезазначеного вважаємо доцільним додати також і те, що фестивалі реалізують розвиток культурно-креативного простору і забезпечують популяризацію культурного коду українського суспільства загалом.

Цікавими для нашого дослідження є наукові розвідки Л. Бабушки (2020). Авторка пропонує новаторське бачення фестивалю у культурологічній думці як фестивіальної культури, принципово нової динамічної моделі сьогочасної святкової культури з трансгресивними процесами, як невід'ємними елементами існування і функціонування. Здійснюючи соціокультурний аналіз фестивалі, авторка розкриває феномен як специфічний імітативно-креативний спосіб культуротворення в умовах конструювання святкової реальності, що спрямована на апропріацію, залучення інших форм свята з різнотипних культур (Бабушка, 2020). Переосмислення фестивалів крізь призму культурологічного простору як унікальної форми культурно-креативного середовища сприяє популяризації української культури, традицій, історії, збереження національної ідентичності загалом та створює можливості для розширення інноваційних творчих рішень. Водночас проведення фестивалів забезпечує культурно-креативну комунікацію на основі самоідентифікації та творчої реалізації митців, креативних менеджерів і слухачької аудиторії. У контексті викладеного слід підкреслити, що фестиваль

є драйвером розвитку креативних індустрій. Драйвер розуміємо як інструмент імплементаційних і управлінських функцій розвитку креативних індустрій та маркетинга культури, що забезпечує взаємодію споживач — митець — ідея — культурно-креативний простір.

Важливо зауважити, що фестиваль є платформою обміну творчим досвідом, креативними ідеями, творчої взаємодії та взаємообміну, формування культурного світогляду. Водночас фестивалі спрямовані на задоволення потреб у самовираженні і самореалізації, сприяння емоційному піднесенню, культурне збагачення, зміну видів діяльності та активності, формування культурно-креативного простору. Це є важливою передумовою соціально-культурного розвитку, творчої реалізації особистості та являє собою новий тренд майбутнього креативних індустрій України.

У контексті розгляду особливої уваги заслуговує аналіз функціональних характеристик фестивалів. Загалом у науковій літературі виокремлюють такі культурологічні функції сучасних фестивалів, як презентація нових напрямів та течій сучасної культури і мистецтва; комунікація творчих еліт; забезпечення інформацією, що призначена для фахових кіл (презентація новинок, підтримка продукції молодих митців тощо); можливість широкої «публікації» — представлення власних новинок; творення нових імен, відкриття чи пропагування забутих імен; ознайомлення відвідувачів із новою продукцією сучасного мистецтва; захоплення подією (емоційне збудження та увага), оцінка символічної реальності події та сильне відчуття єдності з подією як об'єктом художньо-естетичного захоплення і оцінювання; можливість спілкування людей зі схожими інтересами; пропагування власних митців та їх творчості серед своїх співгромадян і світової спільноти; популяризація культурних традицій, цінностей, культурних проєктів, народних промислів регіонів та України загалом ("Фестивалі в Україні", б.д.; Пискач, 2011; Oehlschlagel, 1973, s. 48; Marković, 2012), що забезпечує розвиток і активізацію діяльності секторів креативних індустрій в Україні.

Компоненти усіх цих форм можуть бути представлені на фестивалі у різноманітних поєднаннях. За своїм масштабом і географією фестиваль може бути всесвітнім, міжнародним, республіканським, обласним, районним ("Фестивалі в Україні", б.д.); національним і міжнародним; одноденним і довготривалим; одноразовим і періодичним (Швед, 2010, с. 102–105).

Доповненням вищезазначеного є думка Д. Зубенко (2011), який у своїх дослідженнях аналізує розвиток фестивалів у сучасній Україні. Зокрема, автор виокремлює такі типи фестивалів: за тематичною направленістю (музичні, кіно-, фото-, художні, театральні, літературні); фестивалі пам'яті, фестивалі, присвячені конкретному продукту (фестиваль борщу) або професії (фестиваль кондитерів); універсальні (охоплюють багато напрямів мистецтва та різноманітну діяльність); фестивалі-конкурси за різними тематиками; релігійні; наукові (фестиваль педагогічних ідей); за масштабом і географією (регіональні, всеукраїнські, міжнародні); за періодичністю (одноразові, щорічні, циклічні). Водночас М. Швед (2010) поділяє фестивалі залежно від змісту на фестивалі кіно і театру, музичні, літературні, гастрономічні, хореографічні, фестивалі реклами тощо (с. 102–105).

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що найбільш розповсюджені фестивалі у середовищі креативних індустрій за жанрами. Зокрема, музичні фестивалі (авторської пісні, рок-музики, дитячої хорової музики, джазової музики), фестивалі циркового мистецтва, телевізійні, фольклорні фестивалі, театральні (народних або професійних театрів, молодіжних театральних студій). Водночас доцільно зауважити, що фестивалі є важливим маркером креативних індустрій у контексті універсальності ідеї і популярності події.

Підтримуємо позицію, що у сучасних реаліях саме інтенсивність фестивальної діяльності є драйвером і показником розвитку креативних індустрій, оскільки фестиваль вказує на активність культурно-мистецьких процесів, їхню включеність чи виключеність у світовий глобалізаційний процес і трансформаційні зміни, здатність відтворювати власні творчі традиції та переймати кращий досвід (Швед, 2010, с. 139). Особлива привабливість фестивалів визначається їх можливостями створення умов для творчості, залучення великих груп людей в проведення змістовного дозвілля і отримання значного економічного зиску для приймаючої сторони (Дичковський, 2020, с. 33). Успіх фестивалю значною мірою залежить від ефективного використання інноваційних маркетингових технологій, соціального включення, сприяння культурному розмаїттю, реалізації креативних ідей та проєктів, людського розвитку, збереження та популяризації народних промислів України.

Розкриваючи специфіку фестивалів у культурологічному просторі, науковці і практики приділяють значну увагу дослідженню і розвитку фестивалів різних секторів креативних індустрій. Зокрема, гастрономічних, театральних, літературних, музичних, етно- та кінофестивалів. Розглянемо деякі дослідження детальніше.

Особливості фольклорних фестивалів досліджує А. Семенюк (2005). Автор наголошує на значущості фольклорних фестивалів у контексті культурно-мистецького розвитку регіонів та характеризує через фольклорний фестиваль унікальність формування духовності й національної свідомості українського народу, його культурного коду (с. 133). Водночас М. Гринюк (2018) досліджує етнофестивальний рух, що має на меті звернути увагу на локальні осередки народної творчості, ремесел і традицій, які століттями формувались і становлять сьогодні золотий фонд національної культурної спадщини України. Зокрема, такі фестивалі, як «Кролевецькі рушники» (Сумщина), «Петриківські розписи» (Дніпровщина), «Борщівські сорочки» (Тернопілля), «Гончарство Опішні» (Полтавщина) репрезентують унікальні етнічні мистецькі явища культурної спадщини України (с. 288).

Наукові розвідки унікальності театральних фестивалів здійснює М. Близнюк (2010). Автор наголошує, що сегментація театального ринку зростає. Це впливає на розвиток суспільства і взаємозв'язок зі світовими культурними процесами. У своєму дослідженні М. Близнюк (2010) робить акцент на потребі розвитку міжнародних театральних фестивалів як особливої комунікаційно-культурної взаємодії, що дозволяє уникнути ізольованості мистецтва і дає можливість познайомитись публіці з культурою, театральними традиціями то новаторськими ідеями (с. 37–38).

Особливе місце в сучасному культурно-креативному просторі відводимо фестивалям анімаційного кіно. Аналіз найбільш значущих анімаційних фестивалів показав, що попит на фестиваль як культурний продукт з кожним роком зростає. Так, фестивалі анімації мають потужний культурний і мистецький потенціал: вони демонструють нові тенденції та мистецькі новації; дозволяють уникнути ізольованості мистецтва; надають авторам змогу виставити свої творіння на огляд глядачів та експертів; забезпечують творчу та професійну комунікацію. Як зазначає К. Мараховська (2021), аніма-фестивалі є потужним каталізатором креативного процесу та сприяють створенню середовища для подальшого розвитку й популяризації мистецтва анімації (с. 240–241).

В. Дем'ян та О. Буценко (2018) наголошують на аналізі ролі мистецьких фестивалів у саморозвитку громад. Автори виокремлюють моніторинг практичних питань та пропонують певний «барометр» настроїв та очікувань основних зацікавлених сторін для майбутнього врахування у стратегії розвитку креативних індустрій (зокрема, туризму і культури) на місцевому, обласному та національних рівнях. З цього погляду мистецькі фестивалі виокремимо як важливу стратегічну складову розвитку креативних індустрій України.

Мистецтвознавчі аспекти розглядає також Є. Федорова (2017), вказуючи, що фестиваль впливає на розвиток мистецтва, художнього життя, сприяє творчості людей (як індивідуальній, так і колективній). Автор зазначає, що фестивалі поєднують демонстрацію майстерності і професійних досягнень, відстеження та вироблення нових технік і технологій, виявлення сучасних тенденцій. Інноваційне бачення мистецьких фестивалів у контексті партисипації розкриває Н. Чичасова (б.д.). Під поняттям партисипація авторка розуміє набір стратегій, спрямованих на взаємодію з суб'єктом (або групою суб'єктів) для створення чогось нового і спільного, що підкреслює можливість створення інноваційних форматів фестивальної діяльності у середовищі креативних індустрій України.

Цікавим у контексті розгляду є масштабний мультидисциплінарний фестиваль сучасного мистецтва «StartUp ГогольFest». Зауважимо, що це перший в Європі артпотяг, що розширює простір діалогу, культурну взаємодію та мистецтво. «ГогольTrain» сприяє культурній мобільності, коли є можливість поєднувати мандрівку з відвідуванням культурних подій в різних регіонах України. Щось схоже було організовано в Канаді у 1970 році. Grateful Dead, Janis Joplin, The Band та інші рок-зірки вирушили потягом у тур Торонто — Вінніпег — Калгарі, де влаштовували безперервні джем-сесії. 2003 року вийшов документальний фільм про цю поїздку під назвою «Festival Express» (Понеділок, 2019). Загалом «ГогольTrain» забезпечує реалізацію креативних ідей, симбіоз сучасних, творчих, молодих, активних людей. Так, унікальний проєкт «ГогольTrain» об'єднав в одну креативну платформу значну кількість художників, музикантів, акторів, режисерів, журналістів, організаторів фестивалю, забезпечивши можливість презентувати сучасну українську культуру та креативні ідеї.

Підкреслимо, що значну роль у зміцненні національних основ культури, формуванні національної самосвідомості і збереженні культурного коду відіграють творчі колективи. У цьому контексті виокремимо дослідження Л. Данчук та С. Олійник (2020), в якому проаналізовано мистецький фестиваль власне

як форму самопрезентації творчого колективу. Дослідниці зазначають, що саме завдяки творчим колективам зберігається національна мистецька спадщина, розвивається театральна і музична творчість, виявляється і підтримується обдарована творча молодь. Метою цих фестивалів є пробудження інтересу до культурно-історичної спадщини народу, відродження театральних і фольклорно-етнічних пластів культури, що формує основу культурно-креативної парадигми.

А. Гаврилюк (2020) виокремлює фестивалі, місія яких полягає в популяризації знань про елемент нематеріальної культурної спадщини (НКС), що поширений на певній території, та заохочення засобами фестивального туризму до ознайомлення з унікальними локальними культурними практиками місцевості інших відвідувачів. Авторка зазначає, що у контексті фестивалів мандрівник намагається віднайти для себе центри мотиваційних уподобань, розраховуючи на отримання комплексної туристичної послуги в зоні побутування НКС в стилі «етно». А саме: об'єкт НКС — етносадиба — етнокухня — етномода — етнодизайн — етносувеніри — етнопрактики (Гаврилюк, 2020, с. 387). Реалізація таких фестивалів сприяє зростанню туристичної привабливості регіону або міста, стимулює генерацію доходів, розвиває культурно-креативний потенціал, сприяє покращенню інвестиційного клімату та забезпечує сталий розвиток України загалом.

Фестивалі ілюстрацій та книжкові напрями у розвитку української ілюстрації як сектору креативних індустрій аналізує Н. Удріс-Бородавко. Авторка зазначає, що важливе значення відіграють фестивалі ілюстрацій та ярмарки книжок для становлення та розвитку професійної майстерності і самих ілюстраторів. Оскільки участь у таких фестивалях надає чимало можливостей презентувати себе як митця, сприяє комунікації з потенційними клієнтами та співпраці (Удріс-Бородавко & Павлюк, 2021, с. 148). Саме такі заходи є концентрованою локацією для виявлення трендів світової ілюстрації та прогнозування майбутніх стильових і змістовних інновацій.

Розглядаючи гастрономічні фестивалі, слід зауважити про широке коло досліджень проблематики. Більшість із них з акцентом на регіональний колорит. Також зазначимо, що в Україні проводиться значна кількість фестивалів гастрономічного типу як місцевих, регіональних, всеукраїнських, так і міжнародних. Зокрема, фестиваль «Борщ'їв», що проводиться у місті Борщів Тернопільської області. Під час проведення фестивалю популяризується національна страва — борщ. Гастрофестиваль «Борщ'їв» є справжнім культом і має багату історію культурно-креативного середовища України. У народі кажуть, що борщ не «вариться», а «твориться». Оскільки його особливість — неповторність ("Фестивалі в Україні", б.д.). Гастрофестивалі сприяють збереженню унікальності місцевості, розвитку туристичної привабливості, формуванню брендингу місцевості та розвитку креативних ідей.

У науково-освітньому секторі креативних індустрій цікавою для нашого дослідження є Міжнародна науково-практична конференція-фестиваль «Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс», яку з 2017 року організовує факультет готельно-ресторанного і туристичного бізнесу Київського національного університету культури і мистецтв спільно з партнерами. Основ-

ною родзинкою є інноваційний формат конференції-фестивалю, що дозволяє порушувати не лише важливі дослідницькі питання під час пленарного засідання і панельних дискусій, а й щорічно залучати до участі в науково-просвітницьких заходах конференції-фестивалю носіїв живої традиції, які здійснюють багатформатні зустрічі під час творчих лабораторій зі студентською молоддю, науково-педагогічним колективом та партнерами університету ("Наукові конференції ФГРІТБ", б.д.). Важливим є також і те, що вищезазначена конференція-фестиваль була внесена до проєкту Європейської асоціації фестивалів (EFA) — «Європа підтримує фестивалі, фестивалі підтримують Європу» (EFFE) як EFFE-хаб.

У підсумку аналізу проблематики важливо зосередити увагу також на проєкті «Фестиваль креативних індустрій», що яскраво презентує культурно-креативний простір України. Як зазначено на сторінці організаторів проєкту платформи взаємодій «Простір», фестиваль створено для тих, кого не спинити ("Фестиваль креативних індустрій", 2021). Фестиваль креативних індустрій є майданчиком для виступів, воркшопів та обговорення, презентації прикладних знань, зустрічей, розвитку, нетворкінгу та інших колаборацій. Фестиваль об'єднує освіту, технології, культуру, мистецтво, дизайн, ідеї, креатив, митців, простори, мейкерство та аудіовізуальне мистецтво на основі людиноцентризму.

Зауважимо, що фестиваль є платформою між культурою — мистецтвом — історією — креативністю — бізнесом, що забезпечує конкурентоспроможність креативного продукту в Україні.

■ Висновки

Отже, проаналізувавши актуальні проблеми дослідження фестивалів кінця ХХ – початку ХХІ ст. у контексті історико-культурологічного підходу, можемо стверджувати, що фестивалі є унікальними, колоритними драйверами розвитку креативних індустрій в Україні, які спонукають до впровадження інновацій та активної синергії з індустріями різних сегментів культурно-креативного простору на основі людиноцентризму. Важливо й те, що нині безпрецедентною є можливість популяризувати українську культуру і культурно-креативний простір у міжнародному середовищі за допомогою фестивалів. Можливість розповісти про українську культуру, музику, творчість (театр, дизайн, кіно- і аудіомистецтво тощо) як в Україні, так за її межами (за участі представників усіх креативних секторів у фестивалях). Це шанс бути побаченими, почутими і змінити емоційне ставлення до української держави. Це шанс відкрити культурно-креативну Україну світові.

■ Список використаних джерел

- Бабушка, Л. Д. (2020). *Фестивація як комунікативний апропріатор глобалізаційних інтересів у культуротворчому просторі*. Монографія. Видавець ПП Лисенко М. М.
- Близнюк, М. М. (2010). Театральні фестивалі як форма культурного співробітництва. *Культура і мистецтво у сучасному світі*, 11, 35–41.
- Виткалов, С. В. (2016). Фестивальний рух як культурний феномен сучасності: аналіз регіонального вектора. *Культура України. Серія: Культурологія*, 52, 182–190.

- Гаврилюк, А. М. (2020). *Державна політика у сфері туризму в Україні: соціокультурний вимір* [Монографія]. Видавництво Ліра-К.
- Гринюк, М. М. (2018). Розмаїття народних ремесел у фестивальному русі Гуцульщини і Покуття. В *Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс: досвід, практики, інновації*, Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції-фестивалю (с. 288–293), Київ, Україна. Київський національний університет культури та мистецтв.
- Данчук, Л., & Олійник, С. (2020, 12 грудень). Мистецький фестиваль як форма самопрезентації творчого колективу. В *Scientific Collection «InterConf»*, Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference «Recent Scientific Investigation», 1(37), 630–633. <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/6906>
- Дем'ян, В., & Буценко, О. (2018). *Роль мистецьких фестивалів у саморозвитку громад. Моніторинг практичних питань*. Демократія через культуру. <https://demcult.org/rol-misteckikh-festivaliv-u-samoro-z>
- Дичковський, С. І. (2020). Фестивальний туризм як чинник розвитку культурного туризму. *Редакційна колегія*, 33.
- Зубенко, Д. В. (2011). Розвиток фестивального руху в сучасній Україні. *Вісник Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*, 4(12), 110–114. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2011.4\(12\).124992](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2011.4(12).124992)
- Зуєв, С. П. (2007). Музичні фестивалі як явище міської культури. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, 32, 51–54.
- Івченко, А. С. (Уклад.) (2012). *Велика сучасна енциклопедія* (Т. 2: Б–Г, с. 112). Клуб сімейного дозвілля.
- Кучина, Н. І. (2019). Фестиваль як феномен культури. *Культура України*, 65, 57–68. https://doi.org/10.31516/2410-5325.065.05_
- Литовка, О. (2013). Фестивальний рух України періоду її незалежності. *Вісник КНУКіМ. Серія «Соціальні комунікації»*, 2, 111–115.
- Мараховська, К. Д. (2021). Фестиваль анімації в сучасному українському культурному просторі. *Культура і мистецтво у сучасному світі*, 22, 233–243. <https://doi.org/10.31866/2410-1915.22.2021.235919>
- Москвічова, Ю. О. (2017). Сучасні тенденції музичних фестивалів Вінниччини. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, 24, 126–133.
- Наукові конференції ФГРіТБ Київського національного університету культури і мистецтва*. (б.д.). Взято 20 лютого, 2022, з <https://fgritb.knukim.edu.ua/home/konferencii.html>
- Петрова, І. В. (2014). Індустрія дозвілля у контексті сучасних культурних трансформацій. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 1, 28–34.
- Пискач, А. А. (2011). Фестивальний рух у культурному житті України кінця ХХ–ХХІ початку ст.: неофольклорні тенденції. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, 17(2), 90–93.
- Понеділок, Н. (2019, 13 серпня). *ГогольTrain. Перший легальний арт-потяг*. Ukrainer. <https://ukrainer.net/gogoltrain/>
- Прокопенко, С. (2020, 15 березня). *Креативні індустрії — радикальні зміни*. Gwara Media. <https://gwaramedia.com/kreatyvni-industriyi-shho-de-yak>

- Семенюк, А. В. (2005, 22–23 грудня). Фольклорні фестивалі аматорського мистецтва в контексті розвитку духовної культури України. В *Духовна культура як домінанта українського життєтворення*, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Ч. 2, с. 130–134), Київ, Україна. Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв.
- Скокова, Л. (2018). *Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри*. Інститут соціології НАН України.
- Словопедія. Словник іншомовних соціокультурних термінів. (б.д.). *Фестиваль*. Взято 20 лютого, 2022, з <http://slovopedia.org.ua/39/53412/260991.html>
- Удріс-Бородавко, Н., & Павлюк, А. (2021). Фестивалі ілюстрацій та книжкові ярмарки у розвитку української ілюстрації як сектору креативних індустрій. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*, 4(2), 143–157.
- Український культурний фонд. (2021, 21 жовтня). *Результати соціологічного дослідження культурних практик населення України*. <https://ucf.in.ua/news/21-10-2021>
- Федорова, Є. В. (2017). Поняття «фестиваль» та його мистецтвознавчі аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філософія, культурологія, соціологія*, 13, 110–119.
- Фестивали в Україні*. (б.д.). Взято 20 лютого, 2022, з https://artantre.eu/uk/festivals_ukraine/
- Фестиваль креативних індустрій*. (2021). Офіційна сторінка платформи взаємодій «Простір». <https://www.prostir.rivne.ua/project/vfestival>
- Хрома, Г. (2002). Фольклорні фестивалі України і проблеми сценічного втілення фольклору. *Вісник КНУКіМ*, 6, 107–113.
- Чичасова, Н. (б.д.). *Партисипація: три приклади взаємодії*. Взято 20 лютого, 2022, з <https://artarsenal.in.ua/things/partysypatsiya-try-pryklady-vzayemodiy/>
- Швед, М. П. (2010). *Тенденції розвитку міжнародних фестивалів сучасної музики*. Сполом.
- European Festivals Association. (n.d.). *EFA — the Festival Network*. Retrieved February 22, 2022, from <https://www.efa-aef.eu/en/about>
- Marković, S. (2012). Components of Aesthetic Experience: Aesthetic Fascination, Aesthetic Appraisal, and Aesthetic Emotion. *Iperception*, 3(1), 1–17. <https://doi.org/10.1068/i0450aap>
- Oehlschlagel, R. (1973). Das Festival der Neue Musik: Analyse und These. *Neue Musik und Festival. Studien zur Wertungsforschung*, 6, 45–54.

Reference

- Babushka, L. D. (2020). *Festyvatsiia yak komunikatyvnyy apropiator hlobalizatsiinykh interesiv u kulturotvorchomu prostori [Festival as a Communicative Appropriator of Globalisation Interests in the Cultural Space]* [Monograph]. Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].
- Blyzniuk, M. M. (2010). *Teatralni festyvali yak forma kulturnoho spivrobitnytstva [Theater Festivals as a Form of Cultural Cooperation]*. *Culture and Arts in the Modern World*, 11, 35–41 [in Ukrainian].
- Chychasova, N. (n.d.). *Partysypatsiia: try pryklady vzaiemodii [Participation: Three Examples of Interaction]*. Retrieved February 22, 2022, from <https://artarsenal.in.ua/things/partysypatsiya-try-pryklady-vzayemodiy/> [in Ukrainian].

- Danchuk, L., & Oliynyk, S. (2020, Dezember 12). Mystetskyi festyval yak forma samoprezentatsii tvorchoho kolektyvu [Art Festival as a Form of Self-presentation of the Creative Team]. In *Scientific Collection "InterConf"*, Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference "Recent Scientific Investigation", 1(37), 630–633 [in Ukrainian].
- Demianm, V., & Butsenkom, O. (2018). *Rol mystetskykh festyvaliv u samorozvytku hromad. Monitorynh praktychnykh pytan [The Role of Art Festivals in Community Self-development. Monitoring of Practical Issues]*. Demokratsiia cherez kulturu. <https://demcult.org/rol-misteckikh-festivaliv-u-samoroz> [in Ukrainian].
- Dychkovskiy, S. I. (2020). Festyvalnyi turyzm yak chynnyk rozvytku kulturnoho turyzmu [Festival Tourism as a Factor in the Development of Cultural Tourism]. *Redaktsiina Kolehiia*, 33 [in Ukrainian].
- European Festivals Association. (n.d.). *EFA — the Festival Network*. Retrieved February 22, 2022, from <https://www.efa-aef.eu/en/about> [in English].
- Fedorova, Ye. V. (2017). Poniattia "festyval" ta yoho mystetstvoznavchi aspekty [The Concept "Festival" and its Art Aspects]. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, Cultures Studies, Sociologi*, 13, 110–119 [in Ukrainian].
- Festyval kreatyvnykh industrii [Festival of Creative Industries]*. (2021). Ofitsiina storinka platformy vzaiemodii "Prostir". <https://www.prostir.rivne.ua/project/vfestival> [in Ukrainian].
- Festyvali v Ukraini [Festivals in Ukraine]*. (n.d.). Retrieved February 22, 2022, from https://artantre.eu/uk/festivals_ukraine [in Ukrainian].
- Havryliuk, A. M. (2020). *Derzhavna polityka u sferi turyzmu v Ukraini: sotsiohumanitarnyi vymir [State Policy in the Field of Tourism in Ukraine: Socio-humanitarian Dimension]* [Monograph]. Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
- Hryniuk, M. M. (2018). Rozmaittia narodnykh remesel u festyvalnomu rusi Hutsulshchyny i Pokuttia [Variety of Folk Crafts in the Festival Movement of Hutsul and Pokuttia]. In *Nematerialna kulturna spadshchyny yak suchasnyi turystychnyi resurs: dosvid, praktyky, innovatsii [Intangible Cultural Heritage as a Modern Tourist Resource: Experience, Practices, Innovations]*, Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference-festival (pp. 288–293), Kyiv, Ukraine. Kyiv National University of Culture and Arts [in Ukrainian].
- Ivchenko, A. S. (Comp.). (2012). *Velyka suchasna entsyklopediia [Large Modern Encyclopedia]* (Vol. 2: B-H, p. 112). Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].
- Khroma, H. (2002). Folklorni festyvali Ukrainy i problemy stsenichnoho vtilennia folkloru [Folklore Festivals of Ukraine and Problems of Stage Embodiment of Folklore]. *Visnyk KNUKiM*, 6, 107–113 [in Ukrainian].
- Kuchyna, N. I. (2019). Festyval yak fenomen kultury [Festival as a Phenomenon Culture]. *Culture of Ukraine*, 65, 57–68 [in Ukrainian].
- Lytovka, O. (2013). Festyvalnyi rukh Ukrainy periodu yii nezalezhnosti [Festival Movement of Ukraine During its Independence]. *Visnyk KNUKiM. Serii "Sotsialni Komunikatsii"*, 2, 111–115 [in Ukrainian].
- Marakhovska, K. D. (2021). Festyval animatsii v suchasnomu ukrainskomu kulturnomu prostori [Animation Festival in the Modern Ukrainian Cultural Space]. *Culture and Arts in the Modern World*, 22, 233–243. <https://doi.org/10.31866/2410-1915.22.2021.235919> [in Ukrainian].

- Marković, S. (2012). Components of Aesthetic Experience: Aesthetic Fascination, Aesthetic Appraisal, and Aesthetic Emotion. *Iperception*, 3(1), 1–17. <https://doi.org/10.1068/i0450aap> [in English].
- Moskvichova, Yu. O. (2017). Suchasni tendentsii muzychnykh festyvaliv Vinnychchyny [Modern Trends of the Vinnytsia Regional Music Festivals]. *Ukrainian Culture: the Past, Modern, Ways of Development*, 24, 126–133 [in Ukrainian].
- Naukovi konferentsii FHRiTB Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstva [Scientific Conferences of the FGRiTB of the Kyiv National University of Culture and Arts]. (n.d.). Retrieved February 22, 2022, from <https://fgritb.knukim.edu.ua/home/konferencii.html> [in Ukrainian].
- Oehlschlagel, R. (1973). Das Festival der Neue Musik: Analyse und These. *Neue Musik und Festival. Studien zur Wertungsforschung*, 6, 45–54 [in English].
- Petrova, I. V. (2014). Industriia dozvillia u konteksti suchasnykh kulturnykh transformatsii [Leisure Industry in the Context of Modern Cultural Transformations]. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 1, 28–34 [in Ukrainian].
- Ponedilok, N. (2019, August 13). *HoholTrain. Pershyi lehalnyi art-potiah [GogolTrain. The First Legal Art Train]*. <https://ukrainer.net/gogoltrain/> [in Ukrainian].
- Prokopenko, S. (2020, March 15). *Kreatyvni industrii — radykalni zminy [Creative Industries — Radical Change]*. Gwara Media. <https://gwaramedia.com/kreatyvni-industriyi-shhode-yak> [in Ukrainian].
- Pyskach, A. A. (2011). Festyvalnyi rukh u kulturnomu zhytti Ukrainy kintsia XX–XXI pochatku st.: neofolklorni tendentsii [Festival Movement in the Cultural Life of Ukraine at the End of the 20th – Beginning of the 21st Centuries: Neo-Folklore Tendencies]. *Ukrainska Kultura: Mynule, Suchasne, Shliakhy Rozvytku*, 17(2), 90–93 [in Ukrainian].
- Semeniuk, A. V. (2005, Dezember 22–23). Folklorni festyvali amatorskoho mystetstva v konteksti rozvytku dukhovnoi kultury Ukrainy [Folklore Festivals of Amateur Art in the Context of the Development of Spiritual Culture of Ukraine]. In *Dukhovna kultura yak dominantna ukrainskoho zhyttietvorennia [Spiritual Culture as a Dominant of Ukrainian Life]*, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-practical Conference (Pt. 2, pp. 130–134), Kyiv, Ukraine. State Academy of Management of Culture and Arts [in Ukrainian].
- Shved, M. P. (2010). *Tendentsii rozvytku mizhnarodnykh festyvaliv suchasnoi muzyky [Trends in the Development of International Festivals of Contemporary Music]*. Spolom [in Ukrainian].
- Skokova, L. (2018). *Kulturni praktyky v suchasnomu suspilstvi: teoretychni pidkhody ta empirychni vymiry [Cultural Practices in Modern Society: Theoretical Approaches and Empirical Dimensions]*. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Slovopedia. *Slovnyk inshomovnykh sotsiokulturnykh terminiv*. (n.d.). *Festyval [Festival]*. Retrieved February 22, 2022, from <http://slovopedia.org.ua/39/53412/260991.html> [in Ukrainian].
- Udris-Borodavko, N., & Pavliuk, A. (2021). Festyvali iliustratsii ta knyzhkovi yarmarky u rozvytku ukrainskoi iliustratsii yak sektoru kreatyvnykh industrii [Illustration Festivals and Book Fairs in the Development of Ukrainian Illustration as a Sector of Creative Industries]. *Demurge: Ideas, Technologies, Perspectives of Desig*, 4(2), 143–157 [in Ukrainian].

Ukrainian Cultural Foundation. (2021, October 21). *Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia kulturnykh praktyk naselennia Ukrainy [Results of Sociological Research of Cultural Practices of the Population of Ukraine]*. <https://ucf.in.ua/news/21-10-2021> [in Ukrainian].

Vytkalov, S. V. (2016). Festyvalnyi rukh yak kulturnyi fenomen suchasnosti: analiz rehionalnogo vektora [Festival Movement as a Cultural Phenomenon of Modernity: Analysis of the Regional Vector]. *Culture of Ukraine. Series: Culturology*, 52, 182–190 [in Ukrainian].

Zubenko, D. V. (2011). Rozvytok festyvalnogo rukhu v suchasni Ukraini. [Development of Festival Movement in Contemporary Ukraine]. *National Technical University of Ukraine Journal. Political Science. Sociology. Law*, 4(12), 110–114 [in Ukrainian].

Zuiev, S. P. (2007). Muzychni festyvali yak yavyshe miskoi kultury [Music Festivals as a Phenomenon of Urban Culture]. *Teoretychni Pytannia Kultury, Osvity ta Vykhovannia*, 32, 51–54 [in Ukrainian].

■ FESTIVALS AS DRIVERS OF CREATIVE INDUSTRY DEVELOPMENT: HISTORICAL AND CULTURAL APPROACH

■ Khrystyna Pletsan

■ *PhD in Public Administration, Associate Professor,
ORCID: 0000-0002-8179-7896, e-mail: k.pletsan@gmail.com,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine*

■ Abstract

The purpose of the article is to analyse the current research problems on festivals as drivers of the development of creative industries in the context of historical and cultural approaches. The article reveals the theoretical and methodological foundations of the development of festivals in the late 20th and early 21st century in cultural thought; substantiates the historical and cultural approach to the study of festivals as a synergy of creative initiatives, history, cultural values, customs, traditions, arts and creativity. The research methodology involves using a set of research methods of general and special nature. The critical methodological approach of the research is historical and cultural. The author applies it to analyse the development of the festivals from the end of the 20th to the beginning of the 21st century within cultural thought. The cultural studies approach provided an opportunity to prove that festivals provide a synergy of creative initiatives, history, cultural values, customs and traditions, arts and creativity, contributing to the sustainable development of creative industries and society in Ukraine. The author has used the analytical-synthetic method to highlight the peculiarities of the activity of festivals in the creative industries in Ukraine, and systematise the main classification approaches to the festivals of the creative sectors; the method of logical generalisation to substantiate theoretically the historical and cultural approach to the study of the role of festivals of creative industries; the prognostic method to generalise the multifaceted nature of the festival as a driver for the development of creative industries. The scientific novelty lies in the theoretical and methodological systematisation of festivals of the late twentieth – early twentieth centuries

in the environment of creative industries through the prism of historical and cultural approach. Conclusions. It is proven that festivals are unique, colourful drivers of creative industries in Ukraine, which encourage innovation and active synergy with industries of different segments of cultural and creative space segments based on human-centredness.

■ **Keywords:** culture; creative industries; festivals; historical and cultural approach; translation of cultural values; popularisation of culture; sustainable development

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.257637
УДК 130.2:001.89]:141

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ГУМАНІЗМУ

Поплавський Михайло Михайлович

*Доктор педагогічних наук, професор,
ORCID: 0000-0002-8234-8064, e-mail: pomt20180326@gmail.com,
Київський національний університет культури і мистецтва,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133*

Для цитування:

Поплавський, М.М. (2022). Стан та перспективи культурологічних досліджень у контексті ідей гуманізму. *Питання культурології*, (39), 210-219. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.257637>.

Анотація

Мета статті — виявити особливості сучасних культурологічних досліджень та окреслити перспективи їх подальшого розвитку в контексті гуманістичного дискурсу XXI ст. Методологія дослідження. Застосовано принципи діалектичної методології (принцип всебічного розгляду предмета, принцип єдності історичного і логічного, принцип розвитку), системний та компаративний методи, що посприяли виявленню специфіки сучасних культурологічних досліджень, метод порівняльно-історичного аналізу, а також індуктивний і дедуктивний методи. Наукова новизна. Досліджено особливості та перспективи подальшого розвитку сучасної культурології в контексті процесу гуманізації; уточнено поняття «гуманізм» і розглянуто теоретичні розробки провідного неокласичного прагматика П. Курца, який посприяв становленню діяльності науковців, об'єднаних гуманістичним світоглядом; на основі розвитку нової гуманістичної парадигми сформульовано актуальні напрями культурологічних досліджень в Україні у XXI ст. Висновки. Сучасна культурологія, як і соціогуманітарні науки загалом, виконує найважливішу соціальну функцію — ліквідування, заповнення та компенсації світоглядних прогалин. Зі свого боку, джерелом культурологічних прогалин є негативна ідентичність, подолання якої можливе за рахунок гуманізації соціальних відносин засобами гуманітаризації пізнання і комунікації. Звернення до аналізу сучасних явищ культури доводить актуальність тем наукових досліджень, включення культурології в реалії сьогодення як важливого чинника формування нового гуманізму. Водночас наукові інтереси культурологів повинні охоплювати максимально широку сукупність явищ, процесів і тенденцій, що характеризують різноманітні аспекти культури в контексті гуманістичної парадигми.

Динаміка трансформаційних процесів суспільства XXI ст., зумовлених розвитком гуманістичних ідей, може стати предметом вивчення поколінням молодих учених. Подальший розвиток культурологічних досліджень у системі координат людських цінностей, споглядання загальнолюдського культурного простору і діалогу різних духовних традицій,

основи комунікаційних процесів сприятимуть посиленню соціальної стабільності, моральній реконструкції та консолідації, поширенню загальноприйнятих цінностей тощо.

■ **Ключові слова:** культурологічні дослідження, сучасна культурологія, гуманізм, культура, культурний простір

■ Вступ

Світова культура в сучасному світі отримала новий просторовий вимір, переживаючи своєрідний «гуманістичний культурний ренесанс» (П. Куртц), зумовлений трансформацією умов життя людини в суспільстві, зокрема зростанням значення права, освіти та інтелектуальних технологій, розширенням світогляду, підвищенням значення свободи совісті, а також гуманізації міжособистісних і соціальних відносин. Гуманізм у цьому модернізаційному процесі посилює свою присутність у культурі, все більшою мірою визначаючи духовне майбутнє людства. Як унікальний та ефективний інтегративний механізм формування базових цінностей і динаміки світової культури XXI ст. гуманізм виконує свою місію стратегічного патерну розуму і науки, світоглядного підґрунтя для освіти, виховання та просвітництва, інтелектуальної, моральної та правової основи демократичних процесів.

У цьому контексті надзвичайно актуалізується проблематика розвитку сучасної культурології відповідно до запитів і потреб гуманізму, враховуючи, що культурологічні дослідження є особливим видом інтелектуальної практики і важливим компонентом світової гуманізації.

Проблематика сучасного стану та перспектив розвитку різних галузей діяльності в контексті ідеї гуманізму актуалізується у працях вітчизняних дослідників, таких як Г. Балл, А. Головченко, В. Горський, А. Гелеш, В. Кремень, І. Родигіна, М. Черенков, М. Шумка, І. Шандрок та ін. Зокрема, крізь призму ідеї гуманізму окремі вітчизняні науковці розглядають і розвиток культурології. Так, наприклад, М. Шейко та Ю. Богуцький (2005) у монографії «Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації» наголошують на онтологічно доцільній переорієнтації подальшого розвитку культури, яка б була побудована на домінанті її гуманістичного спрямування як «підпорядкованості насамперед виробництву духовного світу людини як суб'єкта культури та гармонізації буття у світі, а не виробництву засобів природної та суспільної диктатури» (с. 509). О. Чеботаєва (2017) перспективу розвитку сучасної фундаментальної культурології вбачає «у створенні універсальної міждисциплінарної теорії на основі синтезу різних парадигмальних підходів стосовно сутності, структури, типології культури, соціокультурної динаміки» (с. 194). Перспективність застосування традиційних теоретико-методологічних підходів культурології аналізують В. Федь та С. Ликова (2017) у публікації «Методологічний апарат культурології та перспективи його застосування в розв'язанні проблеми культуротворчості». Означена проблематика розглядається й закордонними дослідниками, передусім представниками американської та європейської академічної школи (С. Холлом, Л. Гросбергом, І. Ягожевською та ін.).

Таким чином, очевидним є посилення інтересу вчених до проблематики культурологічних досліджень крізь призму ідеї гуманізму. Водночас варто відзначити, що всі присвячені означеній темі дослідження теоретично не систематизовані й не

узагальнені, а отже, міра повноти і всебічності осмислення культурологічних досліджень у контексті гуманістичної ідеї лишається незадовільною. Вирішення цього завдання не лише можливе, а й необхідне, більше того — для таких досліджень є вагома джерельна база.

■ Мета статті

Мета статті — виявити особливості сучасних культурологічних досліджень та окреслити їх подальші перспективи в контексті гуманістичного дискурсу XXI ст.

■ Виклад матеріалу дослідження

Формування культурології як окремої комплексної соціально-гуманітарної науки є певним відображенням єдиної тенденції до інтегрування наукового знання про людську культуру. Її інституціоналізація — динамічний процес, суттєве посилення уваги до якого є специфічною характеристикою інтелектуально-наукової діяльності українського соціуму (Чеботаєва, 2017, с. 191). Справді, в Україні розвиток сучасної культурології багату в чому забезпечується системою вищої освіти — нове знання у цій галузі продукують передусім науковці, спеціалісти-культурологи, які здійснюють наукові дослідження в найрізноманітніших галузях культури з урахуванням пріоритетних напрямів її розвитку.

Поняття «гуманізм» має багато інтерпретацій. Так, Р. Шоек (Schoeck, 1990, с. 2) стверджує, що термін «гуманізм» початково вживався в дещо іншому значенні. Етимологічно він походить із першого десятиліття XIX ст., коли його використовували для означення класичних пошуків у протиставленні практичним природознавчим дослідженням (Kristeller, 1961, с. 9). Приміром, І. Кант (1968), відповідно до «людиноцентристського» підходу, стверджував, що людина має абсолютну цінність завдяки здібності мислити, відтак гуманізм — це «почуття добра відносно інших» (с. 327). Ф. Шиллер (Schiller, 1907) розглядав гуманізм як «вираження того, що є найвідміннішою новизною прагматичного руху» (с. 10), як найпростішу ідею «з філософських поглядів: це просто сприйняття того, що філософська проблема стосується людей, які прагнуть осягнути світ людського досвіду з допомогою ресурсів людського розуму» (с. 12–13). Сучасними істориками культури термін «гуманізм» зазвичай використовується для означення загальної наукової течії, що виникла в Італії доби Ренесансу і згодом поширилася європейськими країнами як історично зумовлена система поглядів, що розглядають людину як самодостатню цінність, розвиток якої за законами суспільної діяльності є необхідною умовою розвитку суспільства. Ключовими цінностями гуманізму деякі дослідники вважають справедливість, рівноправ'я та повагу до інших людей незалежно від їх соціального, інтелектуального або економічного статусу, акцентуючи на тому, що вони є логічним наслідком сприйняття людини як вищої цінності, самоцілі (Nemeth, 2018, с. 58).

Гуманізм «наблизився» до етики та політики завдяки теоретичним розробкам провідного неокласичного прагматика П. Куртца (Kurtz, 1983), у працях якого він постає як етична категорія, яка охоплює всіх, хто вірить у відділення церкви від держави, секуляризацію цінностей і думку, що мораль може ґрунтуватися на досвіді і роздумах. Для П. Куртца гуманізм є провідною темою в інтелектуальному та соціальному аспектах — вчений розвивав «неогуманізм» як єдиний, на

його думку, всеосяжний та найефективніший гуманізм. У «Неогуманістичній заяві» («A Neo-Humanist Statement», 2010) він виклав 16 принципів, заснованих на ідеї та цінностях, які «виражають оновлену впевненість у здатності людей вирішувати проблеми, з якими ми стикаємося, і підкорювати незвідані межі» (Kurtz, 1998, с. 5). Світський гуманізм, який має нередуктивну натуралістичну онтологію, взяту з наук, підлягає, як стверджує досліднику, ключовому епістемологічному принципу: методу дослідження, який робить акцент на розум та наукову об'єктивність (Kurtz, 1998, с. 5). За П. Куртцем, гуманізм є нередуктивною натуралістичною онтологією і світською етикою, що слугує практичним людським цілям відповідно до наукового образу світу (Višňovský, 2020, с. 3). Активно обстоюючи таку позицію, П. Куртц брав безпосередню участь у міжнародному гуманістичному русі просвітницьких та видавничих організацій: Американської ради зі світського гуманізму, Міжнародної академії гуманізму, Транснаціонального центру досліджень, які об'єднували науковців із гуманістичним світоглядом.

Отже, поняття «гуманізм» визначається по-різному й воно неоднаково інституціалізоване в наявних дослідженнях. Через внутрішню історію, що постійно змінюється, регулярні запозичення з інших культур та диференціацію всередині будь-якої даної, єдиної культури, використання терміна «гуманізм» є надзвичайно складним, динамічним і несталим. Утім, всі визначення гуманізму об'єднують віра в людину. Гуманізм — це динамічні спроби підкреслити спільні цінності та іноді приховані, але завжди глибинні зв'язки, які пов'язують людей і культури. Як феномен культури, гуманізм проявляється в галузі наукових досліджень, суспільній та освітній практиці, як спосіб життя та засіб культурної комунікації на рівні буденності. Гуманізм є унікальним світоглядним «ферментом», що створює цілісний простір культури з єдністю і багатоманіттям її ідей, цінностей, стилів життя, традицій та ідеалів. Маючи статус культури, гуманізм осмислено культивується як переконання і практика на соціальному та індивідуальному рівнях. Відтак, розглядаючи культуру як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей людини, гуманізм можна визначити як квінтесенцію цієї культури, як світогляд, осередком якого є загальнолюдські фундаментальні цінності і провідні наукові методи їх засвоєння, розвитку та соціалізації. Закономірно, що гуманістична ідея про те, що світ повинен бути вибудований у свідомості людей, актуальна як ніколи. Проте реалізація цієї ідеї повинна бути адаптована до нових вимог часу, звідси і потреба в новому гуманізмі.

Новий гуманізм вимагає перегляду всіх сфер людського життя під кутом зору їх оптимального співвідношення з мораллю в межах єдиного гуманістичного алгоритму. Така настанова зумовлена глобалізаційними процесами і швидким розвитком інформаційних технологій, що, з одного боку, прискорило змішання народів та культур і розширило можливості для зближення та соціальної взаємодії, а з іншого — посилило непорозуміння та невдоволення з приводу зміни клімату та виснаження природних ресурсів. Цей новий контекст вимагає переосмислення умов взаєморозуміння та світобудови, актуалізуючи потребу у відродженні гуманістичних принципів, не лише врахування гуманістичних традицій, а й осмислення нових форм, стандартів, цінностей, взірців, критеріїв гуманізму. Наразі бути гуманістом означає адаптувати силу вікового послання до контурів сучасного світу» («A New Humanism for the 21st Century», 2014, с. 9). Гуманісти постулюють існування спільноти людей, яка пов'язує

кожну людину з усіма іншими — культури зі всього світу разом утворюють єдину людську цивілізацію, і це зумовлює необхідність заново відкрити для себе те, що може якнайкраще об'єднати людство. Основою для розвитку та процвітання суспільства є культура з усіма проявами розуму — через спілкування, вивчення мови та діалогу, через наукове співробітництво людство може розширити знання, відкрити для себе інші звичаї та «увійти в ідеальне місто розуму, знаючи про людяність, яка пов'язує всіх» («A New Humanism for the 21st Century», 2010, с. 9). Постійне оновлення джерел гуманізму та переосмислення глибокого сенсу культури представники нового гуманізму, зокрема І. Бокова, називають необхідними аспектами повноцінного життя людства («A New Humanism for the 21st Century», 2010, с. 10).

Як підхід, заснований на здатності людства до самовдосконалення за допомогою культури і науки, гуманізм за своєю природою є філософською категорією. Утім, звернення культурологічних досліджень до філософської традиції може розглядатися як один із варіантів розв'язання сучасних проблем розвитку культурологічного знання. Особливо, коли мовиться про різні форми прояву гуманістичних ідей в умовах сучасного глобалізаційного суспільства. Йдеться, зокрема, про мультикультуралізм, який актуалізує проблему взаємодії культур, а також питання ролі окремих культур у рамках мультикультурного суспільства, про міру та механізми їх впливу один на одного. Проблема мультикультурної взаємодії є важливим аспектом культурологічних досліджень. Зокрема, важливим є питання особливостей становлення та розвитку толерантної свідомості та мультикультуралізму загалом.

У теоретичному аналізі культури незалежно від предмета дослідження науковці звертаються до специфіки, механізмів і форм міжкультурної комунікації. Актуальність проблем міжкультурних комунікацій посилена саме глобалізацією як формою співіснування окремих етносів, країн та держав. Враховуючи можливість розгляду стану сучасного соціуму з огляду філософського сприйняття, такий підхід може розглядатися як необхідний компонент культурологічного аналізу, оскільки у ситуації, коли комунікативність сучасного соціального об'єкта стає його універсальною характеристикою, інститути культури не можуть функціонувати поза комунікативними потоками. У теоретичному дискурсі сучасної культурології ця категорія введена в систему наявних інструментаріїв досить фундаментально — через трактування суті міжкультурних комунікацій як певного діалогу, зазвичай чітко визначеного соціально, наприклад, усередині певного етносу, між кількома етносами та ін. Складність міжкультурних комунікацій полягає в тому, що вони є не лише формою інформаційного відображення, а й водночас формою збереження сенсоутворення свідомості. Як частина символічного всесвіту людини міжкультурні комунікації власним змістом відображають загальний стан культури, і в цьому аспекті їх можна розглядати як інструмент зміни культури, зокрема як критерій стану її основних інститутів. Врахування цієї характеристики міжкультурної комунікації є вочевидь необхідним у сучасних культурологічних дослідженнях, як і того, що взаємодія культур являє собою унікальне міжкультурне динамічне спілкування, що утворює складну цілісність, включно зі спрямуванням культури за власні межі та інтеріоризацію інокультурного явища, яка здійснює взаємний розвиток самотніх культур, кожна з яких зберігає власну єдність та цілісність, відкриту для інших культур у процесі становлення культури людства (Parekh, 2000, с. 143). Проте в сучасних культурологічних досліджен-

нях феномен міжкультурних комунікацій не зводиться до простої форми взаємодії компонентів культури, а, виходячи зі здатності витіснити стійкість та стабільність інформаційної адаптації суб'єкта, враховує його предметні трансформації.

Культурологія сьогодні активно розвивається як самостійна наука, що вимагає розвитку в синтезі аспектів розгляду її суб'єктного і об'єктного змісту. Утім, у сучасних практиках культурологічних досліджень переважає об'єктний аналіз явищ, що досліджуються, який передбачає проведення соціально-теоретичних узагальнень із метою виявлення їх стійких сенсів та значень. Здебільшого це пов'язано з виокремленням провідних культурологічних шкіл, дослідження яких орієнтовані на об'єктний розгляд культури — соціально-наукова культурологія, відповідно, визначається як один із головних напрямів. Його посилення ще наприкінці 2000-х рр. розглядалося як перспектива подальшого розвитку культурології (Чеботаєва, 2017, с. 193), а коло актуальних питань передусім включало особливості динамічного розвитку соціокультурних норм і традицій; дослідження механізмів і технологій культурно-психологічної консолідації; вивчення культурних «кодів» різноманітних соціальних, філософських, мистецьких, політичних та інших явищ; специфіку соціокультурної зумовленості поведінки людини, проблематику регіональної та національної культурної ідентичності та ін. (Богуцький, 2009, с. 10). Водночас відбувається актуалізація проблем буття людини в світі, відповідно, методи культурології не обмежуються побудовою теоретичних конструкцій, а орієнтовані на відтворення феноменів культури в їх онтологічній повноті та цілісності. Закономірно, що культурологічні дослідження, як стверджують американські науковці, — це проект не лише побудови політичної історії сучасності, а й радикально контекстуалістського способу уникнення відтворення тих універсалізмів і есенціалізмів, які зазвичай характеризують панівні практики виробництва знань і посприяли створенню тих відносин панування, нерівності і страждань, які прагне змінити культурологія. На думку Л. Гроссберга (Grossberg, 2006), культурні дослідження «прагнуть охопити складність та випадковість і уникнути багатоаспектності і форм редуцціонізму. Відповідно, будь-яка формація культурних досліджень повинна постійно осмислювати власну контекстуальність, питання, які вона ставить перед собою, і інструменти, які використовує у своїй роботі у відповідь на ці виклики. Інституційне життя є найбільш безпосереднім контекстом культурологічної діяльності і не може бути відділене від стосунків з іншими найближчими і концентричними контекстами соціального, політичного, економічного і культурного життя, тобто від усієї соціальної формації» (с. 28).

Важливість актуалізації суб'єктного змісту культурологічного знання наразі зумовлена необхідністю розширення погляду на культуру, осмислення її дуальності, що проявляється у пошуках і відкриттях нових ідей, які формують ціннісні орієнтири розвитку культури (це передбачає подолання стійких та звичних форм культури, посилює значущість суб'єктного знання, що характеризується неповторним та унікальним змістом), а також формуванням стійкого простору культури, що забезпечує актуалізацію кумулятивного змісту завдяки зверненню до всеосяжних універсальних сенсів, які виявляють причетність людини до цілого. У контексті специфіки нового гуманізму постає необхідність формування потенційного принципу дії культури, особливістю якого є встановлення тісних зв'язків між субстантивними та ад'єктивними характеристиками культури, що відповідають дійшовому змісту

культури, та стійкого утворення самодостатніх сутностей, які формують об'єктний зміст культури. Отже, врахування суб'єктного аналізу явищ також є вкрай важливим у сучасних практиках культурологічних досліджень.

Культурологічна парадигма суспільного життя XXI ст. розглядає культуру базовою основою відтворення суспільного життя, що містить у собі коди, матриці та програми соціального відтворення. Рушійною силою прогресу є субкультурні утворення, а багатоманіття субкультур визначається як посилення і чинник соціального і суспільного прогресу. Культурологічна парадигма породжує і нові політичні стратегії, які включають у себе розвиток міжкультурної компетентності суб'єктів державного управління і планування, а також нового громадянського світогляду та ініціатив громадянського суспільства, які розглядали б інфраструктуру культури як частину інфраструктури, що забезпечує національний розвиток у цілому. Йдеться про питання оновлення та/або розширення форм діяльності в галузі культури з урахуванням найсучасніших теоретичних підходів та практичних кроків у галузі міжкультурних комунікацій і міжрелігійної пам'яті, збереження матеріального та нематеріального культурного спадку, підтримки багатоманіття форм культурного вираження та ін. Відтак актуальними в найближчій перспективі напрямами культурологічних досліджень є:

- ідентифікація сучасного гуманізму з метою уточнення конфігурації та взаємовідносин між самою гуманістичною парадигмою та іншими парадигмальними формами культури, наприклад, традиціоналізмом, неомодернізмом, постмодернізмом, постпостмодернізмом та ін.;
- науковий аналіз сучасного гуманізму, спрямований на виявлення культурної ситуації історичної доби, суттєвих структурних, класифікаційних і методологічних проблем для формування артикульованої й адекватної картини світової та вітчизняної соціокультурної динаміки XXI ст.;
- культурологічний дискурс духовних аспектів буття;
- культурна динаміка гуманізму, його внутрішні трансформації у світовому та національному цивілізаційному контексті;
- аналіз інноваційних трансформацій гуманізму як відображення змін фундаментальних ціннісних настанов у сучасній культурі;
- проблема мультикультурної взаємодії;
- дослідницька парадигма, орієнтована на розгляд проблем соціального устрою і пошуку їх можливого вирішення крізь призму гуманістичних концепцій.

Висновки

Сучасна культурологія, як і соціогуманітарні науки загалом, виконує найважливішу соціальну функцію — ліквідування, заповнення та компенсації світоглядних прогалин. Зі свого боку, джерелом культурологічних прогалин є негативна ідентичність, подолання якої можливе за рахунок гуманізації соціальних відносин засобами гуманітаризації пізнання і комунікації. Звернення до аналізу сучасних явищ культури доводить актуальність тем наукових досліджень, включення культурології в реалії сьогодення як важливого чинника формування нового гуманізму. Водночас наукові інтереси культурологів повинні охоплювати максимально широкую сукупність явищ, процесів і тенденцій, що характеризують різноманітні аспекти культури в контексті гуманістичної парадигми.

Динаміка трансформаційних процесів суспільства XXI ст., зумовлених розвитком гуманістичних ідей, може стати предметом вивчення поколінням молодих учених. Подальший розвиток культурологічних досліджень у системі координат людських цінностей, споглядання загальнолюдського культурного простору і діалогу різних духовних традицій, основи комунікаційних процесів сприятимуть посиленню соціальної стабільності, моральній реконструкції та консолідації, поширенню загальноприйнятих цінностей тощо.

■ Список використаних джерел

- Богуцький, Ю. П. (2009). *Проблеми історичної культурології в аспекті збереження самобутності української культури*. В В. В. Болгов (Упоряд.), *Мистецький Олімп України* (с. 8–11). Український видавничий консорціум.
- Федь, В. А., & Ликова, С. С. (2017). Методологічний апарат культурології та перспективи його застосування в розв'язанні проблеми культуротворчості, *Молодий вчений*, 9(49), 186–190.
- Чоботаєва, О. П. (2017). Актуальні проблеми інституціоналізації культурологічної науки. *Молодий вчений*, 9(49), 191–194.
- Шейко, В. М., & Богуцький, Ю. П. (2005). *Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації*. Генеза.
- A New Humanism for the 21st Century: Address delivered on the occasion of the award ceremony for the Honorary Diploma in European and International Politics «UNESCO and the foundations of a New Humanism», Milan, Italy, 7 October 2010. (2014). In H. d'Orville, J. Plouin, & A.-B. Preis (Eds.), *Envisioning a New Humanism for the 21st Century: New Avenues for Reflection and Action: Excerpts from selected texts* (pp. 9–11). <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227855>
- American humanist association. (n.d.). *Humanism and Its Aspirations: Humanist Manifesto III, a Successor to the Humanist Manifesto of 1933*. Retrieved May 11, 2022, from <https://americanhumanist.org/what-is-humanism/manifesto3/>
- Grossberg, L. (2006). Does Cultural Studies Have Futures? Should It? (Or What's the Matter with New York?). *Cultural Studies*, 20(1), 1–32. <https://doi.org/10.1080/09502380500492541>
- Hall, S. (1980). Race, Articulation and Societies Structured in Dominance. In *Sociological Theories: Race and Colonialism* (pp. 305–345), UNESCO, Paris.
- Kant, I. (1968). *Kritik Der Reinen Vernunft*. Reclam.
- Kristeller, P. O. (1961). *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic, and Humanist Strains*. Harper Torchbooks.
- Kurtz, P. (1983). *Sidney Hook: Philosopher of Democracy and Humanism*. Prometheus Books.
- Kurtz, P. (1998). First Things First: Toward a Minimal Definition of Humanism. *Philo*, 1(1), 5–14.
- Nemeth, T. (2018). Kantian Ethical Humanism in Late Imperial Russia. *Kantian Journal*, 37(3), 56–76.
- Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Macmillan
- Schiller, F. C. S. (1907). *Studies in Humanism*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Schoeck, R. J. (1990). The Background of European Humanism. In J. MacQueen (Ed.), *Humanism in Renaissance Scotland* (pp. 1–9). Edinburgh University Press.
- Višňovský, E. (2020). Rorty's Humanism. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XII–1. <https://doi.org/10.4000/ejpp.1878>

References

- A New Humanism for the 21st Century: Address delivered on the occasion of the award ceremony for the Honorary Diploma in European and International Politics "UNESCO and the foundations of a New Humanism", Milan, Italy, 7 October 2010. (2014). In H. d'Orville, J. Plouin, & A.-B. Preis (Eds.), *Envisioning a New Humanism for the 21st Century: New Avenues for Reflection and Action: Excerpts from selected texts* (pp. 9–11). <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000227855> [in English].
- American humanist association. (n.d.). *Humanism and Its Aspirations: Humanist Manifesto III, a Successor to the Humanist Manifesto of 1933*. Retrieved May 11, 2022, from <https://americanhumanist.org/what-is-humanism/manifesto3/> [in English].
- Bohutskyi, Yu. P. (2009). Problemy istorychnoi kulturolohii v aspekti zberezhenia samobutnosti ukraïnskoi kultury [Problems of Historical Culturology in the Aspect of Preserving the Identity of Ukrainian Culture]. In V. V. Bolhov (Comp.), *Mystetskyi Olimp Ukrainy [Art Olympus of Ukraine]* (pp. 8–11) Ukrayinsky Vydavnychyy Konsortsiy [in Ukrainian].
- Chebotaieva, O. P. (2017). Aktualni problemy instytutsionalizatsii kulturolohichnoi nauky [Actual Problems of Institutionalization of Culturological Science]. *Young Scientist*, 9(49), 191–194 [in Ukrainian].
- Fed, V. A., & Lykova, S. S. (2017). Metodolohichniy aparat kulturolohii ta perspektyvy yoho zastosuvannya v rozv'iazanni problemy kulturotvorchosti [Methodological Apparatus for Culturology and Prospects of Its Application to Solve the Problem of Culture-Building]. *Young Scientist*, 9(49), 186–190 [in Ukrainian].
- Grossberg, L. (2006). Does Cultural Studies Have Futures? Should It? (Or What's the Matter with New York?). *Cultural Studies*, 20(1), 1–32. <https://doi.org/10.1080/09502380500492541> [in English].
- Hall, S. (1980). Race, Articulation and Societies Structured in Dominance. In *Sociological Theories: Race and Colonialism* (pp. 305–345), UNESCO, Paris [in English].
- Kant, I. (1968). *Kritik Der Reinen Vernunft*. Reclam [in German].
- Kristeller, P. O. (1961). *Renaissance Thought: The Classic, Scholastic, and Humanist Strains*. Harper Torchbooks [in English].
- Kurtz, P. (1983). *Sidney Hook: Philosopher of Democracy and Humanism*. Prometheus Books [in English].
- Kurtz, P. (1998). First Things First: Toward a Minimal Definition of Humanism. *Philo*, 1(1), 5–14 [in English].
- Nemeth, T. (2018). Kantian Ethical Humanism in Late Imperial Russia. *Kantian Journal*, 37(3), 56–76 [in English].
- Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Throry*. Macmillan [in English].
- Schiller, F. C. S. (1907). *Studies in Humanism*. CreateSpace Independent Publishing Platform [in English].
- Schoeck, R. J. (1990). The Background of European Humanism. In J. MacQueen (Ed.), *Humanism in Renaissance Scotland* (pp. 1–9). Edinburgh University Press [in English].
- Sheiko, V. M., & Bohutskyi, Yu. P. (2005). *Formuvannya osnov kulturolohii v dobu tsyvilizatsiinoi hlobalizatsii [Formation of the Foundations of Culturology in the Age of Civilizational Globalization]*. Heneza [in Ukrainian].
- Višňovský, E. (2020). Rorty's Humanism. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, XII–1. <https://doi.org/10.4000/ejpp.1878> [in Polish].

STATUS AND PROSPECTS OF CULTURAL RESEARCH IN THE CONTEXT OF THE IDEAS OF HUMANISM

Mykhailo Poplavskyi

DSc in Education, Professor,

ORCID: 0000-0002-8234-8064, e-mail: pomm20180326@gmail.com,

Kyiv National University of Culture and Arts,

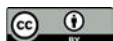
Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to identify the features of contemporary cultural research and outline the prospects for their further development in the context of the humanistic discourse in the 21st century. Research methodology. The author has applied principles of dialectical methodology (the principle of comprehensive consideration of the subject, the principle of unity of historical and logical, the principle of development), systematic and comparative methods, which contributed to identifying the specifics of contemporary cultural research, the method of comparative historical analysis, as well as inductive and deductive methods. Scientific novelty. The article has provided the study of the features and prospects of further development of contemporary cultural studies in the context of the humanisation process; clarified the concept of "humanism" and the theoretical developments of the leading neoclassical pragmatist P. Kurtz, who contributed to the formation of the activities of scientists united by a humanistic worldview; stated the current directions of cultural research in Ukraine in the 21st century based on the development of a new humanistic paradigm. Conclusions. Contemporary cultural studies, as well as socio-humanitarian knowledge, perform the most important social function. It is eliminating, filling and compensating for ideological gaps. In turn, the source of cultural gaps is negative identity, which humanising social relations can overcome through humanising knowledge and communication. The appeal to the analysis of contemporary cultural phenomena proves the relevance of scientific research topics and the inclusion of cultural studies in the realities of the present as an essential factor in the formation of a new humanism. At the same time, the research interests of cultural scientists should cover the broadest possible set of phenomena, processes and trends that characterise various aspects of culture in the context of the humanistic paradigm.

The specific characteristics of the new humanism determine the importance of activating the further development of the potential principle of cultural influence, the feature of which is the establishment and strengthening of links between substantive and adjective characteristics, as well as the generation of object cultural content and the sustainable formation of self-sufficient entities that form the object content of culture. Due to the development of humanistic ideas, the dynamics of traeped values, and so on.

Keywords: cultural research, contemporary cultural studies, humanism, culture, cultural space

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256928

UDC 81'24:316.722(477)

THE IMPACT OF GLOBALISATION ON LANGUAGE AS AN INTEGRAL PART OF UKRAINIAN SOCIETY CULTURE

Nataliia Sarnovska^{1a}, Maryna Antonivska^{2a}

¹Lecturer,

ORCID: 0000-0001-7278-5183, e-mail: nat_sarnovskaya@ukr.net,

²Lecturer,

ORCID: 0000-0002-4451-3735, e-mail: antonivska_maryna@ukr.net,

^aKyiv National University of Culture and Arts,

36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, 01133, Ukraine

For citation:

Sarnovska, N., & Antonivska, M. (2022). The Impact of Globalisation on Language as an Integral Part of Ukrainian Society Culture. *Issues in Cultural Studies*, (39), 220-228. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256928>.

Abstract

The purpose of the article is to consider the features and forms of influence of globalisation as an integral part of the culture of society, the consequences of this process on the languages of other nations, given the global spread of English; determine the positive and negative aspects of the impact of globalisation on the modern Ukrainian language; demonstrate the need for coexistence of both languages (Ukrainian, English), given the preservation of linguistic identity against the excessive penetration of the English adoptions. Research methodology. The research methods include study, analysis, and generalisation to demonstrate the influence of globalisation and its implications for languages, particularly Ukrainian, in the modern world. Scientific novelty. The article considers the matter of language in the context of globalisation under current trends: the transformation of English into a single global language of international communication and the process of mass extinction of languages. The work studies the language situation in European and post-Soviet countries and analyses the influence of English on the modern Ukrainian language. Conclusions. Post-industrialism has led humanity to enter the era of globalisation. This concept is based on the principle of unification. Integration between countries and their cultures has increased. The dialogue of cultures is taking place at this stage against the background of globalisation. As a result, we conclude that any process in the language (Ukrainian, English, etc.) cannot be considered in isolation but only in the context of all the factors that determine this process. All these processes have both positive and negative effects on existing languages. Integration into the world community without multilingualism is impossible today because the modern world is already multilingual. Given that life is divided into spheres — there is the language of business, technology, science and everyday language of everyday communication, the

© Nataliia Sarnovska, 2022

© Maryna Antonivska, 2022

The article was received by the editorial office: 11.02.2022

language of literature and art. Therefore, it is necessary to understand, in Ukraine, it requires both languages' proficiency (in Ukrainian and English).

■ **Keywords:** globalization; culture; language; intercultural communication; national identity

■ Introduction

Globalisation has increased the intensity of cultural exchanges, essentially expanding the circle of those who make a constant process of transition from one cultural world to another. It has made the borders for talents transparent, removed restrictions on the movement of outstanding performers, conductors, artists, directors from country to country, many of whom now spend much more time abroad than at home. The results of the creativity of geniuses in the context of globalisation cease to be the property of this or that nation but become the property of all mankind.

Globalisation has legitimised the existence of a certain cultural standard, according to which a person of the information society must master foreign languages, communicate with representatives of other countries and be acquainted with their culture, use a personal computer, understand various directions of art, literature, philosophy, science, etc.

The process of globalisation is currently being discussed in all branches of modern science: sociology, political science, computer science, linguistics and, of course, cultural studies.

An analysis of the situation that has developed in language and culture under the influence of modern globalisation processes reflects the general dual nature of globalisation. The contradictory, dual nature of globalisation is manifested when considering it in the system of cultural coordinates. On the one hand, globalisation contributes to the acceleration of "sociodynamics of culture" (Moles, 2008). Under its influence, the rates of production, distribution and consumption of cultural values are sharply increasing. The time of the culture conversion cycle is sharply reduced, which leads to a growth of information received by the individual, the enlargement of his horizons, and an increase in the intellectual level. Thanks to new information technologies, a person of a global society got the opportunity to know a number of artefacts that were unreachable to people of an industrial and post-industrial society due to the lack of a significant part of them the chance to make sightseeing trips to different countries, travel around the world, use the services provided by the famous repositories of cultural values where a significant part of the world cultural heritage is concentrated. Virtual museums, libraries, art galleries and concert halls that exist in the "world information web" provide an opportunity to get acquainted with everything that was created by the genius of this or that artist, architect, composer, regardless of where these or those masterpieces: in Paris, London, Brussels or Washington. The topic of globalisation has remained relevant for the last decades. The world is changing, and society, its values and culture are changing along with it. A large number of domestic scientists and their colleagues abroad study this issue, considering globalisation and its impact from various angles in various aspects of the existence of society, taking into account the positive and negative aspects of this influence.

In our work, we relied on the studies of T. Vozniak (1998), L. Zemlyanova (1999), V. Sheiko (2001, 2009), B. Azhniuk (2001, 2021), as well as the works of J. Bartelson (2000), J. Meyer (2000), A. Moles (2008), S. P. Huntington (2006), A. Kearney (2016), Rehnuma Sazzad (2020). As a scientific term, globalisation is used primarily in research related to real-world dynamics.

In the dictionary of terms and concepts of modern mass media, L. Zemlyanova (1999) defines globalisation as the spread of information materials, communications, tools and systems on a transnational scale worldwide. S. Denysova (2003) proposes to call words, phrases, expressions related to these processes of globalisation, globalism.

In the paper "The interaction of globalisation and culture in the modern world" by Sadykova R. et al. (2014), it is emphasised that "globalisation contributes to the exchange of cultural values".

The well-known philosopher A. Panarin believes that globalisation "is defined as a process of weakening traditional territorial, socio-cultural and state-political barriers that once isolated peoples from each other, but at the same time protected them from disordered external influences, and the formation of a new, unprotected system of international interaction and interdependence" (Panarin, 2000).

Globalisation has sharply exacerbated the problem of national cultural identity, which today has become one of the most important problems, which worries not only cultural experts but also politicians, public scientists and religious figures, linguists, progressive-minded representatives of the natural sciences.

■ Purpose of the Article

The purpose of the article is to consider the features and forms of influence of globalisation as an integral part of the culture of society, the consequences of this process on the languages of other nations, given the global spread of English. Note the positive and negative aspects of the impact of globalisation on the modern Ukrainian language.

■ Main Research Material

Today, to varying degrees, all countries of the world are covered by the process of globalisation. Globalisation is an objective process of formation, organisation, functioning and development of a fundamentally new world, a global system based on the relationship used in all spheres of the international community. The concept of "globalisation" is multifaceted. More broadly, it is the outgrowth of national and regional problems into the global and forming a new economic, social and natural-biological environment. Specific areas of globalisation are moral and ethical values and the current language situation.

Globalisation refers to the expansion and deepening of social ties and institutions in space and time in such a way that, on the one hand, the daily activities of people are increasingly influenced by events taking place in other parts of the globe, on the other hand, the actions of local communities can have important global implications.

Initially, the development of relationships between peoples and countries proceeded in the form of the expansion of Europe, and then the West as a whole, so

globalisation meant, in essence, European, Western globalisation. Now the processes of regionalisation and globalisation have covered the entire globe. It should be noted that globalisation is also the most important category of the new problem area. However, its linguistic significance has been recognised by scientists relatively recently.

Globalisation also has a linguistic aspect. It is unthinkable without finding a common language in the literal and figurative sense. The language of a people is its historical memory. It is an integral part of the culture and its tool; it is the reality of our spirit, the face of culture; it expresses in naked form the specific features of the national mentality. The language is able to reflect the cultural and national mentality of its speakers. Against the background of evolving globalisation processes in the perspective of the cultural approach, culture is seen as the dominant of social life, which transforms society and the environment and becomes a factor in life and a source of innovation. Such a view of culture leads to the emergence in the Cultural Studies of a new worldview paradigm — cultural centrism, which insists on assessing the world from the standpoint of culture. Therefore, it is not surprising that in the perspective of interdisciplinary research related to globalisation, attention is focused on changes in culture, which, in turn, is closely linked to changes in language.

Globalisation and related integration processes with the help of mass media, the Internet, the development of new modes of transport destroy the former isolation of ethnic communities, erase the territorial and cultural boundaries of ethnic identity. To provide the most effective conditions for communication, dialogue

of cultures, these processes often exclude the principle of diversity, contributing to the unification of cultural standards. The mechanisms of continuity of generations and the organisation of the cultural space of ethnic groups that have been formed for centuries are being destroyed, leading to a crisis of ethnocultural identity.

At the beginning of the third millennium, a person found himself on the “borders” of many social and cultural worlds, the contours of which are increasingly blurred due to the globalisation of the cultural space, high communication, pluralisation of languages and lifestyles. The problem of crisis or loss of identity is being discussed more and more often.

The leading features and features of the ethnic picture of the world are fixed primarily in the language as a mechanism for reproducing the defining features of ethnic culture, thanks to which the historical memory of the people is preserved, the ethnocultural experience of generations is transmitted, the norms of behaviour expressed in the language and the peculiarities of the organisation of the way of life are fixed. Language is the main carrier and powerful relay of ethno-social ideas. The formation of the lexical composition and semantic content of the communicative space of ethnic groups took place in the process of historical and cultural development. These features play a very important role in maintaining the integrity of society and socio-cultural continuity. Any language, accumulating the experience of people's lives in all its fullness and diversity, is its real consciousness. Each new generation, each representative of a particular ethnic group, mastering the language, is included in a historically defined system of social relations, joins the collective experience, collective knowledge about the environment reality, generally accepted norms of be-

haviour, socio-cultural values. The language captures the cognitive experience of the people, their moral, ethical, socio-aesthetic, artistic and educational ideals.

The language keeps the history of the civilisational development of the people. It reflects the national character, norms of relations accepted and preserved from generation to generation with other people and standards of social behaviour, relations with other peoples. The language has absorbed the peculiarities of the attitude of the ethnos to the surrounding reality, its perception in the system of values and assessments, and the motivation of behaviour. Language is not only a sign system, it is also a tool, in its way coordinating the social development of a person who is a native speaker of a given language.

The socio-cultural experience of many generations, fixed and systematised in the language, in its way forms the representation of a person about the world around him. Each language carries out the designation of objects and phenomena of the surrounding reality in different ways since the building material of thought is a specific language with its own unique national identity is the building material of thought. Thus, firstly, in the new civilisational conditions, determined by the processes of globalisation and new information and communication technologies, the problem of ethnocultural identity has indicated the need to develop a new approach to considering the role of language as a socio-cultural mechanism of ethno-cultural continuity. "Every society elaborates codes of communication that are thought of essential for the transmission of information and social and intercultural encounters — just think of oral, written, non-verbal and visual communication" (Ysmailova et al., 2020, p. 483).

A foreign language has historically been the most important subject of general education. But its educative and developing reserves have not yet been studied. The ideas about it boil down to the fact that the study of a foreign language lays the foundations for foreign language speech activity. Language is an additional means of broadening one's horizons. Together with the study of the native language, a foreign language helps to understand the universal ways of verbal communication better, contributes to the education of the moral qualities of the individual

One of the most common foreign languages is English. English has an important place in people's lives in today's world. It was just a foreign language more recently, but now it is an international language. Many European states have more than a century of experience in international communication through English. More and more, we are faced with a situation where modern information technologies are based entirely on the material of the English language, at international scientific conferences reports are read and published mainly in English, and international negotiations are conducted not through an interpreter but in English on both sides.

Borrowing processes go on with varying degrees of intensity throughout the entire period of language development. Still, there are times when the influx of foreign words and phrases is incredibly intense. For the modern Ukrainian language, the 90s years of the 20th century became such a period. The collapse of the Soviet Union meant the destruction of most of the barriers that stood in the way of communication between Ukraine and the Western world. Ukrainian society has become more open and predisposed to contact other countries. Business, scientific, trade and cultural ties have become more active; overseas tourism flourished; joint ventures emerged

and began to operate successfully. A natural consequence of this was the entry into the Russian language of a significant number of anglicisms.

Many other reasons contribute to the massive and relatively easy penetration of foreign neologisms into the Ukrainian language. Reasons of a socio-psychological nature occupy an important place among them: many native speakers of the Ukrainian language consider a foreign word more prestigious than the corresponding native one. A change in political, economic, and ideological guidelines has led to a pronounced "Americanization" in Ukraine, when not only technical innovations are attractive, but also living standards, behaviour and communication, and tastes. There is an active displacement of Ukrainian words by English borrowings.

The adoption process is also intensified due to a foreign word's greater economy and rationality than the original or tracing descriptive expression. So, a speechwriter is a speechwriter for an official, casting is the selection of candidates for participation in a program, filming a film, a remake is an updated version of an old piece of music.

Due to the adoption of a significant number of words with a similar morphological structure, word-formation means are also borrowed, for example, semi-free morphemes time-, show-, -gate, -maker, etc.

Few anglicisms these days are taken away from common Ukrainian words: exclusive, briefing, shaping, training, roaming, tuning, show, cooler, hit, clip, DJ, thriller, service, mixer, player, toaster, marketing, shop, dealer, provider, promoter, sponsor, grant, applicant, speaker, grill, chips, hot dog, cheeseburger, timer, weekend, image, nonsense, electorate, establishment, inauguration, impeachment, supermarket, price list, play-maker, business lady, top model, public relations, mass media, press release, jackpot, permanent, and so on.

The Ukrainian language turned out to be very receptive to mastering the English designations that came with specific artefacts and concepts of the new world. The Ukrainian language actively functions in the youth environment and youth discourse, especially actively absorbing and absorbing new language forms and meanings of anglicisms.

The new conditions for the functioning of the Ukrainian language began to separate generations more clearly. The older generation is increasingly moving away from the youth, who easily and naturally immerse themselves in the world of the Internet and freely use its various services.

■ Conclusions

The analysis of the existence and development of languages in the context of globalisation allows the authors to draw the following conclusions. The global process of globalisation initiates the emergence and rapid spread of television, computers and the Internet, global trade liberalisation, and expanding international organisations' scope. This process is objectively valid and can be both positive and negative aspects. Kofi Annan once said, "It has been said that arguing against globalisation is like arguing against the laws of gravity" (Crossette, 2000).

The more globalisation processes penetrate national cultures, the more people strive to protect their internal components, such as language, religion, traditions, culture. That is, in the era of global restructuring, the most acute problems are national

identity, which is directly related to the desire of peoples for self-determination and identity in the modern world, with the desire to defend and preserve their identity. Despite the intensification of the globalisation process, in Ukraine, at the same time, there is an increasing interest in national traditions and the revival of the native language.

From a practical point of view, there are two approaches for Ukraine — monolingual and multilingual. Integration into the world community without multilingualism is impossible today because the modern world is already multilingual. Given that life is divided into spheres — there is the language of business, technology, science and everyday language of everyday communication, the language of literature and art. Therefore, it is necessary to understand that the normal situation in Ukraine is the need to speak both languages (meaning Ukrainian and English), especially for future professionals, the need for coexistence of both languages, given the preservation of linguistic identity from excessive penetration of English borrowings.

There is a growing list of people actively learning English, computer technologies that allow them to realise themselves as a person in modern globalised society. However, traditional values, their historical past and religious worldviews still actively influence the formation of deep layers of identity. The manifestation of a sense of national pride while respecting other peoples, preserving one's spiritual values and cultural traditions, and promoting the world should become the basis of cultural identification in the modern world.

References

- Azhniuk, B. (2001). Movni zminy na tli dekolonizatsii ta hlobalizatsii [Language Changes Against the Background of Decolonization and Globalization]. *Movoznavstvo*, 3, 48–54 [in Ukrainian].
- Azhniuk, B. (2021). Movna polityka: natsionalna identychnist i yevropeiski tsinnosti [Modern Politics: National Identity and European Values]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 6, 89–93 [in Ukrainian].
- Bartelson, J. (2000). Three Concept of Globalization. *International Sociology*, 15(2), 180–196 [in English].
- Crossette, B. (2000, September 7). Globalisation Tops 3-Day U.N. Agenda For World Leaders. *The New York Times*, 3. <https://www.nytimes.com/2000/09/07/world/globalization-tops-3day-un-agenda-for-world-leaders.html> [in English].
- Denysova, S. (2003). Hlobalizmy u zasobah masovoi infotmatsii [Globalisms in the Media]. *Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)*, 6, 390–395 [in Ukrainian].
- Huntington, S. P. (2006). *Protystoiannia tsyvilizatsii ta zmina svitivoho poriadku. [Confrontation of Civilisations and Change of World Order]*. Calvary [in Ukrainian].
- Kearney, A. (2016). *Exploring the Impact of Globalisation on Linguistic Culture*. Honors Theses. 2725. https://scholarworks.wmich.edu/honors_theses/2725 [in English].
- Meyer, J. W. (2000). Globalisation. Sources and Effects on National States and Societies. *International Sociology*, 15(2), 233–248 [in English].
- Moles, A. (2008). *Sotsiodinamika kultury [Sociodynamics of Culture]* (3rd ed.). Lki Izdatel'stvo [in Russian].

- Panarin, A. (2000). *Politologiya [Political science]*. Gardarika [in Russian].
- Sadykova, R., Myrzabekov, M., Myrzabekova, R., & Moldakhmetkyzy, A. (2014). The Interaction of Globalization and Culture in the Modern World. *Procedia — Social and Behavioral Sciences*, 122, 8–12. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1294> [in English].
- Sazzad, R. (2020, June 3). The Effects of Globalisation on Languages and Cultural Diversity. *Culture, Equal Rights, Politics & Foreign Affairs*. <https://impakter.com/effects-of-globalisation-on-languages-and-cultural-diversity/> [in English].
- Sheiko, V. (2001). *Kultura. Tsyvilizatsiia. Hlobalizatsiia (kinets XIX – pochatok XXI stolittia) [Culture. Civilisation. Globalisation (the End of the 19th Century – the Beginning of the 21st Century)]* [Monograph] (Vol. 2). Osnova [in Ukrainian].
- Sheiko, V. (2009). Kultura ta hlobalizatsiia; komparatyvistskyi analiz [Culture and Globalization: a Comparative Analysis]. *The Culturology Ideas*, 1, 73–79 [in Ukrainian].
- Vozniak, T. (1998). *Teksty ta pereklady [Texts and Translations]*. Folio [in Ukrainian].
- Ysmailova, R., Kochkonbayeva, S., Zhakaeva, G., Salieva, D., Dyikanbayeva, R., Alymbayeva, A., Madmarova, Z., Adylbekova, B., & Dzheenbaeva, K. (2020) Integration of National Languages through a Global Communication System: Culture Reflection. *Open Journal of Philosophy*, 10, 482–493. <https://doi.org/10.4236/ojpp.2020.104034> [in English].
- Zemlyanova, L. (1999). *Zarubezhnaya kommunikativistika v preddverii informatsionnogo obshchestva [Foreign Communication Studies on the eve of the Information Society]: Explanatory dictionary of terms and concepts*. Moscow University Publishing House [in Russian].

■ ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА МОВУ ЯК НЕВІД'ЄМНУ ЧАСТИНУ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

■ Сарновська Наталія Іванівна^{1a}, Антонівська Марина Олександрівна^{2a}

■ ¹Викладач,

ORCID: 0000-0001-7278-5183, e-mail: nat_sarnovskaya@ukr.net,

■ ²Викладач,

ORCID: 0000-0002-4451-3735, e-mail: antonivska_maryna@ukr.net,

^aКиївський національний університет культури і мистецтва,

Київ, Україна

■ Анотація

Мета статті — розглянути особливості та форми впливу глобалізації як невід'ємної частини культури суспільства, наслідки цього процесу на мови інших народів з огляду на глобальне поширення англійської мови; визначити позитивні та негативні сторони впливу глобалізації на сучасну українську мову; продемонструвати необхідність співіснування обох мов (української, англійської), враховуючи збереження мовної ідентичності від надмірного проникнення англомовних запозичень. Методологія охоплює дослідження, аналіз та узагальнення з метою продемонструвати вплив глобалізації та

її наслідки для мов, зокрема української, у сучасному світі. Наукова новизна. У статті розглянуто мовне питання в контексті глобалізації за сучасних тенденцій: перетворення англійської мови в єдину глобальну мову міжнародного спілкування та процесу масового вимирання мов; досліджено мовну ситуацію в країнах Європи та пострадянського простору; проаналізовано вплив англійської мови на сучасну українську мову. Висновки. Постіндустріалізм став причиною входження людства в епоху глобалізації. Ця концепція заснована на принципі уніфікації. Зросла інтеграція між країнами та культурами. На цьому етапі діалог культур відбувається на тлі глобалізації. Отже, будь-який процес у мові (українській, англійській тощо) не можна розглядати ізольовано, а лише в контексті всіх чинників, що визначають його. Усі ці процеси мають як позитивний, так і негативний вплив на існуючі мови. Інтеграція у світову спільноту без багатомовності сьогодні неможлива, оскільки сучасний світ уже багатомовний. З огляду на те, що життя поділено на сфери — є мова бізнесу, техніки, науки й побутова мова повсякденного спілкування, мова літератури та мистецтва. Тому слід розуміти, що в Україні є необхідність володіння обома мовами (йдеться про українську та англійську) на належному рівні.

■ **Ключові слова:** глобалізація; культура; мова; міжкультурна комунікація; національна ідентичність

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256929

УДК 338.48:[614.46+351.746.1](477.83)

ТУРИЗМ ЛЬВІВЩИНИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ КОРОНАКРИЗИ ТА ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Шевелюк Михайло Михайлович

Аспірант,

ORCID: 0000-0001-6178-6455, e-mail: sheweluck.mih@gmail.com,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Шевелюк, М.М. (2022). Туризм Львівщини перед викликами коронакризи та воєнного конфлікту.

Питання культурології, (39), 229-240. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256929>.

Анотація

Мета статті — проаналізувати тенденції розвитку туризму Львівщини, обумовлені впливом пандемії коронавірусу та воєнної агресії проти України. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні теоретичних та емпіричних методів гуманітарних досліджень, методів логічного і культурологічного аналізу. Наукова новизна одержаних результатів полягає в аналізі тенденцій розвитку туризму Львівщини, обумовлених впливом пандемії коронавірусу і воєнної агресії проти України, та зверненні уваги на потребу розробки стратегії відновлення і подальшого розвитку туризму у післявоєнний період, зважаючи на наявні теоретичні напрацювання і світовий практичний досвід, обравши власний шлях відновлення галузі. Висновки. Враховуючи досвід країн, які досягли вражаючих успіхів у розвитку туризму, що автоматично вплинуло на підвищення добробуту їх населення, туризм, особливо культурний, після закінчення війни варто підняти на рівень пріоритетних галузей розвитку держави, позиціонувати Україну як єдиний бренд. Туризм Львівщини, хоч на його відновлення й доведеться витратити не один рік, має усі шанси на подальший ефективний розвиток за рахунок створення високоякісного туристично-рекреаційного продукту та формування конкурентоспроможної на внутрішньому і світовому ринках індустрії туристичних і рекреаційних послуг, забезпечення на цій основі комплексного розвитку території. Наголос на потенційних можливостях, а також культурні механізми та інші форми підтримки галузі повинні допомогти адаптуватися до нової складно передбачуваної реальності з урахуванням ключових трендів у туризмі та наслідків воєнного конфлікту в нашій країні. Тому вкрай важливо при розробці стратегії відновлення і подальшого розвитку туризму у післявоєнний період врахувати наявні теоретичні напрацювання і світовий практичний досвід, обрати власний шлях відновлення галузі, а також взяти до уваги, що цифрова

трансформація здатна дати поштовх сталому розвитку туристичної індустрії, головне — правильно і вчасно скористатися необхідними технологіями.

■ **Ключові слова:** туризм; культурний туризм Львівщини; пандемія; воєнний конфлікт

■ **Вступ**

Туризм у сучасному світі став потужною індустрією з величезними прибутками, що пов'язує соціально-економічну і культурну сфери. Завдяки розширенню економічних і культурних зв'язків, підвищенню життєвого рівня населення і, відповідно, збільшенню його вільного часу, розвиненій туристичній і транспортній інфраструктурі та ін. відбулося соціально-економічне і культурне піднесення багатьох країн. Відтак розвиток туризму в Україні повинен пов'язуватися і з соціально-економічним зростанням країни загалом, і з об'єктивною потребою надання внутрішнім і зарубіжним туристам можливостей для оздоровлення та відпочинку, популяризації культурної спадщини, збереження довкілля і природних ресурсів країни. Це вимагає ефективного регулювання сфери туризму за рахунок формування економічної, соціальної, регіональної, культурної політики та політики у сфері дозвілля, що в сукупності сприятиме раціональному використанню природних, історико-культурних та соціально-побутових ресурсів для його розвитку. Саме через виняткову прибутковість (якщо не брати до уваги так звані «ковідні» роки) та визначний вплив на соціально-економічний і соціокультурний розвиток країни туризм повинен перебувати під контролем держави та громадськості (Роїк, 2016). Україна розташована у центрі Європи і має всі передумови для належного розвитку економіки і сфери культури за рахунок туризму. Від початку 2000-х років поступово Україна почала приваблювати велику кількість туристів, українці все більше стали подорожувати своєю країною, поступово розвивалася туристична інфраструктура, з'явилися нові дестинації, а Львів увійшов до рейтингу ста найпопулярніших серед туристів міст у світі. Утім, від 2014 року ситуація суттєво погіршилася через воєнну агресію РФ, а після повномасштабного воєнного втручання у лютому 2022 року туристична індустрія нашої країни зазнала такого нищівного негативного впливу і руйнувань інфраструктури, що усі розроблені до цього концепції і стратегії мусять бути не просто переглянуті й уточнені, а заново розроблені з урахуванням потенціалу, помилок й успішних кроків, світових трендів у галузі і перспектив її розвитку, а також досвіду країн, які зуміли відновити туризм після воєнного конфлікту на своїй території. Це вимагає консолідації зусиль наукової спільноти, експертів і практиків для вироблення відповідних пропозицій щодо подолання перешкод розвитку туризму в Україні з урахуванням внутрішніх і зовнішніх впливів та рекомендацій щодо інноваційних шляхів збільшення привабливості туристичних послуг України для іноземців та своїх громадян, впровадження нових туристичних продуктів і нових видів туризму, тобто створення сприятливого правового та економічного середовища для подальшого розвитку туризму.

Наукова спільнота, експерти і практики з багатьох галузей знання і сфер діяльності досі намагаються осмислити наслідки пандемії коронавірусу для

туристичної галузі і виробити на цій підставі пропозиції і рекомендації для подальшого розвитку туризму в Україні. Серед цієї сукупності публікацій варто відзначити статтю О. Графської, О. Підвальної та Х. Боднарчук (2021) про тенденції розвитку туристичної сфери в Україні та світі в умовах пандемії COVID-19 і перспективні напрями розвитку внутрішнього туризму, зокрема в Україні. О. Графська (2020) розглядає також сучасні виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери і наголошує на необхідності фокусування на основних глобальних трендах і викликах розвитку туристично-рекреаційної сфери, що особливо важливо сьогодні для обґрунтування виваженої політики та механізмів виходу українського туристичного бізнесу із кризи, а також виявлення додаткових можливостей і передумов нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери в територіальних громадах і загалом у країні. Економічні наслідки впливу епідемії COVID-19 на сферу туризму розглянуто у праці З. Двудіт та А. Омелянчук (2020), зокрема, автори звертають увагу на необхідність формування основних практичних напрямів для реанімації туристичної індустрії, які б дали змогу зменшити негативні наслідки пандемії COVID-19 та створити базу для підвищення конкурентоспроможності внутрішнього туризму. Можна згадати статті й інших дослідників, але серед них вкрай мало ґрунтовних праць культурологів, особливо таких, що стосуються безпосередньо туризму Львівщини.

Зрозуміло, що є ще менше статей, в яких би аналізувалися наслідки воєнних дій на території України і тим більше пропонувалися конкретні шляхи відновлення туризму у поствоєнний період. Поки що відбувається лише експертне оцінювання ситуації військовими, політологами та економістами, однак нагально постає потреба аналізу світового досвіду подолання кризових ситуацій, якими є не лише коронавірусна криза, а й воєнний конфлікт на значній території нашої країни.

■ **Мета статті**

Мета статті — проаналізувати тенденції розвитку туризму Львівщини, обумовлені впливом пандемії коронавірусу та воєнної агресії проти України.

■ **Виклад матеріалу дослідження**

Значення туризму як одного з інструментів впливу на соціокультурну сферу є незаперечним, особливо враховуючи виконувані ним не лише економічну і політичну, а й культурно-виховну і рекреаційну функції (Колосінська, 2011; Столбова, 2010). Утім, усупереч безсумнівній необхідності підтримки подальшого поступу туризму, проблеми його розвитку в Україні уже протягом тривалого часу є доволі очевидними: невідповідність міжнародним стандартам якості надання послуг, недостатність інвестування, відсутність державного контролю за діяльністю туристичних операторів і туристичних агентів та ін. По суті, йдеться про відсутність комплексного державного підходу до управління внутрішніми (політико-правові, економічні, демографічні, соціокультурні) і зовнішніми (стан ринку праці, інфраструктура, інвестування, нормативно-правове забезпечення) (Момонт, 2012) чинниками розвитку туризму в країні.

Найбагатшим регіоном України за кількістю об'єктів історико-культурної спадщини є Львівська область: тут зареєстровано понад 4 тис. пам'яток історії та культури, половина з яких — у Львові. Однак, незважаючи на потужний рекреаційно-туристичний потенціал та вигідне економіко-географічне розміщення області, туризм Львівщини, як, власне, й інших регіонів країни, потерпає від нестачі підприємств з обслуговування сфери туризму, висококваліфікованих трудових ресурсів, недостатнього рівня розвитку соціальної інфраструктури, транспортного сполучення, невисокої якості туристичних послуг та ін. Внаслідок цього Львівщина й Україна загалом втрачають популярність як туристичний регіон. Але головною причиною зниження туристичних потоків останнім часом були, безперечно, пандемія коронавірусу і війна спочатку на сході України, а з лютого 2022 року на значній її території.

Глобальна пандемія COVID-19 безпрецедентно вплинула на всі сфери діяльності, в тому числі і на туристичну галузь. В умовах масового скасування або перенесення запланованих турів індустрія туризму виявилася практично паралізованою і позбулася величезних прибутків. У 2020 році, за даними доповіді конференції ООН із торгівлі та розвитку, ця цифра становила близько \$1,2 трільйона (UNCTAD, 2020), без роботи залишилось близько 100–120 млн осіб (United Nations Conference on Trade and Development, 2020). У тому ж 2020 році експерти констатували спад в економіці міжнародного туризму на 60–80 % (World Tourism Organization, 2020; Organisation for Economic Co-operation and Development, 2020). Загалом станом на 2020 рік втрати туристичної галузі в Україні оцінювалися у понад \$1,5 млрд (Львівська обласна рада, 2020). За результатами стратегічної сесії «Туризм в умовах COVID-19: план дій 2021–2023», експертами галузі було прогнозовано падіння в'їзного туризму у найближчі кілька років на 75–55 % (Львівська обласна рада, 2020). При цьому більшість експертів UNWTO (64 %, опитування проводилося у грудні 2021 року) вважають, що кількість міжнародних прибутків повернеться до рівня 2019 року лише у 2024 році чи пізніше (Мягкова, 2022).

Такої кризи, викликані пандемією коронавірусу, індустрія туризму не зазнавала з часів Другої світової війни. У відповідь Всесвітня туристична організація розробила рекомендації щодо пом'якшення соціально-економічного впливу пандемії на сферу туризму в різних країнах. Серед трьох основних пунктів, зокрема, йдеться про диверсифікацію ринків, продуктів і сервісів, інвестиції в системи дослідження ринку і цифрову трансформацію; удосконалення цифрових навичок працівників туристичної індустрії та ін. Крім негайних заходів щодо підтримки туристичного сектору, країни переходять до розробки заходів із його відновлення. До них відносяться пропозиції про скасування обмежень на поїздки, відновлення довіри мандрівників і переосмислення туристичного сектору на майбутнє.

Доволі швидко різко скоротився обсяг зовнішнього туризму, і географічна структура туристського потоку змістилася на користь внутрішнього. Внаслідок ослаблення всіх інтеграційних процесів та інших форм міжнародного співробітництва відбулася автономізація туристичних ринків, тому в постковідний період інтеграційна взаємодія між країнами у сфері туризму потребуватиме оновлен-

ня. У майбутньому при виборі місця відпочинку люди орієнтуватимуться на «захищеність» території відвідування від різних інфекційних захворювань, рівень медичної допомоги та вартість можливої профілактики. В умовах запуску внутрішнього туризму ключовим чинником відновлення роботи об'єктів проживання та відвідування також стане неухильне виконання ними санітарно-епідеміологічних вимог, а також дотримання заходів безпеки в разі виявлення хворих. Водночас зростатиме особиста відповідальність туристів, які все більше приділятимуть увагу страхуванню життя при оформленні турів і визначенню відповідності місць планованого відвідування вимогам безпеки в плані профілактики захворювань, рівня медичного обслуговування, організації роботи служб порятунку і швидкої допомоги, доступності інформації про загрози і швидкість реагування на скарги відпочиваючих.

Переорієнтація з масового туризму на індивідуальні тури та онлайн-продажі пов'язана зі змінами в попиті на туристичні послуги, що обумовлено зниженням доходів, прагненням до відвідування природних територій та оздоровлення тощо. У зв'язку із цим доцільним є розвиток оздоровчого, спортивного, гастрономічного, екологічного туризму для забезпечення нових пріоритетних потреб клієнтів туристичної галузі. Зокрема, сектор екотуризму набуває все більшої популярності, неминуче відхиляючись від процесу «озеленення» видів економічної діяльності, пов'язаних із наданням туристично-рекреаційних послуг. У руслі розвитку екотуризму розглядаються країни, які не лише мають значний потенціал, а й проводять активну політику з його планування, регулювання, підтримки, просування і моніторингу, спираючись на міжнародні рекомендації з питань сталого розвитку. Тобто вагомою конкурентною перевагою деяких туристичних територій у майбутньому буде якість пропонованої інформаційної інфраструктури. Значна увага приділятиметься застосуванню цифрових технологій для боротьби з поширенням коронавірусу на об'єктах туризму, наприклад, для інформування громадян та контроль за їх пересуванням, для перевірки мандрівників, відстеження звернень та ін.

Сьогодні вже очевидно, що світ після усунення коронавірусної загрози буде іншим, зміняться умови для транскордонних переміщень, на перший план вийде проблема забезпечення медичної безпеки. Знадобиться перегляд змісту і механізмів реалізації двосторонніх і багатосторонніх програм співробітництва між різними країнами в частині впровадження та дотримання міжнародних медико-санітарних правил у процесі організації подорожей, а також у розвитку співробітництва в таких сферах, як страхування і надання екстреної допомоги туристам під час подорожей, забезпечення комфортного і безпечного перевезення пасажирів, захищеність каналів зв'язку передачі даних тощо.

Наслідки пандемії, безперечно, значні, і їх подолання вимагає розробки конкретних заходів з їх усунення, але вони не настільки руйнівні, як наслідки воєнних дій. До війни з РФ Україна мала усі шанси посісти гідне місце серед країн, які досягли значних успіхів у туристичній індустрії. Протягом 2000–2013 років обсяг в'їзного туристичного потоку до України стабільно зростає: у 2000 році до України в'їхало понад 6 млн іноземних туристів, у 2013 — понад 24 млн. Рекордними для України за усі роки незалежності стали показники в'їзного туризму

у 2008 році, коли країну відвідало близько 25,5 млн осіб (Головне управління статистики у Вінницькій області, 2015). Але у 2014 році внаслідок воєнних дій на сході України ця цифра становила менше 13 млн осіб (Головне управління статистики у Вінницькій області, 2015), у 2015 р. до країни в'їхало майже 12,9 млн іноземних громадян (Міністерство економіки України, б. д.). Відбулося не просто зменшення обсягів міжнародних відвідувань, а зниження темпів розвитку туристичної діяльності та переформатування просторової структури в'їзного та виїзного туристичного потоку загалом (Парфіненко, 2015). Утім, уже у 2018 році Львів, єдине з українських міст, увійшов до рейтингу 100 найпопулярніших серед туристів міст у світі (Львів, 2022) — його відвідало понад 2 млн туристів (Варіанти, 2019). Щоправда, при більш ретельному розгляді з'ясовується, що 43 % усіх відвідувачів міста — це гості з України, 16,6 % — із Польщі, 7,1 % — із Білорусі, 5,8 % — із Туреччини, 4 % — із Німеччини, 3 % — зі США та ін. (Костюк, б. д.). Протягом 2018–2019 років Львівська область серед регіонів України посіла друге місце за обсягом туристичного збору і друге за кількістю розміщених у готельних закладах та за кількістю туристів з України (Львівська обласна рада, 2020). Прибуток від туристичної галузі Львівщини у 2019 році становив 860,9 млн грн (Львівська обласна рада, 2020). У 2021 р. український кордон перетнув 4 271 991 іноземець (Укрінформ, 2022). Це на 26,3 % більше, ніж у 2020 р., — таке збільшення кількості туристів стало можливим унаслідок того, що для України відкрилися нові туристичні ринки — ОАЕ та Саудівської Аравії. Проте негативна тенденція очевидна: за останні сім років потік туристів до України зменшився більше, ніж у п'ятеро.

Все ж туристична галузь в Україні потроху почала відновлюватися, пропонуючи туристам нові види послуг і просуваючи нові туристичні напрями, проводячи кампанії із заохочення розвитку туризму, широко використовуючи цифрові інструменти тощо. Зокрема, у Львівській області було розроблено комплексну програму «Розвиток культури, підвищення туристичної привабливості, збереження національної пам'яті, культурної спадщини та промоції Львівської області на 2021–2023 роки» (Львівська обласна рада, 2020). Програму розроблено на підставі висновків постійних комісій із питань культури, історико-культурної спадщини, туризму, духовного відродження та засобів масової інформації і з питань бюджету та соціально-економічного розвитку. Її головними завданнями є: підвищення атракційності та інфраструктурного забезпечення туризму, курортів, оздоровлення, спорту і рекреації; підвищення якості регіонального туристичного продукту та його просування. Зокрема, у програмі йдеться про необхідність: збереження, дослідження та проведення реставраційних робіт на об'єктах культурної спадщини Львівщини; комплексної реставрації пам'яток Львівщини, внесених до Списку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО; популяризації культурної спадщини Львівщини; підтримки проєктів охорони та збереження культурної спадщини, що реалізуються на території Львівської області. Передбачалося, що реалізація заходів програми забезпечить популяризацію Львівщини як туристичної дестинації та території, безпечної для подорожей, збереження об'єктів історико-культурної спадщини, розвиток культури та креативної економіки, збереження та популяризацію національної пам'яті.

24 лютого 2022 року ситуація кардинально змінилася. Военна агресія РФ повністю зупинила функціонування туризму в Україні загалом і у Львівській області зокрема, поставивши цілу галузь перед серйозними випробуваннями, які ще тривалий час доведеться осмислювати і знаходити шляхи подолання їх наслідків. А головне — фіксувати усі факти пошкодження та руйнування об'єктів культурної спадщини, щоб згодом притягнути до відповідальності винних за порушення норм українського та міжнародного законодавства. За останні кілька десятиліть світ неодноразово ставав свідком занепаду туристичної індустрії в окремих країнах — Боснія і Герцеговина, Сербія, Хорватія, Чорногорія, Грузія, Сирія та ін. і, відповідно, істотного переформатування структури туристичних потоків. Ще раніше це були Кіпр, Єгипет та ін. Але будь-яка війна закінчується, і тоді настає час відновлювати те, що було зруйновано, у тому числі й туристичну галузь, і кожна з цих країн обрала свій шлях відновлення. Сьогодні країни, які свого часу пережили масштабні конфлікти і війни, стали успішними туристичними напрямками, посідаючи провідні позиції за темпами розвитку галузі. Наприклад, у Боснії і Герцеговині після закінчення війни щорічне збільшення кількості туристів становило 24 %, а у 2020 році ця країна мали б посісти третє місце у сфері розвитку туризму (але на заваді стала пандемія коронавірусу). У 2019 році загальний внесок туризму в економіці Боснії і Герцеговини становив 10,5 % (Маджмудар & Гончарова, 2022). Варто згадати і про Ізраїль — країну, яка під час війни, що триває понад півстоліття, за допомогою туризму зуміла досягнути серйозних результатів, використовуючи його як один із інструментів у зовнішній політиці. На туризм в Ізраїлі припадає 6,2 % економіки, зокрема, у 2019 році країну відвідали 4,5 млн туристів. Найбільш популярні види туризму в цю країну — паломництво, медичний, культурний (Маджмудар & Гончарова, 2022). Ізраїль є також показовим прикладом ефективної інформаційної політики держави — незважаючи на воєнні дії на всій території цієї країни, туди постійно приїжджають іноземні туристи, на відміну від України, куди іноземні туристи не їдуть через воєнні дії на незначній її території (до лютого 2022 року) (Маджмудар & Гончарова, 2022).

■ Висновки

Враховуючи досвід країн, які досягли вражаючих успіхів у розвитку туризму, що автоматично вплинуло на підвищення добробуту їх населення, туризм, особливо культурний, після закінчення війни варто піднести на рівень пріоритетних галузей розвитку держави, позиціонувати Україну як єдиний бренд. Туризм Львівщини, хоч на його відновлення і доведеться витратити не один рік, має усі шанси на подальший ефективний розвиток за рахунок створення високоякісного туристично-рекреаційного продукту та формування конкурентоспроможної на внутрішньому і світовому ринках індустрії туристичних і рекреаційних послуг, забезпечення на цій основі комплексного розвитку території.

Наголос на потенційних можливостях, а також такі механізми підтримки галузі, як зниження адміністративного регулювання, заходи податкового стимулювання, пряма фінансова допомога та інші форми підтримки повинні допомогти адаптуватися до нової складно передбачуваної реальності з урахуван-

ням ключових трендів у туризмі та наслідків воєнного конфлікту в нашій країні. Туризм — це складна і нестабільна динамічна система, характеристики якої роблять неможливим точне прогнозування будь-якої довгострокової еволюції в майбутньому, особливо, коли туристична галузь, як зараз в Україні, перебуває на грані катастрофи. Тому вкрай важливо при розробці стратегії відновлення і подальшого розвитку туризму у післявоєнний період врахувати наявні теоретичні напрацювання і світовий практичний досвід, обрати власний шлях відновлення галузі, а також взяти до уваги, що цифрова трансформація здатна дати поштовх сталому розвитку туристичної індустрії, головне — правильно і вчасно скористатися необхідними технологіями.

■ Список використаних джерел

- Варіанти. (2019, 11 січня). *За минулий рік Львів відвідало більше 2 мільйонів туристів*. <https://varianty.lviv.ua/58715-za-mynulyi-rik-lviv-vidvidalo-bilshe-2-milioniv-turystiv>
- Головне управління статистики у Вінницькій області. (2015, 5 травня). *Туристичні потоки (2000–2014 рр.)*. <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/-2015-/2962-2000-2010.html>
- Графська, О. І. (2020). Сучасні виклики та мегатренди розвитку туристично-рекреаційної сфери. *Проблеми економіки*, 2(44), 17–23. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-2-17-23>
- Графська, О., Підвальна, О., & Боднарчук, Х. (2021). Перспективи розвитку внутрішнього туризму в умовах пандемії COVID-19. *Економіка та суспільство*, 25. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-52>
- Двуліт, З. П., & Омелянчук, А. Б. (2020). Економічні наслідки впливу епідемії covid-19 на сферу туризму. *Ефективна економіка*, 12. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.2>
- Колосінська, М. І. (2011). Систематизація функцій туризму в аспекті їхнього впливу на національну економіку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*, 3(43). https://tourlib.net/statti_ukr/kolosinska2.htm
- Костюк, А. (б. д.). *Портрет львівського туриста. Хто сюди їде і навіщо*. Взято 1 квітня 2022 з https://tvomemisto.tv/exclusive/u_lvovi_deshevo_chy_klasno_dlya_chogo_do_nas_idut_turysty_98195.htm
- Львів. (2022, 22 березня). *В Вікіпедії* <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2>
- Львівська обласна рада. (2020). *Про затвердження комплексної програми «Розвиток культури, підвищення туристичної привабливості, збереження національної пам'яті, культурної спадщини та промоції Львівської області на 2021–2023 роки»*. https://lvivoblrada.gov.ua/VIII/proekt_27
- Маджмудар, О., & Гончарова, К. (2022, 20 березня). *Повстати з руїн. Які країни після війни стали популярними у туристів*. <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html>
- Міністерство економіки України (б. д.). *В'їзд іноземців в Україну та виїзд українців за кордон*. Взято 1 квітня 2022 з <https://www.me.gov.ua>
- Момонт, Т. В. (2012). Основні фактори розвитку ринку туристичних послуг. *Економіка. Управління. Інновації*, 1(7), 19–24.

- Мягкова, Е. (2022, 20 января). *Мировой туризм по итогам 2021 года не продемонстрировал значимого роста*. <https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/58410.html>
- Парфіненко, А. Ю. (2015). Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 1(126). journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewfile/2686/2390
- Роїк, О. Р. (2016). Вплив соціальної політики на розвиток туризму в умовах формування інноваційної економіки в Україні. *Причорноморські економічні студії*, 10, 53–57.
- Столбова, Ю. (2010). Теоретичні аспекти інституціоналізації туризму. *Соціальні виміри суспільства*, 2, 378–387.
- Укрінформ. (2022, 20 січня). *Україну торік відвідали понад 4 мільйони іноземців*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3388681-ukrainu-torik-vidvidali-ponad-4-miljoni-inozemciv.html>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020, June 2). *Tourism Policy Responses to the Coronavirus (COVID-19)*. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-6466aa20/>.
- UNCTAD. (2020). *Global Tourism Sector set to Lose at Least \$1.2 Trillion due to Coronavirus, UNCTAD says*. <https://unctad.org/press-material/global-tourism-sector-set-lose-least-12-trillion-due-coronavirus-unctad-says>
- United Nations Conference on Trade and Development. (2020, July 1). *COVID-19 and Tourism: Assessing the Economic Consequences*. https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2020d3_en.pdf.
- World Tourism Organization. (2020, May 7). *International Tourist Numbers Could Fall 60-80% in 2020, UNWTO Reports*. <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020>

References

- Dvulit, Z. P., & Omelianchuk, A. B. (2020). Ekonomichni naslidky vplyvu epidemii COVID-19 na sferu turizmu [Economic Consequences of the Impact of the COVID-19 Epidemic on the Tourism]. *Efektivna Ekonomika*, 12. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.12.2> [in Ukrainian].
- Holovne Upravlinnia Statystyky u Vinnitskii Oblasti. (2015, May 5). *Turystychni potoky (2000–2014 rr.) [Tourist Flows (2000–2014)]* <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
- Hrafaska, O. I. (2020). Suchasni vyklyky ta mehatrendy rozvytku turystychno-rekreatsiinoi sfery [Modern Challenges for and Megatrends in the Development of the Tourism and Recreation Sphere]. *Problems of the Economy*, 2(44), 17–23 [in Ukrainian].
- Hrafaska, O., Pidvalna, O., & Bodnarchuk, Kh. (2021). Perspektyvy rozvytku vnutrishnoho turizmu v umovakh pandemii COVID-19 [Prospects for the development of domestic tourism in a pandemic COVID-19]. *Economy and Society*, 25. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-52> [in Ukrainian].
- Kolosinska, M. I. (2011). Systematyzatsiia funktcii turizmu v aspekti yikhnoho vplyvu na natsionalnu ekonomiku [Systematization of tourism functions in terms of their impact on the national economy]. *Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute*, 3(43). https://tourlib.net/statti_ukr/kolosinska2.htm [in Ukrainian].

- Kostiuk, A. (n. d.). *Portret lvivskoho turysta. Khto siudy yide i navishcho [Portrait of a Lviv Tourist. Who Comes Here and Why]*. Retrieved April 1, 2022, from https://tvoemisto.tv/exclusive/u_lvovi_deshevo_chy_klasno_dlya_chogo_do_nas_idut_turysty_98195.htm [in Ukrainian].
- Lviv. (2022, March 22). In *Wikipediï* <https://en.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2> [in Ukrainian].
- Lvivska Oblasna Rada. (2020). Pro zatverdzhennia kompleksnoi prohramy "Rozvytok kultury, pidvyshchennia turystychnoi pryvablyvosti, zberezhennia natsionalnoi pam'iaty, kulturnoi spadshchyny ta promotsii Lvivskoi oblasti na 2021–2023 roky" [On Approval of the Comprehensive Program "Development of Culture, Increase of Tourist Attractiveness, Preservation of National Memory, Cultural Heritage and Promotion of Lviv Region for 2021–2023"]. https://lvivoblrada.gov.ua/vIII/project_27 [in Ukrainian].
- Madzhmudar, O., & Honcharova, K. (2022, March 20). *Povstaty z ruin. Yaki krainy pislia viiny staly populiarнымy u turystiv [Rise From the Ruins. Which Countries Became Popular With Tourists After the War]*. <https://www.rbc.ua/eng/travel-1647724135.html> [in Ukrainian].
- Miagkova, E. (2022, January 20). *Mirovoi turizm po itogam 2021 goda ne prodemonstriroval znachimogo rosta [World Tourism in 2021 Did Not Show Significant Growth]*. <https://www.atorus.ru/news/press-centre/new/58410.html> [in Russian].
- Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (n. d.). *V'izd inozemtsiv v Ukrainu ta vyizd ukraintsiv za kordon [Entry of Foreigners into Ukraine and Departure of Ukrainians Abroad]*. Retrieved April 1, 2022, from <https://www.me.gov.ua> [in Ukrainian].
- Momont, T. V. (2012). Osnovni faktory rozvytku rynku turystychnykh posluh [The Main Factors in the Development of the Market of Tourist Services]. *Economy. Management. Innovation*, 1(7), 19–24 [in Ukrainian].
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020, June 2). *Tourism Policy Responses to the Coronavirus (COVID-19)*. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-6466aa20/> [in English].
- Parfinenko, A. Iu. (2015). Mizhnarodnyi turizm v Ukraini: heopolitychni aspekty hlobalnoho yavyscha [International Tourism in Ukraine: Geopolitical Aspects of the Global Phenomenon]. *Actual Problems of International Relations*, 1(126). journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewfile/2686/2390 [in Ukrainian].
- Roik, O. R. (2016). Vplyv sotsialnoi polityky na rozvytok turizmu v umovakh formuvannia innovatsiinoi ekonomiky v Ukraini [Social Policy Impact on Tourism Development Under the Formation of Innovation Economy in Ukraine]. *Black Sea Economic Studies*, 10, 53–57 [in Ukrainian].
- Stolbova, Yu. (2010). Teoretychni aspekty instytutsionalizatsii turizmu [Theoretical Aspects of Institutionalization of Tourism]. *Social Dimensions of Society*, 2, 378–387 [in Ukrainian].
- Ukrinform. (2022, January 20). *Ukrainu torik vidvidaly ponad 4 miliony inozemtsiv [More Than 4 Million Foreigners Visited Ukraine Last Year]*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3388681-ukrainu-torik-vidvidali-ponad-4-miljoni-inozemciv.html> [in Ukrainian].

UNCTAD. (2020). *Global Tourism Sector set to Lose at Least \$1.2 Trillion due to Coronavirus, UNCTAD says*. <https://unctad.org/press-material/global-tourism-sector-set-lose-least-12-trillion-due-coronavirus-unctad-says> [in English].

United Nations Conference on Trade and Development. (2020, July 1). *COVID-19 and Tourism: Assessing the Economic Consequences*. https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2020d3_en.pdf [in English].

Varianty. (2019, January 11). *Za mynulyi rik Lviv vidvidalo bilshe 2 milioniv turystiv [Last Year, Lviv Was Visited by More than 2 Million Tourists]*. <https://varianty.lviv.ua/58715-za-mynulyi-rik-lviv-vidvidalo-bilshe-2-milioniv-turystiv> [in Ukrainian].

World Tourism Organization. (2020, May 7). *International Tourist Numbers Could Fall 60-80% in 2020, UNWTO Reports*. <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> [in English].

LVIV REGION TOURISM FACING CHALLENGES OF CORONAVIRUS CRISIS AND MILITARY CONFLICT

Mykhailo Sheveliuk

PhD student,

ORCID: 0000-0001-6178-6455, e-mail: sheweluck.mih@gmail.com,

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to analyse the trends in the development of tourism in the Lviv region due to the influence of the coronavirus pandemic and military aggression against Ukraine. The research methodology is based on the use of theoretical and empirical methods of humanitarian research, logical and cultural analysis methods. The scientific novelty of the results obtained is to analyse the trends of tourism development in the Lviv region due to the influence of the coronavirus pandemic and military aggression against Ukraine and paying attention to the need for the development of a strategy for the restoration and further development of tourism in the postwar period, taking into account existing theoretical results and world practical experience, choosing its own way of restoration of the industry. Conclusions. Taking into account the experience of countries that have achieved spectacular success in the development of tourism, which automatically influenced the improvement of their population, tourism, especially cultural one, and especially after the end of the war, should be raised to the level of priority sectors of state development, position Ukraine as a single brand. Tourism in the Lviv region, although at its recovery and will have to take more than one year, has all the chances for further effective development due to the creation of a high-quality tourist and recreational product and the formation of a competitive market for tourist and recreational services in the domestic and world markets, ensuring the integrated development of the territory. The emphasis on potential opportunities, as well as cultural mechanisms and other forms of support for the industry, should help adapt to a new, poorly predictable reality, taking into account key trends in tourism and the consequences of a military conflict in our country.

Therefore, it is imperative in developing a strategy for the restoration and further development of tourism in the postwar period to take into account the existing theoretical results and world practical experience, choose the own way of the industry restoration, as well as take into account that digital transformation is capable of giving impetus to the sustainable development of the tourist industry, most important thing is to take advantage of the necessary technologies in time and in the right manner.

■ **Keywords:** tourism; Lviv region cultural tourism; pandemic; military conflict

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256934

УДК 316.72:[338.4:008-026.15](477)

КРЕАТИВНІ КЛАСТЕРИ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРИЙ В УКРАЇНІ

Яцько Катерина Віталіївна

Аспірантка,

ORCID: 0000-0002-9096-879X, e-mail: yazko-katja@ukr.net,

Київський національний університет культури і мистецтва,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Яцько, К.В. (2022). Креативні кластери як складова культурного середовища в контексті розвитку креативних індустрій в Україні. *Питання культурології*, (39), 241-248. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256934>.

Анотація

Мета статті — виявити особливості діяльності креативних кластерів як складової культурного середовища в Україні у контексті розвитку креативних індустрій перших десятиліть XXI ст. Методологія дослідження. Застосовано аналітичний метод (для аналізу наукової літератури та матеріалів електронних ресурсів), метод аналогії і порівняння та метод компаративного аналізу (для виявлення спільних і відмінних особливостей організації креативних кластерів в Україні), метод структурно-функціонального аналізу (для розгляду організаційної та діяльнісної складової креативних індустрій), синхроністичний метод (для вивчення креативних кластерів в Україні в єдиному обраному часовому проміжку), метод моделювання та ін. Наукова новизна. Досліджено розвиток креативних кластерів в контексті сучасних соціально-культурних практик в Україні; розглянуто креативні індустрії як сектор культури та виявлено перспективи розвитку творчих галузей; проаналізовано організацію та діяльність креативних кластерів «Довженко-Центр» (Київ), «LOFT Млин» (Запоріжжя), «Чайна фабрика» (Одеса), «Механіка. Інша земля» (Харків), «Фабрика повидла» (Львів) та виявлено особливості їх розвитку як складової культурного середовища в Україні. Висновки. Сприяючи підвищенню конкурентоспроможності країни на регіональному рівні, креативні кластери з'являються в багатьох містах України. Найбільш активний розвиток вони отримали у великих містах, які мають серйозний потенціал для концентрації сфер креативних індустрій на основі чинної перспективної діяльності. Перетворення покинутих урбаністичних просторів на привабливі громадські місця, культурні або мистецькі центри сприяє процесу інклюзії сучасного мистецтва та має велике соціальне значення. Визначено, що основними позитивними ефектами діяльності креативних кластерів у контексті особливостей розвитку культурного середовища в Україні є розвиток і популяризація сучасного

мистецтва; залучення творчої молоді урбаністичного простору; творче виховання містян; формування творчих активів.

■ **Ключові слова:** креативні індустрії; креативні кластери; культурне середовище; артцентр; сучасне мистецтво

■ Вступ

На сучасному етапі культура стає ключовим, унікальним ресурсом регіональної економіки та капіталом у розвитку локальних територій. Зокрема, світовий досвід останнього десятиліття засвідчує зростання інтересу до культури та культурного потенціалу в контексті розв'язання проблем формування сучасного міського простору, що пояснюється новими можливостями ефективної взаємодії культури з бізнесом, туризмом, а культурної традиції з культурними інноваціями. Найпопулярнішою практикою успішного залучення культурних ресурсів в комерційне середовище є креативні індустрії.

Креативні індустрії наразі позиціуються як один із нових підходів інноваційного розвитку культури, який наділений великими можливостями та потенціалом для розвитку культурних кластерів в сучасних умовах, що зумовлює актуальність та необхідність їх дослідження з позицій сучасної культурології.

На основі проведеного аналізу останніх досліджень та публікацій можемо констатувати великий інтерес сучасних вітчизняних науковців до проблематики креативних індустрій загалом та креативних кластерів зокрема. Проте більшість проведених досліджень, наприклад, Н. Бакуліної та В. Фаловича (2019) «Розвиток креативних індустрій в Україні: аналіз і оцінка», Н. Карасьової (2019) «Креативні індустрії як елемент стратегії постіндустріального розвитку», Н. Кузнецової (2018) «Концептуальні основи формування та розвитку креативних кластерів», О. Прогнімак (2018) «Креативне майбутнє України: перспективи і перешкоди», Д. Смолич (2012) «Концептуальні засади формування інноваційних кластерів в умовах транскордонного співробітництва», Ю. Сотнікової (2020) «Теоретичні аспекти формування креативних кластерів в Україні», висвітлюють економічну складову питання, тоді як культурологічна лишається недостатньо вивченою.

■ Мета статті

Мета статті — виявити особливості діяльності креативних кластерів як складової культурного середовища в Україні у контексті розвитку креативних індустрій перших десятиліть ХХІ ст. Методологія зумовлена метою дослідження і засновується на комплексному підході до досліджуваного питання. Основними методами дослідження стали культурологічні та загальнонаукові методи: аналітичний метод (для аналізу наукової літератури та матеріалів електронних ресурсів), метод аналогії у порівняння та метод компаративного аналізу (для виявлення спільних і відмінних особливостей організації креативних кластерів в Україні), метод структурно-функціонального аналізу (для розгляду організаційної та діяльнісної складової креативних індустрій), синхроністичний метод (для вивчення креативних кластерів в Україні в єдиному обраному часовому проміжку), метод моделювання та ін.

Виклад матеріалу дослідження

Креативні індустрії — це «нове аналітичне визначення галузевих компонентів економіки, в яких творчість є входом, а контент або інтелектуальна власність — виходом» (Galloway & Dunlop, 2007, p. 18).

Креативні індустрії є типом соціально-культурних практик, основною та об'єднуючою ідеєю в яких виступають творчі й культурні компоненти. Водночас дослідники підкреслюють важливий момент, а саме те, що економічна цінність творчих індустрій може виходити за межі простого виробництва культурних цінностей або зайнятості творчих людей, грати більшу роль в стимулюванні та сприянні процесу змін в економіці, про що свідчать її динамічні параметри та ступінь включення в економіку (Potts & Cunningham, 2010, p. 165). Тобто динамічне значення креативних індустрій більше, ніж їх статичне значення.

Виходячи зі сформованих на сучасному етапі концепцій та підходів, до креативних індустрій відносять діяльність в галузі виконавських і візуальних мистецтв, дизайн та ремесла, кіно, телебачення та медіа.

Н. Карасьова, досліджуючи креативні індустрії як елемент стратегії постіндустріального розвитку, до їх складових на сучасному етапі відносить:

- мистецтво: візуальне (живопис, скульптура, фотографія) та виконавське (жива музика, театр, танець);
- засоби масової інформації: публікації та друковані видання (книги, газети, видання), аудіовізуальне мистецтво (фільм, телебачення, радіо), нові ЗМІ (цифровий контент, програмне забезпечення, відеоігри);
- функціональну творчість: креативні послуги (архітектура, реклама, наукові дослідження), дизайн (інтер'єр, графіка, мода, іграшки);
- культурну спадщину: традиційна культура (ремесла, свята, фестивалі), культурні джерела (музеї, бібліотеки, архіви та пам'ятники) (Карасьова, 2019, с. 114).

На сучасному етапі в Україні креативні індустрії як сектор культури через ряд обмежень економічного характеру (зокрема, недостатній розвиток багатьох інститутів індустріального світу та специфіку економічної спрямованості) доцільно розглядати як перспективу на найближче майбутнє. Український досвід впровадження та розвитку креативних індустрій невеликий — він представлений здебільшого діяльністю окремих творчих та креативних компаній. Різноманітні субгалузі креативних індустрій — виконавське мистецтво, музика, образотворче мистецтво, телебачення та ін. інтегровані на розвиток культурології та економіки і включені в соціальний розвиток суспільства. Працюючи як креативні кластери, вони наділені кумулятивним ефектом, який і собі здійснює суттєвий вплив на розвиток креативних індустрій.

Креативні кластери — невід'ємна частина культурного середовища — найважливішого показника, що визначає якість життя в сучасному суспільстві.

Кластер розуміється як гнучке та вільне об'єднання підприємств з територіально-просторовим принципом, утворення якого здатне перепрограмувати територію, допомогти сформувати громадські простори, яких бракує, нові точки розвитку, а також розв'язати частину економічних, політичних та архітектурно-планувальних проблем міста.

Серед різноманітних типів виробничих кластерів виділяється креативний тип, який найбільш точно відповідає завданням перетворення колишніх промислових територій та об'єктів нерухомості, що не залучені в господарчому обороті, на креативні кластери.

Термін «креативний кластер» остаточно сформував куратор програми ЮНЕСКО «Креативні міста» С. Еванс для означення спільноти творчо орієнтованих підприємців на певній території (Evans, 2009, р. 9). Здебільшого центрами таких об'єднань були покинуті промислові будівлі, розміщені в центральній частині міста (наприклад, фабрики та заводи), а їх головним завданням — привернення творчої спільноти міста і талановитої молоді на свою територію, забезпечення середовища та умов для зародження нових бізнес-ідей, а також виробництва, популяризації та продажу їх продукту.

Діяльність креативних кластерів зазвичай сконцентрована на сенсорних творчих одиницях, які сприяють створенню бренду регіону, зокрема його сенсорного навантаження. На регіональному рівні результат розвитку цього ланцюга відстежується через розвиток інфраструктури, збільшення робочих місць, вплив туристів, а також через позитивний соціальний ефект всередині регіону.

Креативні кластери об'єднують кілька різноманітних індустрій, до яких належать реклама, медіа, архітектура, промисловий, комунікаційний та графічний дизайн, освіта, телебачення, книговидавництво, народні промисли та ремесла, антикваріат, образотворче мистецтво, програмування, проєктування вебсайтів та програм забезпечення, індустрія моди та ін. Окрім того, в креативні кластери включено функцію обслуговування — системи громадського харчування, оренда офісних та виставкових просторів, майстерень, розважальних закладів.

Креативна індустрія в Україні отримала поширення завдяки кластерному підходу. Перший вітчизняний кластер — будівельний — з'явився 1998 р. на території Хмельницької області; невдовзі почали виникати туристичні, харчові, швейні та інші кластери, здебільшого в Херсонській, Одеській, Львівській, Закарпатській та Івано-Франківській областях.

Креативні кластери в Україні почали з'являтися у 2000-х рр. на тлі активного розвитку креативних індустрій. Так, наприклад, у 2004 р. в межах програми кластерної моделі «Ліжництво та інші народні художні промисли на Прикарпатті», розробленої Прикарпатським науково-аналітичним центром, було створено Кластер народних художніх промислів «Сузір'я».

2009 р. в Одесі створено Експериментальний центр сучасного мистецтва «Чайна фабрика», метою якого стала соціалізація молодих українських художників. Цей кластер займає частину території фабрики (понад 120 м², на яких розміщено виставковий зал, творчу майстерню та шоурум), побудованої наприкінці XIX ст. Підприємство не функціонує з кінця XX ст., натомість з 2006 р. почали створюватися художні майстерні, заклавши основу культурному середовищу, на ґрунті якого і виник Центр сучасного мистецтва.

2015 р. у Львові, за ініціативи директора «Harald Binder Cultural Enterprises» («Гаральд Біндер Калчурал Ентерпрайзис») Б. Заклюжної, розпочалася ревіталізація колишнього винокурного заводу (кінець XIX ст.), згодом — фабрики з виробництва варення (пізній радянський період), на території якої з 2009 р. працює

вали художні майстерні. Протягом кількох років креативний кластер став платформою для міжнародної мистецької співпраці, вмістивши кілька просторів — виставковий, концертний, репетиційний, освітній, інтерактивний та дитячий. Багатопрофільний артцентр під назвою «Фабрика повидла» поєднує театральне, музичне, кіно та образотворче мистецтво і майстерні на базі студій, формуючи унікальний мистецький ансамбль (Harald Binder Cultural Enterprises, б.д.).

2016 р. було розпочато роботу над проєктом створення артзаводу «Механіка. Інша земля» в будівлі колишнього харківського паротягобудівного заводу. Після проведення масштабної реконструкції на території артзаводу діє концертний майданчик, експохол, знімальний павільйон, літній фестивальний майданчик, танцювальні центри, музичні, дитячі та інші студії розвитку, картинг-клуб, а також квест-кімнати, майстерні та шоуруми. В артпросторі проводяться фестивалі та виставки — New Year's Rap Fest, Kharkiv DJ Parade, Wine Fest, Impulse Fest, Oktoberfest, інтерактивна виставка доповненої реальності, присвячена аварії на Чорнобильській АЕС.

2016 р. у Запоріжжі відбулося відкриття артцентру «LOFT Млин» — на території колишнього промислового млина, побудованого 1895 р. Г. Нібуром, діє артмайстерня, коворкінг-центр, дизайн-студія, фотостудія, шоурум, кіноклуб, екобарачолка та зона відпочинку; проводяться ярмарки та майстер-класи для художників, заняття в «Альтернативній школі малюнку та скетчу», фестивальні заходи.

Значущим креативним кластером для Києва вважається культурний центр «Довженко-Центр», відкритий для відвідувачів з 2018 р. на території колишньої Київської кінокопіювальної фабрики (з 1994 р. — Національний центр Олександра Довженка), у складі якого музей кіно, фільмосховище, кінокопіювальна лабораторія, бібліотека, а також «Дикий театр», музична лабораторія «KoRa», книжкова крамниця «Довженко книги.кава.кіно», художня майстерня «Інтуїція нестабільних думок», хореографічна студія «Ruban Production ITP» та кафе «Етер». Цей креативний кластер є відомим публічним простором для проведення культурних заходів — вже традиційно тут відбуваються покази німих фільмів, кіноспадку Д. Вертова, О. Довженка, І. Кавалеридзе під живий акомпанемент. Основоположним чинником успіху всіх творчих проєктів є ефективна взаємодія креативної команди.

Протягом останніх років в Україні спостерігається стрімкий розвиток індустрії креативних кластерів — стаючи центрами урбаністичного розвитку, вони відіграють важливу роль в культурі, науці та мистецтві. Нині це креативні простори, представлені майданчиками різноманітного типу і формату.

Висновки

Сприяючи підвищенню конкурентоспроможності країни на регіональному рівні, креативні кластери з'являються в багатьох містах України. Найбільш активний розвиток вони отримали у великих містах, таких як Київ, Харків, Одеса, Львів, Івано-Франківськ та ін., які мають серйозний потенціал для концентрації сфер креативних індустрій на основі чинної перспективної діяльності (реклама, архітектура, кіно, музичне, театральне та образотворче мистецтво, народні про-

мисли й ремесла та ін.). Відмінністю вітчизняної практики креативних індустрій від закордонної є відсутність у невеликих містах представників креативних індустрій та потенційних орендаторів.

На основі проведеного дослідження виявлено, що утворення креативних кластерів певного типу залежить від напрямів, які отримали активний розвиток в місті, а принципи пристосування промислових будівель відрізняються відповідно до обраної території; спільними принципами організації кластерів є створення архітектурно-планувального середовища історичної частини міста; урахування традицій, збереження та пристосування цінних історичних об'єктів; використання мобільних конструкцій; єдиним підходом в процесі розвитку культурного середовища в Україні є формування креативних кластерів на території занедбаних підприємств, складських приміщень або порожніх історичних будівель. Перетворення покинутих урбаністичних просторів на привабливі громадські місця, культурні або мистецькі центри сприяє процесу інклюзії сучасного мистецтва та має велике соціальне значення.

Основними позитивними ефектами діяльності креативних кластерів у контексті особливостей розвитку культурного середовища в Україні є розвиток і популяризація сучасного мистецтва; залучення творчої молоді не лише урбаністичного простору, в якому територіально розміщено культурний кластер, а й інших міст країни; творче виховання містян; формування творчих активів, спільноти.

■ Список використаних джерел

- Бакуліна, Н., & Фалович, В. (2019). Розвиток креативних індустрій в Україні: аналіз і оцінка. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*, 24, 24–32.
- Карасьова, Н. А. (2019). Креативні індустрії як елемент стратегії постіндустріального розвитку. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 3, 110–120.
- Кузнецова, Н. Б. (2018). Концептуальні основи формування та розвитку креативних кластерів. *Web of Scholar*, 3, 2(20), 7–11.
- Прогнімак, О. Д. (2018). Креативне майбутнє України: перспективи і перешкоди. *Економічний вісник Донбасу*, 3(53), 212–227.
- Смолич, Д. В. (2012). Концептуальні засади формування інноваційних кластерів в умовах транскордонного співробітництва. *«Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління», 34, 206–210.
- Сотнікова, Ю. В. (2020, 3–4 березня). Теоретичні аспекти формування креативних кластерів в Україні. В *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика*, Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (с. 191–193), м. Харків – м. Торунь. ФОП Панов А. М.
- Evans, G. (2009). Creative Cities, Creative Spaces and Urban Policy. *Urban Studies*, 46(5–6), 7–15. <https://doi.org/10.1177/0042098009103853>
- Galloway, S., & Dunlop, S. (2007). A Critique of Definitions of the Cultural and Creative Industries in Public Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 13, 17–31.
- Harald Binder Cultural Enterprises. (б.д.). *Art Центр Фабрика Повидла*. <http://hbce.com.ua/jam-factory/>

Potts, J., & Cunningham, S. (2010). Four Models of the Creative Industries. *Revue D'économie Politique*, 120, 163–180. <https://doi.org/10.3917/redp.201.0163>

References

- Bakulina, N., & Falovych, V. (2019). Rozvytok kreatyvnykh industrii v Ukraini: analiz i otsinka [Development of Creative Industries in Ukraine: Analysis and Evaluation]. *Regional Aspects of Development of Production Forces of Ukraine*, 24, 24–32 [in Ukrainian].
- Evans, G. (2009). Creative Cities, Creative Spaces and Urban Policy. *Urban Studies*, 46(5–6), 7–15. <https://doi.org/10.1177/0042098009103853> [in English].
- Galloway, S., & Dunlop, S. (2007). A Critique of Definitions of the Cultural and Creative Industries in Public Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 13, 17–31 [in English].
- Harald Binder Cultural Enterprises. (n.d.). *Art Tsentr Fabrika Povidla [Art Center Jam Factory]*. <http://hbce.com.ua/jam-factory/> [in Ukrainian].
- Karasova, N. A. (2019). Kreatywni industrii yak element stratehii postindustrialnogo rozvytku [Creative Industries as an Element of Post-industrial Development Strategy]. *International Relations: Theory and Practical Aspects*, 3, 110–120 [in Ukrainian].
- Kuznetsova, N. B. (2018). Kontseptualni osnovy formuvannia ta rozvytku kreatyvnykh klasteriv [Conceptual Bases of Formation and Development of Creative Clusters]. *Web of Scholar*, 3, 2(20), 7–11 [in Ukrainian].
- Potts, J., & Cunningham, S. (2010). Four Models of the Creative Industries. *Revue D'économie Politique*, 120, 163–180. <https://doi.org/10.3917/redp.201.0163> [in English].
- Prohnyak, O. D. (2018). Kreatyvne maibutnie Ukrainy: perspektyvy i pereshkody [Creative Future of Ukraine: Prospects and Obstacles]. *Economic Bulletin of Donbas*, 3(53), 212–227 [in Ukrainian].
- Smolych, D. V. (2012). Kontseptualni zasady formuvannia innovatsiinykh klasteriv v umovakh transkordonnogo spivrobitnytstva [Conceptual Bases of Formation of Innovation Clusters in the Conditions of Cross-border Cooperation]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series "Economics and Management Issues"*, 34, 206–210 [in Ukrainian].
- Sotnikova, Yu. V. (2020, March 3–4). Teoretychni aspekty formuvannia kreatyvnykh klasteriv v Ukraini [Theoretical Aspects of Formation of Creative Clusters in Ukraine]. In *Suchasni problemy upravlinnia pidpriemstvamy: teoriia ta praktyka [Modern Problems of Enterprise Management: Theory and Practice]*, Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 191–193), Kharkiv – Torun. FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

CREATIVE CLUSTERS AS A COMPONENT OF THE CULTURAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF CREATIVE INDUSTRIES IN UKRAINE

Kateryna Yatsko

PhD student,

ORCID: 0000-0002-9096-879X, e-mail: yazko-katja@ukr.net,

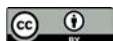
Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to identify the features of creative clusters as a component of the cultural environment in Ukraine in the context of the development of creative industries in the first decades of the 21st century. Research methodology. The author has used the analytical method to study the scientific literature and materials of electronic resources, the method of analogy and comparison and method of comparative analysis to identify common and distinctive features of creative clusters in Ukraine, the method of structural and functional analysis to cover the organisational and activity component of creative industries, the synchronistic method to study the creative clusters in Ukraine in a single selected timeline, modelling method, etc. Scientific novelty. The article has studied the development of the creative cluster in the context of modern socio-cultural practices in Ukraine; considered creative industries as a sector of culture and, revealed prospects for the development of creative branches; analysed the organization and activity of the “Dovzhenko-Centre” (Kyiv), “LOFT in the Mill” (Zaporizhzhia), “Tea Factory” (Odesa), “Mechanics. Another Land” (Kharkiv), “Jam Factory” (Lviv) creative centres and revealed the peculiarities of their development as a component of the cultural environment in Ukraine. Conclusions. Creative clusters are appearing in many cities of Ukraine, helping to increase the country’s competitiveness at the regional level. They received the most active development in large cities, such as Kyiv, Kharkiv, Odesa, Lviv, Ivano-Frankivsk, etc., which have a profound prospect for concentrating the sectors of creative industries based on current optimistic activities. The transformation of abandoned urban spaces into attractive public places and cultural or artistic centres contributes to the inclusion of contemporary art and is of great social importance. The main positive effects of creative clusters in the context of the peculiarities of the cultural environment in Ukraine are the development and promotion of contemporary art; involvement of creative urban youth; creative education to citizens; formation of creative assets.

Keywords: creative industries; creative clusters; cultural environment; art centre; contemporary art

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256939

УДК 7.072:903'1"631/637"(049.32)

НОВІ РЕАЛІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ: ЕКСПЕРТИЗА АРХЕОЛОГІЧНИХ КОЛЕКЦІЙ

Горбань Юрій Іванович

Кандидат культурології, доцент,

ORCID: 0000-0001-5837-4409, e-mail: y.i.gorban@gmail.com,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Рецензія на навчально-методичний посібник: *Експертиза предметів з археологічних колекцій. Доба каменю та бронзи / С. Ж. Пустовалов, І. С. Бондар, В. В. Кушнар'юв, В. С. Пустовалов ; за заг. ред. С. Ж. Пустовалова. Київ : Вид-во Ліра-К, 2021. 252 с.*

Знання про археологію та історико-археологічну експертизу час від часу проходять перевірку на актуальність. Існують різні погляди на суть, зміст, структуру, динаміку, перспективи та методику проведення наукової археологічної експертизи. Різняться погляди щодо методології та методів їх дослідження, предметного поля цієї наукової та навчальної дисципліни. Однак не викликає сумнівів той факт, що трансформації історико-культурних процесів на сучасному етапі набувають небаченої глибини та справді загальнолюдського звучання. Навчально-методичний посібник «Експертиза предметів з археологічних колекцій. Доба каменю та бронзи», авторами якого є С. Пустовалов, І. Бондар, В. Кушнар'юв, В. Пустовалов — це синтез накопиченого матеріалу та його теоретичне осмислення, узагальнення власного досвіду та аналіз методик дослідників, що визначає перспективи подальшого розвитку археології. Створення повноцінного посібника, що відповідає сучасному рівню розвитку науки та археології для закладів вищої освіти, спеціалізацією яких є музеєзнавство, експертиза історико-культурних цінностей, архівна справа — значуща подія в науковому житті.

Актуальність представленого видання не викликає сумнівів. Сучасна археологія — різнопланова наукова дисципліна, що охоплює і вивчення найдавнішого людства, і уточнення відомостей недавніх епох, і дослідження пам'яток архітектури та ін. За роки розвитку археології накопичено масу матеріалів, проте велика кількість з них ще недостатньо осмислена та введена в науковий обіг. З огляду на формування підпільного ринку археологічних речей, посібник з експертизи речей, які надходять до музеїв з археологічних розкопок, є нагальною необхідністю. Автори висвітлили методологічні принципи оцінки автентичності речей, які надходять на експертизу до музею, митниці, реставраційної майстерні або на комісію до антикварного магазину.

© Горбань Ю. І., 2022

Рецензія надійшла до редакції: 17.02.2022

Навчально-методичний посібник складається зі вступу, двох частин, літератури, ілюстрацій та анотацій. Загальний обсяг — 252 сторінки. Виклад матеріалу науковий, проте водночас доступний. Структурна витриманість навчального посібника підкреслює авторське розуміння сучасних тенденцій пам'яткоохоронної справи, а зміст дає комплексне уявлення про предмет. Автори поставили перед собою масштабне завдання: відібрати ті історичні концепти, які, на їхню думку, є системоутворюючими для сучасної експертизи давньої культури. Саме для сучасної, оскільки завдання видання — не тиражування загальновідомих (або навіть відомих вузькому колу спеціалістів) фактів про особливості експертизи предметів з археологічних колекцій, а занурення у живі дискусії, що ведуться тут у зв'язку з ключовими подіями вітчизняної історії, культурного життя та інших подій, що відображають своєрідність сучасної української культури. Відмінною особливістю тексту є прагнення авторів до незалежного та об'єктивного викладу навчального матеріалу.

У вступі схарактеризовано причини підробок давніх речей, а також зауважено, що нині об'єктами підробки стають розписна антична та трипільська кераміка, рідкісні форми речей з бронзи та інших металів, вироби з каменю, кістки, кременю. Зауважено, що методологічні принципи оцінки автентичності речей — це єдність матеріалу, технології виготовлення предмету, його форма, час та стан збереженості. Автори також виокремили чотири види підробок (просто копіювання давніх предметів; спроба виготовити новий оригінальний предмет, використовуючи окремі елементи з кількох давніх предметів, об'єднуючи їх в одне ціле; виготовлення речі зі знанням всіх тонкощів і форми, і технології, і матеріалу, і сюжету; поєднання в одному предметі різних розбитих, зіпсованих давніх речей).

Перша частина («Холодні» ремесла) складається з чотирьох розділів (Обробка ізотропних матеріалів; Обробка каменю; Обробка кістки; Обробка дерева), в кожному з яких є підрозділ з характеристикою матеріалу. В цій частині розкрито технологію розколювання кременю, що пройшла значний шлях розвитку та зауважено, що справжньою революцією в технології розколювання кременю стала призматична або пластинчаста техніка розколювання, яка поширилася у верхньому або пізньому палеоліті; форми крем'яних виробів; технології обробки каменю (шліфування, техніка пікетажу, полірування, пиляння, сверління та ін.); форми кам'яних предметів; кістяні знаряддя; знаряддя для обробки дерева (від найпершого — вогню, до металу, що став справжньою революцією в деревообробці).

«Гарячі» ремесла — друга частина, що охоплює три розділи (Виготовлення кераміки; Металургія та металообробка; Гутне ремесло).

У першому підрозділі схарактеризовано сировину та технологію виготовлення кераміки й зауважено, що кераміка є важливим джерелом для різнобічних досліджень, зокрема палеоекономічних, етнічних, соціальних тощо. Значну увагу приділено випалюванню та видам посуду. Автори виокремили основні форми кераміки головних культур доби енеоліту-бронзи (підрозділи: Неоліт. Кераміка дніпро-донецької культури; Кераміка буго-дністровської культури; Кераміка культури лінійно-стрічкової кераміки; Кераміка сурської культури; Кераміка лі-

зогубівської культури; Енеоліт. Трипільська кераміка. Ранній етап; Трипільська кераміка. Середній етап; Пізньотрипільська кераміка; Новоданилівська кераміка; Рання бронза. Ямно-катакомбна кераміка; Кераміка культури багатопружкової кераміки; Зрубна кераміка; Сабатинівська кераміка; Білозерська кераміка; Кераміка деяких лісостепових культур України. Кераміка культури кулястих амфор; Кераміка шнурових культур; Тшинецька кераміка; Кераміка білогрудівської культури). Такий розлогий та детальний розподіл дає повне уявлення про керамічний комплекс культур.

Другий розділ присвячено характеристиці родовищ металу України та суміжних територій, технологіям виробництва міді та бронзи, металообробці та виробам з металу, зокрема основним формам та типам металевих знарядь різних епох (початковий етап металургії на теренах України, етап розквіту культури Кукутень-Трипілля, етап генезису нових культур, етап ранньої бронзи, етап переходу до пізньої бронзи та ін.).

В третьому розділі, що присвячений гутному ремеслу, розглядаються технології виготовлення та використання в ужитку скла, знаряддя праці в гутному ремеслі (знаряддя праці, пов'язані з виготовленням скломаси; знаряддя праці, за допомогою яких виготовляються скляні вироби), типи майстерень (майстерні, де виготовлялися і скло, і речі з нього; майстерні, де плавили скло, виготовлене в іншому місці і так само робили з нього вироби; майстерні, де плавили скло не в печах, а в горнах у тиглях), інструменти складувів (видувальна трубка, понтія, ножиці, пінцет, кронциркуль, ківш для розливки скла, гладилка, відшибалка, стрижень для розмітки, щіпці, кам'яні плити для розгладжування скла, ємності для води, металічні стрижні для навивання намистин тощо). Зазначено, що найдавніші скляні вироби на теренах України належать до пізнього трипілля, усадового, пізньоямної культури тощо. Автори виокремлюють три основні періоди в історії склоробного виробництва: перший — найдавніший до VII ст. до н. е.; другий збігається з античною добою (VII ст. до н. е. – V ст. н. е.); третій період збігається з періодом становлення феодалізму до нового часу.

Відрадно, що кожен розділ завершується питаннями для самопідготовки, які допоможуть переосмислити та систематизувати набуті знання, ґрунтовно опрацювати прочитаний матеріал. Це свідчить про фундаментальність та високий методичний рівень видання.

С. Пустовалов, І. Бондар, В. Кушнар'єв, В. Пустовалов здійснили ґрунтовну роботу, залучили різноманітні джерела, використали та узагальнили напрацювання науковців й доповнили результатами власних наукових пошуків.

Список літератури складає 76 вітчизняних та закордонних джерел й охоплює значущі праці з окресленої проблематики. Великий список використаної літератури дозволяє говорити про масштабну і серйозну роботу, яку проробили автори книги.

Серед значних переваг навчально-методичного посібника ілюстрації. На понад 160 сторінках авторам вдалося висвітлити, проілюструвати й доповнити увесь теоретичний матеріал видання. Значна кількість ілюстрацій взята з колекції кафедри музеєзнавства і експертизи історико-культурних цінностей Київського національного університету культури і мистецтв.

Враховуючи оригінальну структуру та вичерпний зміст навчального матеріалу, насичений ілюстративний матеріал, навчально-методичний посібник може бути використаний за будь-якої форми навчання (денна, заочна, дистанційна).

Навчально-методичний посібник С. Пустовалова, І. Бондаря, В. Кушнарєва, В. Пустовалова «Експертиза предметів з археологічних колекцій. Доба каменю та бронзи» рекомендується насамперед студентам спеціальностей 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство», 032 «Історія та археологія», 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», 242 «Туризм». Може бути доречним і корисними також аспірантам і молодим вченим, викладачам. Робота відповідає вимогам нормативних законів Міністерства освіти і науки України щодо підготовки навчальної літератури для студентів зі спеціальностей 027 «Музеєзнавство, пам'яткознавство», 032 «Історія та археологія», 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», 242 «Туризм».

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

DOI: 10.31866/2410-1311.39.2022.256940

УДК 378.4:008(477.81)(049.32)

ВИЩА КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ОСВІТА В РЕГІОНІ ОЧИМА ПЕДАГОГА-ДОСЛІДНИКА

Петрова Ірина Владиславівна

Доктор культурології, професор,

ORCID: 0000-0002-8146-9200, e-mail: petrovaiw@gmail.com,

Київський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Рецензія на книгу: *Вища культурологічна освіта в Україні: регіональний дискурс (крізь призму діяльності кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету): до 50-річчя від часу заснування: моногр.-довід. вид. / авт.-уклад. С. В. Виткалов. — Рівне: О. Зень, 2021. — 550 с. : іл.*

Прискорений розвиток сучасного суспільства та його безліч проблем впливають і на сприйняття інформації, надлишок якої розпорошує увагу читача, усуваючи з культурного обрію фахову, спрямовану на виявлення однієї з важливих складових будь-якого суспільства — спеціальну освіту, за параметрами розвитку якої завжди можна скласти уяву про духовний рівень країни на кожному історичному етапі його розвитку, виявити важливі чинники, пов'язані з системою її організації, носіями, студентським складом тощо, а також звернути увагу на загальний стан вищої школи, оскільки саме в освіті відбиваються усі виміри суспільного життя країни.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на монографічно-довідкове видання «Вища культурологічна освіта в Україні: регіональний дискурс (крізь призму діяльності кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету)» (Рівне, 2021), підготовлене доктором культурології, професором кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету С. Виткаловим. Провідною метою видання є виявлення сутності та ролі професійної освіти у становленні молодого покоління, що надавалася й продовжує надаватися на кафедрі івент-індустрій, культурології та музеєзнавства РДГУ.

Помітними характеристиками праці є такі: вона написана з нагоди 50-річчя від часу заснування цієї кафедри, а відтак цілком природно дає підстави виявити позитивні аспекти в організації цієї освіти, тобто якісний рівень тих, хто цю освіту надавав у її історичній ретроспективі, а також тих, хто її здобував, посиляючись на розмаїття форм, методів і засобів організації освітнього процесу. Сюди належать й розмаїті форми творчих контактів ЗВО з мережею фахових

коледжів, ЗОШ, закладами позашкільної освіти і установами культури регіону, оскільки саме в останні й спрямовувалися його випускники. Помітне місце в цьому аналізі відводиться розглядові контактів із організаційно-методичними структурами в усій управлінській вертикалі, виявленими крізь призму системи організації навчального процесу упродовж означеного історичного періоду.

Книга представляє інтерес ще й тому, що протягом усього періоду функціонування кафедри вона виконувала в структурі закладу вищої освіти подвійні функції, адже була (і є) випусковою, тобто забезпечує підготовку фахівців конкретних спеціальностей та водночас залишається й загальнонауковою, оскільки у різний період забезпечувала читання дисциплін методологічного чи загальнотеоретичного характеру на усіх факультетах навчального закладу. Інакше кажучи, її науково-педагогічні працівники добре ознайомлені у переважній більшості фактично зі всіма студентами навчального закладу, певною мірою — й з системою організації здобуття освіти на всіх кафедрах (факультетах) університету, що допомагає їм бути в «матеріалі» щодо їхнього освітнього рівня, ставлення до процесу навчання та проблем в організації освітнього простору загалом, а тому активно використовувати найбільш ефективні методики в освітньому процесі.

Серед позитивних аспектів видання слід зазначити й те, що його автор є працівником цієї кафедри, а отже добре ознайомлений із системою організації навчального процесу на об'єкті дослідження, його документною базою, носіями та безліччю інших складових системи, що робить таке видання більш переконливим та інформаційно насиченим.

Щодо характеристики обраної для розгляду книги, слід звернути увагу на таке: вона має 5 розділів (67,4 др. а.), у першому з яких (с. 31–123) відтворено витоки цієї освіти в структурі Рівненського факультету Київського державного інституту культури, а згодом і Рівненського інституту культури, виявлено роль кафедри в системі діяльності та інституту культури і, згодом, гуманітарного університету, що дає можливість з'ясувати широке культурно-освітнє тло, на якому ця форма освіти розгорталася, організаційні підвалини в її становленні, проблемний ряд тощо. Саме в цьому розділі концентрується інформація про підстави заснування факультету та згодом й інституту культури, організаційно-культурну взаємодію педагогів базового закладу (КДІК) і Рівненського культурно-освітнього факультету, їхні спільні науково-методичні програми, а також подальшу багаторічну творчу співпрацю. Виявляється в ньому і певна закономірність, суть якої полягає в тому, що чим яскравіше культурне середовище професорсько-викладацького складу та якісніше фаховий рівень студентів, тим ефективнішим є навчальний процес та оригінальнішими культурні програми, спільно реалізовані для місцевого населення.

Наголошується у цьому розділі на ролі колективу кафедри, яка, здійснивши численні трансформації у своїй структурі, кадровому складі, спрямовувала свої зусилля і на забезпечення загальнокультурної підготовки студентів художніх спеціалізацій. Наведено конкретний матеріал про методичне забезпечення навчального процесу, систему його організації (з урахуванням загальної централізації освітнього простору в минулу добу), висловлено чимало критичних пропозицій, які й сьогодні могли б виявитися слухними в системі організації

навчального простору, зокрема щодо подальшої розробки народознавчої проблематики, якою так багата Західна Україна. А подана автором інформація про забезпечення галузі фахівцями зі спеціальною освітою та їх подальшою потребою розкриває широке поле для науково-педагогічної й організаційно-культурної діяльності навчального закладу.

Цікавим для педагогів закладу вищої освіти будь-якого напрямку буде й Розділ II (с. 124–226), спрямований на виявлення ролі згаданої кафедри в соціально-культурному просторі регіону. Адже у ньому зібрано й критично осмислено автором інформацію про еволюцію цієї структури, її роль на кожному конкретному історичному етапі; подано професійні характеристики різних складів кафедри та доробок кожного; наголошено на ролі колективу науково-педагогічних працівників у системі організації навчального процесу й наукової практики університету та України загалом, пошуку ними різних форм оптимізації навчання; виявлено міжрегіональні та міжнародні контакти її співробітників і сформовано певну модель навчально-наукової та організаційно-культурної структури сучасної вищої школи.

Саме ці два розділи вирізняє чітка структуризація форми викладу матеріалу, вмотивовані пропозиції автора, які можна використовувати в організації навчального процесу. Їх матеріал характеризується й значною джерелознавчою складовою, що надає виданню відповідної доказовості.

Оригінальною є й використана автором форма фіксації подій, у яких брали участь (чи були їх організаторами) педагоги та студенти кафедри упродовж значного історичного періоду, втілена у Розділі III (с. 227–392). Маючи традиційну назву (форму) Літопису, вона дала можливість зберегти в пам'яті безліч фактів, подій, дат, імен, до яких вони були причетними, стимулює вона й продовжити подібну фіксацію надалі.

Цей розділ також є надзвичайно інформаційно насиченим, оскільки охоплює значний історичний період, відтворений автором за матеріалами державних архівів Рівненської та Волинської областей, ряду матеріалів МОН України щодо участі педагогів кафедри у різноманітних структурах (фахова та експертні ради ДАК МОН, методичні комісії колишнього Міністерства культури та Міністерства освіти і науки, ГЕР, НАЗЯВО тощо), розпорядчої документації багатьох ЗВО країни, до життєдіяльності яких долучалися науково-педагогічні працівники; численної документації з поточного архіву кафедри та власного архіву автора, значну частину з якого поповнено її завідувачем, який, по завершенні навчання на Рівненському факультеті КДІК, був розподілений на посаду викладача і працює на цій кафедрі понад 40 років.

Тож запропонований матеріал, маючи форму джерельної бази, є важливим інформаційним сегментом для продовження подальшого наукового пошуку з питань виявлення ролі культурологічної освіти і системи її організації у просторі сучасної вищої школи України.

Зберігається на сторінках цього розділу й чимало інформації про, так би мовити, технологічні аспекти функціонування навчального закладу чи вищої школи загалом, а саме про склад фахових, експертних, спеціалізованих учених рад, різноманітних фахових комісій різних рівнів, у яких брали участь науково-

педагогічні працівники у ролі безпосередніх їх членів чи запрошених (опонентів, експертів, рецензентів, членів журі). Це стосується й аналогічних форм їх участі у базовому навчальному закладі та Західно-Поліському етнорегіоні загалом.

Тут концентрується інформація, на підставі якої можлива подальша її кореляція з всеукраїнським досвідом, тобто практикою організації подібної діяльності у Харківській державній академії культури, Київському національному університеті культури і мистецтв, Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв, а також окремих факультетах та кафедрах, чиї освітньо-професійні програми спрямовані на розробку тотожної проблематики.

Заслугує на увагу й розділ IV (с. 393–501), у якому зосереджується інформація про фаховий потенціал науково-педагогічних працівників кафедри (йдеться про Показники наукових та науково-методичних праць, інших форм творчої самореалізації), їх академічну мобільність та соціальну активність, роль у просторі сучасної вищої школи. Адже зосереджена в ньому інформація дає підстави виявити потенційні можливості професорсько-викладацького складу конкретного освітньо-наукового підрозділу ЗВО, форми його участі та професійну активність в університеті й міжкультурних процесах, залучення до цього студентської молоді, а тому може слугувати певною характеристикою організаційної діяльності університету, ухвалених його керівництвом відповідних рішень, спрямованих на ефективне забезпечення подальшої життєдіяльності. Тим більше, що в сучасних умовах колектив науково-педагогічних працівників забезпечує функціонування трьох освітніх програм спеціальностей 034 «Культурологія», 027 «Музеєзнавство. Пам'яткознавство» та 028 «Менеджмент соціокультурної діяльності» двох освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр-магістр».

У будь-якому виданні, мета підготовки якого — виявлення ролі різноманітних освітніх структур вищої школи в суспільстві, обов'язковим є й матеріал, що стосується випускників, в яких чи на результатах практичної діяльності яких найбільш помітна ефективність усіх використаних науково-педагогічним складом фахових методик. Це можна стверджувати й про розділ V (с. 505–513), який присвячено характеристиці саме випускників цієї кафедри.

Навіть зважаючи на значну міграцію кадрів, зміну їх професійного амплуа у сучасних соціально-економічних умовах, наведений перелік викладачів також переконує в чіткості обраного шляху педагогами кафедри, оскільки ті посади, які обіймають її випускники, також засвідчують творчий потенціал колективу, його здатність ефективно працювати у суттєво змінених обставинах, важливість цієї освітньої структури в культурному просторі регіону.

Дають вони підстави для ствердження думки про те, що культурний потенціал колишнього інституту культури, як і трансформованої згодом організаційної структури Інституту мистецтв РДГУ та кафедри, взятої нами для розгляду зокрема, відчутно покращив та продовжує це робити й надалі, розвиваючи духовний простір західноукраїнського регіону. Адже «Музейні» та «Замкові» гостини, безліч фестивалів із народознавчою складовою, що організуються в Західному Поліссі й Західній Україні загалом (оскільки переважна більшість випускників розподілялася саме туди), ряд науково-практичних конференцій та круглих столів, різноманітні культурологічні читання, оригінальні івент-агенції і специфічні

музеї, а також конкурси, численні культурно-дозвілєві центри, грантові програми, «зелений туризм», як і фахові коледжі, керівний та педагогічний склад яких сформовано й за участю цих випускників та безліч іншого, — це безсумнівний результат діяльності науково-педагогічних працівників кафедри та інших структурних підрозділів уже й гуманітарного університету. Сюди можна зарахувати й доволі високу ефективність діяльності сучасних територіальних громад краю, «культурний блок» у яких також значною мірою забезпечують випускники кафедри.

Підсумовуючи, слід зазначити, що здійснений аналіз матеріалу цих розділів засвідчує наявність відповідної програми педагогічного впливу на студентів («методики педагогічної дії»), яка охоплює і ряд заохочувальних аспектів у здобутті вищої освіти для молоді, й широку програму її безпосереднього залучення до участі у позанавчальних формах: активну і постійну туристично-екскурсійну діяльність, проведення численних культурно-дозвілєвих заходів у мережі ЗОШ та установ культури, почасти спрямовану й на соціально-вразливі верстви населення, перманентні зустрічі з регіональними професіоналами-практиками та запрошення останніх до розширення освітнього простору шляхом участі у проведених різних видів занять, стажування студентів та науково-педагогічних працівників за межами України в контексті укладених угод про співпрацю тощо.

Професійно підготовленим в аналізованому виданні, ще раз підкреслюю, є й документальний блок матеріалів (інтерв'ю, опитування, джерельна база в особі фондів Державного архіву Рівненської та аналогічного архіву Волинської областей), а також поточні архіви установ культури й приватних архівів митців і організаторів культурного життя регіону та кафедри зокрема, а також короткі характеристики окремих педагогів цього й інших навчальних закладів, що співпрацювали з її колективом, надають аналізованому виданню значної доказовості й переконливості, зберігають у пам'яті читача інформацію про працівників галузі й вищої школи загалом.

Викличуть зацікавлення читача й Іменний та Географічний покажчики (с. 526–547), які не лише традиційно допомагають оперативніше віднайти ту чи іншу постать або терен, де розгорталися конкретні події, але й демонструють широке коло взаємозв'язків автора книги з реципієнтами, його інформаційну базу наукового пошуку, обізнаність із культурним потенціалом регіону та його носіями. Це можна стверджувати і про фоторяд відомих митців, які брали участь в авторській його програмі «Грані мистецтва», реалізованій на обласному телеканалі «Ритм», розміщений у заключній частині книги.

Утім, текст книги лише незначною мірою «супроводжує» ілюстративний ряд, який допомагає краще розкрити те чи інше положення дослідника, демонструє оригінальні документальні зразки життєдіяльності колективу і таким чином розширює уявлення про роль цієї університетської структури в загальній системі вищої освіти країни. Хоча він мав би бути значно ширшим у такому виданні.

Отже, аналізоване монографічно-довідкове видання демонструє ще один ракурс реалізації прикладних аспектів культурологічної освіти в регіоні, зосереджує в собі оригінальний досвід одного з трьох інститутів культури, які й забезпечували культурний простір якісними фахівцями упродовж значного історич-

ного періоду. Виявляє ця книга й організаційно-культурний потенціал сучасної кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства вже в структурі Рівненського державного гуманітарного університету. Акумуляція ж подібного досвіду може стати у пригоді для підготовки інших ґрунтовних видань із питань гуманітарної освіти загалом.

This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.

Наукове видання
Scientific Publication

ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

ISSUES IN CULTURAL STUDIES

Випуск 39
Issue

Збірник наукових праць
Collection of scientific papers

Відповідальний за випуск / Responsible for the issue
Юрій Горбань / Yurii Horban

Літературний редактор / Literary editor
Анна Рибка / Anna Rybka
Катерина Спрогіс / Kateryna Sprohis

Бібліографічний редактор / Bibliographic editor
Галина Стешенко / Halyna Steshenko

Редактор-перекладач англійського тексту / English text editor
Дар'я Фугалевич / Daria Fugalevych
Марія Шевченко / Mariia Shevchenko

Дизайн обкладинки / Cover design
Юлія Єцкало / Yuliia Yetskal

Технічне редагування та комп'ютерна верстка / Technical editing and computer layout
Вікторія Ковбель / Viktoriia Kovbel

Дизайн макета / Design of mock-up
Оксана Бережна / Oksana Berezhna

Підписано до друку: 28.03.2022. Формат 70х100/16.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Arial, DejaVu Serif, Roboto.
Ум. др. арк. 21,12. Обл.-вид. арк. 18,56.
Наклад 300 примірників.
Замовлення № 4651

Видавничий центр КНУКіМ
Видавець Київський національний університет культури і мистецтв
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4776 від 09.10.2014